

MEZINÁRODNÍ VZTAHY / CZECH JOURNAL OF INTERNATIONAL RELATIONS

Vydává Ústav mezinárodních vztahů, v. v. i.

Redakční rada: Ioannis Armatolas, Pavel Barša, Jozef Bátora, Dimitar Bechev, Florian Bieber, Oldřich Bureš, Ondřej Císař, Jan Drahokoupil, Petr Drulák, Rick Fawn, Simona Guerra, Tim Haughton, Ondřej Horký-Hlucháň, Jan Hřích, James Ker-Lindsay, Petr Kopecký, Vincenc Kopeček, Zuzana Lehmannová, Dan Marek, Viacheslav Morozov, Markéta Pitrová, Karolina Pomorska, Jan Růžička, Monika Sus, Ann Towns, Milada Anna Vachudova, Šárka Waisová, Tomáš Weiss, Jiří Zemánek, Štěpánka Zemanová

Předseda redakční rady: Jan Karlas

Šéfredaktor: Tomáš Dopita, dopita@iir.cz

Zástupce šéfredaktora: Jan Kovář, kovar@iir.cz

Editora recenzí: Míla O'Sullivan, osullivan@iir.cz

Editor, koordinátor odborných akcí: Jan Daniel, daniel@iir.cz

Redakce: Vladimír Trojáněk

Články uveřejněné v tomto časopise jsou abstrahovány či indexovány v následujících databázích:

Web of Science (ESCI), Scopus, ERIH PLUS, Central and Eastern European Online Library (C.E.E.O.L.), Political Science Complete (EBSCO), CSA Worldwide Political Science Abstracts (ProQuest), International Bibliography of the Social Sciences (ProQuest), International Political Science Abstracts / Documentation Politique Internationale (SAGE), Česká národní bibliografie (Národní knihovna ČR), World Affairs Online (Fachinformationsverbund Internationale Beziehungen und Länderkunde) a Directory of Open Access Journals (DOAJ).

Toto dílo podléhá licenci *Creative Commons Uveďte původ – Nepracovávajte* 4.0. Licenční podmínky jsou dostupné na adrese <http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>.

Adresa redakce: Nerudova 3, 118 50 Praha 1. Telefon šéfredaktora: 251 108 140, telefon redakce: 251 108 141, fax: 251 108 222, internetová adresa: mv.iir.cz

Předplatné a objednávky vyřizuje redakce. Odbytové oddělení – telefon: 251 108 107, e-mailová adresa: eshop@iir.cz

Tiskne Petr Dvořák – Tiskárna, Dobříš.

Časopis vychází čtyřikrát ročně. Cena výtisku 95 Kč, roční předplatné 285 Kč, roční předplatné pro Slovenskou republiku 18,92 €.

Vydává Ústav mezinárodních vztahů, v. v. i., www.iir.cz

VÝZKUMNÉ ČLÁNKY

Štěpán Podbrázský, Petr Daněk

Trvale dočasně? Tendence vývoje souboru de facto států 5

Bobumil Doboš

Tekutá teritorialita a hnutí al-Šabáb 31

Michal Himmer, Zdeněk Rod

Motivace diplomatické změny vybraných států nově uznávajících Čínu v rámci čínsko-tchajwanského soupeření 50

Lukáš Tichý

Evropská unie jako energetický aktér: konceptualizace energetického aktérství 69

FÓRUM REAKCÍ

Jak zkoumat rasismus (nejen) v rozvojové spolupráci 91

Ondřej Slačálek

Jak nepsat o rasismu 92

Miša Krenčeyová

O rasizme na Slovensku po slovensky? Odpověď Tomášovi Profantovi 101

Tomáš Ryška

Rasismus bílého boha 109

Ondřej Horký-Hlucháň

Inflace rasismu, devalvace chudých a fetišizace kritiky: odpověď na článek Tomáše Profanta 116

Tomáš Profant

K diskusii o rasizme v rozvoji: Od teorie k politické praxi 124

RECENZE

Pavel Kreisinger: *Češi a Slováci v Austrálii v 1. polovině 20. století a jejich účast ve světových válkách.*1. vydání. Praha: Academia, 2018, 400 stran,
ISBN 978-80-200-2821-1.*(Milada Polišenská)* 134Tomáš Dopita, Kateřina Kočí, Klára Čmolíková Cozlová: *Uvnitř diplomacie.**Jak na genderovou nerovnost v zahraniční službě.*1. vydání. Praha: Grada, 2020, 71 stran,
978-80-271-2428-2 (signatura knihovny ÚMV 63 059).*(Jarka Devine Mildorf)* 138

Martin Petlach: *Volby a demokracie v Malajsii. Politika kontrastů.*

1. vydání. Praha: Togga, spol. s.r.o., 2019, 280 stran,

ISBN 978-80-7476-163-8.

(Michaela Ducháčková) 142

KNIHOVNA Ústavu mezinárodních vztahů 146

Trvale dočasné? Tendence vývoje souboru de facto států

ŠTĚPÁN PODHRÁZSKÝ

Masaryk University, Brno, Czech Republic

E-mail: s.podhrazsky@gmail.com

PETR DANĚK

Masaryk University, Brno, Czech Republic

E-mail: danek@sci.muni.cz

ORCID: <https://org/0000-0002-7649-4153>

Perennially Perishable? Development Trends in the Set of De Facto States

Abstract: De facto states have moved from a periphery to the center of academic attention during the last two decades. The objective of the paper is an identification of characteristic development trends within a set of these non-state territorial political units, and it investigates the relation between the degree of their internal sovereignty and their level of partial international recognition. The quantitative method for assessment of the degree of internal sovereignty is based on a set of seven indicators and an aggregate “indicator of internal sovereignty”. The set of de facto states is composed of 26 entities whose development is analyzed from 2001 to 2018. The results confirmed a relationship between the development of world politics and the development trends within the set of de facto states, a significant influence of partial international recognition on the level of internal sovereignty, and a close relation between security and political indicators of sovereignty.

Keywords: de facto states; internal sovereignty; security and political indicators; quantitative analysis; partial international recognition.

DOI: <<http://doi.org/10.32422/mv-cjir.1662>>.

Kartografická elegancie politické mapy světa vytváří představu politického prostoru rozděleného na barevné plochy – suverénní teritoriální státy –, uvnitř kterých je působení moci homogenní a kde hranice dvou barev vyjadřuje náhlý konec vlivu jedné státní autority a jeho nahrazení jiným. Tato představa byla zavádějící i ve vrcholném období moderních teritoriálních států na počátku 20. století. O to víc zkrslující je v současnosti, po dekádách neoliberální globalizace a postmoderní eroze státní suverenity: v žádném státě, ani v tom nejsilnějším a nejvíce centralizovaném, využívajícím vyspělé technologie dohledu, není působení státní moci teritoriálně rovnoměrné; moc jednotlivých členů mezinárodního systému – suverénních států, zobrazených v politické mapě světa jednou barvou – je velmi diferenciována; působení moci některých států výrazně překračuje jejich teritoriální hranice, zatímco v případě jiných států je tato moc zpochybňována už blízko mocenského centra a zdaleka nedosahuje ke státním hranicím. Nemluvě o globálních

procesech, které výrazně ovlivňují mezinárodní vztahy, a přitom jsou prakticky nezávislé na moci kteréhokoliv státu (například globální finanční trhy, globální klimatická změna).

Tématem příspěvku jsou extrémní případy postmoderní eroze systému suverénních států, jakési *černé díry* politické mapy světa – teritoriální politické entity, které svou působností ovlivňují své okolí i mezinárodní systém jako takový, a přitom jsou na této mapě neviditelné (Stanislawski 2008: 366). Tyto entity, označované jako *de facto státy* (Pegg 1998; Bartmann 2004; Berg – Toomla 2009; Florea 2014; Hoch – Kopeček 2019), *pseudostáty* (Kolossova – O’Loughlin 1998; Kolossova 2001), *jakoby státy* (King 2001), *kvazistáty* (Kolstø 2006), *parastáty* (Stanislawski 2008), *neuznané státy* (Caspersen 2012) nebo *suverénní území v nezávislém státě* (Anderson 2012), nejsou ničím novým, vyskytují se v politickém prostoru od doby etablování moderního systému suverénních států. V důsledku neoliberální globalizace a s ní související eroze mezinárodního systému suverénních teritoriálních států se však v uplynulých třech dekáдах jejich počet i význam zvýšil. Není už možné dívat se na ně jako na nepodstatné, okrajové případy, ale, v logice dekonstrukce (viz Barnett 2009), jako na charakteristické, podstatné výjimky, které vypovídají o povaze systému, jehož jsou součástí, tedy současného mezinárodního systému suverénních států.

Růst počtu a významu nestátních teritoriálních entit byl v uplynulých dvou dekáдах provázený i nárůstem akademické pozornosti jim věnované (Pegg 1998; Kolossova – O’Loughlin 1998; Bartmann 2004; Kolstø 2006; Stanislawski 2008; Berg – Toomla 2009; Geldenhuys 2009; Caspersen 2009, 2012, 2014, 2017; Riegl 2013; Florea 2014; Yemelianova 2015; Riegl et al. 2017). Většina literatury však vychází z idiografického přístupu, preferujícího analýzu jednotlivých případů před zobecňující interpretací podmínek vzniku a rozšíření de facto států nebo jejich vlivu na mezinárodní systém států. Existující komparativní studie jsou zatíženy obtížně kompatibilní terminologií a metodikou.

Cílem tohoto textu je identifikovat typické rysy a vývojové trendy de facto států jako skupiny a interpretovat tyto trendy ve vztahu k proměně charakteristických vlastností mezinárodního systému států, o nichž existence a fungování neuznaných teritoriálních politických entit vypovídá. Předmětem zájmu proto nejsou jednotlivé případy, ale soubor de facto států. Ten záměrně vymezujeme široce (celkem 26 entit) a sledujeme jeho vývoj po delší období (18 let počínaje rokem 2001). Hlavního cíle chceme dosáhnout pomocí tří dílčích cílů, resp. otázek. (1) Lze v souboru de facto států v průběhu necelých dvou dekad identifikovat charakteristické tendence z hlediska velikosti a struktury souboru? (2) Přestože de facto státy už z definice nejsou členy mezinárodního společenství států, některým se dostává podpory ze strany tohoto společenství nebo některého jeho člena. Má tato podpora vliv na vnitřní funkčnost neuznaných entit? (3) Hlavními úkoly vlád de facto států je zajištění bezpečnosti, politické kontroly a ekonomické prosperity. Které z těchto cílů se daří naplňovat lépe než jiné? Lze v naplňování těchto tří aspektů funkčnosti identifikovat typické trendy? Pro zodpovězení těchto otázek byl sestaven soubor sedmi indikátorů, umožňující kvantitativní analýzu funkčnosti de facto států, jejich jednotlivých aspektů (bezpečnostních, politických a socioekonomických) a jejich proměn v čase. Samotné vytvoření této metody je jedním z dílčích cílů příspěvku. Dílčím cílem je také snaha o zpřehlednění používané terminologie.

V následující části představíme hlavní milníky studia de facto států (v dalším textu DFS) a zdůvodníme volbu použité terminologie. Následuje rozsáhlá metodická část představující konstrukci sedmi empirických indikátorů použitých pro hodnocení tří zmíněných aspektů funkčnosti a způsob jejich kombinace do *indikátoru vnitřní suverenity*. V další části odpovídáme na otázky položené v rámci tří dílčích cílů výzkumu, a to pomocí empirické analýzy shromážděných dat. K vyjádření výsledků této analýzy využijeme grafické a kartografické vyjadřovací prostředky. V závěrečné části shrneme hlavní výsledky.

VÝVOJ POHLEDU NA DE FACTO STÁTY

Akademický zájem o DFS ovlivnily dvě historické události. První z nich byl konec studené války a rozpad bipolárního uspořádání světa na konci osmdesátých let 20. století. Po něm se otevřeně projevila slabost – deficit suverenity – řady států, zejména postkoloniálních, které byly v době mocenského soupeření geopolitických bloků podporovány některou mocností, a po skončení studené války tuto podporu ztratily a nebyly schopny dostatečně kontrolovat vlastní území. To vedlo ke zpochybnění jejich suverenity a v krajních případech se na slabě kontrolovaném území otevřel prostor pro vznik teritoriálních entit s ambicí na nezávislost. Součástí konce bipolárního uspořádání byl také rozpad Sovětského svazu, který vedl ke vzniku DFS na území postsovětských republik; zde byla existence těchto politických entit naopak umožněna podporou ze strany regionální mocnosti – Ruska (Lynch 2004; Riegl – Doboš 2019). Druhou historickou událostí, jež ovlivnila zájem o DFS, byly teroristické útoky z 11. září 2001. Jestliže před tímto datem byly neuznané politické entity považovány jen za slabé a neškodné, potýkající se s vlastními problémy lokálního významu, po roce 2001 na ně začalo být nahlíženo jako na potenciální základny mezinárodního zločinu a terorismu, tedy jako na globální bezpečnostní hrozby, bez ohledu na jejich velikost, geografickou polohu nebo míru vnitřní koherence (Stanislawski 2008; Vinci 2008).

Termín kvazistát (*quasi state*) používal už Jackson v osmdesátých letech (Jackson 1987, 1990) při analýze suverenity postkoloniálních států v Africe. Tímto pojmem charakterizoval slabé státy, závislé na vnější podpoře jiného státu, která kvazistátu zajišťuje ochranu před vnější agresí. Milníkem studia DFS bylo vydání Peggovy knihy *International Society and the De Facto State* v roce 1998. Pegg (2017) později označil vydání této knihy za počátek subdisciplíny studia de facto států. Pegg (1998) na základě empirické analýzy čtyř teritoriálních politických entit (Severní Kypr, Eritrea, Tamilský Ílam a Somaliland) vytvořil teoretický rámec pro odlišení DFS od jiných nesamostatných politických entit. Za de facto státy považoval právně neexistující entity, fyzicky se vyskytující v politickém prostoru. Definoval je pomocí pěti kritérií: (a) ustanovení určitého politického vedení místním obyvatelstvem, (b) schopnost zabezpečit na nárokovaném území státní správu, (c) schopnost vstoupit do vztahu s některým státem, (d) existence nejméně po dobu dvou let a (e) neschopnost dosáhnout významného mezinárodního uznání (Pegg 1998: 26–27).

Peggova kritéria se stala od počátku předmětem kritiky, a to především pro jejich jednoznačnost. Debata se otevřela kolem otázky, kolik států musí entitu uznat, aby byla považována za stát; nejčastěji probíraným příkladem bylo mezinárodní uznání Palestiny (Geldenhuis 2009; Bahcheli – Bartmann – Srebrnik 2004). Terčem kritiky se stal také požadavek schopnosti vstoupit do vztahu s některým suverénním státem, který samotná absence mezinárodního uznání vylučuje; Pegg (1998: 27) toto kritérium zmínil na pouhý „*názor, který nemusí sdílet ostatní státy*“, čímž otevřel další otázku, jestli takto relativizované kritérium má ještě nějakou vypovídací hodnotu. Také kritérium dvou let faktické existence nezávislého státu bylo kritizováno jako nedostatečně zdůvodněné. Přesto stejný časový interval zvolili i autoři z této kritiky vycházející (Kolstø 2006; Caspersen 2012).

K rozšíření teoretického konceptu DFS přispěl Lynch (2004) diskusí právních a empirických znaků státnosti, ve které navázal na Jacksonovu (1990) koncepci pozitivní a negativní suverenity. Podle Lynche (2004) DFS postrádají právní znaky, a nemohou si proto formálně nárokovat území, na druhou stranu však disponují empirickými znaky státnosti, tj. funkčností. Aplikací této logiky rozdělil Lynch (2004) suverenitu na vnější a vnitřní. Podle tohoto přístupu disponují DFS vnitřní suverenitou (a to v některých případech více než mnohé suverénní státy), ale postrádají suverenitu vnější. Vláda DFS je na daném území respektovanou nejvyšší politickou autoritou, kterou však mimo toto území nikdo, nebo skoro nikdo, neuznává (Lynch 2004). Rozlišení právních a empirických znaků převzali mnozí další autoři (Caspersen 2009; Berg – Toomla 2009). Vychází z něj i Bartmann, který připomíná, že „*v některých případech je uznání státu rychlé, nebo – což*

je typičtější – je trvale udržováno bez ohledu na reálný stav, což se rovná právní fikci. V jiných případech je uznání tvrdošijně odpiráno, přestože reálný stav tuto právní fikci odkrývá“ (Bartmann 2004: 12). Z rozlišení vnitřní a vnější suverenity vychází i analytická metoda, použitá v tomto příspěvku.

Charles King (2001) poukázal na skutečnost, že separatistické oblasti, které vznikly na území Sovětského svazu po jeho rozpadu počátkem devadesátých let minulého století, se během desetiletí transformovaly na fungující politické entity, přestože konflikty, vedoucí k jejich vzniku, zůstaly nevyřešeny. King (2001) se zaměřil na diskusi šesti politických entit, které vznikly v důsledku občanských válek, provázejících rozpad sovětského impéria: Abcházii, Jižní Osetii, Náhorní Karabach, Podněstří, Čečensko a Tádžikistán. Pro jejich společné označení používá nejčastěji termín *jakoby stát*, ve významu synonyma však používá i další termíny: *neuznaný stát* (v titulu příspěvku), *de facto země* (King 2001: 525) i *kvazistát* (King 2001: 528). Jeho přístup je typicky idiografický, zaměřující se na interpretaci jednotlivých případů, bez snahy o obecnější konceptualizaci. King nezdůvodňuje, proč vybral právě šest uvedených případů, ani se nesnaží o definování toho, co považuje za jakoby stát. Pouze v poznámce pod čarou vysvětluje, že taková entita disponuje vlastní populací a funkční vládou na nárokovaném území, avšak postrádá mezinárodní uznání (King 2001: 525).

Kingův přístup je geografický svým zdůrazněním různé validity kritérií suverenity v konkrétních regionech světa. Na území bývalého Sovětského svazu (které King nazývá *eurasijský prostor*) podle něj „nelze konceptuální laťku státnosti umístit příliš vysoko, neboť atributy definující poměrně dobře funkční státy ve střední Evropě nemusí dále na východ existovat“ (King 2001: 525). Kontrast silné vnitřní a slabé vnější suverenity jakoby států dokládá konkrétními příklady. V Náhorním Karabachu podle něj „místní autority dokázaly vytvořit něco, připomínající stát, s vlastním ministerstvem zahraničí (za poplatek vydává víza), vlastními ozbrojenými složkami, policií a soudním systémem“ (King 2001: 536). Současně však označuje Náhorní Karabach za „pouhou autonomní oblast Arménie“ (King 2001: 542), což dokládá oficiálním používáním arménské měny.

Kolossov a O’Loughlin (1998) a Kolossov (2001) použili pro DFS termín pseudostát (*pseudostate*). Považují za něj institucionalizované entity, jež vyhlásily nezávislost, naplňují empirické znaky státnosti, avšak postrádají uznání ze strany mezinárodního společenství. Podle jejich geopolitického přístupu se pseudostáty vyskytují v zóně původního styku impérií v Eurasii od Balkánu po Afghánistán (Kolossov – O’Loughlin 1998). Kolossov (2001) považuje pseudostáty za jeden ze základních a dlouhodobých rysů současného geopolitického uspořádání. Charakteristickým rysem pseudostátů je existence konfliktu, který vedl k jejich vzniku a který zůstává nevyřešen. Vždy proto existuje potenciální možnost jeho opětovné eskalace. Cílem pseudostátů je získání mezinárodního uznání, kterého lze dosáhnout pomocí tří strategií: (a) získáním členství v OSN, politickou suverenitou a ekonomickou autonomií; (b) zdůrazňováním specifické a původní národní kultury; (c) politickým vývojem a postupnou secesí (Kolossov – O’Loughlin 1998: 156). Kolossov a O’Loughlin (1998) používají vedle pojmu pseudostát i termín kvazistát, kterým chápou území nepodléhající kontrole centrální vlády, ale neusilující o získání nezávislosti. Příčinou vzniku kvazistátů je podle autorů koordinovaná kriminální činnost.

Pojem kvazistát, běžně používaný pro označení DFS v prvním desetiletí 21. století, zavedl Jackson (1987, 1990). Používal jej však v jiném významu: za kvazistáty označoval slabé státy, „prázdné skořápky“ (Jackson 1990: 5), typicky vzniklé rozpadem koloniálního nebo jiného impéria, které jsou nefunkční a stěží dokážou prosadit moc na svém území a jejichž kontinuita je udržována díky garanci zahraničního patrona nebo mezinárodního systému států. Jde o entity se slabou vnitřní suverenitou, ale respektovanou suverenitou vnější. Ve stejném významu psali o kvazistátech i autoři komentující nárůst výskytu tohoto typu entit v devadesátých letech, zejména v Africe (Rummel 1995; Christopher 1997 aj.). O změnu významu pojmu kvazistát se nejvíce zasloužil Kolstø (2006).

Zdůvodnil použití tohoto pojmu právě pro DFS, resp. de facto státy v Peggově (1998) terminologii, tedy funkční celky s určitou vnitřní suverenitou, ale chybějící suverenitou vnější. Kolstø (2006) podobně jako King (2001) vysvětluje, že funkčnost, resp. vnitřní suverenitu kvazistátu je třeba posuzovat relativně, vzhledem ke státu či impériu, od něhož se DFS oddělil. Jako příklad uvádí Somaliland, jenž je ve srovnání se Somálskem stabilním a relativně dobře fungujícím politickým celkem, přesto je jeho vnitřní suverenita nízká ve srovnání se státy západní Evropy nebo Severní Ameriky. Proto Kolstø (2006) podotýká, že případné mezinárodní uznání některého kvazistátu není garancí vzniku plně suverénního státu: uznáním může vzniknout suverénní stát, avšak také slabý, nefunkční stát v původním Jacksonově (1990) pojetí. Aby předešel terminologickému zmatení, vyhradil Kolstø (2006: 725) pojem kvazistát jen pro označení de facto států a pro slabé, nefunkční státy (v Jacksonově pojetí) zavedl pojem upadající státy (*failing states*).

Za hlavní příčinu nefunkčnosti státu považuje Rotberg (2004) neschopnost zabezpečit obyvatelstvu základní služby. Nejdůležitější ze základních služeb státu je podle něj zajištění bezpečnosti. Teprve po zajištění bezpečnosti může stát poskytovat další, hierarchicky vyšší služby. Pro zajištění bezpečnosti musí stát vytvořit funkční bezpečnostní aparát a právní řád, který dokáže nejen eliminovat vnitřní i zahraniční hrozby, ale také zajistit obyvatelstvu pocit bezpečí. Za druhou základní službu státu považuje Rotberg zajištění svobody politického projevu. Tu chápe jako svobodnou a neomezenou možnost občanů podílet se na politickém rozhodování, včetně vedení státu; součástí této svobody je dodržování lidských a občanských práv. Státy schopné dostatečně zabezpečit vymezené základní služby označuje Rotberg jako silné (*strong*). Státy schopné zabezpečit pouze část těchto služeb, ale uchovávací si vlastní funkčnost, považuje za státy slabé (*weak*). Ty státy, které nejsou schopny zabezpečit ani základní služby a často se nacházejí ve stavu vnitřního konfliktu, označuje jako zhroutené (*collapsed*). Upadající (*failing*) stát představuje mezistupeň mezi slabým a zhrouteným státem (viz též Vaďura – Šmíd 2009).

S nárůstem pozornosti věnované de facto státům po roce 2001 souvisí i nárůst počtu empirických analýz těchto politických entit. Spears (2004) se zaměřil na empirické charakteristiky de facto států, v jeho terminologii států ve státě (*states-within-states*), a jejich projevy. Za základní charakteristiku považoval efektivní kontrolu nárokovaného území, která je spojená s vytvořením systému institucionalizovaných struktur, umožňujících vybirání daní, poskytování služeb nebo vytváření obchodních vztahů se zahraničními aktéry. Za další typickou charakteristiku DFS považoval ozbrojený odpor, vedený proti státu, od něhož se entita oddělila, a vytvářející společnou identitu obyvatel separatistické oblasti. Další charakteristikou je schopnost DFS generovat příjmy, jež je podle Spearse závislá buď na podpoře externího patrona, nebo na ilegálních aktivitách. Za významné politické cíle DFS považoval Spears (2004) schopnost obrany před vnější agresí, secesi nebo získání autonomie v rámci rodičovského státu, demonstrování schopnosti působit v mezinárodních vztazích, generování moci a bohatství pro vůdčí osobnosti a využití dostupných zdrojů pro řešení konfliktu. Důležitou empirickou charakteristikou je podle Spearse (2004) i doba existence entity. Chápe ji však jinak než Pegg (1998): místo normativně stanovené minimální doby existence zavádí princip dočasnosti, kdy DFS považuje pouze za „dočasný jev“ (Spears 2004: 28).

Pegg (2004) v reakci na Spearse (2004) připustil, že se shodují v řadě oblastí. Především sdílejí základní rozdělení empirické (vnitřní) a právní (vnější) suverenity. Na druhou stranu Pegg (2004) vymezil dva okruhy, ve kterých se jejich názory liší. Prvním je přístup k definování DFS: Pegg (1998) je vymezuje normativně, aplikací pěti stanovených kritérií, zatímco Spearsův (2004) přístup je založený na empirických charakteristikách funkčnosti. Druhý rozdíl se týká cílů, s nimiž nezávislé státy vznikají. Zatímco Spears (2004) vymezil pět výše uvedených politických cílů DFS, Pegg (2004) uvádí pouze jediný – dosažení nezávislosti. Toto zjednodušení omezuje počet teritoriálních politických entit, které

Lze považovat za DFS, a tím zjednodušuje jejich identifikaci: právě dosažení nezávislosti je cílem odlišujícím DFS od jiných entit, kontrolujících nějaké území. Zisk nezávislosti je podle Pegga (2004) jediným cílem DFS, přestože v politické realitě se často spokojí se statutem autonomie.

Otázce podmínek mezinárodního uznání států i de facto států, které označuje jako zpochybněné státy (*contested states*), se věnoval Geldenhuys (2009). Připomíná, že deficit mezinárodního uznání je v případě jednotlivých zpochybněných států různý: některé nejsou uznány nikým, jiné uznává jeden nebo několik států, další uznává velký počet států a jejich uznání dokonce podporuje OSN, zatímco jiné státy toto uznání zpochybnují. Všechny mají ale společné to, že je jim odpíráno členství v OSN; toto členství považuje Geldenhuys za výraz vnější suverenity a rozhodující kritérium odlišující de facto státy od států.

Kritéria pro definování zpochybněných států odvodil Geldenhuys z Montevidejské konvence o právech a povinnostech států. Za prvé, zpochybněný stát musí disponovat vlastní stálou populací. Za druhé, musí kontrolovat hranicemi jasně vymezené území, i když kontrola tohoto území nebo jeho části může být zpochybnována nebo i reálně uplatňována jiným státem. Za třetí, zpochybněný stát musí mít vlastní funkční vládu. Současně však, za čtvrté, zpochybněné státy postrádají schopnost uzavírat mezistátní smlouvy, tedy postrádají kapacitu vstupovat do diplomatických vztahů s jinými státy. To Geldenhuys považuje za přímý důsledek deficitu mezinárodního uznání. K těmto *montevidejským* kritériím zavedl Geldenhuys další dvě: suverenitu a absenci mezinárodního uznání. Suverenitu v jeho chápání vytváří ústavní pořádek a instituce, a to přesto, že jejich legitimita je mezinárodním společenstvím zpochybnována. Mezinárodní uznání chápe jako „*formální stvrzení státnosti, konkrétně udělení plného členství v OSN*“ (Geldenhuys 2009: 25). Aplikací těchto kritérií Geldenhuys zjistil, že v době jeho analýzy existovalo deset zpochybněných států: Abcházie, Jižní Osetie, Kosovo, Náhorní Karabach, Palestina, Podněstří, Severní Kypr, Somaliland, Tchaj-wan a Západní Sahara.

Čtrnáct let po Peggovi (1998) přišla s vlivnou prací, věnovanou neuznaným státům, Caspersen (2012). Pro definici těchto entit zavedla nové kvantitativní kritérium: schopnost kontrolovat aspoň dvě třetiny nárokovaného území, přičemž součástí tohoto území musí být hlavní město a *klíčové regiony*. Další čtyři kritéria její definice jsou: (a) vedení entity buduje státní instituce a demonstruje vlastní legitimitu, (b) entita formálně deklarovala nezávislost nebo jasně demonstrovala úsilí o dosažení nezávislosti, například organizací referenda o nezávislosti, přijetím vlastní měny nebo podobným jednáním, (c) entita nezískala mezinárodní uznání, nebo byla uznána jen svým patronem a několika méně významnými státy, a (d) doba existence nejméně dva roky (Caspersen 2012: 6). Caspersen se zaměřila na období od konce studené války, ve kterém pomocí uvedených kritérií identifikovala pouze patnáct de facto států, plus dva *hraniční případy* (Kosovo a Tchaj-wan). Existenci de facto států považuje za velmi nestabilní, což dokládá skutečností, že z patnácti entit, existujících v období po roce 1991, jich v době vydání knihy splňovalo kritéria DFS pouze šest (Abcházie, Jižní Osetie, Náhorní Karabach, Podněstří, Severní Kypr a Somaliland). Proto Caspersen pro označení entit, jež se de facto státům podobají, ale nespĺňují některé z kritérií, používá označení para-státy (*para-states*), černá místa (*black spots*) nebo státy ve státě (*states-within-a-state*).

Silnou stránkou přístupu Caspersen (2012) je zájem o studium povahy suverenity v současném mezinárodním systému jako takové. Staví se kriticky k tradičním přístupům k suverenitě v mezinárodních vztazích, které se věnují pouze státní suverenitě a DFS přehlíží jako nepodstatné a dočasné výjimky; současně je kritická i k těm studiím, které suverenitu chápou jako binární charakteristiku, jež buď je přítomna (pak jde o stát), nebo není (de facto stát). Její citlivá diskuse patnácti vymezených případů, i různého stupně suverenity uznaných států, vedla k závěru, že suverenita jednotlivých uznaných států, stejně jako de facto států, se pohybuje v kontinuu od vysoké po nízkou (až extrémně nízkou v případě

para-států) a že absolutní suverenita v současném mezinárodním systému neexistuje. Další silnou stránkou je zájem o studium propojení vnitřního vývoje v DFS s proměňujícími se podmínkami pro možné uznání, které formuluje mezinárodní společenství. Budování institucí a další aspekty vnitropolitického vývoje v DFS nejsou v tomto pojetí jen výsledkem společenského a politického vývoje uvnitř entity, ale jsou ovlivněny normami a přístupy mezinárodního společenství (a změnami těchto norem a principů, včetně konkrétních precedentů, jakým bylo například částečné uznání nezávislosti Kosova).

V diskusi důvodů, proč se některým DFS podařilo vytvořit relativně dobře fungující celky (nebo dosáhnout mezinárodního uznání, jako v případě Eritrey a Černé Hory), zatímco jiným ne, uvádí Caspersen (2012) řadu specifických faktorů: zahraniční invaze nebo mezinárodní blokáda v určitých případech a naopak výhodná (periferní) geografická poloha, podpora ze strany vnějšího patrona nebo ze strany bohaté a vlivné diaspory v jiných případech. Tato idiografická citlivost vůči specifickým podmínkám je však také příčinou absence snahy o nalezení obecných faktorů, podmiňujících a ovlivňujících fungování DFS.

Hoch, Baar a Kopeček (2010), Hoch a Rudincová (2015), Kopeček, Hoch a Baar (2016) i Hoch a Kopeček (2019) se přes rozdily v přístupech a cílech kloní k Peggově (1998) užší definici DFS a často poukazují na převážně negativní vnímání DFS v mezinárodních vztazích. Pozitivnější přístup má Caspersen (2009), jež sice též poukazuje na nedemokratické procesy v mnoha DFS, ale současně je srovnává s jejich rodičovskými státy. Z tohoto srovnání vychází DFS často pozitivně, či alespoň neutrálně (též Hoch – Baar – Kopeček 2016). Pro tyto práce je typická podrobná diskuse situace v jednotlivých DFS a komparativní přístup, často zaměřený na entity v euroasijském prostoru. Postsovětskému prostoru věnovali pozornost také geografové Kolossov, O'Loughlin a Toal (2014), kteří v komparativní studii Abcházie, Jižní Osetie, Náhorního Karabachu a Podněstří věnovali pozornost statutu entity ve vztahu k etnicitě a postojům obyvatelstva, což v pracích psaných z perspektivy mezinárodních vztahů bývá často opomíjeno. Na základě výsledků sociologického průzkumu v těchto entitách, kterého se zúčastnilo více než 3000 respondentů, poukázali na kladný postoj místního obyvatelstva k přítomnosti vojenských jednotek patrona i na vysokou míru podpory obyvatelstva vůči vládním strukturám DFS.

Riegl (2013) vytvořil propracovanou typologii DFS existujících mezi lety 1946–2009. Pro teritoriální politické entity s částečnou vnitřní suverenitou použil termín kvazistát, kterým označil široké spektrum entit od těch postrádajících vlastní stálou populaci nebo teritorium, přes neinstitutionalizované entity a entity postrádající efektivní vládu, až po DFS s funkční vládou, které postrádají mezinárodní uznání.

Pro označení teritoriálních politických entit s jistou mírou vnitřní suverenity, ale bez mezinárodního uznání, používáme v tomto příspěvku označení *de facto státy*, stejně jako většina jiných autorů (Pegg 1998, 2017; Bartmann 2004; Berg – Toomla 2009; Hoch – Kopeček – Baar 2012; Berg 2013; Florea 2014; O'Loughlin – Kolossov – Toal 2014; Yemeljanova 2015; Caspersen 2017, Ker-Lindsay – Berg 2018, Hoch – Kopeček 2019, aj.). Jelikož je cílem této práce identifikace typických rysů a vývojových trendů souboru DFS, spíše než interpretace jednotlivých případů, vymezujeme tento soubor širše než Pegg (1998, 2017) či Kolstø (2006) a sledujeme spíše cestu zvolenou Floreou (2014), který v období 1945–2011 vymezil celkem 34 DFS. Vycházel z podrobné analýzy soudobé literatury a využil také dostupné databázové zdroje. To je přístup, jež sledujeme i v metodice tohoto příspěvku.

Slabé státy, tj. státy, které jsou mezinárodně uznány, ale postrádají vnitřní suverenitu do té míry, že nejsou schopny efektivně kontrolovat území ve svých mezinárodně uznaných hranicích, označujeme jako upadající státy. Oslabení vnitřní suverenity často vytvořilo předpoklad pro vznik DFS, a proto geografické rozmístění DFS souvisí s rozmístěním upadajících států (jak připomíná Caspersen 2012: 5). Jde však o odlišné případy: upadající státy charakterizuje deficit vnitřní suverenity, DFS deficit suverenity vnější. Terminologické

vymezení DFS, jak jej užíváme v tomto textu, ve vztahu ke vnitřní a vnější suverenitě, přibližuje schéma v tabulce 1.

Tabulka 1
Klasifikace teritoriálních politických entit z hlediska vnitřní a vnější suverenity

		Vnější suverenity	
		ANO	NE
Vnitřní suverenity	ANO	Uznané státy	De facto státy
	NE	Upadající státy	Secesionistická hnutí, národy bez států, regiony bez politické kontroly

Zdroj: vlastní zpracování.

Mezinárodně uznané státy, od nichž se DFS oddělily, resp. na jejichž mezinárodně uznaném území existují, označujeme jako *rodičovské státy* (stejně jako Caspersen 2014), i přes to, že této secesi zpravidla předcházela občanská válka nebo jiný politický konflikt, a tudíž vztah rodičovského státu k DFS svou povahou zpravidla není rodičovský. Stát, který DFS poskytuje politickou podporu, označujeme jako *patrona*. Politická podpora je v mnoha případech spojena i s ekonomickou, vojenskou nebo jinou formou podpory.

METODICKÉ POZNÁMKY: VÝBĚR ENTIT A SYSTÉM HODNOCENÍ

Výběr teritoriálních entit vycházel z přístupů použitých v literatuře, diskutované v předchozí kapitole. Zvláště užitečnou byla v tomto směru práce Florey (2014). Jelikož je cílem analytické části diskutovat trendy v souboru entit spíše než jednotlivé případy, byl nejdříve vytvořen širší soubor potenciálních DFS, tj. včetně těch, které jsou někdy označovány za *proto státy*, či *para-státy* (např. Caspersen 2012). Tento soubor byl následně zúžen aplikací omezujících podmínek, definujících DFS:

- (1) kontrola území;
- (2) toto území je trvale osídleno;
- (3) ustanovení určitého politického vedení místním obyvatelstvem a zajištění alespoň základní územní správy;
- (4) snaha navazovat mezinárodní spolupráci, tedy vstupovat do oficiálních diplomatických vztahů s jinými státy a mezinárodními organizacemi;
- (5) postrádá mezinárodní uznání, o jehož dosažení však usiluje;
- (6) tyto podmínky byly splněny aspoň po část období vymezeného počátkem roku 2001 a koncem roku 2018.

Konkrétní postup výběru entit byl následující:

- 1) Průnik nejčastěji uváděných příkladů DFS v pracích (Pegg 1998; Kingston 2004; Spears 2004; Kolstø 2006; Caspersen 2009, 2012; Geldenhuys 2009; Berg 2013; Riegl 2013; Florea 2014; Toomla 2016; Hoch – Kopeček 2019) vytvořil soubor jedenácti DFS. Takto úzce vymezený soubor byl následně rozšířen o entity, které byly uvedeny jako příklad DFS i jen menšinou těchto prací.
- 2) Soubor byl rozšířen o entity z databází zabývajících se právem na sebeurčení minorit (Minorities at Risk /MAR 2020/), Unrepresented nations & peoples organization (UNPO 2020) a konfliktními zónami (Uppsala Conflict Data Program /UCDP 2020/), International Conflict Research – Ethnic Power Relations (EPR 2020), Central Intelligence agency – The World Factbook (CIA 2020).

- 3) Ze souboru byly vyřazeny všechny entity, jež nebyly schopny splnit všech šest výše uvedených podmínek DFS. Za splnění podmínky *postrádá mezinárodní uznání* je považována absence členství v OSN. Vzhledem k nemožnosti „snahu navázat mezinárodní spolupráci“ kvantifikovat byl sledován jen stupeň uznání entity. Z časového hlediska postačilo pro zařazení entity splnění uvedených podmínek v jakémkoli časovém okamžiku v období let 2001 až 2018 (tedy ne nutně po dobu dvou let, jak předpokládá Pegg 1998 nebo Caspersen 2012). Stejně tak nebyla v případě teritoria aplikována podmínka kontroly 2/3 nárokovaného území. Výsledkem je vymezení celkem 26 entit, které v dalším textu označujeme jako *de facto* státy. Jejich seznam je uveden v tabulce 2 spolu s rokem vzniku a zániku entity.

Tabulka 2
Seznam entit zařazených do analýzy
(DFS existující v období 2001–2018 nebo jeho částí)

	De facto stát	Rodičovský stát	Vznik	Zánik
1.	Abcházie	Gruzie	1991	–
2.	Ačeh	Indonésie	2001	2005
3.	Azawad	Mali	2012	2015
4.	Bašur	Irák	2017	–
5.	Cabinda	Angola	1975	2006
6.	Casamance	Senegal	1982	2004
7.	Doněcká lidová republika	Ukrajina	2014	–
8.	Islámský stát	Irák, Sýrie	2014	2018
9.	Jižní Osetie	Gruzie	1991	–
10.	Jižní Súdán	Súdán	1956	2011
11.	Kačjinský stát	Myanmar	1961	–
12.	Karenský stát	Myanmar	1949	–
13.	Kosovo	Srbsko	1998	–
14.	Luhanská lidová republika	Ukrajina	2014	–
15.	Mindanao	Filipíny	1973	–
16.	Náhorní Karabach	Ázerbájdžán	1991	–
17.	Nzwani	Komory	1997	2008
18.	Palestina	Izrael	1988	–
19.	Podněstří	Moldavsko	1991	–
20.	Puntland	Somálsko	1998	–
21.	Severní Kypr	Kypr	1974	–
22.	Somaliland	Somálsko	1991	–
23.	Tamilský Ílam	Srí Lanka	1984	2009
24.	Tchaj-wan	Čína	1971	–
25.	Východní Timor	Indonésie	1975	2002
26.	Západní Sahara	Maroko	1974	–

Zdroj: Florea (2014) pro entity vzniklé do roku 2011. Od roku 2012 vlastní šetření.

Poznámka: Na rozdíl od Florey považujeme Palestinu za jedinou entitu (tj. Západní břeh i Gazu). Pro Anjouan používáme označení Nzwani.

Soubor indikátorů, použitých pro empirickou analýzu, byl sestaven tak, aby umožnil kvantitativní vyjádření stupně funkčnosti jednotlivých DFS a jeho porovnání se stupněm vnější suverenity. Indikátory rozlišujeme na vnitřní (těch bylo vytvořeno celkem sedm) a vnější (jediné kritérium – stupeň mezinárodního uznání). Při jejich konstrukci jsme vyšli z kritérií DFS použitých v pracích Pegga (1998, 2004, 2017), Kolsta (2006) a Caspersen (2012). Na rozdíl od těchto autorů je však nepoužíváme jako kritéria pro vymezení souboru zájmových entit, ale jako východiska pro konstrukci empirických indikátorů stupně naplňování stanovených požadavků v konkrétních DFS.

Indikátory stupně vnitřní suverenity dělíme do tří skupin: bezpečnostní, politické a socioekonomické; jejich přehled uvádí tabulka 3. Při výběru konkrétních indikátorů jsme usilovali o to, aby odpovídaly definičním kritériím DFS a současně aby je bylo možné operacionalizovat do podoby kvantitativních proměnných. Inspirací pro operacionalizaci byly metody používané v komparacích suverénních států. Některé z nich poskytují data bezprostředně využitelná pro hodnocení funkčnosti, resp. stupně vnitřní suverenity mezinárodně uznaných států – například Fragile State Index (FFP 2019), Freedom of the Press (Freedom House 2017), Nations in Transit (Freedom House 2018b). Tyto databáze však nebylo možné použít jako zdroj dat o DFS, právě proto, že obsahují data pouze za suverénní státy. Výjimku tvoří databáze Freedom in the World (Freedom House 2018a), jež byla využita jako zdroj dat pro indikátor C2.

Tabulka 3
Přehled indikátorů vnitřní suverenity DFS

Bezpečnostní	A1	Bezpečnost civilního obyvatelstva
	A2	Vnitřní dominance
	A3	Obrana před vnější agresí
Politické	B1	Konání voleb
	B2	Doba existence
Socioekonomické	C1	Měnová politika
	C2	Občanské svobody

Zdroj: vlastní zpracování.

Problémem analýzy tohoto typu je otázka dostupnosti dat. Období občanských válek, v nichž DFS nejčastěji vznikají, spolu se stavy zpochybňované suverenity, nejsou příznivá pro sběr dat. Například na Srí Lance nebyly v době občanské války (1983–2009) státní autority schopné na území Tamilského Ílamu provádět sčítání lidu, a proto i tak základní údaje, jako jsou data o počtu obyvatel provincií a okresů, tvořily až do sčítání v roce 2012 jen odhady vycházející z výsledků sčítání 1980 a jen zhruba odhadující různé tempo populačního přírůstku a vliv vnitřní migrace, včetně nucených migrací vyvolaných válkou (LankaSIS 2012). Mnohá data jsou přitom předmětem ideologického soupeření, a proto jsou odhady publikované oběma stranami často zpochybňovány.

Obě zmíněné metodické obtíže – absence informací o DFS v databázích používaných pro mezinárodní srovnání a nedostatek spolehlivých a relevantních dat z národních a dalších zdrojů – si vynutily tvůrčí přístup při výběru a konstrukci vhodných indikátorů. Výsledkem je soubor sedmi proměnných umožňujících porovnání míry vnitřní suverenity DFS. Každá z nich nabývá hodnoty od 0 do 5 bodů; maximální možný součet je tedy 35 bodů. Konkrétní postup konstrukce indikátorů a zdroje dat jsou uvedeny v následující kapitole.

Sledované období vymezujeme rokem 2001, který díky vyhlášení války proti terorismu symbolizuje novou fázi světové politiky, a rokem 2018, ke kterému existují nejnovější dostupná data. Indikátory pro toto období 2001–2018 byly vypočteny pro všechny jednotlivé roky, za předpokladu, že entita v daném roce existovala. Datovou základnu pro analýzu tak tvoří sedm tabulek (jedna pro každý indikátor), každá o 26 řádcích (počet entit) a 18 sloupcích (počet let). To představuje datovou základnu, z níž odvozujeme hodnocení trendů vývoje vnitřní suverenity v souboru DFS ve sledovaném období.

INDIKÁTORY ÚROVNĚ SUVERENITY DE FACTO STÁTŮ

Bezpečnostní indikátory

Schopnost zajistit obyvatelstvu bezpečnost je jednou ze základních definičních vlastností funkčního státu (Bakke et al. 2014). Stupeň bezpečnosti na území DFS byl vyjádřen pomocí tří indikátorů, lišících se zapojením vnitřních a vnějších pachatelů násilí. Všechny tři indikátory vychází z monitorování násilných incidentů na území DFS, ale nerozlišují, zda je garantem bezpečnosti vláda entity nebo jiný aktér (například zahraniční patron nebo OSN). Konstrukce indikátoru A1 *bezpečnost civilního obyvatelstva* vychází z počtu civilních obětí organizovaného násilí a počtu zodpovědných aktérů. Zahrnuty jsou civilní oběti represí vlády proti vlastnímu obyvatelstvu, oběti domácích organizovaných aktérů, jež na území entity zpochybňují činnost vlády, vedlejší civilní oběti bojů vlády s organizovanými aktéry, i civilní oběti vnější agrese. Indikátor naopak nezahrnuje oběti neorganizované trestné činnosti. Postup konstrukce indikátoru A1 je zřejmý z tabulky 4. Každému DFS bylo přiřazeno bodové hodnocení podle horší (tj. vyšší) hodnoty v jednom z prvních dvou sloupců tabulky.

*Tabulka 4
Konstrukce indikátoru A1 bezpečnost civilního obyvatelstva*

Počet civilních obětí na 1 mil. obyvatel	Počet aktérů, zodpovědných za násilné incidenty	Bodové hodnocení	Příklad DFS
0	0	5	Abcházie (2018)
1–10	1	4	Somaliland (2015)
11–25	2	3	Kačjinský stát (2016)
26–50	3	2	Mindanao (2018)
51–100	4	1	Islámský stát (2018)
101 a více	5 a více	0	Palestina (2018)

Cílem indikátoru A2 *vnitřní dominance* je kvantifikace schopnosti vlády DFS prosadit na nárokovaném území monopol legitimního násilí vůči ostatním nestátním aktérům. Výskyt organizovaného násilí na nárokovaném území, kterému vláda DFS nedokáže zabránit, omezuje její suverenitu. Nejvyšší hodnotu mají entity, v nichž tato schopnost není zpochybňována (hodnoceno 5 body). Indikátor zahrnuje oběti z řad příslušníků soupeřících stran či frakcí, jejichž činnost vláda DFS nedokáže potlačit (například oběti z řad islamistických skupin bojujících mezi sebou v Sýrii). Civilní oběti těchto bojů nejsou zahrnuty (jsou součástí indikátoru A1). Způsob konstrukce indikátoru A2 je přiblížen v tabulce 5 (bodování vycházelo z hůře naplněné komponenty).

Tabulka 5
Konstrukce indikátoru A2 vnitřní dominance

Počet obětí na 1 mil. obyvatel	Počet nestátních aktérů působících na území DFS	Bodové hodnocení	Příklad DFS
0	1	5	Tchaj-wan (2018)
1–10	2	4	Mindanao (2015)
11–25	3	3	Tamilský Ílam (2006)
26–50	4	2	Somaliland (2018)
51–100	5	1	Puntland (2002)
101 a více	6 a více	0	Islámský stát (2014)

Indikátor A3 *obrana před vnější agresí* zahrnuje oběti činnosti jiných států na území DFS, kterým vláda entity nedokázala zabránit. Jsou zahrnuty oběti z řad příslušníků vládních jednotek nebo jiných organizovaných jednotek, pokud je pachatelem zahraniční síla (stát). Nejsou zahrnuty civilní oběti. Vysoký počet obětí a aktérů v tomto indikátoru znamená neschopnost DFS zajistit mocenskou kontrolu nárokovaného území, a tedy nízký stupeň vnitřní suverenity. Způsob přidělení bodů je zřejmý z tabulky 6; počet bodů byl opět přidělen dle hůře naplněné komponenty indikátoru.

Tabulka 6
Konstrukce indikátoru A3 obrana před vnější agresí

Počet civilních obětí na 1 mil. obyvatel	Počet aktérů v incidentech se zapojením států na území DFS	Bodové hodnocení	Příklad DFS
0	0	5	Severní Kypr (2018)
1–10	1	4	Karenský stát (2018)
11–50	2	3	Doněcká lid. rep. (2018)
51–100	3	2	Mindanao (2018)
101–250	4	1	Palestina (2018)
251 a více	5 a více	0	Islámský stát (2018)

Zdrojem dat pro konstrukci bezpečnostních indikátorů byla databáze Uppsala Conflict Data Program (UCDP 2020). Tato databáze sice neposkytuje data za územní celky DFS, ale umožňuje přesnou geografickou lokalizaci jednotlivých konfliktů, včetně informace o počtu obětí a identifikace zodpovědných aktérů. Z databáze bylo možné vybrat konflikty, které se odehrály na území nárokovaném DFS, a vytvořit souhrny pro jednotlivé DFS a jednotlivé roky. Protože zahrnutí absolutního počtu obětí by znevýhodnilo velké entity, byl počet obětí konfliktů relativizován na jeden milion obyvatel. Data o počtu obyvatel byla získána z databáze City Population (2019) a následně extrapolována pro jednotlivé roky.

Politické indikátory

De facto státy usilují o mezinárodní uznání a jejich vlády jsou si vědomy významu, který mezinárodní společenství států přikládá demokratickému způsobu vlády (Pegg 2017). Schopnost manifestovat demokratickou povahu vládnutí se v neoliberálním mezinárodním režimu stává natolik významná, že nahrazuje původní hlavní argument secesionistických entit – právo na sebeurčení (Voller 2013). Cílem indikátoru B1 je vyjádření schopnosti vlády DFS zorganizovat na kontrolovaném území volby, což je považováno za projev kontroly území.

Konstrukce ukazatele B1 vychází z předpokladu, že podmínkou legitimacy vlády je konání svobodných a spravedlivých voleb, a to takových, které vyhláší vláda DFS. Byl sledován způsob výběru reprezentantů do té legislativní instituce, která má v politickém systému dané entity rozhodující pravomoci (typicky parlamentní nebo prezidentské volby). O funkčnosti entity nepřímo vypovídá frekvence konání voleb. Obvyklý interval konání voleb, na základě jejichž výsledků je sestavována vláda, je čtyři nebo pět let. Obměna vlády v tomto časovém intervalu je v logice konstrukce indikátoru B1 považována za optimální stav (hodnocení 5 body). Příliš časté střídání vlády potenciálně omezuje její funkčnost a může být výrazem politické nestability. Naopak dlouhé období bez změny vlády může indikovat neochotu uspořádat volby a autoritářské (nedemokratické) tendence, nebo neschopnost (nízkou funkčnost) vlády volby uspořádat.

Data využitá pro sestavení indikátoru B1 vycházejí z databáze Constituency Level Elections Archive (CLEA 2019). Způsob přidělení bodového hodnocení přibližuje tabulka 7.

*Tabulka 7
Konstrukce indikátoru B1 konání voleb*

Interval konání voleb	Bodové hodnocení	Příklad DFS
4 až 5 let	5	Abcházie (2017)
3 nebo 6 let	4	Kosovo (2016)
2 nebo 7 let	3	Severní Kypr (2003)
1 nebo 8 let	2	Somaliland (2001)
méně než 1 rok nebo více než 9 let	1	Palestina (2010)
Volby neprobíhají/organizuje je rodičovský stát	0	Bašur (2017)

De facto stát musí fungovat po určitou dobu. Pegg (2004), Kolstø (2006) i Caspersen (2009, 2012) se shodují na minimální době dvou let. King (2001) označil původní separatistické entity v postsovětském prostoru za státotvorné až s odstupem desetiletého vývoje. V tomto textu nechápeme dobu existence entity jako definiční kritérium (ve smyslu splňuje/nespĺňuje podmínku), ale jako indikátor hodnotící funkčnost entity. Lze předpokládat, že čím déle dokáže DFS existovat v politickém prostoru, tím více času má k budování institucí, upevňování vnitřní identity, ke své legitimizaci, budování zahraničních vztahů atd. – tedy pro posilování vnitřní suverenity.

V konstrukci indikátoru B2 *doba existence* získává entita počet bodů v závislosti na délce svého trvání v roce hodnocení. Nejvyšší počet, 5 bodů, získaly entity, které v roce hodnocení existovaly alespoň 15 let. Entity s kratší dobou trvání získaly méně bodů, dle tabulky 8. Zdrojem dat o době existence entity byla databáze PITF State Failure Problem

Set (INSCR 2017). Ta poskytuje pro soubor suverénních států přehled konfliktů uvnitř těchto států, včetně konfliktů, které vedly ke vzniku DFS.

Tabulka 8
Konstrukce indikátoru B2 doba existence

Doba existence	Bodové hodnocení	Příklad DFS
15 let a více	5	Abcházie (od 2006)
10–14 let	4	Podněstří (2001–2005)
6–9 let	3	Kosovo (2004–2007)
3–5 let	2	Doněcká lid. rep. (od 2017)
1–2 roky	1	Islámský stát (2015–2016)
Méně než 1 rok	0	Bašur (2017)

Socioekonomické indikátory

Silným projevem vnitřní suverenity je měnová nezávislost, zejména nezávislost na měně rodičovského státu. Význam zavedení vlastní měny připomíná Rotberg (2004), King (2001) i Caspersen (2009); Caspersen (2012: 6) ho uvádí jako příklad deklarování nezávislosti v rámci kritérií, jimiž definuje nezávislý stát. Zavedením vlastní měny je nejen deklarována fiskální nezávislost a odhodlání tvořit vlastní měnovou a ekonomickou politiku, ale je vyjádřeno také zpřetřhání vazeb s rodičovským státem v důležité oblasti ekonomiky; nová měna současně vytváří silný prvek pro posilování identity obyvatel.

V praxi se mezi oběma krajními případy, kterými jsou používání měny rodičovského státu a zavedení vlastní měny, vyskytuje několik přechodných režimů měnové politiky: používání měny třetí strany, používání obou nebo více měn současně, zavedení vlastní měny jen pro symbolický účel při současném používání měny rodičovského státu aj. Bodové hodnocení vychází z předpokladu, že závislost na měně rodičovského státu je z hlediska snahy o nezávislost nežádoucí. Žádoucí je úplná měnová nezávislost, a mezistupeň tvoří používání měny třetí strany. Z těchto předpokladů vychází indikátor C1 *měnová*

Tabulka 9
Konstrukce indikátoru C1 měnová politika

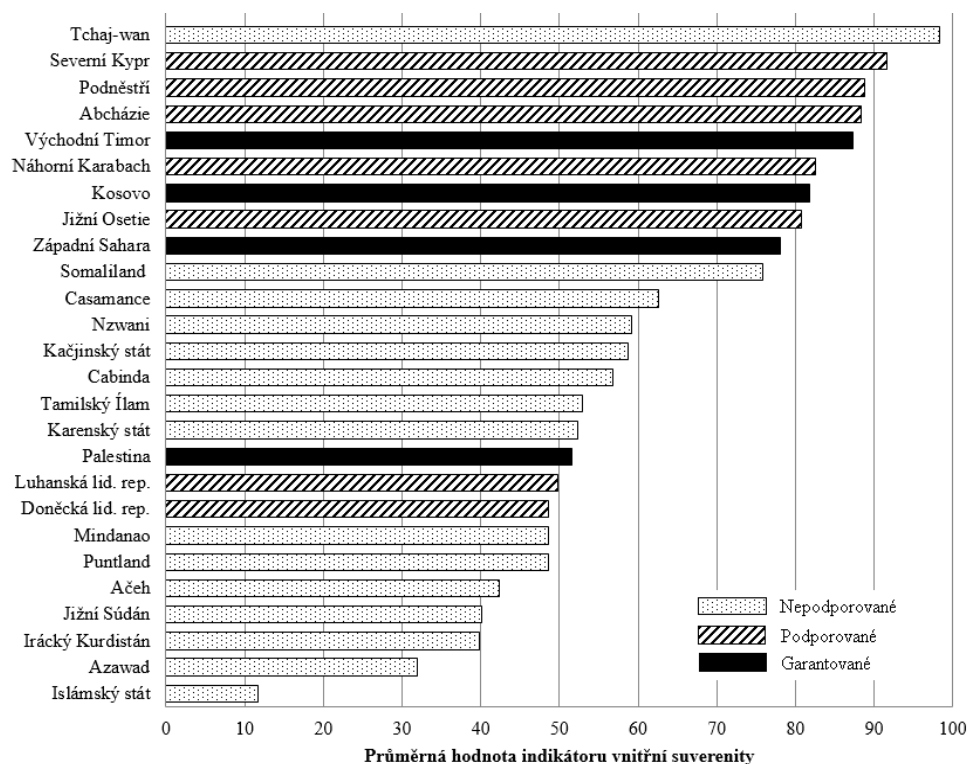
Měnový režim	Bodové hodnocení	Příklad DFS
DFS využívá měnu rodičovského státu	0	Puntland (2017)
DFS využívá měnu rodičovského státu a měnu třetí strany	1	Palestina (2010)
DFS využívá měnu rodičovského státu a měnu vlastní	2	Islámský stát (2017)
DFS využívá měnu třetí strany	3	Doněcká lid. rep. (2017)
DFS využívá měnu třetí strany a měnu vlastní	4	Abcházie (2017)
DFS využívá pouze vlastní měnu	5	Tchaj-wan (2017)

politika, jehož konstrukci zobrazuje tabulka 9. Zdrojem dat byly informace poskytované vládami DFS nebo jejich centrálními bankami (Central Bank of the Republic of China /Taiwan/ 2019; BQK 2019; CBO SL 2019).

Dobré předpoklady pro budování institucí a pro respektování vlády obyvatelstvem vytváří svobodná společnost. Lze předpokládat, že státy, ve kterých lidé požívají vysoký stupeň občanských svobod, jsou také funkční státy, neboť občané mohou dosahovat svých cílů prostřednictvím demokratických institucí a mají zájem podílet se na fungování státu. Naopak omezování občanských svobod vytváří předpoklad pro revoltu občanů a podporuje emigraci.

Indikátor C2 *občanské svobody* vychází z publikace *Freedom in the World 2018*, zpracované neziskovou organizací Freedom House (2018a). Její metoda kvantifikace stupně občanských svobod je založena na hodnocení míry svobody v sedmi oblastech: nezávislost médií, svoboda vyznání, nezávislost soudnictví a rovnost před soudem, akademické svobody, svoboda shromažďování a spolčování, svoboda projevu a osobní svobody. Jednotlivé komponenty jsou bodovány a v souhrnu vytváří ukazatel *občanské svobody*, který dosahuje hodnot od 0 do 60. Tento ukazatel byl přímo převzat pro jednotlivé roky, pouze škála 0 až 60 byla přepočtena pro relevantní srovnání na škálu 0 až 5, používanou v této analýze. Publikace *Freedom in the World* uvádí vedle dat za suverénní státy také data za vybrané DFS. Z celkového počtu 26 sledovaných entit byla data dostupná pro 13 DFS; v případě entit, pro které tato data nebyla k dispozici, jsme převzali data publikovaná Freedom House pro jejich rodičovské státy. Tímto postupem v případě poloviny entit

Graf 1
Průměrná hodnota indikátoru vnitřní suverenity (osa X)
a stupeň vnější podpory (šrafura) pro jednotlivé DFS

Zdroj: vlastní zpracování.

přenášíme informaci o stavu občanských svobod v rodičovském státě na teritorium, jež se od něj snaží osamostatnit, a je možné, že tohoto cíle se pokouší dosáhnout i prostřednictvím snahy o zvýšení úrovně občanských svobod. Vzhledem k významu občanských svobod pro vnitřní suverenitu však takový postup považujeme za vhodnější než rezignaci na zařazení indikátoru občanských svobod mezi použité ukazatele.

Na základě celkového skóre uvedených sedmi indikátorů získaly sledované entity v každém roce 0 až 35 bodů. Pro možnost snazšího vzájemného srovnání byla data přepočtena tak, aby maximální možná hodnota byla vždy 100 bodů. Toto přepočtené bodové skóre označujeme *indikátor vnitřní suverenity*. Z hodnot tohoto indikátoru, které každá entita získala v jednotlivých letech (tj. 18 hodnot pro roky 2001 až 2018), byl vypočten průměr pro danou entitu ve sledovaném období, tj. *průměrná hodnota indikátoru vnitřní suverenity*. Hodnoty tohoto ukazatele pro jednotlivé DFS přibližuje graf 1.

Skóre průměrné hodnoty indikátoru vnitřní suverenity jsme využili pro klasifikaci DFS z hlediska míry vnitřní suverenity. Na základě empirického rozložení četností průměrné hodnoty indikátoru vnitřní suverenity (viz graf 1) byly entity, které získaly v průměru za celé období 85 a více bodů, označeny jako *stabilní*, entity s 65 až 84,9 body jako *odolné*, ty s hodnotou 45 až 64,9 bodů jako *zranitelné* a ty, které získaly méně než 45 bodů, jako *efemérní* (viz tabulka 10). Hranice mezi uvedenými čtyřmi kategoriemi (tj. na úrovni 85, 65 a 45 bodů) byly vedeny v místech diskontinuit v histogramu průměrné hodnoty indikátoru vnitřní suverenity.

Tabulka 10
Klasifikace DFS z hlediska průměrného indikátoru vnitřní suverenity a stupně vnější podpory

		Stupeň vnější podpory		
		Nepodporované	Podporované	Garantované
Průměrná hodnota indikátoru vnitřní suverenity	Stabilní 85,0–100	Tchaj-wan	Abcházie, Podněstří, Severní Kypr	Východní Timor (2001–2002)
	Odolný 65,0–84,9	Somaliland	Jižní Osetie, Náhorní Karabach	Kosovo, Západní Sahara
	Zranitelný 45,0–64,9	Cabinda, Casamance, Kačjinský stát, Karenský stát, Mindanao, Nzwani, Puntland, Tamilský Ílam	Doněcká lid. rep., Luhanská lid. rep.	Palestina
	Efemérní 0–44,9	Ačeh, Azawad, Bašur, Islámský stát, Jižní Súdán (2001–2011)	–	–

Zdroj: vlastní zpracování.

Stupeň vnější podpory

Cílem DFS je dosáhnout mezinárodního uznání. Díky tomu je vývoj uvnitř entit silně ovlivňován vnějšími vlivy, především postoji významných aktérů mezinárodního systému států, a pravidly, která tito aktéři vytvářejí. Baar (2002) identifikoval tři skupiny DFS v závislosti na přístupu vnějších aktérů: (a) s částečným mezinárodním uznáním,

(b) izolované, bez mezinárodního uznání a (c) protiprávně okupovaná území bez mezinárodního uznání. Podobně Riegl (2010, 2013) rozlišuje tři skupiny významných vnějších aktérů, kteří mohou ovlivňovat vývoj DFS: (a) mezinárodní společenství, (b) vnější (zahraniční) patron a (c) vláda rodičovského státu. Každá z těchto skupin může vývoj ovlivňovat z hlediska entity pozitivně, tj. směrem k mezinárodnímu uznání, i negativně, tj. směrem k její eliminaci.

Míra vlivu vnějších aktérů závisí vedle jejich politické moci také na geografické poloze. Státy geograficky nebo kulturně blízké přistupují k DFS ve svém okolí jinak než státy vzdálené. Vedle toho je ochota uznat nezávislost entity ovlivňována vnitropolitickou situací vnějších aktérů: zejména přítomnost separatistických hnutí či politicky organizovaných menšin na jejich území oslabuje ochotu uznat jakýkoli DFS (viz například diferencovaný přístup států EU k uznání Kosova). Výrazně negativní je postoj rodičovského státu, zejména pokud území entity stále považuje za součást vlastního teritoria. Naopak zahraniční patroni mnohdy podporují existenci entity a vedou diplomatické kroky k podpoře jejího mezinárodního uznání; bez této vnější podpory by často de facto stát nebyl schopný existence. Mezinárodní společenství přistupuje k otázce uznání DFS případ od případu, v závislosti na chování těchto entit, jejich geografické poloze, na moci těch členů mezinárodního společenství, kteří se staví pro nebo proti uznání, i na zájmech dalších vlivných členů společenství.

Pro empirické hodnocení vztahu mezi funkčností (vnitřní suverenitou) a mírou mezinárodního uznání byly sledované entity rozděleny do tří skupin: (a) entity bez formálně vyjádřené zahraniční podpory ze strany suverénního státu – ty označujeme jako *nepodporované*, (b) entity s podporou regionální mocnosti nebo jiného patrona – označujeme je *podporované*, a (c) entity s částečnou podporou mezinárodního společenství, tj. uznané významným počtem členských států OSN – *garantované*. Mezi nepodporované řadíme ty, jejichž existenci nezaručuje politicky ani vojensky žádný významný vnější aktér a svou existenci v politickém prostoru musí obhájit samostatně; mohou však být uznány několika státy, které nemají velký geopolitický vliv. Existence podporovaných států je zaručena vnější podporou patrona, jenž často zasahuje do vnitřního dění DFS. Zpravidla jde o vojenskou či politickou podporu odrazující rodičovský stát od snahy DFS eliminovat. Garantované DFS jsou ty, jimž se dostalo uznání ze strany významného počtu členských států OSN, a to navzdory přístupu rodičovského státu.

Klasifikace DFS z hlediska stupně vnější podpory je zřejmá z tabulky 10 a grafu 1.

INTERPRETACE VÝSLEDKŮ: VÝVOJ, VZTAH VNITŘNÍ SUVERENITY A PODPORY A PILÍŘE VNITŘNÍ SUVERENITY

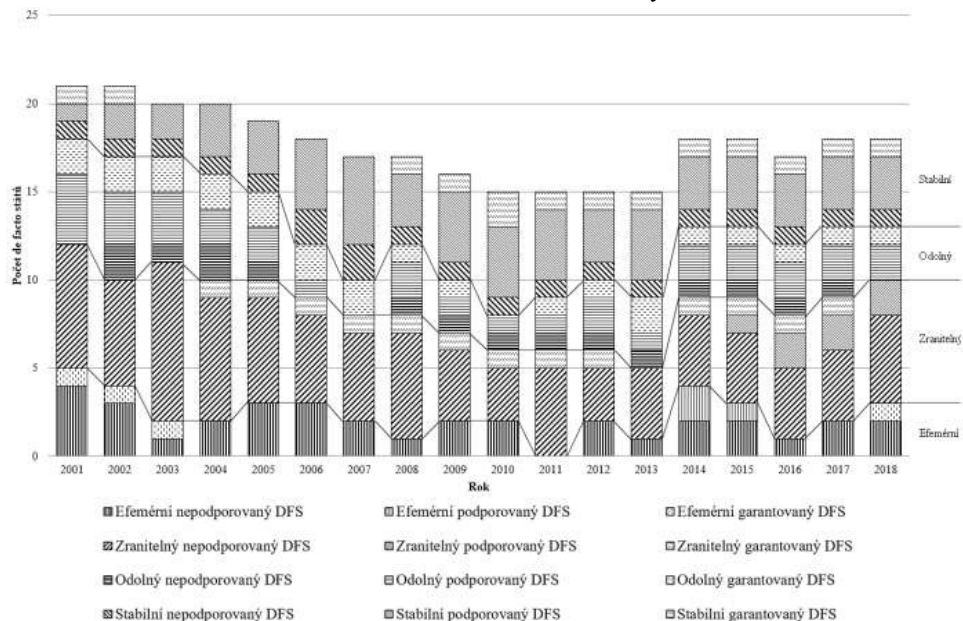
De facto státy, které splnily kritéria pro zařazení do analýzy (celkem 26 DFS), leží v Eurasii (18 případů) a v Africe (8 případů). Nejčastěji se nacházejí na území bývalého Sovětského svazu (6 entit), v jihovýchodní Asii (7 entit), v západní Asii (4 entity) a východní Africe (4 entity). Z historického hlediska vznikla většina sledovaných entit (21 DFS) před rokem 2001, a to jako výsledek konfliktů provázejících dekolonizaci nebo boje o moc po získání nezávislosti (10 případů), separatismu vzniklého v postkoloniálním období (4 případy) nebo dezintegrace států v době konce studené války (7 případů). Dalších pět entit vzniklo po roce 2001. Současně osm entit v průběhu období 2001–2018 přestalo splňovat stanovená kritéria, z toho pouze dvě díky tomu, že dosáhly mezinárodního uznání.

Výsledky naplňování bezpečnostních, politických a socioekonomických indikátorů v souboru DFS přiblížíme ze tří pohledů, odpovídajících stanoveným dílčím cílům výzkumu: (a) z pohledu vývoje struktury souboru DFS, (b) z pohledu vztahu mezi mírou vnitřní suverenity a stupněm vnější podpory a (c) z pohledu dosahování tří aspektů vnitřní suverenity – bezpečnostních, politických a socioekonomických.

(a) Počet entit, splňujících stanovená kritéria, byl na začátku sledovaného období o tři vyšší než na jeho konci (21 entit v roce 2001, 18 entit v roce 2018). Uvnitř období můžeme

vymežit tři etapy, lišící se trendem vývoje. Do roku 2009 se počet DFS postupně snižoval, a to až na minimum, dosažené v letech 2010–2013 (15 entit). V roce 2014 vzrostl počet entit na 18 a takto početný, přes výkyv v roce 2016, zůstal soubor až do roku 2018 (viz graf 2).

Graf 2
Vývoj počtu a struktury souboru DFS v období 2001–2018
dle indikátoru vnitřní suverenity

Zdroj: vlastní zpracování.

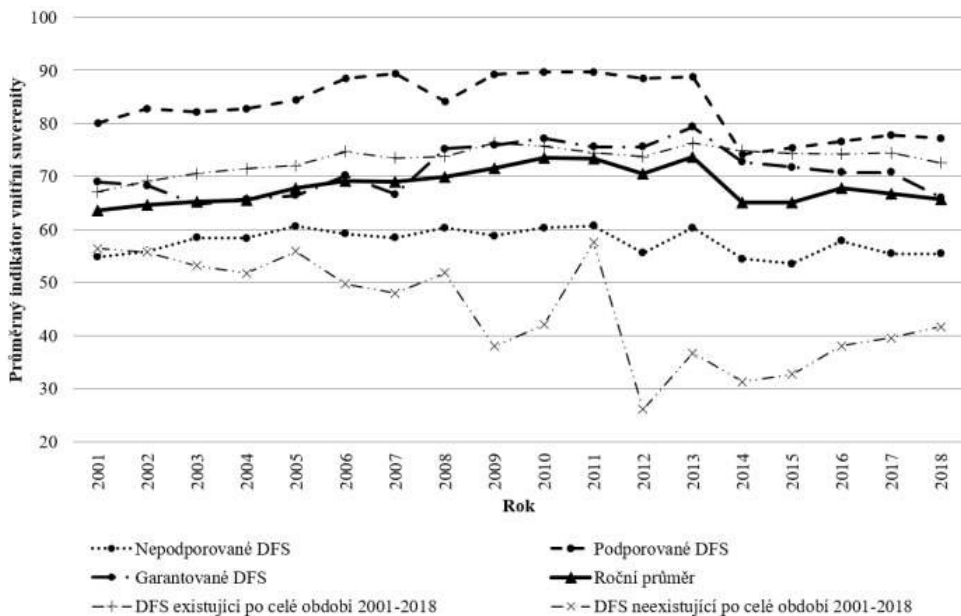
Změna počtu DFS korespondovala s geopolitickým vývojem. První období (2001–2009) bylo charakteristické zvýšeným mezinárodním dohledem po útocích 11. září 2001 a s ním spojenou zvýšenou pozorností, věnovanou DFS v mezinárodních vztazích. Válka proti terorismu, vyhlášená USA v roce 2001, poskytla také vládám a ozbrojeným silám rodičovských států zdůvodnění pro použití síly vůči separatistickým hnutím. Uzavřením dohod s vládami rodičovských států zanikly DFS v Indonésii a západní Africe (Ačeh, Cabinda, Casamance). Tyto entity měly malou schopnost kontroly nárokovaného území, a současně se ve sledovaném období již jednalo o konflikty s nízkou intenzitou, což se projevilo vyšším skóre bezpečnostních indikátorů a zařazením uvedených entit do kategorie efemérních nebo zranitelných DFS. V roce 2002 opustil soubor také Východní Timor, kterému se jako jedině ze sledovaných entit v Asii podařilo získat statut suverénního státu; k tomu směřoval od referenda o nezávislosti v roce 1999. Na konci etapy došlo k násilné eliminaci Tamilského Ílamu, který byl součástí politického prostoru od roku 1984.

Období stagnace počtu entit (2010–2013) koresponduje s obdobím zvýšené nejistoty v mezinárodních vztazích v době globální ekonomické recese a jejího doznívání, a pokračující války proti teroru. Spolu se stagnací velikosti souboru se příliš neměnilo ani jeho složení. Došlo ke vzniku pouze jednoho krátkodobě existujícího DFS bez vnější podpory – Azawadu. Výjimečným případem byl také Jižní Súdán, který byl jako jediný africký stát ve sledovaném období uznán mezinárodním společenstvím za suverénní stát. V době uznání nezávislosti dosáhla hodnota indikátoru vnitřní suverenity v Jižním Súdánu 58 bodů.

Třetí období (2014–2018) odpovídá době obnovení globálního ekonomického růstu a vzestupu ekonomického vlivu zemí BRICS a geopoliticky posílení vlivu regionálních mocností, jako je Rusko nebo Čína, a také konfliktům vzešlým z revolucí arabského jara. V tomto období vznikly DFS na území Ukrajiny (Doněcká a Luhanská republika) a Blízkého východu (Islámský stát, Bašur). Jejich společným znakem je nízká míra naplnění indikátorů vnitřní suverenity, což odpovídá efemérním a zranitelným DFS. Efemérní typ entit se v předchozích obdobích vyskytoval jen výjimečně (viz tabulka 10, grafy 1 a 2).

Z hlediska struktury souboru DFS je možné identifikovat trend posilování vnitřní suverenity (zvyšování podílu *stabilních* DFS) v období poklesu a stagnace počtu entit a naopak její oslabování při rozšíření souboru (vstup efemérních a zranitelných entit). Přes poměrně málo proměnlivou velikost souboru (minimum 15 entit, maximum 21 entit) docházelo uvnitř ke značné fluktuaci: pouze 14 z celkových 26 entit zůstalo v souboru po celé osmnáctileté období. Průměrná hodnota indikátoru vnitřní suverenity (roční průměr za všechny entity) se v prvním období zvyšovala (z 64 na 72 bodů); hlavní příčinou byl nástup války proti terorismu, který se v mezinárodních vztazích projevil eliminací několika slabých DFS, a také posílení role Ruska, které zvýšilo vnitřní suverenitu jím podporovaných DFS. V roce 2010 patřila téměř polovina (7 z 15) všech entit do kategorie stabilních DFS. Ve druhém období, charakterizovaném důsledky globální ekonomické recese, průměrný indikátor vnitřní suverenity stagnoval (okolo průměrné hodnoty za období 73 bodů). Počátkem třetího období došlo v důsledku vzniku nových entit nejprve k výraznému poklesu průměrné hodnoty indikátoru (na 65 bodů) a následně ke stabilizaci okolo této hodnoty, podobné úrovni v roce 2001 (graf 3).

Graf 3
Vývoj průměrné hodnoty indikátoru vnitřní suverenity pro vybrané skupiny DFS (2001–2018)

Zdroj: vlastní zpracování.

(b) Vývoj úrovně vnitřní suverenity ve třech typech DFS, vymezených stupněm vnější podpory, přibližují grafy 1 a 3. Skupina podporovaných entit vykazovala po celé období

vysokou vnitřní suverenitu; průměrná hodnota indikátoru vnitřní suverenity v této skupině přesahovala průměr celého souboru v prvním období o 17 %, ve druhém o 16 % a ve třetím o 11 %. Jejich nejčastějším patronem je Rusko (pět z celkem sedmi případů). Dvě z podporovaných entit dosáhly jen průměrné až podprůměrné hodnoty indikátoru vnitřní suverenity: Doněcká a Luhanská lidová republika. V obou případech je důvodem krátká doba existence a pokračující boje o kontrolu území, které se odráží v nízkých hodnotách bezpečnostních indikátorů. Průměrný indikátor vnitřní suverenity pro skupinu podporovaných DFS prudce klesl po vzniku těchto dvou entit meziročně o 15 bodů; poté však začal znovu narůstat. Společným rysem podporovaných entit je postupný nárůst jejich funkčnosti v dlouhodobém horizontu: všechny vykazovaly v roce 2018 vyšší hodnoty indikátoru než v roce 2001 nebo době vzniku.

Nejnižší stupeň vnitřní suverenity vykazuje skupina nepodporovaných DFS, která je v souboru nejčtenější (celkem 15 případů). Entity z této skupiny také nejčastěji podléhaly zániku. Pouze šest z nich existovalo po celé sledované období (Tchaj-wan, Somaliland, Kačjinský stát, Karenský stát, Mindanao a Puntland). Průměrná hodnota indikátoru vnitřní suverenity ve skupině DFS bez vnější podpory nejprve mírně rostla, a to díky postupnému etablování již existujících entit a také díky zániku Ačehu, který dosáhl jen podprůměrné hodnoty (42 bodů) (viz graf 3). Další nárůst se zastavil poté, co soubor opustily entity s průměrnou (Cabinda, Nzwaní) až nadprůměrnou (Casamance) úrovní vnitřní suverenity. Výsledkem byla stagnace průměrné úrovně funkčnosti nepodporovaných DFS v letech 2005 až 2011. Etablování Azawadu v roce 2012, který v tomto roce dosahoval hodnoty pouhých 26 bodů, snížilo průměrnou hodnotu celé skupiny o 5 bodů. K dalšímu poklesu došlo na počátku posledního období (pokles o 6 bodů) a v roce 2017 (vznik efemérních entit Islámského státu a Bašuru). Funkčnost zbývajících nepodporovaných entit však od roku 2015 pozvolna narůstala, spolu s postupným etablováním nově vzniklých entit.

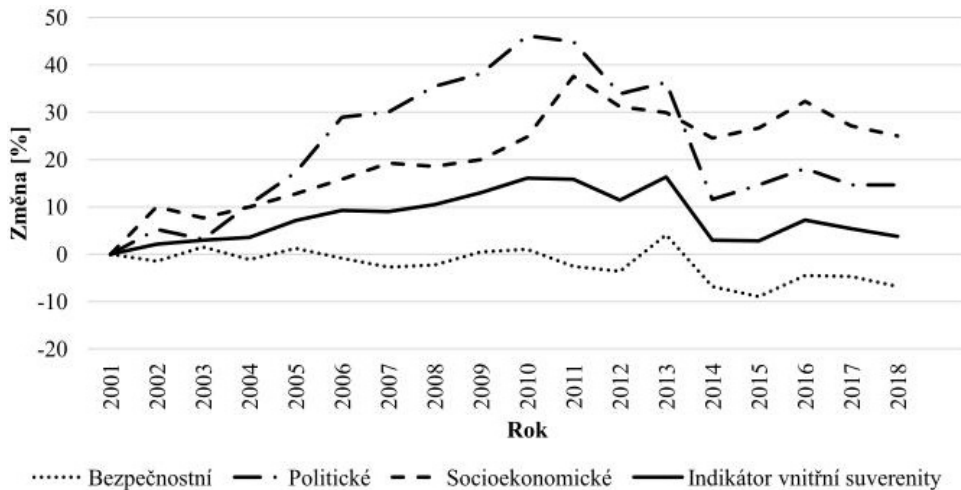
V krátkodobém vývoji je zřejmý pokles úrovně vnitřní suverenity souboru po vstupu nových entit, následovaný pozvolným nárůstem; to je projev triviálního vztahu mezi délkou trvání a funkčností entity. Vedle toho je však pozorovatelný také střednědobý trend vývoje vnitřní suverenity nepodporovaných DFS: mírný nárůst v období *války proti teroru* (související s eliminací slabých a málo funkčních entit), stagnace ve druhém období globální recese a mírný pokles spolu s vyšší volatilitou ve třetím období, charakteristickém obnovením globálního ekonomického růstu a nárůstem geopolitických aspirací regionálních mocností.

Garantované DFS jsou v souboru nejméně zastoupenou kategorií (čtyři entity, z nichž pouze tři existovaly po celé sledované období), což omezuje možnost generalizace. Průměrná hodnota indikátoru vnitřní suverenity této skupinky je podobná průměru celého souboru (68, resp. 71 bodů). Po uznání Východního Timoru v roce 2002 úroveň vnitřní suverenity v této skupině nejprve klesla, následně však systematicky narůstala až do maxima (79 bodů) v roce 2013. Největší meziroční nárůst v roce 2008 souvisel s částečným uznáním Kosova. Na počátku třetího období však došlo i v této skupině k významnému propadu, který způsobilo zhoršení bezpečnostních indikátorů v Palestině a v menší míře pokles hodnot politických indikátorů pro Západní Saharu. V této skupině tak můžeme pozorovat systematický pokles průměrného indikátoru vnitřní suverenity, počínaje rokem 2014, a to i bez změny ve složení této skupiny. Můžeme to interpretovat jako projev zvýšené zranitelnosti a nejistoty v mezinárodních vztazích.

Dalším závěrem tohoto srovnání je potvrzení zřejmého pozitivního vlivu vnější podpory DFS na jeho vnitřní funkčnost. Podpora patrona se přitom i v dlouhodobé perspektivě ukazuje jako účinnější než podpora mezinárodního společenství. Příklad Tchaj-wanu, který je ovšem ve více ohledech specifickým či hraničním DFS, současně ukazuje, že i nepodporovaný DFS může dosáhnout vysokého stupně suverenity.

(c) Zajištění bezpečnosti zůstává kritickým úkolem vlád DFS, a dosahování tohoto cíle zůstalo stejnou či větší výzvou na konci sledovaného období než na jeho počátku (graf 4).

Graf 4
Vývoj průměrné hodnoty bezpečnostních, politických
a socioekonomických indikátorů

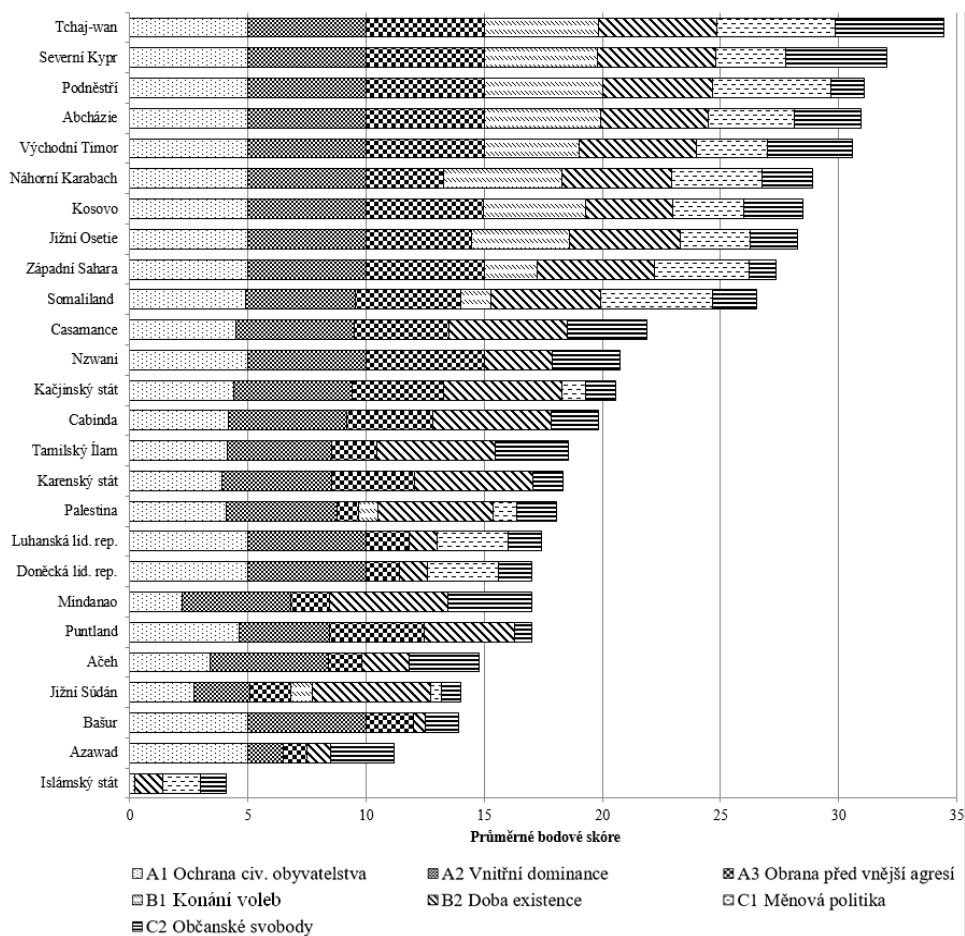
Zdroj: vlastní zpracování.

Hodnoty bezpečnostních indikátorů (bezpečnost obyvatelstva, vnitřní dominance a obrana před vnější agresí) v souboru 26 DFS totiž v prvním a druhém období stagnovaly, se vznikem nových entit na Ukrajině a na Blízkém východě v roce 2014 výrazně poklesly a v roce 2018 byly nižší než na počátku období. V dosahování politických cílů (měřených prostřednictvím indikátorů konání voleb a doby existence) byly DFS poněkud úspěšnější. V prvním období došlo k významnému nárůstu, a to téměř o polovinu oproti roku 2001. Pro druhé období (2010–2013) byla charakteristická stagnace, resp. mírný pokles, vyvolaný především poklesem hodnot indikátoru konání voleb. Třetí období začalo výrazným propadem průměrné hodnoty politických indikátorů v důsledku vzniku nových DFS a pokračovalo stagnací na nízké úrovni, která nebyla o mnoho vyšší než v roce 2001 (asi o 15 %). Socioekonomické indikátory sledovaly podobný trend jako indikátory politické, s tím rozdílem, že nejvyšších hodnot bylo dosaženo až ve druhém období a pokles ve třetím období nebyl tak výrazný jako v případě politických i bezpečnostních indikátorů. Proto byla průměrná hodnota socioekonomických indikátorů na konci sledovaného období vyšší než na jeho počátku, a to o 25 %. Detailní pohled na naplňování jednotlivých indikátorů v konkrétních DFS poskytuje graf 5.

Nejvyšších hodnot bezpečnostních a politických indikátorů dosahují podporované státy. Je to výsledek vojenské podpory ze strany patrona a jejího zastrašovacího efektu vůči rodičovskému státu i povstaleckým skupinám uvnitř entity. Tato garance pomáhá vytvořit uvnitř entity stabilní prostředí, což se projevuje vysokými hodnotami bezpečnostních indikátorů (A1, A2 i A3), ale často za cenu omezování demokracie a občanských svobod (nižší hodnoty indikátoru C2). Indikátor C1 (měnová politika) dosahuje středních hodnot, neboť měna patrona je v těchto entitách užívána buď jako jediná, nebo jedna z používaných měn.

Naopak v nepodporovaných DFS se zajištění bezpečnosti daří jen obtížně (graf 5). Rodičovské státy a v některých případech i mezinárodní společenství usilují o jejich eliminaci, neboť existence těchto DFS zpochybňuje teritoriální integritu členských států OSN. Důsledkem je vysoký stupeň násilí včetně obětí na lidských životech. Lepší bezpečnostní situace je tam, kde DFS působí v prostoru rozpadlých států, které nedisponují mocenským

Graf 5
Struktura průměrného naplnění indikátorů vnitřní suverenity jednotlivých DFS

Zdroj: vlastní zpracování.

aparát schopným bezpečnost v těchto entitách významně ohrozit (například Somaliland, Puntland). Nízká úroveň zajištění bezpečnosti podmiňuje také nízké hodnoty politického indikátoru B1 konání voleb (volby se nekonají buď vůbec, nebo jen omezeně) i C2 (občanské svobody). Míra dosažení vnitřní dominance je proměnlivá, a to v souvislosti s výsledkem soupeření o moc uvnitř entity. Tam, kde se jedné mocenské skupině podařilo získat kontrolu nad politickými institucemi, je vysoká, zatímco tam, kde boj pokračuje, je nízká.

Společným rysem garantovaných DFS jsou průměrné a v čase jen málo proměnlivé hodnoty politických indikátorů. V ostatních případech je naplňování indikátorů diferencované a vzhledem k malé četnosti entit ve skupině je lze jen stěží zobecňovat.

Při srovnání jednotlivých indikátorů v celém souboru dosahují stabilně vysokých hodnot bezpečnostní indikátory A1 (bezpečnost civilního obyvatelstva) a A2 (vnitřní dominance). V případě konání voleb a měnové politiky došlo ve druhém období, po zániku několika málo etablovaných entit, k výraznému nárůstu, který vystřídal propad v roce 2014, spojený se vznikem nových efemérních a zranitelných entit. Indikátor měnové politiky

přesto vykázal v roce 2018 o 18 bodů vyšší naplnění než v roce 2001; přispělo k tomu i přijetí měny patrona v Doněcké a Luhanské republice. Zdaleka největší propad zaznamenal ve stejné době indikátor A3 (obrana před vnější agresí), a to opět díky vzniku nových entit na území Ukrajiny a na Blízkém východě. Indikátor B2 (doba existence) měl celkově poněkud sestupný trend, v důsledku častějšího vzniku nových entit v posledním období ve srovnání s počátkem století. Indikátor C2 (občanské svobody) byl v čase málo proměnlivý a na konci sledovaného období dosahoval stejné hodnoty (průměrně 42 bodů) jako v roce 2001.

ZÁVĚR

De facto státy se v průběhu našeho století proměnily z exotických míst na okraji světové politiky i akademické pozornosti v trvalou součást politického prostoru. Cíl, o který usilují – mezinárodní uznání –, je pro většinu z nich nedosažitelný a současně návrat do výchozího stavu je nemožný. Výsledkem je provizorium, jež se stává akceptovanou normou. Tento stav má závažné důsledky pro obyvatele a instituce na daných územích, v jejich okolí, i pro mezinárodní systém jako takový.

Cílem studie byla identifikace typických rysů DFS a vývojových trendů probíhajících v souboru těchto entit po roce 2001. K této analýze byla vytvořena kvantitativní metoda, vycházející z chápání suverenity jako procesu, nikoliv binární kategorie, a na kombinaci vnitřního a vnějšího rozměru suverenity.

Sledované období 2001–2018 lze rozdělit do tří etap. První byla v mezinárodních vztazích charakterizovaná zvýšeným dohledem a použitím síly proti nestátním aktérům mezinárodních vztahů v rámci války proti terorismu. To dovolilo vládám rodičovských států legitimizovat dříve neakceptovatelné použití síly proti de facto státům na jejich mezinárodně uznaném území. V souboru DFS se to projevilo zánikem několika entit (zmenšením velikosti souboru) a mírným nárůstem vnitřní suverenity těch, jež odolaly. Následující etapa, kterou ovlivnila globální ekonomická recese a její dopady, přinesla do souboru DFS vyšší stabilitu, projevující se ustálením velikosti zkoumaného vzorku. Kromě stagnace celkového počtu se ustálila i průměrná úroveň jejich vnitřní suverenity. Poslední etapa započala rokem 2014, kdy vznikly hned tři nové vysoce zranitelné entity, což se projevilo výrazným poklesem úrovně vnitřní suverenity v souboru všech entit. Následovala stagnace kolem nízké průměrné hodnoty, a současně vyšší meziroční proměnlivost ve srovnání s předchozími obdobími. Hodnota indikátoru vnitřní suverenity tak byla v roce 2018 podobná úrovni roku 2001. Pouze dvěma ze sledovaných entit se podařilo dosáhnout všeobecně akceptovaného mezinárodního uznání.

Vnitřní suverenity DFS je výrazně pozitivně ovlivněna vnější podporou. Podpora ze strany patrona je přitom významnější než podpora mezinárodního společenství. Podporované DFS představují nejstabilnější členy souboru: všechny existující v roce 2001 přežily do roku 2018, a ve třetí etapě k nim přibýly dva nové (při použití stanovených kritérií je jich v souboru celkem sedm). Indikátor vnitřní suverenity je v této skupině trvale nadprůměrný.

Také stupeň vnitřní suverenity garantovaných DFS je dlouhodobě nadprůměrný, tj. vyšší než průměr celého souboru, ale nižší ve srovnání s podporovanými DFS. Efektem částečné mezinárodní podpory jsou v čase jen málo proměnlivé hodnoty indikátorů vnitřní suverenity v této málo početné skupině. V posledním období však i zde došlo k poklesu průměrných hodnot indikátorů, což lze interpretovat jako projev zvýšené nejistoty v mezinárodních vztazích.

Nepodporované de facto státy představují naopak vysoce volatilní entity s celkově podprůměrnou a v čase proměnlivou hodnotou indikátoru vnitřní suverenity. Fluktuační v této skupině je vysoká: pouze šest z celkově patnácti DFS bez podpory zůstalo v souboru po celé sledované období. Jestliže v prvním a druhém období rozdíl mezi touto skupinou a oběma předchozími narůstal, v posledním období se snížil. Nebylo to však

důsledkem nárůstu funkčnosti nepodporovaných DFS, ale poklesem v obou dalších skupinách.

Zajištění bezpečnosti a politické kontroly v DFS spolu těsně souvisí. Indikuje to podobný trend vývoje bezpečnostních a politických indikátorů. Úroveň zajištění bezpečnosti, ve vyjádření použitými indikátory, dlouhodobě stagnovala a v posledním období klesla na hodnotu nižší než v roce 2001. Politická kontrola území se v čase zvyšovala, ale i v tomto případě došlo se vznikem zranitelných a efemérních DFS v roce 2014 k poklesu a na konci období byla průměrná hodnota politických indikátorů jen mírně vyšší než na jeho počátku. Pouze indikátory socioekonomické situace v DFS dosáhly na konci období poněkud vyšších hodnot než na jeho počátku. Vývoj v posledních letech má však ve všech třech skupinách indikátorů mírně sestupnou tendenci.

Výsledky ukázaly také opodstatněnost dřívějších přístupů, rozlišujících DFS v užším pojetí (např. Pegg 2004, Geldenhuys 2009 nebo Caspersen 2012) a v širším pojetí (například Florea 2014). Téměř všechny DFS v užším pojetí patří v klasifikaci, představené v tabulce 10, mezi stabilní nebo odolné entity. Tato klasifikace však současně ukázala, že může být z analytického hlediska užitečné neohraničovat soubor DFS předem pevně stanovenou hranicí, ale nahlížet na něj jako na vnitřně velmi heterogenní soubor různorodých teritoriálních politických entit. V souboru lze identifikovat typické pravidelnosti a vývojové trendy (na některé z nich jsme poukázali v tomto textu), které mohou indikovat určité trendy ve vývoji mezinárodní politiky jako takové.

Literatura

- Anderson, Liam (2012): Reintegrating Unrecognized States: Internationalizing Frozen Conflicts. In: Caspersen, Nina – Stansfield, Gareth: *Unrecognized States in the International System*. Abingdon: Routledge, s. 183–206.
- Baar, Vladimír (2002): *Národy na prahu 21. století: emancipace nebo separatismus?* Šenov u Ostravy: Tilia.
- Bahcheli, Tozun – Bartmann, Barry – Srebrnik, Henry (eds.) (2004): *De Facto States: the Quest for Sovereignty*. Abingdon: Routledge, <<https://doi.org/10.4324/9780203485767>>.
- Bakke, Kristin M. – O’Loughlin, John – Toal, Gerard – Ward, Michael D. (2014): Convincing state-builders? Disaggregating internal legitimacy in Abkhazia. *International Studies Quarterly*, Vol. 58, No. 3, s. 591–607, <<https://doi.org/10.1111/isqu.12110>>.
- Barnett, Chris (2009): Deconstruction. In: Kitchin, Rob – Thrift, Nigel (eds.): *International Encyclopedia of Human Geography*. Amsterdam: Elsevier, s. 23–30, <<https://doi.org/10.1016/B978-008044910-4.00676-3>>.
- Bartmann, Barry (2004): Political Realities and Legal Anomalies. Revisiting the Politics of International Recognition. In: Bahcheli, Tozun – Bartmann, Barry – Srebrnik, Henry (eds.): *De Facto States: The Quest for Sovereignty*. Abingdon: Routledge, s. 12–31.
- Berg, Eiki – Toomla, Raul (2009): Forms of Normalisation in the Quest for De Facto Statehood. *The International Spectator*, Vol. 44, No. 4, s. 27–45, <<https://doi.org/10.1080/03932720903351104>>.
- Berg, Eiki (2013): Merging Together or Drifting Apart? Revisiting Political Legitimacy Issues in Cyprus, Moldova, and Bosnia and Herzegovina. *Geopolitics*, Vol. 18, No. 2, s. 467–492, <<https://doi.org/10.1080/14650045.2012.717238>>.
- Caspersen, Nina (2009): Playing the Recognition Game: External Actors and De Facto States. *The International Spectator*, Vol. 44, No. 4, s. 47–60, <<https://doi.org/10.1080/03932720903351146>>.
- Caspersen, Nina (2012): *Unrecognized States: the Struggle for Sovereignty in the Modern International System*. Cambridge: Polity Press.
- Caspersen, Nina (2014): Degrees of Legitimacy: Ensuring Internal and External Support in the Absence of Recognition. *Geoforum*, Vol. 66, s. 184–192, <<https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2014.10.003>>.
- Caspersen, Nina (2017): Making Peace with De Facto States. In: Riegl, Martin – Doboš, Bohumil (eds.): *Unrecognized States and Secession in the 21st Century*. Cham: Springer International Publishing, <https://doi.org/10.1007/978-3-319-56913-0_2>.
- Florea, Adrian (2014): De facto states in international politics (1945–2011): A new data set. *International Interactions*, Vol. 40, No. 5, s. 788–811, <<https://doi.org/10.1080/03050629.2014.915543>>.
- Geldenhuys, Deon (2009): *Contested States in World Politics*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, <<https://doi.org/10.1057/9780230234185>>.
- Hoch, Tomáš – Baar, Vladimír – Kopeček, Vincenc (2010): Podmínky demokratizace v de facto státech: případová studie Abcházie. *Středoevropské politické studie*, Vol. 12, No. 4, s. 285–300.
- Hoch, Tomáš – Kopeček, Vincenc – Baar Vladimír (2012): Role občanské společnosti při transformaci separatistických konfliktů na Jižním Kavkaze. *Mezinárodní vztahy*, Vol. 47, No. 2, s. 5–28.

- Hoch, Tomáš – Rudincová, Kateřina (2015): Legitimization of Statehood in De facto States: A case study of Somaliland. *Acta Universitatis Carolinae Geographica*, Vol. 50, No. 1, s. 37–49, <<https://doi.org/10.14712/23361980.2015.85>>.
- Hoch, Tomáš – Baar Vladimír – Kopeček, Vincenc (2016): Podmínky demokratizace v de facto státech: případová studie Abcházie. *Central European Political Studies Review*, Vol. 12, No. 4, s. 285–300.
- Hoch, Tomáš – Kopeček, Vincenc (eds.) (2019): *De Facto States in Eurasia*. London: Routledge, <<https://doi.org/10.4324/9780429244049>>.
- Christopher, Anthony J. (1997): 'Nation-States', 'Quasi-States', and 'Collapsed-States' in Contemporary Africa. *GeoJournal*, Vol. 43, No. 1, s. 91–97, <<https://doi.org/10.1023/A:1006833519243>>.
- Jackson, Robert H. (1987): Quasi-states, Dual-regimes, and Neoclassical Theory: International Jurisprudence and the Third World. *International Organisation*, Vol. 41, No. 4, s. 519–549, <<https://doi.org/10.1017/S0020818300027594>>.
- Jackson, Robert H. (1990): *Quasi-states: Sovereignty, International Relations and the Third World*. Cambridge: Cambridge University Press, <<https://doi.org/10.1017/CBO9780511559020>>.
- Ker-Lindsay, James – Berg, Eiki (2018): Introduction: A Conceptual Framework for Engagement with de facto States. *Ethnopolitics*, Vol. 17, No. 4, s. 335–342, <<https://doi.org/10.1080/17449057.2018.1495362>>.
- King, Charles (2001): The Benefits of Ethnic War: Understanding Eurasia's Unrecognized States. *World Politics*, Vol. 3, No. 4, s. 524–552, <<https://doi.org/10.1353/wp.2001.0017>>.
- Kingston, Paul (2004): Introduction: States-Within-States: Historical and Theoretical Perspectives. In: Kingston, Paul – Spears, Ian S. (eds.): *States-Within-States*. New York: Palgrave Macmillan, s. 1–13, <https://doi.org/10.1057/9781403981011_1>.
- Kolossov, Vladimir – O'Loughlin, John (1998): Pseudo-States as Harbingers of a New Geopolitics: The Example of the Trans-Dniester Moldovan Republic (TMR). *Geopolitics*, Vol. 3, No. 1, s. 151–176, <<https://doi.org/10.1080/14650049808407612>>.
- Kolossov, Vladimir (2001): A Small State vs a Self-proclaimed Republic: Nation-Building, Territorial Identities and Perspectives of Conflict Resolution (the Case of Moldova-Transdnestrria). In: Bianchini, Stefano (ed.): *From the Adriatic to the Caucasus. The dynamics of (de)stabilization*. Ravenna: Longo Editore, s. 87–114, <<https://doi.org/10.1400/43764>>.
- Kolsto, Pål (2006): The Sustainability and Future of Unrecognized Quasi-States. *Journal of Peace Research*, Vol. 43, No. 6, s. 723–740, <<https://doi.org/10.1177/0022343306068102>>.
- Kopeček, Vincenc – Hoch, Tomáš – Baar, Vladimír (2016): Conflict Transformation and Civil Society: The Case of Nagorno-Karabakh, *Europe-Asia Studies*, Vol. 68, No. 3, 441–459, <<https://doi.org/10.1080/09668136.2016.1147528>>.
- Lynch, Dov (2004): *Engaging Eurasia's Separatist States: Unresolved Conflicts and De Facto States*. Washington, D.C.: United States Institute of Peace Press.
- O'Loughlin, John – Kolossov, Vladimir – Toal, Gerard (2014): Inside the post-Soviet de facto states: a comparison of attitudes in Abkhazia, Nagorno Karabakh, South Ossetia, and Transnistria. *Eurasian Geography and Economics*, Vol. 55, No. 5, s. 423–456, <<https://doi.org/10.1080/15387216.2015.1012644>>.
- Pegg, Scott (1998): *International Society and the De Facto State*. Brookfield, Vermont: Ashgate.
- Pegg, Scott (2004): From De Facto States to States-Within-States: Progress, Problems, and Prospects. In: Kingston, Paul – Spears, Ian S. (eds.): *States Within States: Incipient Political Entities in the Post-Cold War Era*. Gordonsville: Palgrave Macmillan, s. 35–46, <https://doi.org/10.1057/9781403981011_3>.
- Pegg, Scott (2017): Twenty Years of De Facto State Studies: Progress, Problems, and Prospects. *Oxford Encyclopedia of Politics*. Oxford: Oxford University Press, <<https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.516>>.
- Riegl, Martin (2010): Terminologie kvazistátů. *Acta Politologica*, Vol. 2, No. 1, s. 57–71.
- Riegl, Martin (2013): *Proměny politické mapy po roce 1945*. Praha: Grada.
- Riegl, Martin – Doboš, Bohumil (eds.) (2017): *Unrecognized States and Secession in the 21st Century*. Cham: Springer International Publishing, <<https://doi.org/10.1007/978-3-319-56913-0>>.
- Riegl, Martin – Doboš, Bohumil (2019): Geopolitics of Secession: Post-Soviet De Facto States and Russian Geopolitical Strategy. *Central European Journal of International & Security Studies*, Vol. 12, No. 1, s. 59–89.
- Rotberg, Robert I. (2004): Weak and Failing States: Critical New Security Issues. *Turkish Policy Quarterly*, Vol. 3, No. 2, s. 57–69.
- Rummel, Rudolph J. (1995): Democracy, Power, Genocide, and Mass Murder. *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 39, No. 1, s. 3–26, <<https://doi.org/10.1177/0022002795039001001>>.
- Spears, Ian S. (2004): States-Within-States: An Introduction to Their Empirical Attributes. In: Kingston, Paul – Spears, Ian S. (eds.): *States Within States: Incipient Political Entities in the Post-Cold War Era*. New York: Palgrave Macmillan, s. 15–34, <https://doi.org/10.1057/9781403981011_2>.
- Stanislawski, Bartosz H. (2008): Para-states, Quasi-states and Black Spots: Perhaps not States, but not „Un-govern Territories,” either. *International Studies Review*, Vol. 10, No. 2, s. 366–396, <<https://doi.org/10.1111/j.1468-2486.2008.00795.x>>.
- Toomla, Raul (2016): Charting informal engagement between de facto states: a quantitative analysis. *Space and Policy*, Vol. 20, No. 3, s. 330–345, <<https://doi.org/10.1080/13562576.2016.1243037>>.

- Vaďura, Vladimír – Šmíd, Tomáš (2009): Teoretické vymezení a konceptualizace fenoménu slabých a se-lhávajících států. *Mezinárodní vztahy*, Vol. 44, No. 2, s. 44–64.
- Vinci, Anthony (2008): Anarchy, Failed States, and Armed Groups: Reconsidering Conventional Analysis. *International Studies Quarterly*, Vol. 52, No. 2, s. 295–314, <<https://doi.org/10.1111/j.1468-2478.2008.00502.x>>.
- Voller, Yaniv (2013): Kurdish Oil Politics in Iraq: Contested Sovereignty and Unilateralism. *Middle East Policy*. Vol. 20, No. 1, s. 68–82, <<https://doi.org/10.1111/mepo.12004>>.
- Yemeljanova, Galina M. (2015): Western academic discourse on the post-Soviet de facto state phenomenon. *Caucasus Survey*, Vol. 3, No. 3, s. 219–238, <<https://doi.org/10.1080/23761199.2015.1086572>>.

Dokumenty

- BQK (2019): Kosovo's Experience in Euroisation of its Economy. *Banka Qendrore e republikës së Kosovës*, <<https://bqk-kos.org/?id=30>>.
- CBOSL (2019): About the Bank of Somaliland, *Central Bank of Somaliland*, <<http://bankofsomaliland.net/about/>>.
- Central Bank of the Republic of China (Taiwan) (2019): Monetary Policy and Payment Systems, *Central Bank of the Republic of China (Taiwan)*, <<https://www.cbc.gov.tw/mp.asp?mp=2>>.
- CIA (2020): The World Factbook: Library. *Central Intelligence Agency*, <<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>>.
- CITY POPULATION (2019): Map Index. *City Population*, <www.citypopulation.de>.
- CLEA (2019): Data and Documentation. *Constituency-Level Elections Archive*, <<http://www.electiondataarchive.org/clea-lower-chamber-elections-archive.php>>.
- EPR (2020): International Conflict Research. *Ethnic Power Relations*, <<https://icr.ethz.ch/data/epr/>>.
- FFP (2019): Fragile States Index. *The Fund for Peace*, <<https://fragilestatesindex.org/>>.
- Freedom House (2017): Freedom of the Press 2017. *Freedom House*, <<https://freedomhouse.org/report/freedom-press/freedom-press-2017>>.
- Freedom House (2018a): Freedom in the World 2018. *Freedom House*, <<https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2018>>.
- Freedom House (2018b): Nations in Transit 2018. *Freedom House*, <<https://freedomhouse.org/report/nations-transit/nations-transit-2018>>.
- INSCR (2017): PITF State Failure Problem Set, 1955–2017. *Integrated Network for Societal Conflict Research*, <<http://www.systemicpeace.org/inscrdata.html>>.
- LankaSIS (2012): Sri Lanka Census of Population and Housing 2012. *Sri Lanka Statistical Information Service – Department of Census and Statistics*, <<http://sis.statistics.gov.lk>>.
- MAR (2020): Data: Minority Group Assessments for All Regions. *Minorities at Risk*, <<http://www.mar.umd.edu/assessments.asp?regionId=99>>.
- UCDP (2020): Uppsala Conflict Data Program. *Uppsala Universitet – Department of Peace and Conflict Research*, <<http://ucdp.uu.se/>>.
- UNPO (2020): Members. *Unrepresented Nations & Peoples organization*, <<https://unpo.org/nations-peoples>>.

Note

Our work on this article was supported by the specific research grant of Masaryk University “Interpretation of Changes in Geographical Processes and Relations in Space and Time”. We thank the three anonymous reviewers for their critical reading of and helpful comments on earlier drafts of the manuscript.

AUTHOR BIOGRAPHY

Štěpán Podhrázký is a student of the doctoral degree programme Social Geography and Regional Development at Masaryk University. His main research focuses on unrecognized territorial entities existing in the contemporary political geographical space around the world in a broader context.

Petr Daněk is a lecturer in human geography at the Faculty of Science, Masaryk University in the Czech Republic. His research interests span topics in political, development and environmental geography. His publications include the books *Approaching the Other* (2008), *Geographic Thought* (2013) and *India: Society and Economy in Transformation* (2014). Since 2018 he leads a multidisciplinary team within the project Spaces of Quiet Sustainability, which is supported by the Czech Science Foundation.

Tekutá teritorialita a hnutí al-Šabáb

BOHUMIL DOBOŠ

Charles University, Prague, Czech Republic

E-mail: bohumil.dobos@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8862-2768>

Liquid Territoriality and Al-Shabaab

Abstract: The text presents a contribution to the study of territoriality of violent non-state actors in areas of limited internal state power projection. It presents the strategy of liquid territoriality as a survival strategy of the territorial violent non-state actors, as well as a strategy to develop proto-state structures. It builds on three pillars – minimal opposition of (primarily external) state security services, support from the local population, and the ability to reflect the dynamic development of power distribution. This strategy is later applied to Al-Shabaab. This application helps us to better understand not only the territorial development of the movement but also the limits of territorial control of violent non-state actors in general.

Key words: territoriality, violent non-state actors, Al-Shabaab, Somalia, state failure.

DOI: <<https://doi.org/10.32422/mv-cjir.1701>>.

Když došlo v roce 2012 k vytačení jednotek al-Šabáb z přístavního města Kismayo, pro mnohé to značilo začátek konce působení této islamistické organizace v jižním Somálsku. Přesuňme se do listopadu 2019, kdy Rada bezpečnosti OSN (United Nations Security Council 2019) vydává dokument mapující návrat hnutí do hlavního města Mogadiša. Jak se jasně ukázalo, al-Šabáb není a nikdy nebyl teritoriálně mrtvý. Čím tuto odolnost vysvětlit? Poukázáním na specifickou strategii násilných nestátních aktérů využívanou k budování protostátních entit, kterou v tomto textu nazývám tekutá teritorialita, můžeme jasně označit fakt, že al-Šabáb, stejně jako další násilní nestátní aktéři, implicitně reflektuje limity své teritoriální působnosti a přizpůsobuje se jim. Dynamika teritoriální roviny chování hnutí nám ukazuje, že al-Šabáb umí často reagovat na změny rozložení moci v prostoru a díky tomu zůstává dále relevantním aktérem budujícím na území jižního Somálska alternativní teritoriální celek.

Teritorialita je základním komponentem zkoumání aktivit násilných nestátních aktérů. Studium teritoriality v rámci realistických a neoklasických teorií mezinárodních vztahů a politické geografie se v období po konci druhé světové války pojí hlavně s institucí státu jako dominantní teritoriální jednotkou jak na globální úrovni, tak i ve většině světových regionů. Relativizace tohoto propojení (Sikor – Lund 2009: 14; Soja 1971: 11–15) a důraz na alternativní aktéry však hraje v současném výzkumu významnou roli. Dělení politické mapy pouze mezi státy nelze přijmout jako empiricky ukotvené a následující text tuto skutečnost reflektuje v představení alternativního teritoriálního aktéra. Na tento fenomén obzvlášť výrazně poukázal teritoriální rozmach, a následný pád, hnutí Daeš¹ v Iráku a Sýrii.

Strategie tekuté teritoriality polemizuje se statickým čtením politické mapy a dělením prostoru do jasně delimitovaných hierarchicky uspořádaných „kontejnerů“ (Taylor 1994). Tekutá teritorialita je strategie násilných nestátních aktérů v oblastech se sníženou schopností státu kontrolovat území směřující k budování protostátních institucí. Je definována dynamickým ovládnutím prostoru a limity danými fyzickým prostředím a externí opozicí. Text vychází z realistického chápání politiky a teritoriality založeného na evolučním přístupu k vývoji politických institucí (Tilly 1975, 1990; Spruyt 1994; Strayer 1970) a neoklasického přístupu k politické geografii a geopolitice. Přesto však reflektuje limity, které v realistickém chápání mezinárodní politiky standardně nastavuje tzv. „teritoriální past“, jež vede k chápání dělení prostoru pouze skrze prizma státní teritoriality (Agnew 2009: 22). Má tak ambici posunout realistické vnímání členění politické mapy za toto zjednodušené vnímání. Cílem článku je a) představit koncept tekuté teritoriality jako alternativy ke statickému vnímání politické mapy, b) aplikovat tento koncept na strategii vztahu k teritoriu praktikovanou hnutím al-Šabáb v rámci případové studie. Nejprve bude koncept rozčleněn na prvky, které je možné v aktivitách nestátních aktérů empiricky zkoumat, a ty pak budou pozorovány v rámci vývoje teritoriální roviny aktivit hnutí al-Šabáb. Článek vymezuje nový koncept, jenž představuje alternativní pohled k uchopení teritoriálních aktivit nestátních aktérů v oblastech s nízkou projekcí moci státem, a pomáhá tak ke zpřesnění chápání aktivit násilných nestátních aktérů.

I přes obecně vysoký zájem o tematiku islamistických skupin, viz například (Ahmad 2017; Byman 2015; Fishman 2016; Hoffman – Reinaris 2014), je jejich teritorialita nedostatečně prozkoumaná. Článek je tedy jak součástí snah o pochopení aktivit násilných nestátních aktérů, tak i rozložení moci v oblastech s nízkou kontrolou území státními institucemi. U mnoha aktérů identifikujeme aktivity směřující k vytvoření alternativní politické entity, která nereflakuje dělení politické mapy mezi moderní státy. Zatímco vývoj hnutí Daeš poukazuje na jasné limity teritoriální expanze nestátních, a ještě výrazněji islamistických aktérů, můžeme nalézt i takové příklady, kde k fyzické likvidaci hnutí po dlouhá desetiletí nedošlo, případně tato, jako Hizballáh, Hamás, Boko Haram/Provincie Islámského státu v západní Africe nebo Tálibán, dále existují. Významným příkladem takového vývoje je i somálské hnutí al-Šabáb.² Právě na jeho příkladě následující článek demonstruje přínos konceptu tekuté teritoriality k vysvětlení schopnosti některých násilných nestátních aktérů kontrolovat území a budovat alternativní instituce a naopak u jiných, jako je tomu u hnutí Daeš, vysvětlit jejich neúspěch. Tento koncept přináší do diskuse o fungování nestátních aktérů nový rámec, který poznání o jejich aktivitách dále rozšiřuje a zpřesňuje. Al-Šabáb byl vybrán ze dvou důvodů. Za prvé jde o dlouhodobě teritoriálního a stále aktivního aktéra. Za druhé v jeho vývoji došlo k dynamickému vývoji, jenž nám lépe umožní sledovat možnost aplikace konceptu. U žádného jiného teritoriálně úspěšného násilného aktéra ve 21. století takovou míru dynamiky (ať už jde o kontrakce či expanze) nenalezneme. Al-Šabáb je tak ideálním případem, na kterém lze sledovat užití strategie tekuté teritoriality v praxi.

Článek obsahuje pět částí. První se věnuje představení teritoriality v globální politice v období po skončení druhé světové války. Po tomto konceptuálním úvodu je představena strategie tekuté teritoriality a její ukotvení v mezinárodním systému druhé dekády 21. století. Ve třetí části je nastíněn historický vývoj al-Šabábu. Ve čtvrté je koncept tekuté teritoriality aplikován na vysvětlení schopnosti hnutí al-Šabáb soustavně držet území v oblastech jižního Somálska. V páté části jsou z analýzy vyvozeny širší implikace. Text nabízí čtenáři alternativní pohled na teritoriální procesy v oblastech s nízkou mírou kontroly území státními strukturami a má ambici přispět k diskusi ohledně podoby politické mapy právě v těchto regionech.

POLITICKÁ TERITORIALITA

Koncept teritoriality je možné vnímat z mnoha různých úhlů. Tento text k němu přistupuje jako k multidisciplinárnímu pojmu s velkou váhou pro analýzu rozložení moci na

politické mapě a jednomu z významných atributů geopolitických aktérů v čase i prostoru. V obecné rovině se lidskou (tudíž nejen politickou) teritorialitou zabýval v osmdesátých letech R. D. Sack, pro nějž je teritorialita nástrojem ovlivňování a kontroly akcí a interakcí skrze ovládnutí geograficky vymezeného prostoru. V tomto případě je jedno, zda se jedná o kontrolu nad osobami, jinými objekty nebo vztahy. Tato kontrola je však vždy geograficky vymezena (Sack 1983: 55–56). Jde tak o geografické vyjádření moci a strategie kontroly nad osobami a neživými objekty skrze kontrolu nad územím (Sack 1986: 2–3). Tato strategie je sice geografické povahy, avšak není limitována rozsahem území. Teritoriálně tak může aktér – definovaný jako jedinec nebo skupina – působit na území o velikosti státu, ale i například jednoho pokoje, do kterého je zakázán vstup. Teritorialita nejenže umožňuje dělení na „naše“ a „cizí“ pomocí jednoho jednoznačného ukazatele – geografické hranice, ale navíc i odlišnění vztahů mezi ovládajícími a ovládanými, a to skrze institucionální vztahy na omezeném území. Tento sociální konstrukt tak napomáhá vymezovat limity moci politických aktérů (Sack 1983: 56–60). Koncept je tak širší než například zkoumání vládnutí nestátních aktérů³ a přistupuje k budování institucí z pohledu evolučního vývoje politické mapy.

Stejně tak i další autoři, jejichž vnímání teritoriality se však v průběhu času může lišit, konceptualizují teritorialitu skrze delimitaci mocenských vztahů. Například Agnew (2009: 6) vidí teritorialitu jako způsob užití teritoria – které může samo být definováno jako geografické vyjádření sociální funkce a zároveň i jako koncept zakořeněný v psychologii lidí (Gottmann 1973: 7) – k dosažení politických, ekonomických a společenských cílů. Pro Paasiho (2009: 215–216) pak jde o způsob odlišení mezi „námi“ a „jinými“. Teritorialita je také chápána jako způsob uplatňování kontroly a ochrany nad určitým místem (White 2000: 31). Soja (1971: 19) pak poukazuje na fakt, že teritorialita rozděluje prostor mezi geograficky oddělená území, ve kterých jejich obyvatelé uplatňují moc. Teritorium vzniká projekcí lidské práce do území (Raffestin 2012: 126) a skrze vztah mezi kusem země, obyvatelstvem ho obývajícím a politickými institucemi, které ho spravují (Miller 2012: 253). Teritorialita je populací aktivně vytvářena, a ne jí pouze vnucena silou. Teritorium může být chápáno jako ohraničené území pod kontrolou určitého aktéra i jako výsledek procesu teritoriality (Elden 2010) – jde tak o výsledek procesu, ne o daný stav. Propojuje technologii ovládnutí s identitou (Verweijen – Vlassenroot 2015: 193). Teritorium vytváří propojení mezi komunitami se společným původem a „domovinou“. To propojení bývá silnější u diaspor a vývoj nových, hlavně komunikačních, technologií toto spojení ještě posílil (Kahlor – Walter 2006: 19). Tento prvek je právě pro námi zkoumaný případ vzhledem k rozsahu somálské diasporu významný. Teritorialita se dá definovat jako proces vymezení moci a kontroly nad osobami, procesy a vztahy mezi nimi, který vychází z geografického vymezení prostoru, nad nímž je taková moc vykonávána. Toto je funkční alternativou k možnosti propojení moci a prostoru pomocí osobnostních charakteristik (například náboženství /církve/, etnikum) nebo funkcí (jako byl případ středověkých cechů) (Vollaard 2009).

V období po skončení druhé světové války je koncept politické teritoriality, jak v politické geografii, tak i mezinárodních vztazích, primárně spojen s institucí státu. Spolu s konceptem suverenity tvoří základní definiční kritéria ideálního moderního vestfálského mezinárodního řádu. Někdy je za klíčový faktor moderního mezinárodního řádu pokládáno pouze teritorium jako základní definiční znak státu (Moore 2015: 26). Stát drží suverénní moc uvnitř vyznačeného teritoria. Teritorium vymezuje limity suverenity jak dovnitř (hranice platnosti právního rámce státu), tak i zvnějšku (princip nezasahování do vnitřních záležitostí státu) (Elden 2013: 329). Stát je v tomto systému primárně spojen s územím a až sekundárně s populací a stává se tak dominantním teritoriálním vyjádřením modernity v mezinárodních vztazích (Soja 1971: 33). Tato modernita je spojena s rozdělením prostoru do jasně definovaných teritoriálních celků a přeměny hraničních zón v jasně delimitované hraniční čáry (Paasi 2009: 217; Ruggie 1993: 174). Taková změna

je historicky spojena s proměnou středověkého systému v Evropě v systém moderní. Ideální moderní systém mezinárodních vztahů je definován teritoriem dokonale rozděleným mezi státy, které udržují suverenitu dovnitř svých hranic a dokáží projektovat moc skrze celé své území. Ačkoliv se to při prvním pohledu na standardní politickou mapu nezdá, svět, mimo oceány a Antarktidu, není a nikdy nebyl rozdělen mezi státy, které by takovýto řád udržovaly. I když byl s dokončením procesu dekolonizace vytvořen zdánlivě unifikovaný globální státní systém, byl vždy pouze fikcí a tato fikce, definovaná Krasnerovým pojmem „organizované pokrytectví“ suverenity (Krasner 1999), je po skončení studené války čím dál tím více vzdálena realitě globálního geopolitického uspořádání. To má významný dopad pro chápání politické teritoriality.

TEKUTÁ TERITORIALITA

Mezinárodní řád vymaněný z bipolárního uspořádání prošel proměnou směrem k vyšší komplexnosti, která dále odhaluje nedostatečnost chápání dělení politické mapy pouze skrze triádu stát–suverenita–teritorium vytvářející výše zmíněnou „teritoriální past“. Tato triáda nejenomže neodpovídá v mnoha místech realitě, ale také nedokáže reflektovat dynamické proměny ve faktické kontrole teritoria bez ohledu na mezinárodně uznané hranice, ke kterým dochází v mnoha částech světa.

Nejprve je však třeba zmínit, že posun směrem od moderní organizace politické mapy neprobíhá globálně. Stále nalezneme oblasti a mnohé státy, které modernitu nejenže vykazují, ale triádu stát–suverenita–teritorium jako základ mezinárodního řádu dále prosazují. Jako příklady můžeme zmínit Čínu, Rusko, Turecko a další, převážně autoritářské státy. Dále nalezneme státy, které sice stále jako nositele vnitřní suverenity nazvat můžeme, avšak ty se postupně svojí absolutní kontroly nad teritoriem v některých oblastech vzdávají ve prospěch většího propojení s dalšími stejně uspořádanými celky. Probíhá u nich organické spojení teritoriální roviny s rovinou funkční – stát uvolňuje stále více funkcí ve prospěch jiných aktérů, kteří nejsou nutně na jeho území vázáni. Teritoriální dimenze prochází procesem globalizace, čili vyšší identifikací populace s globální a lokální identitou na úkor identity národní. Geograficky významné jsou v tomto uspořádání sítě a uzly, primárně města. Do tohoto prostoru spadají hlavně státy euroatlantického prostoru nebo vybrané státy východní Asie a Austrálie a Oceánie. V neposlední řadě nalezneme rozsáhlé oblasti, kde státy nejsou schopny svoji teritoriální roli naplňovat a kde mohou nejrůznější nestátní aktéři nalézt příležitosti k zisku teritoriální kontroly a vytváření protostátních struktur. Tyto státy nejsou schopny projektovat moc skrze celé své území, nevytvářejí udržitelné instituce a mnohdy nejsou institucionálně propojeny s obyvatelstvem žijícím na jeho teritoriu. Jsou to právě tyto oblasti – geograficky lokalizované primárně do oblastí subsaharské Afriky, Blízkého východu, jižní Asie a Střední Ameriky – pro které je určen tento text. Rozdělení do tří typů uspořádání politické mapy je pak důležité i pro analýzu politické teritoriality obecně. Zatímco v návaznosti na terminologii, kterou užívá Cooper (2001) a Sørensen (2005), „postmoderní“ uspořádání postupně překonává teritoriální dominanci politiky skrze konektivitu – viz (Khanna 2016), ostatní dva druhy uspořádání jsou vystavěny primárně okolo teritoriálních entit. U „moderního“ upořádání jde o centralizovanou a statickou teritorialitu, u „předmoderního“/„postkoloniálního“⁴⁴ rozložení pak o dynamickou a decentralizovanou teritorialitu, která skrze evoluční logiku vývoje politické mapy vede k vytváření protostátních struktur (Doboš 2020). Pro třetí druh uspořádání je pak platná i následná diskuse nad tekutou teritorialitou jako strategií aktivit úspěšných teritoriálních nestátních aktérů k budování protostátních institucí. Její aplikace nám také pomůže vymezit limity jejich teritoriálních možností. Rozdíl mezi teritorialitou ve třech základních typech organizace politické mapy je představen v tabulce 1.

V současném uspořádání mezinárodní politiky je sice moderní stát obecně primární a nejefektivnější politickou teritoriální jednotkou (Strayer 1970; Tilly 1975), avšak zdaleka ne jedinou. V mnoha částech světa nedošlo k ustanovení státu jako instituce, a ta tak

Tabulka 1
Teritorialita ve třech základních geopolitických uspořádáních

	Postmoderní	Moderní	Předmoderní/ postkoloniální
Dynamika	Statické uzly, dynamické sítě	Statická	Dynamická
Aktér	Stát a nestátní aktéři	Stát	Nestátní aktéři a stát
Centralizace	Glokalizace	Centralizace	Lokalizace

Zdroj: vlastní zpracování na základě (Doboš 2020).

nedokázala efektivně zaplnit území, v jehož hranicích je daný stát uznán jako součást mezinárodního systému. Tento jev je primárně spojen s tzv. předmoderními/postkoloniálními státy (Cooper 2000; Sørensen 2005), které si nejenže neprošly historickým procesem propojení státních institucí, teritoria a obyvatelstva, ale navíc jeho vznik v době nesoutěživého mezinárodního uspořádání období existence Organizace spojených národů v kontextu podpory vnitřně neefektivních režimů supervelmocemi, které spolu mezi lety 1945 a 1991 soupeřily na mezinárodním poli, směřoval k situaci, kdy tyto režimy nebyly zvnějšku ohroženy a nemusely soutěžit s jinými aktéry o kontrolu nad územím. Vnější ohrožení totiž v minulosti vedlo aktéry k institucionálnímu propojení mezi vládou, územím a populací, jež ze státu vytvořilo tak efektivní teritoriální jednotku, jakou dnes v mnoha částech světa je (Tilly 1975; 1990). Statická teritoriální kontrola je výsledkem specifického historického procesu, který nejenže neproběhl globálně, ale také není ukončený. Vestfálský stát, jako výsledek tohoto procesu, byl do mnoha částí světa exportován uměle. V těchto částech světa je pak vnímání teritoriality jako statického konceptu nevhodné (Tilly 1975; Riegl 2013; Kaplan 1994; Grygiel 2013). Nesoutěživý systém mezinárodních vztahů vedl k vnitřním soubojům o moc nad zvnějšku mezinárodně garantovaným územím. Tato vnitřní soutěž naopak schopnost států projektovat moc snižuje a otevírá území ke kontrole ze strany nestátních aktérů operujících v geografických oblastech mimo zájem skupin soupeřících o moc s centrální autoritou.

V mnoha oblastech subsaharské Afriky jsou státy vymezeny hranicemi vytvořenými v rámci procesu kolonizace. Ty nereflktují místní podmínky a prekoloniální vývoj, ani nejsou výsledkem procesu budování institucí. To snižuje schopnost těchto států projektovat moc skrze své mezinárodně uznané teritorium. K tomu je třeba přičíst geografické a demografické podmínky, které často dále limitují schopnost aktérů kontrolovat území (Herbst 2000: 145–178). Státy jsou tak často vystavěny na bázi interpersonálních neopatrimoniálních vztahů, a ne institucionálních vazeb. Pro zkoumanou oblast Rohu Afriky tento vztah například popsal Alex de Waal (2015). Pro centrum moci se tak stává klíčová kontrola nástrojů moci ve vztahu k potenciálním vnitřním konkurentům. Dále je klíčová kontrola nad sídlem moci ve vztahu k zahraničí a mezinárodnímu uznání vlády (běžně se jedná o hlavní město) (Reno 1998: 79–112; Clapham 1999; Herbst 2000). Projektování moci skrze své nominální území nutně nehraje velkou roli.

Příkladem takového státu je níže zkoumané Somálsko. V období po skončení války v Ogadenu a upuštění od snahy projektovat moc režimu Siada Barreho do zahraničí v rámci snahy sjednotit oblasti z dominancí Somálců v tzv. Velké Somálsko (mimo etiopský Ogaden jde ještě o Džibutsko a severovýchodní Keňu) byl v zemi postupně jasně patrný nárůst vnitřního napětí spojený s ekonomickými problémy vedoucí až k otevřenému ozbrojenému vnitrostátnímu konfliktu. Tento konflikt zasáhl primárně bývalý britský

Somaliland na severu somálského území a také odrážel klanové dělení jinak etnicky a nábožensky homogenní somálské společnosti (Vaughan 2019; Hoehne 2019; Riegl – Doboš 2014; Lewis 2011). Následný vývoj vedl až k pádu režimu a vzhledem k vnitřnímu dělení uvnitř centrální moci došlo k rozpadu státu, jenž od té doby není schopný konkurovat alternativním politickým jednotkám od *de facto* nezávislého Somalilandu (v podstatě reprezentanta klanu Isaaq) a autonomního Puntlandu (dominovaném klanem Darod) (Lewis 2011), přes menší entity jako Sool, Sanaag (Mahmood 2009) nebo Jubaland, až po níže zkoumaný radikálně islamistický al-Šabáb. Paradox mezinárodně uznané, avšak neaplněné suverenity a teritoriality otevírá prostor pro alternativní aktéry. Je to právě tento kontext, který nám umožňuje představit alternativu k chápání politické teritoriality jako statického fenoménu spojeného s institucí moderního státu. Taktéž nám umožní vystavět alternativu k vnímání teritoriálních nestátních aktérů jako dlouhodobě neudržitelých entit.

Tekutá teritorialita je koncept popisující udržitelné teritoriální chování nestátních aktérů v oblastech s omezenou schopností centrální vlády projektovat moc vedoucí k budování protostátních institucí. Koncept teritoriálního chování lze pak aplikovat jako strategii nestátních aktérů ve vztahu k teritoriu. Jako ke strategii k ní pak další text přistupuje, a to hlavně z důvodu její aplikace na chování zvoleného případu. Strategie vychází z odlišných historických zkušeností v nezápadních oblastech světa a poukazuje na nedostatečnost vnímání politické mapy skrze vestfálské prizma. Tekutá teritorialita je dynamická strategie kontroly území a budování institucí politickými aktéry. Tato strategie vychází z realistického chápání vývoje politických institucí skrze poskytování bezpečnosti obyvatelstvu v kontextu vnějšího ohrožení (Tilly 1975, 1990). Aktér musí být pro zaručení teritoriální kontroly schopen zajistit bezpečnost území pod svou kontrolou a reagovat na změny v rozložení moci v oblasti svého působení. Díky tomu buduje protostátní instituce jako základ alternativní správy nad územím.

Tekutá teritorialita tak znamená schopnost aktéra vyplnit a spravovat geografické prostory, které jsou opuštěny státem, a chránit je před ostatními aktéry. V případě, že je toto území napadeno (externím) státním aktérem, musí být napadený aktér schopen se stáhnout a přečkat v méně exponované podobě do doby, než se objeví nové území, jež může zaplnit. Pro využití dynamické strategie tekuté teritoriality musí aktér splňovat dvě podmínky – minimalizovat snahu externích aktérů proti němu zasahovat a maximalizovat propojení s místním obyvatelstvem skrze budování institucí, což mu umožní nejen efektivní správu území, ale i vytvořit možnost pro stažení v případě napadení. Pokud je aktér příliš viditelný, budou mu uzavřena všechna území. Pokud nebude propojen alespoň s částí populace, nebude schopen území udržitelně kontrolovat, budovat protostátní alternativy ke státu a stáhnout se v případě krize. Pokud nebude reagovat na změny v rozložení moci v prostoru, bude buď zničen v přímé konfrontaci, nebo nevyužije nově vytvořených příležitostí.

Strategie tekuté teritoriality vychází z několika základních předpokladů o povaze teritoriálního uspořádání současného mezinárodního řádu. Za prvé, politická teritorialita není vázána na instituci státu. Stát je pouze jednou specifickou formou reakce politických institucí na modernitu (Spruyt 1994; Strayer 1970) a její současná globální dominance neznamená univerzální přijetí a neměnnost tohoto fenoménu v čase. Za druhé, politická teritorialita nemusí být statická. Zamrazení hranic v důsledku změn v globálním uspořádání po skončení druhé světové války platí pouze pro státy, a i zde nalezneme mnoho výjimek z tohoto pravidla (například ruskou anexi Krymu). V oblasti subsaharské Afriky statické pojetí teritoriality nikdy neodpovídalo realitě. I přesto došlo k rozdělení kontinentu mezi statické jednotky na základě předchozího procesu kolonizace. Tyto entity však často nejsou teritoriálně dominantní. Vzhledem k vývoji politické mapy obecně nedocházelo k přirozenému vytváření jasných hranic oddělujících statické teritoriální celky, ale k exportu tohoto modelu skrze evropskou koloniální správu. Toto dělení tak nerespektovalo

vývoj politických institucí z období před koloniální správou a ani místní podmínky co se geografie a demografie kontinentu týče. Za třetí, současné nastavení mezinárodního systému znevýhodňuje nestátní aktéry. Stát je nejen mocensky dominantní, ale i mezinárodním právem a normami globálně podporovanou formou uspořádání teritoria. Za čtvrté, efektivní státní instituce jsou schopny teritoriální kontroly na úkor nestátních aktérů. Za páté, populace preferuje jakýkoliv předvídatelný systém správy před anarchickým násilným prostředím (Arjona 2016; Ahmad 2017). Tyto faktory vytvářejí možnosti, ale i limity pro teritoriální aktivitu nestátních aktérů.

V případech, že se v oblasti aktivit nestátního aktéra dostane území mimo efektivní kontrolu centrální vlády, neznamená to, že jej aktér úspěšně a udržitelně obsadí. Schopnost aplikovat strategii tekuté teritoriality je závislá na několika proměnných. První je přístup aktéra k vedení svých aktivit. Ne všichni aktéři mají stejný přístup k teritoriu, což znamená, že ne všichni aktéři budou usilovat o kontrolu území. Tento rozpor byl jasně pozorovatelný v odlišném pojetí snahy o obnovení idealizovaného chalífátu mezi al-Káidou a hnutím Daeš. Zatímco al-Káida primárně usilovala o vybudování sítě buněk provádějících teroristické útoky, potenciálně schopných po vytlačení západních vojsk převzít moc v konkrétních státech, Daeš zvolil strategii přímé konfrontace a teritoriálního rozmachu (Byman 2015). Ne všichni aktéři tak budou o vyplnění prázdných území usilovat. I mezi aktéry, kteří o kontrolu území usilují, nalezneme rozdíly. Tyto v obecné rovině popsal Olson (1993), který představil rozdíl mezi usedlými a potulnými bandity. Zatímco potulní bandité se přesouvají od osídlení k osídlení, která plní, usedlí bandité dlouhodobě využívají zdroje produkované jedním, nebo geograficky omezeným počtem sídel, jež vykořisťují v nižší intenzitě dlouhodobě. Tato sídla jim generují z dlouhodobého hlediska vyšší výnosy, avšak bandita tato sídla musí chránit před ohrožením z vnějšího prostředí. To vytváří základ teritoriálních politických institucí propojujících funkci ochrany obyvatel a jejich majetku se ziskem z výnosů z práce těchto obyvatel. Právě ochota udržitelně bránit teritorium a jeho obyvatele je základním předpokladem teritoriální kontroly.

Druhou proměnnou je pak místní kontext. Čím více násilí je vůči místnímu obyvatelstvu před obsazením užíváno, tím spíše podpoří administrativu i více extremistického hnutí, které však dokáže prosadit jasně srozumitelný právní řád. Populace v tomto procesu není pasivním subjektem. Jak poukázal Raffestin (2012), teritoriální kontrola je projevem lidské aktivity vložené do území. Teritorialita je tvořena lidskou prací a aktivitou. Bez této aktivity obyvatelstva nemůže aktér území kontrolovat a ustanovovat protostátní instituce. Další proměnnou, kterou je nutné zvážit, je geografie a demografie regionu. Někteří aktéři působí v podmínkách téměř znemožňujících udržitelnou teritoriální kontrolu. To je primárně spojeno s nízkou hustotou zalidnění v pouštních či horských oblastech. V těchto podmínkách je jakákoliv trvalá teritoriální kontrola či hranice fikcí.

Klíčové je externí zapojení do konfliktu. Zde je podstatné znát jak zájmy externích aktérů, tak i povahu násilného nestátního aktéra. Jak již poukázal Hedley Bull (2002: 258–260), násilní nestátní aktéři, kteří jsou obecně vnímáni jako oponující mezinárodnímu uspořádání, jsou pod větším vojenským tlakem, než je tomu u aktérů, kteří tento řád respektují. Zatímco tak aktivity „osvobozeneckého“ hnutí usilujícího o vytvoření nového státu či převzetí moci v existujícím státě mohou být tolerovány či přehlíženy, stejné aktivity islamistické organizace mířící na svržení vestfálského státního systému a vybudování alternativní politické jednotky budou nejspíše vojensky potlačeny. Přímé ohrožení zájmů externích mocností pak také zvyšuje pravděpodobnost intervence (viz například francouzský zásah v Mali v roce 2013 – srov. Ludvík 2016). V neposlední řadě musí nestátní aktér flexibilně reagovat na změny v rozložení moci v prostoru. Úspěšní teritoriální nestátní aktéři se chovají dynamicky. Využívají možnosti, jež se otevírají neschopností státu projektovat moc skrze staticky vymezené území. Nestátní aktér musí být schopen rozpoznat příležitosti i rizika kontroly nad určitým územím a reagovat na ně. Neúspěch dynamicky reagovat na změnu rozložení moci v prostoru vede k jeho fyzické porážce silnějším

aktérem nebo nevyužití šance obsadit uvolněné území. Zde je důležité zmínit, že nestátní aktér nemusí vyplňovat území pouze vojensky. Pokud má stát například nedostatečně efektivní soudní systém, může na území jinak pod nominální kontrolou státu tuto funkci vykonávat nestátní aktér, a tak postupně prostor zaplňovat. Toto je například případ afghánského Tálíbánu (Thruelsen 2010).

Mezinárodní systém obecně nepodporuje aktivity teritoriálních nestátních aktérů směřující k vytvoření alternativních teritoriálních jednotek. Pokud dojde ke střetu nestátního aktéra a státu, ve většině případů zvítězí stát. Pokud dojde ke střetu mezi nestátním aktérem a intervenujícím státním aktérem, nestátní aktér v přímé konfrontaci neuspěje – analogicky k rozhodujícímu vlivu externích intervencí na výsledek dalších druhů konfliktů (Riegl – Doboš 2018). Pro úspěšnou teritoriální kontrolu musí nestátní aktér získat podporu, a to i třeba skrze zastrašování, od místní populace, jelikož právě jenom aktivní pomocí populace dokáže území efektivně spravovat. K tomu musí budovat alespoň základní institucionální vazbu mezi obyvatelstvem a „vládou“. Podpora od populace pak aktérovi pomůže se skrýt v případě externího napadení.

Tato strategie je dále aplikována na případ hnutí al-Šabáb, které je vybráno z toho důvodu, že působí v prostředí s téměř neexistující centrální vládou a dynamickou proměnou v intenzitě externí intervence. To je prvek, jenž jej odlišuje například od hnutí Tálíbán, které čelí soustavnému nátlaku z jedné strany a změny v dynamice teritoriální kontroly zde nejsou tak výrazně zaznamenatelné. Pokud porovnáme al-Šabáb s dalšími podobnými aktéry, nigerijské hnutí Boko Haram neovládalo území udržitelně a nevybudovalo žádný systém místní správy (Hansen 2019: 99–126), malijské hnutí Jama'at Nusrat ul-Islam wal-Muslimin' (JNIM) operuje ve složitých geografických podmínkách limitujících potenciál teritoriální kontroly (Bøås 2017), hnutí Daeš bylo příliš exponované, afghánský Tálíbán je v dynamice svých aktivit příliš limitován přítomností externích vojsk na území státu (Doboš – Riegl – Hansen 2019), Hamás a Hizballáh jsou obdobně externě teritoriálně uzavřeni v jasné definovaných regionech a filipínské hnutí Abu Sayyaf je pro teritoriální kontrolu příliš slabé. U všech by bylo možné sledovat teritoriální vývoj a schopnost konceptu predikovat teritoriální limity těchto hnutí. Al-Šabáb je vzhledem ke své strategii a charakteristikám prostředí, ve kterém operuje, v oblasti teritoriální kontroly nejvíce dynamický. To neznamená, že by koncept byl aplikovatelný pouze v tomto případě. Provincie Islámského státu v západní Africe vykazuje proměnu svého chování směrem k větší udržitelnosti svého působení (Obaji Jr. 2019), u JNIM je zase možné pozorovat adaptaci nejen na externí působení, ale i nepříznivé geografické a demografické podmínky. Pro představení strategie je však nevhodnější poukázat na případ, který se nejvíce blíží ideální aplikaci konceptu v praxi. V rámci analýzy budou aplikovány faktory, jež koncept definují – ochota kontrolovat území, schopnost kontrolovat území skrze aktivitu populace, limitace geografickými a demografickými podmínkami a schopnost reagovat na změny v rozložení moci v prostoru.

LOGIKA VÝBĚRU PŘÍPADU A HISTORICKÝ VÝVOJ AL-ŠABÁBU

Pro aplikaci konceptu je zvolen případ somálského hnutí al-Šabáb. K tomu je přistoupeno z několika důvodů. Za prvé, al-Šabáb operuje v prostředí s *de facto* chybějící přítomností státních institucí, kdy jižní Somálsko (geograficky území Somálska na jih od autonomního Puntlandu) s výjimkou části hlavního města Mogadiša není pod kontrolou somálské centrální vlády. To otevírá rozsáhlá území pro ostatní teritoriální aktéry. Somálsko také od neúspěchu mise OSN v devadesátých letech není cílem rozsáhlé soustavné zahraniční vojenské intervence, která by nebyla spojena s aktéry geograficky ležícími v okolí Somálska. Početnější jednotky do země od roku 2006 vyslaly Etiopie, Keňa (oba státy s početnou somálskou populací a historií konfliktů spojenou se somálským iredentismem), Uganda a Burundi. Stát je tak jednoznačně součástí předmoderního/postkoloniálního geopolitického prostoru. Geografie a demografie regionu umožňuje v mnoha jeho

částech efektivní teritoriální kontrolu, díky čemuž může být aplikována teritoriální strategie. Al-Šabáb je aktér, který spadá do kategorie hnutí cílících na změnu mezinárodního systému a vytváření alternativního teritoriálního uspořádání, a je tak, i přes svoji aktivitu v periferním regionu, cílem vojenských aktivit externích aktérů. Státy mimo výše zmíněné, které do Somálska vyslaly pozemní síly, sice v jižním Somálsku své bezpečnostní a/nebo ekonomické zájmy mají, avšak ty neprosazují pomocí rozsáhlejší vojenské intervence, ale hlavně skrze výcvikové mise, letecké údery či ekonomické nástroje (Melvin 2019). Tyto aktivity však nejsou dlouhodobé a nedosahují dostatečné intenzity, aby hnutí definitivně zlikvidovaly. Al-Šabáb tak naráží na měnící se limity teritoriální kontroly ze strany intervenujících států.

Pro představení schopnosti strategie vysvětlit teritoriální úspěch al-Šabábu je nejprve nutné stručně představit vývoj hnutí v kontextu konfliktu v jižním Somálsku. Region je od pádu Barreho režimu v roce 1991 spojen s anarchickým prostředím a násilným konfliktem. Zatímco bývalý britský Somaliland vyhlásil nezávislost a stabilizoval relativně efektivní *de facto* státní instituce a sousední Puntland se v roce 1998 prohlásil autonomní oblastí s určitou mírou centralizace administrativních institucí a schopností projektovat moc skrze své území, na jihu Somálska se nic podobného nepodařilo. I přes mezinárodní snahy vytvořit efektivní centrální vládu, tato nikdy neovládala území větší než část hlavního města. Zbytek území pak byl povětšinou plundrován nejrůznějšími militantními skupinami primárně napojenými na místní warlordy. Dále se zde objevovaly další druhy aktérů, a to včetně radikálních islamistů. Zatímco snahy al-Káidy o využití tohoto prostředí pro své aktivity v Africe neuspěly (Menkhaus – Shapiro 2010), v Somálsku působila i domácí islamistická organizace al-Itihád al-Islám, z jejíchž některých členů se později vytvořil al-Šabáb (Murphy 2011). Aktivity těchto rozličných aktérů vytvářely značně nestabilní a pro místní obyvatele násilné a nepředvídatelné prostředí. V tomto kontextu se v roce 2005 v regionu prosadil takzvaný Svaz islámských soudů (ICU⁵).⁶

ICU byl zastřešující organizací, která původně vznikla jako lokální domobrana spojením „starších“ několika menších populačních center. Prosazování kombinace tradičního somálského práva *xeer* a muslimského práva šaría přinesla místnímu obyvatelstvu tolik kýžený, jasně definovaný právní systém, který navíc ICU dokázal vymáhat. Zvyšující se podpora hnutí mezi místním obyvatelstvem vedla k jeho schopnosti obsadit většinu jižního Somálska (Menkhaus 2006/2007; Hansen 2013; Doboš 2016: 943–944). Tento proces v mnohém odpovídá například cestě hnutí Tálibán k moci v Afghánistánu v polovině devadesátých let (Ahmad 2017). ICU pod společnou značkou spojoval nejrůznější aktéry, z nichž nejradikálnější a vojensky nejefektivnější byl al-Šabáb (Hansen 2013; Shinn 2011). Přesto však nelze říct, že by ICU byl teroristickou či extremistickou organizací a výrazněji ohrožoval širší region nebo dokonce Evropu a Spojené státy. ICU navíc nebyl napojen na globální džihádistickou síť a al-Šabáb hrál v jeho strukturách pouze malou roli (Hansen 2013: 15–48). Naopak pro jižní Somálsko jeho krátká vláda přinesla tolik vytoužený, i když pouze dočasný klid.⁷ Jelikož však k tomuto procesu došlo v období vrcholící války proti teroru a vzhledem k historickým animozitám mezi Somálskem a Etiopií, vláda v Addis Abebě získala podporu pro intervenci v jižním Somálsku a svržení islamistické vlády nad územím. V červenci 2006 započala etiopská invaze do jižního Somálska. Právě v tomto okamžiku se stal al-Šabáb dominantním domácím hnutím v oblasti, které se postavilo do čela odporu vůči etiopské intervenci (Ahmad 2017; Hansen 2013; Doboš 2016).

V první fázi se al-Šabáb stal hlavním představitelem konkrétního projevu historického odporu vůči Etiopii a jí vedené invazi, jež se v roce 2007 proměnila v misi Africké unie AMISOM.⁸ Hnutí bylo vedeno veterány somálského džihádu, kteří však měli současně blízko k somálskému nacionalismu a prezentovali boj al-Šabábu jako součást historického zápasu se sousední Etiopií. Ten byl pak součástí snahy o vytvoření „Velkého Somálska“ spojujícího jižní Somálsko, Somaliland, Džibutsko, Ogaden a severovýchodní provincii Keni, kde nalezneme významné somálské komunity. To vše samozřejmě pod

vlnkou radikálního výkladu islámu. Jelikož je vize Velkého Somálska – stejně jako opozice vůči Etiopii – v Somálsku populární,⁹ al-Šabáb se v podstatě stal hlavním představitelům tužeb významné části Somálců, a to i za podpory somálské diaspory (Hansen 2013: 15–48). I přes neschopnost hnutí porazit regulérní externí vojenské jednotky v přímé konfrontaci, strategie napadání těchto jednotek a užití teroristických útoků postupně etiopské síly v zemi vyčerpala. Už od roku 2008 se al-Šabábu dařilo rozšiřovat území pod svojí kontrolou. V roce 2009 se etiopské síly ze země stáhly a nechaly za sebou pouze velmi početně omezenou misi AMISOM tvořenou zbylými jednotkami Ugandy a Burundi. Tyto jednotky dokázaly chránit pouze velmi omezenou oblast primárně uvnitř Mogadiša, a tím otevřely al-Šabábu cestu k teritoriální dominanci v jižním Somálsku (Hansen 2013; Doboš 2016: 944; Shinn 2011).

Al-Šabáb se projevil jako nejuspěšnější z aktérů, kteří se snažili o vyplnění nově otevřeného teritoria, a dokázal dostat pod svojí kontrolu výrazné množství populačních center – včetně přístavu Kismayo nebo velké části Mogadiša – i infrastruktury a komunikací. V oblastech, kde al-Šabáb držel moc, zavedl relativně efektivní administrativu a vládu podle radikálního výkladu práva šaría. I když to pro většinu obyvatel znovu znamenalo tolik vítanou stabilizaci (Ahmad 2017), hnutí začalo časem ztrácet svojí podporu kvůli další radikalizaci a uplatňování brutálních trestů vůči prohřeškům, které nejsou tradičně v konzervativní somálské společnosti trestány (například žvýkání drogy *khaat*). Navíc v hnutí došlo k puči, jenž z hnutí vyhnal (či vedl k zabití) představitele napojené na nacionalistickou větev (jako Mukhtar Robow nebo Hassan Dahir Aweys) a dostal do čela Ahmada Godana (který sám zahynul v roce 2014 při leteckém útoku) a jeho podporovatele, kteří usilovali a globalizaci hnutí a kteří přísahali věrnost al-Káidě. Součástí al-Káidy se však oficiálně al-Šabáb stal až v roce 2012 několik měsíců po smrti Usámy bin Ládina, kdy byla přísaha po průtazích spojených s rozporem nad strategickou vizí budoucnosti al-Káidy přijata novým vůdcem Ajmánem Zaváhirím. Hnutí se tak globalizovalo a zvýšilo svojí viditelnost na pomyslném radaru mezinárodní bezpečnostní komunity. K tomuto došlo jak v rétorické rovině, tak i odklonem al-Šabábu od somálského nacionalismu směrem k internacionalismu (hnutí se začalo identifikovat s východoafrickými muslimy jako součástí globální muslimské komunity, a ne Somálci jako užší, více etnicky a nacionálně definovanou skupinou) (Doboš – Riegl – Hansen 2019: 551–552).¹⁰ Navíc odklon od somálského nacionalismu a konec boje s etiopskými silami ubral hnutí na podporu od diaspory. Rozpínavost hnutí i mimo hranice Somálska nakonec vedla v roce 2010/11 k další invazi do Somálska, tentokrát ze sousední Keni, která byla aktivitami hnutí přímo ohrožena. I přes počáteční pomalý postup nakonec keňská vojska za podpory vojsk mise AMISOM (znovu postupně doplněné i o etiopské jednotky) dokázala al-Šabáb vytlačit z hlavních populačních center na jihu země. Al-Šabáb tak ztratil možnost kontrolovat populačně dominantní území a byl vytlačen na periferii jižního Somálska (Doboš 2016: 944–945; Hansen 2013: 73–102; Mwangi 2012: 518; Thomas 2013: 413; Menkhaus 2014; Williams 2014).

I přes vytlačení z centrálních oblastí jižního Somálska nebyl al-Šabáb poražen nejen jako militantní organizace, ale ani jako teritoriální aktér. Hnutí sice dále operovalo v odlehlejších částech Somálska a Keni, avšak došlo k jeho částečné proměně (Hansen 2019: 163–184). Al-Šabáb začal podnikat více spektakulárních útoků v zahraničí – primárně v Keni. Příkladem jsou útoky na obchodní dům Westgate v Nairobi v roce 2013 či univerzitu v Garisse o dva roky později. Al-Šabáb se také znovu vrátil k provádění teroristických útoků na úkor přímé konfrontace s intervenujícími silami. Jednotky AMISOM nedokázaly hnutí definitivně porazit a ani ustanovit efektivní centrální vládu, jejíž faktický dosah je stále ještě limitovaný na části hlavního města. Al-Šabáb se tak postupně začal vracet do oblastí, ze kterých byl dříve vytlačen včetně okolí významných populačních center. Hnutí se také stává důležitým aktérem i v některých oblastech Mogadiša. Dle zprávy Rady bezpečnosti OSN z listopadu 2019 je al-Šabáb schopný danit příjmy z přístavu v Mogadišu

i řešit pře mezi obyvateli periferií Mogadiša svým vlastním soudním systémem (United Nations Security Council 2019). Tento přístup k obyvatelstvu je pak významný pro teritoriální přítomnost a kontrolu, jelikož právě touto volbou obyvatelstva řešit své problémy skrze soudní systém al-Šabábu dochází k vytváření zón ovlivněných aktivitami hnutí. Je tak pravděpodobné, že při stažení jednotek AMISOM (které je v době psaní článku plánované na rok 2021) by znovu došlo k teritoriální dominanci al-Šabábu v zemi. V další části se podrobněji podíváme na teritoriální rovinu tohoto vývoje v kontextu výše představeného konceptu tekuté teritoriality.

AL-ŠABÁB A TEKUTÁ TERITORIALITA

Aplikace konceptu tekuté teritoriality je spojena se zkoumáním několika faktorů, které jsou pro nestátní aktéry cílicí na kontrolu území v kontextu slabých států klíčové. Prvním je ochota kontrolovat území. Další je schopnost získat podporu u místního obyvatelstva, skrze které je aktér schopen teritoriální kontroly, a udržitelně spravovat území pod svojí kontrolou. Třetí jsou limity možné teritoriální aktivity nestátních aktérů nastavené geografii a demografií regionu. V neposlední řadě je nutné sledovat schopnost reagovat na změny v mocenském rozložení v regionu – tekutá teritorialita je na rozdíl od teritoriality moderního vestfálského státu dynamická a ne statická. Všechny tyto aspekty můžeme u zkoumaného případu do určité míry pozorovat. Dále se budeme věnovat hlavně schopnosti al-Šabábu získat podporu pro své aktivity a reagovat na proměny rozložení moci. Jak bylo zmíněno výše, hnutí o kontrolu území usiluje a geografie a demografie regionu teritoriální kontrolu v mnoha částech jižního Somálska umožňuje.

Al-Šabáb v různých fázích svého vývoje cílil rozličnými způsoby na získání podpory od místního obyvatelstva. Všechny směřovaly k získání kontroly nad teritoriem a jeho následnou správou. V období po roce 2006 byla tato podpora spojena jak s relativní efektivitou hnutí v ozbrojeném odboji, tak i s ideovou propojeností s odporem vůči etiopské přítomnosti. Al-Šabáb byl schopný stát se hnutím reprezentujícím opozici vůči působení externích, navíc historickou animozitou zatížených etiopských vojsk. To je možné dokázat například finanční podporou od somálské diaspory v USA i Evropě, která po roce 2009 přestala být poskytována (Doboš – Riegl – Hansen 2019: 551). Po stažení etiopských jednotek v roce 2009 se al-Šabáb stal dominantním aktérem v mnoha částech jižního Somálska. Zde vytvořil v kontextu jižního Somálska relativně efektivní systém správy. Ten obsahoval například správu kontrolních stanovišť, která vybírala poplatky za průjezd územím pod kontrolou hnutí, administrativu v populačních centrech pod kontrolou al-Šabábu, danění ekonomických aktivit, vytvoření a vymáhání jasně definovaného legislativního rámce apod. Poplatky byly většinou vybírány relativně efektivně a potvrzení o zaplacení byla akceptována i na dalších stanovištích – celý systém tak byl relativně institucionalizovaný. Soudní systém byl v porovnání s dostupnými alternativami rychlý a přehledný, i když v mnoha ohledech velmi brutální. Právě vysoká míra násilí, a to jak dovnitř území, tak vůči civilistům na územích mimo kontrolu hnutí, vedla ke ztrátě podpory u mnoha částí populace. Tato ztráta dále zesílila po stažení hnutí z populačních center v návaznosti na keňskou intervenci a nárůst užití teroristických útoků hnutím. Al-Šabáb poté usiloval o získání podpory hlavně u marginalizovaných sub-klanů u hranic mezi Keňou a Somálskem, případně v ghettech Nairobi (nejvýznamněji ve čtvrti Eastleigh obývané převážně somálským obyvatelstvem). Toho dosahoval dlouhodobě i díky snaze minimalizovat vliv klanového dělení ve společnosti, které určité části somálské společnosti znevýhodňuje. I přes fakt, že klanové dělení bylo v rámci al-Šabábu viditelné, oficiální politika deklanizace mu přinesla jisté sympatie znevýhodněných částí Somálců (Hansen 2013: 15–48; Doboš 2016: 943–944). Dále pak usilovalo o vyostření sporů mezi keňskou vládou a somálskou komunitou žijící v zemi. Tento spor a vylučování etnických Somálců z možnosti zapojit se do běžného života v Keni dále zvyšoval rekrutační potenciál hnutí. S pokračujícím konfliktem v zemi a nárůstem vlivu hnutí v populačních

centrech se znovu začíná vracet potenciál al-Šabábu oslovit populaci skrze relativní vyšší míru efektivity nabízených sociálních služeb (Hansen 2013; Doboš 2016). Je otázkou, zdali tato efektivita dokáže převážit odpor k častému brutálnímu chování hnutí, které zase naopak části populace od podpory odpuzuje (Maruf – Joseph 2018).

Jak upozorňuje již jednou citovaná zpráva pro Radu bezpečnosti OSN, některé oblasti Mogadiša jsou v současnosti v podstatě pod vlivem právního systému provozovaného al-Šabábem. Vzhledem k jeho rychlosti a přehlednosti rozsudků mnozí obyvatelé Mogadiša preferují řešení sporů právě tímto hnutím před využitím pomalých a korupcí zatížených centrálních institucí (United Nations Security Council 2019). Tímto postupně přeměňuje náklonost obyvatelstva, skrze které může projektovat svoji moc a kontrolovat teritorium. Právě tato forma postupného návratu al-Šabábu zvyšuje jeho potenciál znovu naplnit nově se otevírající území. Al-Šabáb sice již nemůže využívat podpory založené na odporu proti externí invazi a somálském nacionalismu, avšak nadále může u početně významné části obyvatelstva získat alespoň nějakou formu podpory vyšší efektivitou služeb a jistotou právního řádu. Vyšší efektivita alternativního soudního systému tak přináší organizační převahu na nově dostupných teritoriích v populačních centrech.

Dále je třeba vnímat omezení teritoriálního rozmachu státními institucemi. Vzhledem k faktické neexistenci centrální autority je v případě jižního Somálska ke zkoumání tohoto faktoru relevantní popis interakce al-Šabábu s intervenujícími jednotkami. První důkaz o platnosti premisy o neschopnosti násilných nestátních aktérů v přímé konfrontaci udržet kontrolu nad teritoriem můžeme pozorovat už v počátcích etiopské intervence. Jednotky ICU a primárně al-Šabábu se v počátcích pokoušely o zastavení postupu pronikajících vojsk na území jižního Somálska a udržení kontroly nad ovládaným teritoriem. V některých případech se ukázal jejich odpor jako krátkodobě efektivní (Maruf – Joseph 2018: 37–38), avšak dlouhodobě v přímém střetu nedokázaly uspět, což vedlo k rozpadu ICU a ztrátě kontroly nad většinou území v regionu. Další událostí, která poukazuje na platnost této premisy, je neúspěch takzvané Ramadánové ofenzivy z roku 2010. Al-Šabáb se pokusil obsadit strategicky významnou komunikaci propojující Víla Somalia (sídlo somálského prezidenta) a letiště. Komunikace byla pod kontrolou zbylých jednotek AMISOM a al-Šabáb pod vedením ambiciózního Ahmada Godana se rozhodl zkusit komunikaci obsadit v přímém střetu se zbylými nepřátelskými jednotkami. To se jednak nepodařilo, ale taktéž tato konfrontace vedla k redukci počtu bojovníků al-Šabábu vinou ztrát odhadem o asi jednu čtvrtinu (Hansen 2013: 100–102). Za třetí, al-Šabáb zkoušel po zahájení keňské intervence ochránit některá populační centra. I přesto, že například přístavní město Kismayo bylo pod kontrolou hnutí až do října 2012, al-Šabáb nedokázal území udržet a byl nucen se stáhnout do oblastí, kam intervence nezasáhla (Hansen 2019: 163–185). V návaznosti na všechny tyto konfrontace se hnutí muselo stáhnout do hůře přístupných periferních oblastí jižního Somálska. Naopak, hnutí je schopné slavit úspěch při využití opotřebovací strategie, která vede k postupné demoralizaci intervenujících sil. Právě dobrovolné stažení externích vojsk je jediným způsobem, jak se mohou znovu otevřít území, jež by mohl al-Šabáb získat pod svoji kontrolu. I přesto, že mnohé součásti al-Šabábu jsou lépe organizovány, než je tomu u mnohých sil AMISOM (Ingiriis 2018: 514), hnutí je stále v přímé konfrontaci v nevýhodě. Al-Šabáb tak vykazuje shodné výsledky s násilnými nestátními aktéry napříč kontinenty.

Hnutí se však přizpůsobilo proměně rozložení moci v prostoru. V rámci tohoto faktoru musíme brát v potaz jak schopnost se stáhnout z území v případě nepříznivého vývoje, tak i ho obsadit v případě otevírání území. V návaznosti na porážku ICU v roce 2006 se hnutí stáhlo z exponovaných území. Dále však dokázalo využívat vyprázdněná území, a to například k ekonomické aktivitě. Ta zahrnovala primárně pašování dřevěného uhlí (s konečným odbytištěm ve státech Perského zálivu) a cukru (primárně pašovaným do Keni) (United Nations Security Council 2008; United Nations Security Council 2014; United Nations Security Council 2019). Po stažení etiopských vojsk došlo k dobytí uvolněných

území včetně populačních center. K dosažení tohoto cíle dokázal al-Šabáb porazit a/nebo inkorporovat konkurenční skupiny jako například Hizbul Islám či značně později odnož hnutí Daeš v Somálsku (Hansen 2019: 185–196). Po roce 2011 došlo k opětovnému stažení hnutí do periferií jižního Somálska, avšak ne k jeho kompletní deteritorializaci. Al-Šabáb stále udržoval teritoriální přítomnost či kontrolu nad územím, které bylo mimo dosah intervenujících jednotek (Hansen 2019: 163–184). V rámci této přítomnosti dále diverzifikoval svoji ekonomickou činnost a zdroje podpory (United Nations Security Council 2019), díky čemuž se hnutí stalo odolnějším, a ještě více flexibilním co se využívání dynamického přístupu k teritorialitě týče. Vzhledem k neochotě externích aktérů se dále významně v Somálsku angažovat se před hnutím postupně otevírají nová území, která hnutí vyplňuje, a území pod kontrolou hnutí se kontinuálně rozšiřují až k významným populačním centrům. Al-Šabáb tak znovu využívá možností ke své expanzi.

ŠIRŠÍ APLIKOVATELNOST STRATEGIE

Teritorialita je jedním z hlavních atributů násilných nestátních aktérů. Vzhledem k vývoji politické mapy světa je třeba připravit konceptuální aparát, který nám umožní analyzovat limity a možnosti teritoriální aktivity těchto hnutí. Vzhledem k rozlišnému vývoji v jednotlivých regionech není možné vycházet z jednoho globálního paradigmatu, jímž se ve 20. století stal standardně vestfálský model organizace politické mapy. To je významné jak z akademické roviny analýzy, tak i pro potřeby tvorby politik, jelikož teritorialita má pro podobu aktivit aktérů značné dopady. Je také třeba jasně rozpoznat, která hnutí mají z dlouhodobého hlediska šanci na udržení teritoriální kontroly nad určitým územím, a v případě nutnosti se pokusit tento potenciál omezit.

Aplikací strategie tekuté teritoriality můžeme identifikovat faktory, které umožní rozpoznat potenciál násilných nestátních aktérů v oblasti teritoriální kontroly v oblast s nižší schopností centrální vlády kontrolovat území. Kromě analýzy ochoty kontrolovat území a geografických a demografických faktorů je nutné analyzovat schopnost těchto aktérů získat podporu obyvatelstva. Pokud tato podpora neexistuje, nejenže aktér nedisponuje kapacitou teritorium kontrolovat, ale v případě ohrožení nezíská pro svoje aktivity místní podporu. Kontrola území probíhá skrze aktivity populace. Obzvlášť v dynamicky se měnícím prostředí vedou preference populace s ohledem na využívání služeb od určitého aktéra často k rozšíření teritoriální kontroly určitých aktérů. To je v současnosti případ al-Šabábu v Mogadišu. Pokud se v obdobích teritoriální kontrakce hnutí nemůže opřít o podporu alespoň části populace, limituje se tím jeho šance na přežití. K tomu, aby byl aktér místním obyvatelstvem přijat, je třeba zajistit relativně efektivní administrativu nad územím, bezpečnost pro významnou část populace a umožnit většině alespoň komparativně „lepší“ život. Z tohoto důvodu pozorujeme nižší teritoriální potenciál u hnutí, která se chovají k populaci násilně. Příkladem může být nigerijské hnutí Boko Haram. Boko Haram, od roku 2016 rozděleno ve dvě frakce, sice bylo známé pro svoji teritoriální působnost, ale vzhledem k bezohlednému chování vůči obyvatelstvu byla tato přítomnost čistě negativní a nezískala si větší míru místní podpory. Vzhledem k agresivním výpadům vůči místnímu obyvatelstvu tak byla jeho teritoriální kontrola neudržitelná (Hansen 2019: 99–126; Dele-Adedeji 2017). Jedna z frakcí, oficiálně uznaná hnutím Daeš jako její součást, vzniknuvších z původní Boko Haram, si to uvědomuje a koriguje svůj přístup, čímž zvyšuje svůj potenciál pro teritoriální kontrolu (Obaji, Jr. 2019). Jak se ukazuje na příkladu al-Šabábu, ale třeba i hnutí Tálibán (Abbas 2014; Thruelsen 2010), poskytnutí alespoň nějaké formy administrativy a udržitelnosti správy území může hnutí zajistit teritoriální kontrolu a schopnost vrátit se do uvolněných území v návaznosti na dynamický vývoj v konfliktu.

Dále je třeba si uvědomit, že teritoriální kontrola je vždy limitovaná aktivitou efektivních bezpečnostních jednotek státních aktérů. Teritoriální násilní nestátní aktéři tak mohou působit pouze na území států s nízkou kapacitou projekce moci uvnitř svých hranic,

nebo v cíleně vyprázdňených územích, jako je například pásmo Gazy. Z tohoto důvodu je také pro udržitelnou teritoriální kontrolu nestátním aktérem podstatné, aby nebyl vnímán jako priorita mezinárodní bezpečnostní komunitou. V opačném případě totiž dojde k přímé vojenské intervenci vůči jeho aktivitám, čímž jsou uzavřena území, která by jinak byla uvolněna pro jiné než státní aktéry. Jako příklady tohoto problému lze uvést jak hnutí Daeš, tak afghánský Tálibán (Doboš – Riegl – Hansen 2019). Daeš byl teritoriálně poražen právě proto, že se stal hrozbou číslo jedna pro mnoho externích aktérů, kteří v oblasti Iráku a Sýrie zasahovali proti jeho aktivitám, a tím znemožnili hnutí udržet kontrolu nad obsazeným územím. Podobně afghánský Tálibán je zadržován v periferních částech státu právě externí intervencí, kterou vyprovokovaly útoky z 11. září 2001 a následná ochrana předáků al-Káidy tehdy teritoriálně dominantním Tálibánem. Díky snižování zájmu externích aktérů o Afghánistán v posledních nejméně deseti letech se však Tálibán znovu postupně stává významnou teritoriální entitou. Teritoriálně úspěšný násilný nestátní aktér nesmí vyprovokovat přímou vojenskou intervencí státních aktérů. Naopak v mnoha částech světa nalezneme hnutí, jež významnou externí reakci nevyvolají, jako je tomu například v mnoha aktérů v regionu střední Afriky, povstání v regionu Cabo Delgado v Mosambiku (Morier-Genoud 2020), u povstaleckých skupin na ostrově Mindanao či u narkokartelů ve Střední Americe (Grillo 2016).

Teritoriálně úspěšný nestátní aktér musí mít schopnost přizpůsobit se měnícímu se rozložení moci v prostoru. Bez této adaptability je pro něj nemožné dynamicky měnit teritoriální kontrolu tak, aby nehrozil jeho zánik, ale zároveň dokázal využít nových příležitostí k budování protostátních struktur. Vysoká míra agrese či neochota ustoupit v konfrontaci se silnějším aktérem tak představuje znaky neschopnosti hnutí reflektovat tuto skutečnost. Vzhledem k obecně nízkému počtu členů násilných nestátních aktérů je pak opakovaná přímá konfrontace znakem neúspěchu. Toto je evidentní z vysokých ztrát, které al-Šabáb utrpěl v rámci takzvané Ramadánové ofenzivy z roku 2010. Stejně tak je znakem neúspěchu v teritoriální rovině neochota přebrat kontrolu nad nově uvolněným územím. Teritoriálně úspěšný aktér bude bránit území pouze vůči aktérům na stejné či nižší úrovni co se vojenského potenciálu týče a bude usilovat o zaplnění vyprázdňených území. V případě al-Šabábu v tomto ohledu můžeme sledovat například aktivitu vedoucí k dominanci nad aktéry, jako byl Hizbul Islám nebo vypuzení odnože hnutí Daeš v Somálsku, která se od al-Šabábu oddělila, do periferních oblastí. Tato odnož byla vojensky marginalizována a v současnosti působí na periferním území pohoří Golis v Puntlandu bez schopnosti teritoriální kontroly nad jakýmkoliv rozsáhlejším územím či populačními centry (Hansen 2019: 185–196).

ZÁVĚR

Teritorialita nestátních aktérů podléhá odlišným pravidlům, nežli je tomu u teritoriality moderních států. Zatímco stát v mezinárodním řádu po druhé světové válce a dokončení procesu dekolonizace funguje v nesoutěživém prostředí, kde je jeho teritoriální rozsah jasně definován a mezinárodně uznáván, nestátní aktéři jsou na teritoriální úrovni naopak potlačovanými anomáliemi. Přesto však mnohdy dosahují vyšší efektivity správy území, než je tomu u mnohých států, případně dokáží území ovládat po desetiletí i přes odpor centrální vlády a budovat zde protostátní instituce. Tím reflektují předpoklad evolučního přístupu k vývoji politických institucí, který hovoří o tvorbě teritoriálních politických institucí na základě zisků, jež aktér získá kontrolou území. Teritorialita tak není historicky vázaná pouze na instituci státu, ale na aktéra, který teritorium dokáže bránit a využívat. Příklady takových anomálií můžeme pozorovat po celém světě, byly často spojeny s podporou povstalců ze strany externích aktérů. Nalezneme však i řadu aktérů obecně vnímaných jako nelegitimních, kteří však v regionech definovaných slabou státní přítomností dokázali teritoriálně přežít, a vytvářejí tak funkční alternativu ke státu.

Koncept tekuté teritoriality poukazuje na fakt, že politická teritorialita není poutaná pouze k instituci státu a že státocentrické a statické pojetí teritoriality není pro pochopení

mnoha regionů adekvátní. Pokud vyjdeme z modelu tří základních druhů organizace politické mapy světa vystavěné okolo tří druhů států tak, jak je představili Cooper a Sørensen, v „předmoderním“, „postkoloniálním“ uspořádání je právě dynamické chápání teritoriality vhodné pro pochopení teritoriálního rozložení moci. Pokud se budeme věnovat pouze aktérům, kteří jsou ochotni kontrolovat území a operují v oblastech, jež vzhledem ke geografickým a demografickým podmínkám ovládat území kontrolovat lze, identifikujeme dva základní předpoklady, které musí aktér splňovat, aby přežil jako teritoriální aktér a mohl pokročit v budování protostátních institucí. Za prvé, nestátní aktér musí být schopný získat podporu místního obyvatelstva. Pokud nemá alespoň určitou relevantní podporu, není schopen kontrolovat území. Teritorialita je navázána na populaci a její aktivitu včetně legitimizace aktérů skrze využívání jejich služeb a budování institucí. Na rozdíl od států, existují násilní nestátní aktéři v soutěživém prostředí, a musí tak kontrolovat území efektivitou jeho správy. Dále se pak aktér nemůže v případě ohrožení či napadení stáhnout k dočasné neteritoriální aktivitě, jež je taktéž navázána na ochotu populace chránit či tolerovat členy dané organizace. Pro nestátního aktéra je navíc klíčové, aby se dokázal přizpůsobit dynamice rozložení moci v prostoru. To znamená schopnost vyplnit vyprázdněná území a vytlačit z nich, či pohltit, konkurující aktéry, ale také být způsobilý se stáhnout v případě přímé konfrontace se schopným státním aktérem. V přímé konfrontaci mají státní aktéři obvykle navrch. Ve fázi teritoriální kontrakce je nejefektivnějším přístupem využívání periferních území a budování alternativní teritoriální správy, skrze kterou může dojít k podpoře obyvatelstvem a rozšíření území pod kontrolou aktéra. Právě tyto faktory definují strategii tekuté teritoriality, díky níž jsou teritoriální nestátní aktéři schopni vytvářet protostátní instituce.

Pokud se podíváme na hnutí al-Šabáb, můžeme v jeho aktivitách rozpoznat jak dosažení limitů, tak i využití silných stránek nestátní teritoriality potvrzujících relevanci představeného konceptu. Al-Šabáb neuspěl při přímé konfrontaci se státními jednotkami intervencí státních – nejvýznamněji při ofenzivě v roce 2010. Hnutí taktéž začalo ztrácet schopnost kontrolovat území v době, kdy se odchýlilo od prvků somálského nacionalismu a začalo brutálně trestat prohřešky, jež nejsou tradičně v somálské kultuře považovány za ilegální, avšak odporují puristickému výkladu islámu. Naopak, hnutí dokázalo vyplňovat otevřená území a dominovat v nich na úkor svých oponentů. Jeho efektivita při administrativě území mu získala opakovaně podporu obyvatel, což ho znovu posílilo. Al-Šabáb navíc nepůsobí na globální džihádistické scéně mimo oblast východní Afriky a intervence ze strany Spojených států či jiných významných globálních hráčů jsou tak značně omezené. Aplikace konceptu nám pomáhá identifikovat, které projekty jsou odsouzeny k zániku a které mají potenciál se na politické mapě udržet po roky, ne-li desetiletí, a vytvořit určitou formu protostátních struktur. Ačkoliv se jak etiopská, tak i keňská intervence dočasně zbavila al-Šabábu, ten vždy našel okno příležitosti, jímž se znovu stal v regionu jižního Somálska relevantním teritoriálním hráčem.

Tento koncept nám umožní lépe chápat limity teritoriální aktivity násilných nestátních aktérů a sledovat její proměnu. Pokud jsou aktivity aktéra v souladu s východisky strategie, existuje vyšší pravděpodobnost, že bude teritoriálně úspěšný. Sledování schopnosti spolupracovat s místní populací směrem k teritoriální kontrole, dynamicky reagovat na proměny rozložení moci v prostoru, ochoty kontrolovat území, a reakce externích aktérů nám tak umožní lépe předvídat další teritoriální vývoj násilných nestátních aktérů v oblastech se sníženou schopností projekce moci státem.

¹ Známým i jako Islámský stát.

² Celým názvem Harakat al-Šabáb al-Mudžahedín neboli Hnutí mladých bojovníků.

³ Tématu se věnují například Arjona 2016; Terpstra – Frerks 2017; Stewart 2019; Kubota 2017; Staniland 2014; Mampilly 2015; Furlan 2020. Shrnutí zdrojů k vládnutí nestátních aktérů je také dostupné například Daniel 2014: 33–35.

⁴ Terminologie je plně převzata z prací Coopera a Sørenseny.

⁵ Z anglického Islamic Court Union.

⁶ Více informací k vývoji v jižním Somálsku před nástupem ICU nabízí například Ahmad 2017; Lewis 2011; Hansen 2013; Solomon 2015.

⁷ Zde je důležité zmínit, že ke změně ve vnímání hnutí mohlo dojít i bez intervence, jelikož postup ICU byl postupem času stále více odmítán i mezi Somálci (Skjelderup – Ainashe – Abdulle 2020).

⁸ Viz <https://amisom-au.org/>.

⁹ Bílá pěticípá hvězda na somálské vlajce znázorňuje pět území Velkého Somálska (Hoehne 2019: 237–238).

¹⁰ Al-Šabáb se také inspiroval v oblasti užívání teroristických útoků a například došlo ke komunikaci s al-Kájdou na Arabském poloostrově jako jemenské odnože al-Káidy.

Literatura

- Abbas, Hassan (2014): *The Taliban Revival: Violence and Extremism on the Pakistan-Afghanistan Frontiers*. New Haven: Yale University Press.
- Agnew, John (2009): *Globalization and Sovereignty*. Lanham: Rowman and Littlefield Publishers.
- Ahmad, Aisha (2017): *Jihad & Co.: Black Markets and Islamist Power*. Oxford: Oxford University Press.
- Arjona, Ana (2016): *Rebelocracy: Social Order in the Colombian Civil War*. Cambridge: Cambridge University Press, <doi:10.1017/9781316421925>.
- Bøås, Morten (2017): Mali: Islam, Arms, and Money. In: Bøås, Morten – Dunn, Kevin C. (ed.): *Africa's Insurgents: Navigating an Evolving Landscape*. London: Lynne Rienner Publishers Ltd., s. 135–156.
- Bull, Hedley (2002): *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*. New York: Columbia University Press.
- Byman, Daniel (2015): *Al Qaeda, The Islamic State, and the Global Jihadist Movement: What Everyone Needs to Know*. New York: Oxford University Press.
- Clapham, Christopher (1999): Sovereignty and the Third World State. *Political Studies*, Vol. 47, No. 3, s. 522–537, <doi:10.1111/1467-9248.00215>.
- Cooper, Robert (2000): *The postmodern state and the world order*, <<https://fpc.org.uk/publications/the-post-modern-state-and-the-world-order>>.
- Daniel, Jan (2014): Vládnutí nestátních ozbrojených aktérů v selhávajících státech: Příklad Hizballáhu. *Mezinárodní vztahy*, Vol. 49, No. 2, s. 32–51.
- De Waal, Alex (2015): *The Real Politics of The Horn of Africa: Money, War and the Business of Power*. Cambridge: Polity Press.
- Dele-Adedeji, Inioluwa A. N. (2017): Nigeria: The Adaptability of the Boko Haram Rebellion. In: Bøås, Morten – Dunn, Kevin C. (ed.): *Africa's Insurgents: Navigating an Evolving Landscape*. London: Lynne Rienner Publishers Ltd., s. 157–180.
- Doboš, Bohumil (2020, v tisku): *New Middle Ages: Geopolitics of Post-Westphalian World*. Cham: Springer, <doi: 10.1007/978-3-030-58681-2>.
- Doboš, Bohumil (2016): Shapeshifter of Somalia: Evolution of the Political Territoriality of Al-Shabaab. *Small Wars and Insurgencies*, 2016, Vol. 27, No. 5, s. 937–957, <doi:10.1080/09592318.2016.1208282>.
- Doboš, Bohumil – Riegl, Martin – Hansen, Stig J. (2019): Territoriality of radical Islam: comparative analysis. *Small Wars and Insurgencies*, Vol. 30, No. 3, s. 543–562, <doi:10.1080/09592318.2019.1601841>.
- Elden, Stuart (2010): Thinking Territoriality Historically. *Geopolitics*, Vol. 15, No. 4, s. 757–761, <doi:10.1080/14650041003717517>.
- Elden, Stuart (2013): *The Birth of Territory*. Chicago: The University of Chicago Press, <doi:10.7208/chicago/9780226041003717517>.
- Fishman, Brian H. (2016): *The Master Plan: ISIS, Al-Qaeda, and the Jihadi Strategy for Final Victory*. London: Yale University Press.
- Furlan, Marta (2020): Understanding Governance by Insurgent Non-State Actors: A Multi-Dimensional Typology. *Civil Wars*, <doi:10.1080/13698249.2020.1785725>.
- Gottmann, Jean (1973): *The significance of territory*. Charlottesville: University Press of Virginia.
- Grillo, Ioan (2016): *Gangster Warlords: Drug Dollars, Killing Fields, and the New Politics of Latin America*. New York: Bloomsbury.
- Grygiel, Jakub (2013): The Primacy of Premodern History. *Security Studies*, Vol. 22, No. 3, s. 13–56, <doi:10.1080/09636412.2013.757169>.
- Hansen, Stig J. (2013): *Al-Shabaab in Somalia: The History and Ideology of a Militant Islamist Group, 2005–2012*. London: Hurst and Company, <doi: 10.1093/acprof:oso/9780199327874.0001>.
- Hansen, Stig J. (2019): *Horn, Sahel and Rift: Fault-lines of the African Jihad*. London: C Hurst and Co Publishers Ltd.
- Herbst, Jeffrey (2000): *States and Power in Africa: Comparative Lessons in Authority and Control*. Princeton: Princeton University Press.
- Hoehne, Markus V. (2019): Against the Grain: Somaliland's Secession from Somalia. In: de Vries, Lotje – Englebort, Pierre – Schomerus, Mareike (ed.): *Secessionism in African Politics: Aspiration, Grievance, Performance, Disenchantment*. Cham: Palgrave Macmillan, s. 229–262, <10.1007/978-3-319-90206-7_9>.

- Hoffman, Bruce – Reinales, Fernando (ed.) (2014): *The Evolution of the Global Terrorist Threat: From 9/11 to Osama bin Laden's Death*. New York: Columbian University Press, <doi: 10.7312/hoffl6898>.
- Ingiriis, Mohamed H. (2018): Building peace from the margins in Somalia: The case for political settlement with Al-Shabaab. *Contemporary Security Policy*, Vol. 39, No. 4, s. 512–536, <doi: 10.1080/13523260.2018.1429751>.
- Kahler, Miles – Walter, Barbara F. (2006): *Territoriality and Conflict in an Era of Globalization*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006, <doi:10.1017.CBO9780511491450>.
- Kaplan, Robert D. (1994): The Coming Anarchy. *The Atlantic*, February 1994, <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/1994/02/the-coming-anarchy/304670/>.
- Khanna, Parag (1996): *Connectography: Mapping the Future of Global Civilization*. New York: Columbia University Press.
- Krasner, Stephen (1999): *Sovereignty: Organized Hypocrisy*. New Jersey: Princeton University Press, <doi:10.1515/9781400823260>.
- Kubota, Yuichi (2017): Imagined Statehood: Wartime Rebel Governance and Post-war Subnational Identity in Sri Lanka. *World Development*, Vol. 90, s. 199–212, <doi: 10.1016/j.worlddev.2016.09.007>.
- Lewis, Ioan (2011): *Understanding Somalia and Somaliland: Culture, History, Society*. New York: Columbia University Press.
- Ludvík, Zdeněk (2016): Kompetence, ochota a zmocnění protipovstaleckých sil v severním Mali v letech 2012–2013. *Mezinárodní vztahy*, Vol. 51, No. 2, s. 5–29.
- Mampilly, Zachariah Cherian (2015): *Rebel Rulers: Insurgent Governance and Cilician Life during War*. Ithaca: Cornell University Press, <doi: 10.7591/9780801462979>.
- Mahmood, Omar S. (2019): *Overlapping claims by Somaliland and Puntland: The Case of Sool and Sanaag*, <https://issafrica.s3.amazonaws.com/site/uploads/ear27.pdf>.
- Mampilly, Zachariah Cherian (2015): *Rebel Rulers: Insurgent Governance and Cilician Life during War*. Ithaca: Cornell University Press, <doi: 10.7591/9780801462979>.
- Maruf, Harun – Joseph, Dan (2018): *Inside Al-Shabaab: The Secret History of Al-Qaeda's Most Powerful Ally*. Bloomington: Indiana University Press, <doi: 10.2307/j.ctv6mtfn2>.
- Melvin, Neil (2019): The New External Security Politicis of the Horn of Africa Region. *SIPRI Insights on Peace and Security*, No. 2, s. 1–32.
- Menkhaus, Ken (2007/2007): Governance without Government in Somalia: Spoilers, State Building, and the Politics of Coping. *International Security*, Vol. 31, No. 3, s. 74–106, <doi: 10.1162/isec.2007.313.74>.
- Menkhaus, Ken (2014): Al-Shabab's Capabilities Post-Westgate. *CTC Sentinel*, Vol. 7, No. 2, s. 4–9.
- Menkhaus, Ken – Shapiro, Jacob (2010): Non-state Actors and Failed States: Lessons from Al-Qa'ida's Experiences in the Horn of Africa. In: Clunan, Anne L. – Trinkunas, Harold A. (ed.): *Ungoverned Spaces: Alternatives to State Authority in an Era of Softened Sovereignty*. Stanford: Stanford University Press, s. 77–94.
- Miller, David (2012): Territorial Rights: Concept and Justification. *Political Studies*, Vol. 60, No. 2, s. 252–268, <doi: 10.1111/j.1467-9248.2011.00911.x>.
- Moore, Margharet (2015): *A Political Theory of Territory*. New York: Oxford University Press, <doi: 10.1093/acprof.oso/9780190222446.001.0001>.
- Morier-Genoud, Eric (2020): The jihadi insurgency in Mozambique: origins, nature and beginning. *Journal of East African Studie*, Vol. 14, No. 3, s. 396–412, <doi: 10.1080/17531055.2020.1789271>.
- Murphy, Martin N. (2011): *Somalia: The New Barbary?: Piracy and Islam in the Horn of Africa*. New York: Columbia University Press.
- Mwangi, Oscar G. (2012): State Collapse, Al Shabaab, Islamism, and Legitimacy in Somalia. *Politics, Religion, and Ideology*, Vol. 13, No. 4, s. 513–527, <doi: 10.1080/21567689.2012.725659>.
- Obaji Jr. Philip (2019): ISIS' West African Offshoot Is Following al Qaeda's Rules for Success. *Foreign Policy*, 2. 4. 2019, <https://foreignpolicy.com/2019/04/02/ississ-west-african-offshoot-is-following-al-qaedas-rules-for-success-nigeria-niger-chad-terrorism-islamic-state/>.
- Olson, Mancur (1993): Dictatorship, Democracy, and Development. *The American Political Science Review*, Vol. 87, No. 3, s. 567–576, <doi: 10.2307/2938736>.
- Paasi, Anssi (2009): Bounded spaces in a 'borderless world': border studies, power and the anatomy of territory. *Journal of Power*, Vol. 2, No. 2, s. 213–234, <doi: 10.1080/1754029093064275>.
- Raffestin, Claude (2012): Space, Territory, and Territoriality. *Environment and Planning D: Society and Space*, Vol. 30, No. 1, s. 121–141, <doi: 10.1068/d213111>.
- Reno, William (1998): *Warlord Politics and African States*. London: Lynne Rienner Publishers.
- Riegl, Martin (2013): *Proměny politické mapy po roce 1945*. Praha: Grada.
- Riegl, Martin – Doboš, Bohumil (2014): Secession in Post-Modern World: Cases of South Sudan and Somaliland. *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, Vol. 8, No. 2, s. 173–192.
- Riegl, Martin – Doboš, Bohumil (2018): Power and Recognition: How (Super)Powers Decide the International Recognition Process. *Politics and Policy*, Vol. 46, No. 3, 442–471, <doi: 10.1111/polp12257>.
- Ruggie, John G. (1993): Territoriality and Beyond: Problematising Modernity in International Relations. *International Organizations*, Vol. 47, No. 1, s. 139–174, <doi: 10.1017/S0020818300004732>.
- Sack, Robert D. (1983): Human Territoriality: A Theory. *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 73, No. 1, s. 55–74, <doi: 10.1111/j.1467-8307.1983.tb01396.x>.

- Sack, Robert D. (1986): *Human territoriality: Its theory and history*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Shinn, David (2011): Al-Shabaab's Foreign Threat to Somalia. *Orbis*, Vol. 55, No. 2, s. 203–215, <doi: 10.1016/j.orbis.2011.01.003>.
- Sikor, Thomas – Lund, Christian (2009): Access and Property: A Question of Power Authority. *Development and Change*, Vol. 40, No. 1, s. 1–22, <doi: 10.1111/j.1467-7660.2009.01503.x>.
- Skjelderup, Michael – Ainashe, Mukhtar – Abdulle, Ahmed Mohamed (2020): Militant Islamism and local clan dynamics in Somalia: the expansion of the Islamic Courts Union in Lower Jubba province. *Journal of East African Studies*, Vol. 14, No. 3, s. 553–571, <doi: 10.1080/17531055.2020.1789929>.
- Soja, Edward (1971): *The Political Organization of Space*. Washington, D.C.: Association of American Geographers, Commission on College Geography.
- Solomon, Hussein (2015): *Terrorism and Counter-Terrorism in Africa: Fighting Insurgency from Al Shabaab, Ansar Dine and Boko Haram*. London: Palgrave Macmillan, <doi: 10.1057/9781137489890>.
- Sorensen, Georg (2005): *Stát a mezinárodní vztahy*. Praha: Portál.
- Spruyt, Henrik (1994): *The Sovereign State and Its Competitors*. New Jersey: Princeton University Press.
- Staniland, Paul (2014): *Networks of Rebellion: Explaining Insurgent Cohesion and Collapse*. Ithaca: Cornell University Press, <doi: 10.7591/9780801471032>.
- Stewart, Megan A. (2019): Rebel governance: military boon or military bust? *Conflict Management and Peace Science*, Vol. 37, No. 1, s. 16–38, <doi: 10.1177/0738894219881422>.
- Strayer, Joseph R. (1970): *On The Medieval Origins of Modern State*. Princeton: Princeton University Press.
- Taylor, Peter J. (1994): The state as container: territoriality in the modern world-system. *Progress in Human Geography*, Vol. 18, No. 2, s. 151–162, <doi: 10.1177/030913259401800202>.
- Terpstra, Niels – Frerks, Georg (2017): Rebel Governance and Legitimacy: Understanding the Impact of Rebel Legitimation on Civilian Compliance with the LTTE Rule. *Civil Wars*, Vol. 19, No. 3, s. 279–307, <doi: 10.1080/13698249.2017.1393265>.
- Thomas, Matthew J. (2013): Exposing and Exploiting Weaknesses in the Merger of Al-Qaeda and Al-Shabaab. *Small Wars and Insurgencies*, Vol. 24, No. 3, s. 413–435, <doi: 10.1080/09592318.2013.802611>.
- Thruelsen, Peter Dahl (2010): The Taliban in Southern Afghanistan: A Localised Insurgency with a Local Objective. *Small Wars and Insurgencies*, Vol. 21, No. 2, s. 259–276, <doi: 10.1080/09592318.2010.481417>.
- Tilly, Charles (1975): Reflections on the History of European State-Making. In: Tilly, Charles (ed.): *The Formation of National States in Western Europe*. Princeton: Princeton University Press, s. 3–83.
- Tilly, Charles (1990): *Coercion, Capital, and European States, AD 990 – 1990*. Cambridge: Basil Blackwell, Inc.
- Vaughan, Sarah (1975): Ethiopia, Somalia, and the Ogaden: Still a Running Sore at the Heart of the Horn of Africa. In: de Vries, Lotje – Englebort, Pierre – Schomerus, Mareike (eds.): *Secessionism in African Politics: Aspiration, Grievance, Performance, Disenchantment*. Cham: Palgrave Macmillan, s. 91–124, <doi: 10.1080/02589001.2015.1066080>.
- Verweijen, Judith – Vlassenroot, Koen (2015): Armed mobilisation and the nexus of territory, identity, and authority: the contested territorial aspirations of the Banyamulenge in eastern DR Congo. *Journal of Contemporary African Studies*, Vol. 33, No. 2, s. 191–212, <doi: 10.1080/02589001.2015.1066080>.
- Vollaard, Hans (2009): The Logic of Political Territoriality. *Geopolitics*, Vol. 14, No. 4, s. 687–706, <doi: 10.1080/14650040903141356>.
- White, George W. (2000): *Nationalism and Territory: Constructing Group Identity in Southeastern Europe*. London: Rowman and Littlefield.
- Williams, Paul D. (2014): After Westgate: Opportunities and Challenges in the War Against Al-Shabaab. *International Affairs*, Vol. 90, No. 4, s. 907–923, <doi: 10.1111/1468-2346.12147>.

Dokumenty

- United Nations Security Council (2008): *Letter dated 10 December 2008 from the Chairman of the Security Council Committee established pursuant to resolution 751 (1992) concerning Somalia addressed to the President of the Security Council*, <http://www.poa-iss.org/CASAUplod/ELibrary/S_2008_769_Monitoring_Dec_2008.pdf>.
- United Nations Security Council (2014): *Letter dated 10 October 2014 from the Chair of the Security Council Committee pursuant to resolutions 751 (1992) and 1907 (2009) concerning Somalia and Eritrea addressed to the President of the Security Council*, <http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/S_2014_726.pdf>.
- United Nations Security Council (2019): „Letter dated 1 November 2019 from the Chair of the Security Council Committee pursuant to resolution 751 (1992) concerning Somalia addressed to the President of the Security Council.“ *United Nations*, <<https://digitallibrary.un.org/record/3834981?ln=en>>.

Note

This paper is an outcome of the Charles University Research Development Schemes, programme PROGRES Q18 – Social sciences: from multidisciplinary to interdisciplinary.

AUTHOR BIOGRAPHY

Bohumil Dobnoš is a lecturer and researcher at the Institute of Political Studies, the Faculty of Social Sciences, Charles University. He holds a PhD from the same institution in the field of Political Science with a specialization in Political Geography and Geopolitics. His main research areas are territorial violent non-state actors, neomedieval geopolitics, and astropolitics and space security. He currently additionally works for the Czech Ministry of Defence.

Motivace diplomatické změny vybraných států nově uznávajících Čínu v rámci čínsko-tchajwanského soupeření

MICHAL HIMMER

University of West Bohemia, Pilsen, Czech Republic

E-mail: majkl37@kap.zcu.cz

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9076-0390>

ZDENĚK ROD

University of West Bohemia, Pilsen, Czech Republic

E-mail: zdenek.rod@yahoo.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2958-8288>

The Motivation of Diplomatic Switch of Selected States Newly Recognizing China within the China-Taiwan Rivalry

Abstract: The recent considerable loss of many of Taiwan's diplomatic allies remains unchanged. The authors of the article focus on the period between 2016 and 2018, when the People's Republic of China (PRC) established its diplomatic ties with Taiwan's former allies such as Gambia, Burkina Faso, the Dominican Republic, Panama, São Tomé and Príncipe and El Salvador. The aim is to explore whether the diplomatic transition was the outcome of dollar diplomacy alone, or if there were further motivations influencing the recognition process. The diplomatic overturn was analysed within six case studies with a specific focus on the non-economic motivations. In conclusion, the authors found out that the examined cases are different from each other – in terms of not only the motivations themselves but also the 'levels' of these motivations. In most of the cases, it was possible to detect at least one significant non-economic motivation for the diplomatic switch.

Keywords: People's Republic of China, Taiwan, the China-Taiwan relationship, the China-Taiwan rivalry, motivation of states, recognition of states, non-economic motivation.

DOI: <<https://doi.org/10.32422/mv.1671>>.

Article first published online on 18 June 2020.

„Dolarová diplomacie“ představuje termín, který není v oboru mezinárodních vztahů žádnou novinkou. První zmínky o dolarové diplomacii lze v odborné literatuře nalézt už

na počátku 20. století jako reakci na politiku některých prezidentů Spojených států amerických, zejména Williama H. Tafta. V současnosti bývá dolarová diplomacie spojována se zahraniční politikou různých států, nejvýrazněji se zahraniční politikou Čínské lidové republiky (dále jen Čína či ČLR). Obecně lze říci, že termín „dolarová diplomacie“ bývá spojován s takovou zahraniční politikou, která k dosažení svých cílů používá finančních a ekonomických pobídek nebo kroků, jež přinášejí přímý finanční profit druhé straně.

Textů, které analyzují čínskou dolarovou diplomacii, je celá řada. Mezi starší texty patří například článek *Chinese dollar diplomacy in Africa* od I. Taylora (1997) či kniha *China's International Behaviour: Activism, Opportunism, and Diversification* od E. S. Medeiros (2009). Zároveň ale vznikají i texty nové, reflektující čínský vývoj a zahraniční politiku v poslední dekádě. Starší i novější texty o čínské dolarové diplomacii spojuje myšlenka, že Peking využívá finančních a ekonomických pobídek v různé podobě k tomu, aby na svou stranu získal státy, které uznávají Tchaj-wan. Autoři tuto skutečnost prokazují buď v podobě případových studií konkrétních zemí (například Gehrold – Tietze 2011), nebo systematictěji v podobě small-N studií (například Waisová 2020). Jedna z nových studií – *China's strategy vis-a-vis Taiwan's diplomatic friends: Is Beijing using dollar diplomacy?* – poslouží jako výchozí bod tohoto článku. Autorka (Waisová 2020) se na základě empirických dat snaží zjistit, zda Čína směrem k tchajwanským diplomatickým spojencům využívá dolarovou diplomacii. Klíčem k prokázání čínské dolarové diplomacie se jí stává sledování sady ekonomických ukazatelů (například FDI, ODA a tzv. *ODA-like flows*, objem vzájemného obchodu, granty a půjčky atd.). Hodnoty těchto ukazatelů sleduje u zemí, které od roku 2003 přestaly uznávat Tchaj-wan a přiklonily se na čínskou stranu. Autorka shromáždila celou řadu dat prokazujících, že čínská dolarová diplomacie existuje. Zároveň ale připouští, že u některých států dolarová diplomacie nepostačuje k vysvětlení změny diplomatického tábora, a uvažuje o tom, že tyto státy mají i jiné motivace, jež mohly reálně ovlivnit změnu jejich diplomatického směřování (Waisová 2020: 95–97).

S výše uvedeným souvisí i cíl tohoto článku. Záměrem není rozporovat existenci dolarové diplomacie, ale pokusit se zjistit, zda byla dolarová diplomacie jedinou motivací změny diplomatické afilace vybraných států, nebo v daných případech existovaly i další faktory, jež daný krok ovlivnily, resp. by jej vysvětlovaly. Lze se domnívat, že byť dolarová diplomacie mohla hrát u mnoha zemí významnou roli, u některých zemí – zejména těch, které patří mezi ekonomicky rozvinutější a nemají finanční obtíže – nestačí použít dolarovou diplomacii jako jediné vysvětlení diplomatické změny. Máme za to, že diplomatická změna byla v určitých případech ovlivněna jinými důvody než finančními pobídkami. Zároveň je nutné zmínit, že pokud se dané pobídky objevily, nemusely být samoúčelné – tzn. mohly za nimi stát i další motivace (například zlepšení situace v regionu, strach z izolace atd.). Naším cílem je prozkoumat důvody a motivace, které by mohly – namísto dolarové diplomacie či společně s ní – vysvětlovat změnu diplomatického tábora bývalých diplomatických spojenců Tchaj-wanu. V následujícím textu budeme analyzovat všechny země, které od roku 2016¹ do roku 2018 opustily Tchaj-wan a uznaly Čínskou lidovou republiku. Konkrétně se jedná o Gambii, Burkinu Faso, Dominikánskou republiku, Panamu, Svatého Tomáše a Princův ostrov a Salvador.

Samotný článek bude rozdělen do tří velkých sekcí. V prvních dvou budou představeny teorie, pojednávající o problematice diplomatického uznání a motivacích v zahraniční politice, a metodologie, které napomohou ke zjištění cíle tohoto textu. Třetí, analytická sekce, bude tvořena jednotlivými kapitoly, jež budou analyzovat motivace konkrétních států. V souvislosti s charakterem a přehledností článku je žádoucí, aby měly dané kapitoly stejnou strukturu. V jejich rámci tak bude vždy nejprve představen vztah zkoumané země s Čínou a Tchaj-wanem, tzn. kdy a za jakých okolností nastala diplomatická změna. U některých zemí došlo k tomu, že se jejich diplomatická afilace v průběhu historie několikrát změnila, tj. od Tchaj-wanu k Číně a zpět. Tento stav bývá označován termínem *jojo diplomacie* (viz Diallo 2018). Po představení vztahu mezi zkoumanou zemí a Čínou

bude následovat samotná analýza diplomatické změny. Každou kapitolu zakončí krátké shrnutí. V závěru shrneme relevantní zjištění z textu, nalezené motivace systematizujeme a čtenáři poskytneme tabulku, která ukáže různé „úrovně“, na nichž se jednotlivé motivace etablojí.

VÝZNAM DIPLOMATICKÉHO UZNÁNÍ V MEZINÁRODNÍM SYSTÉMU A ROLE ZAHRANIČNĚPOLITICKÝCH MOTIVACÍ STÁTŮ

Předtím, než v textu postoupíme dále, je třeba se vypořádat s koncepty, jež bude tento článek obsahovat. Při studiu pramenů jsme si pokládali otázku, zda se v této části zabývat konceptem dolarové diplomacie a s ním související literaturou. Vzhledem k tomu, že náš text se přímo dolarovou diplomacií zabývat nebude, považujeme za dostačující to, co jsme o tomto zahraničněpolitickém nástroji uvedli výše. Ve vztahu k našemu výzkumu se jako podstatnější koncepty jeví na jedné straně *diplomatické uznání státu* a na straně druhé *motivace v zahraniční politice*.

Ačkoliv není sporu o tom, že existence diplomatického uznání představuje důležitý aspekt fungování státu v mezinárodním prostředí, v oboru mezinárodních vztahů (na rozdíl od mezinárodního práva) není této tematice věnováno moc prostoru (Ker-Lindsay 2015: 1). Pokud už se autoři uznáním státu či států zabývají, často ve spojení s jednotlivými státy či oblastmi – například Izrael (Abadi 2005), subsaharská Afrika (Buur – Kyed 2007) nebo Tchaj-wan (Rich 2009). Jednu z mála publikací, která teoreticky rozebírá rovněž samotný koncept uznání státu, představuje poměrně nová kniha *Routledge Handbook of State Recognition* (Visoka – Doyle – Newman 2020). Nás tolik nezajímá samotný akt uznání, nýbrž status, který uznání danému státu garantuje. Ker-Lindsay (2015: 3) například tvrdí, že uznání legitimizuje postavení státu v mezinárodním systému. Díky němu může být takový stát členem širokého společenství států a čerpat z něj výhody. Dle Riche a Dahmera (2020: 363) uznání reflektuje určitou úroveň státu, s níž jsou spojená konkrétní privilegia. Jedním z nich je skutečnost, že uznaný stát budou ostatní brát jako sobě rovného partnera. Diplomatické uznání tak má pro státy kardinální význam. Z toho důvodu je zcela logické, že o něj žádná země nechce přijít. Pokud by jí taková ztráta hrozila, je ochotna se všemožnými prostředky bránit (viz Čína a Tchaj-wan).

Druhý důležitý koncept představují motivace v rámci zahraniční politiky. Motivace jsou těžko uchopitelným fenoménem, který lze najít v mnoha oborech. V případě mezinárodních vztahů se často vztahuje k úvahám o jednání států, kdy se autoři snaží pochopit, proč stát jedná tak, jak jedná. Motivace mohou být různé a mohou být chápány různě. Například v očích realistů motivuje jednání státu zisk moci a zajištění bezpečnosti, přičemž tato motivace je předem dána² (Morgenthau 1948: 13; Mearsheimer 2001: 2). Někteří autoři se soustředí na analýzu jednotlivých případů. Například Wang (2005: 669) dochází k tomu, že motivacemi čínské zahraniční politiky jsou snahy o zachování režimu, ekonomická prosperita a zisk prestiže a moci. Jednou z knih, která se motivacemi v zahraniční politice obsáhle zabývá, je dílo od R. Cottama nazvané *Foreign Policy Motivation: A General Theory and a Case Study*. Cottam (1977: 33–43) vytvořil kategorizaci motivací v rámci zahraniční politiky států. Rozeznává celkem pět typů motivací: 1) ekonomická, 2) komunitní, 3) mesiášská, 4) vládní a 5) obranná. U jednotlivých typů zároveň doplňuje, co pod ně lze podřadit. Důvod, proč uvádíme existenci různých typů motivací, souvisí s cílem tohoto článku. V případě zemí, které v rámci čínsko-tchajwanského diplomatického soupeření mění diplomatický tábor, se často hovoří pouze o jednom z typů motivací států – motivaci ekonomické. S ekonomikou je spojena celá dolarová diplomacie, jež akademickému zkoumání výše zmíněného soupeření dominuje. Rich (2009: 159) například uvedl, že případ Tchaj-wanu podkopává tradiční výzkumné pohledy, které se v souvislosti s uznáním států výhradně soustředí na politické a ideologické důvody. V souvislosti s Tchaj-wanem se jako dominantní aspekty naopak jeví vlastní ekonomický zájem a národní hrdost.

Náš výzkum má vnímání čínsko-tchajwanského soupeření jako výhradně ekonomické záležitosti narušit. Chceme ukázat, že motivace některých států v případě změny diplomatické afilace z Tchaj-wanu na Čínu byly buď multikauzální (obsahovaly pluralitu motivací, tj. motivace ekonomické i neekonomické), nebo jiné než ekonomické. Jak uvádíme již v úvodu, nerozporujeme dolarovou diplomacii, ale chceme detekovat existenci jiných než čistě ekonomických (dolarová diplomacie) motivací.

METODOLOGICKÁ VÝCHODISKA

Ze všeho nejdříve je třeba objasnit logiku, která za výběrem výzkumného období stála. První důvod bezpochyby představuje změna politického vedení Tchaj-wanu. Bývalý prezident Ma Ying-jeou byl v roce 2016 vystřídán současnou prezidentkou Tsai Ing-wen, přičemž tím došlo i k zásadní výměně vládních politických stran – s prezidentem Ma odešla desetiletí trvající vláda Kuomintangu (KMT) a s prezidentkou Tsai se k moci dostala opoziční Progresivní demokratické strana (DPP). Zatímco KMT je ve vztahu k Pekingu značně umírněná, DPP naopak představuje prodemokraticky smýšlející Tchajwance podporující nezávislost ostrova na Číně. Rok 2016 navíc uzavírá osm let trvající období, během něhož se v souvislosti s politikou „diplomatického příměří“ prezidenta Ma ČLR nepokoušela navazovat diplomatické styky se spojenci Tchaj-wanu³ (Stratfor 2016; Tubilewicz – Guilloux 2011: 322; Blanchard – Wu 2016). S nástupem prezidentky souvisí ještě jeden důležitý počín, který představuje strategii definitivního opuštění dolarové diplomacie ze strany Tchaj-wanu. Tsai tuto strategii potvrdila například v rámci projevu, jímž se vyjadřovala k rozvázání diplomatických vazeb s Panamou. Řekla, že se i přes ztrátu diplomatického spojence postoj neúčastnit se finanční přetahované s Čínou nezmění (Office of the President – Republic of China [Taiwan] 2017).

Druhým důvodem je aktuálnost daných případů spolu s velkou časovou prolukou mezi staršími a novějšími případy. Tento důvod do velké míry souvisí i se zdrojovou základnou, která je klíčovým prvkem jakéhokoliv bádání. Je třeba zdůraznit, že mnoho relevantních informací objasňujících změnu diplomatického směřování obvykle nebývá k nalezení v oficiálních dokumentech jednotlivých států, a proto je nutné využít jiné komunikační kanály, jejichž rozšířenost byla v minulosti značně limitována. Kvůli tomu by bylo velmi obtížné či zcela nemožné detekovat příčiny změn diplomatického směřování států, jež nastaly před rokem 2008. V textu tak budou využity primárně informace pocházející z médií, zpravodajských serverů či od politických komentátorů. Důraz bude kladen nejen na mezinárodní zdroje (například BBC, Reuters atd.), ale rovněž na zdroje místní. Relevantní informace budou konkrétně zjišťovány z článků, zpravodajských analýz, komentářů či rozhovorů s jednotlivými politickými představiteli dotčených států.

Analytická sekce bude rozdělena do šesti kapitol, přičemž každá bude obsahovat jednu případovou studii věnovanou státu, který změnil diplomatický tábor. V rámci jednotlivých kapitol provedeme *in depth* analýzu s cílem odhalit relevantní motivace těchto zemí vedoucí k diplomatickému uznání ČLR. V souvislosti s charakterem analyzovaných zdrojů a hledaných informací, kdy se jako důležité jeví nejen ekonomické, ale i společenské a další proměnné, využijeme rovněž analýzu kontextu (Goodin – Tilly 2006). Budeme zkoumat zejména to, za jakých okolností ke změně došlo, jak danou změnu vysvětlovaly zainteresované státy a jaký byl kontext změny ve vztahu k dalším událostem v zahraniční politice dané země, popřípadě Číny. Pro přehlednost a systematizaci textu je zároveň nutná existence alespoň základní kategorizace motivací. V souvislosti s cílem tohoto článku a prací s empirickými daty se jako vhodné jeví rozdělovat zjištěné motivace do dvou kategorií: 1) motivace neekonomické a 2) motivace ekonomické. Do první kategorie budeme na jedné straně řadit všechny motivace, které nesouvisí s ekonomikou dotčeného státu (tzn. motivace politické, sociální, kulturní, ideologické atd.), a na straně druhé takové motivace, v nichž sice ekonomický prvek figuruje, ale hraje pouze podpůrnou roli (primární impuls musí vzejít z motivace nesouvisející s ekonomikou). Tyto motivace budeme nazývat

jako motivace kombinované. Zbylé motivace přirozeně spadnou do druhé kategorie, kterou tento článek nebude širěji reflektovat. Začleňování motivací do jednotlivých kategorií bude vzhledem k charakteru zkoumaného tématu probíhat intuitivně na základě práce s daty.

Může se stát, že závěrem analýzy diplomatické změny některého z výše uvedených států bude zjištěno, že všechny relevantní motivace spadají právě do druhé shora uvedené kategorie. V takovém případě se v kapitole věnované danému státu objeví pouze krátká zmínka osvětlující celou situaci, přičemž se dotčeným státem nebudeme dále zabývat.

ANALÝZA MOTIVACÍ VYBRANÝCH STÁTŮ SOUISEJÍCÍCH S JEJICH DIPLOMATICKOU ZMĚNOU

V této sekci budou postupně zanalyzovány jednotlivé státy uvedené v úvodu. Jejich pořadí je dáno abecedně.

Burkina Faso

Stejně jako mnoho dalších států, i Burkina Faso využila v rámci svých diplomatických vztahů s Tchaj-wanem a Čínou *jojo diplomacii*. V jejím případě došlo ke změně dokonce třikrát. První nastala v roce 1973, kdy příklon k Číně souvisel s jejím nově nabytým významným postavením v mezinárodním systému a špatnou socio-ekonomickou situací v zemi. Druhá změna se datuje do roku 1994. Cestu zpět k africkému státu tehdy Tchaj-wanu otevřely na jedné straně „diplomacie šekové knížky“ a na straně druhé slábnoucí podpora ze strany ČLR (Diallo 2018; Cabestan 2017: 497; Burcu – Bertrand 2019). Poslední změna diplomatické afilace Burkiny Faso přišla na jaře roku 2018, kdy byl ohlášen odklon od Tchaj-wanu a uznání ČLR.

Vztahy mezi Burkinou Faso a Tchaj-wanem byly dlouhodobě velmi vřelé, a to zejména díky vzájemným sympatiím mezi bývalými čelnými představiteli obou států, konkrétně prezidenty B. Compaorém a Y. Ma. Compaoré Tchaj-wan nejen podporoval ve snaze získat stálé členství v Radě bezpečnosti OSN, ale rovněž jej pravidelně navštěvoval. Tato situace se však po nástupu prezidenta B. Kaborého změnila. Ačkoliv Kaboré nebyl ve vztahu k Číně a Tchaj-wanu nijak vyhraněný, což kontrastovalo s jeho politickým soupeřem Z. Diabré, který otevřeně podporoval normalizaci vztahů s prvně jmenovaným státem (Cabestan 2017: 509–510; Diallo 2018; Luedi 2018), udělal po nástupu do úřadu celou řadu kroků, z nichž v důsledku profitovala právě Čína. Vzhledem k tomu, že nezískal parlamentní většinu, byl nucen vstoupit do koalice, a to mj. s pročínskou stranou tzv. *Sankaristů*. I když daná strana získala pouze pět křesel (i tak se jednalo o třetí největší počet ze všech), disponovala vlivem v zemi a prezident to musel brát v úvahu (Arriotti 2016: 447; Cabestan 2017: 510–511; Luedi 2018). Zároveň se objevil názor, že Kaboré chtěl vytvořit pomyslnou „dělicí linii“ mezi svou a Compaorého politikou, k čemuž mu mohla mj. posloužit právě změna diplomatických vztahů. Compaorého politika byla spojována s mnoha negativními aspekty včetně korupce a porušování lidských práv, přičemž Kaboré s Compaorém dlouhá léta spolupracoval. Nástup Kaborého zároveň značí novou éru, kdy v čele země stojí osoba nepocházející z vojenských kruhů. Snaha o odklon od politiky svého předchůdce by tak nebyla překvapující (Le Belzic 2018; Peterson 2015). K vlivu změny politické reprezentace na diplomatické styky země se rovněž vyjádřily i místní noviny *Le Pays* (2018), které danou změnu přímo označily za jeden z důvodů příklonu k Číně. Kaborého rozhodnutí změnit diplomatické partnery však nemuselo vycházet pouze z jeho osobního přesvědčení, ale také z prostého pragmatismu. Například Luedi (2018) ještě před ohlášením příklonu k Číně spekuloval o tom, že Kaboré může v rámci zachování stability vlastní vlády a udržení se u moci Tchaj-wan jednoduše obětovat.

Kromě vnitřních změn musela Burkina Faso reagovat i na proměny regionu. Západní Afrika patří mezi regiony s největším počtem teroristických organizací na kontinentu. Tyto organizace se nejvíce koncentrují zejména na pomezí Mali, Burkiny Faso a Nigeru

(Africa Center for Strategic Studies 2017). V reakci na zhoršující se bezpečnostní situaci se Burkina, Niger a Mali spolu s Mauritánií a Čadem dohodly na zřízení společné protiteroristické jednotky *G5 Sahel Joint Forces*. Zmíněné státy však měly problémy s jejím financováním. Při hledání partnerů, kteří by byli ochotni finančně přispět, se setkaly spíše s neochotou. Jako jediný významný partner se vyprofilovala Francie, což ovšem nebylo dostačující. S nabídkou potenciálního financování jednotky tak přišla Čína. V cestě však stála skutečnost, že Burkina uznávala Tchaj-wan. Čína se proto rozhodla financovat zbylé členské státy separátně, což na Burkinu vyvinulo ještě větší tlak (Conville 2019, Burcu – Bertrand 2019). Sám ministr zahraničí Burkiny Faso A. Barry přiznal, že diplomatické styky s Tchaj-wanem dostaly jeho zemi i její partnery do obtíží (Douce 2018). Ke špatné bezpečnostní situaci v regionu se tak zároveň přidal i tlak ze strany ostatních států, který bylo nutné reflektovat (Conville 2019).

Z mediálních vystoupení Barryho i prezidenta Kaborého je možné vyzorovat ještě jednu podstatnou skutečnost, které musela Burkina čelit – nebezpečí izolace. Barry v jednom z rozhovorů (Douce 2018) řekl, že se Burkina nachází v „nepříjemné situaci, kompletně izolovaná od ostatních zemí“. Rovněž podotkl, že Tchaj-wan v době rozhovoru uznával kromě Burkiny Faso pouze jeden další africký stát – Svazijsko. Prezident Kaboré po příklonu k Číně pronesl, že si „Afrika vybrala Čínu“ (Africa Times 2018). Tímto v podstatě naznačil, že pokud chce být africký stát inkorporován v celém regionu, měl by uznávat Čínu. V podobném duchu se vyjádřila i bývalá velvyslankyně Burkiny Faso na Tchaj-wanu – C. Yodaová. Měla za to, že pokud by Burkina Faso zůstala spojencem Tchaj-wanu, přišla by o participaci v mnoha regionálních projektech (Bonkougou 2018). S výše zmíněnou izolací souvisí i fakt, že postavení Číny v současném mezinárodním systému nelze přehlížet. To si dobře uvědomují také představitelé Burkiny Faso. Ve svých vyjádřeních (Africa Times 2018; Douce 2018) například zmiňovali její stálé členství v Radě bezpečnosti OSN či *Belt and Road Initiative* a roli Afriky v jejím rámci.

V případě změny diplomatického tábora Burkiny Faso sehrály neekonomické motivace poměrně významnou roli. Bezpečnostní situace a nebezpečí z izolace v regionu představovaly neoddiskutovatelné problémy, jejichž existence byla potvrzována ústy předních politických představitelů africké země a jež bylo nutné řešit. Ačkoliv by se dalo diskutovat o tom, zda svou roli sehrály rovněž důvody vnitropolitické, všechny výše prezentované indicie ukazují na skutečnost, že ano.

Dominikánská republika

Diplomatické vztahy mezi ČLR a Dominikánskou republikou trvají zatím pouze rok. Vazby mezi Čínou a Dominikánskou republikou započaly již v roce 1940. Po skončení čínské občanské války v roce 1949 se Dominikánská republika ale rozhodla udržovat diplomatické vztahy s Tchaj-wanem (Listin Diario 2018). Tyto vztahy přetrvaly i po roce 1971, kdy Tchaj-wan přišel o místo stálého člena Rady bezpečnosti OSN. Ačkoliv mezi Dominikánskou republikou a ČLR občas docházelo k diplomatickým kontaktům (první v roce 1993), prvně jmenovaný stát i nadále uznával Tchaj-wan. Změna stavu přišla v roce 2018, kdy Dominikánská republika navázala oficiální diplomatické styky s ČLR (González 2018). Tato změna se nedotkla pouze Tchaj-wanu, ale rovněž Spojených států amerických. Vzhledem k tomu, že Dominikánská republika nebyla prvním středoamerickým státem, který v krátkém časovém horizontu změnil diplomatickou afilaci, se do dané situace vložila politická reprezentace Spojených států. Prezident Trump si pozval diplomaty ze Salvadoru, Panamy a Dominikánské republiky, aby s nimi mohl diplomatické kroky jednotlivých států diskutovat (Harold – Morris – Ma 2019; Pineda 2018). Vyjádření přišlo i z úst senátora Marca Rubia. Ten vyzýval ostatní státy Latinské Ameriky, aby „neudělaly stejnou chybu jako Dominikánská republika“ (Wedell 2019). Z výše uvedeného přístupu je jasné, že Spojené státy americké čínskou aktivitu v oblasti amerického kontinentu nevidí pozitivně (viz Newman 2020: 115). Nejen, že Čína představuje ekono-

mického konkurenta Spojených států, ale zároveň se snaží působit na území, které Spojené státy historicky viděly jako svoji sféru vlivu.

V souvislosti s důvody samotné diplomatické změny se hojně spekovalo o finančních prostředcích, které měla Čína Dominikánské republice přislíbit. Celková výše těchto prostředků se měla pohybovat kolem tří mld. USD (například Yu – Blanchard 2018; The Times 2018; Myers – Barrios – Hughes – Fernández Rodríguez 2019). Ve vlně daných spekulací zároveň zanikla jedna skutečnost, která měla vysoký potenciál diplomatickou změnu ovlivnit – snaha o zvýšení vlivu v mezinárodním prostředí. Vzhledem k její velikosti, počtu obyvatel a ekonomické výkonnosti nelze Dominikánskou republiku na mezinárodní scéně považovat za silného hráče. Existují však způsoby, jak své postavení zlepšit. Jedním z nich je například získání voleného postu v rámci některé z mezinárodních organizací. V tomto ohledu je možné vysledovat dominikánskou aktivitu zejména na půdě OSN. Dominikánská republika se vehementně snažila o získání křesla nestálého člena Rady bezpečnosti. Její první dva pokusy z let 2002 a 2007 však skončily neúspěšně (Castillo 2019; Campos 2018).

Dominikánská snaha ale pokračovala i nadále, o čemž svědčí informace z roku 2017. V daném roce mělo dojít k setkání ministrů zahraničí Číny a Dominikánské republiky. Tématem jejich schůzky měla být čínská podpora dominikánské snahy stát se nestálým členem Rady bezpečnosti OSN (Dominican Today 2017a). Tato podpora fakticky přišla o rok později. Po tom, co Dominikánská republika Čínu uznala, se nechal dominikánský ministr zahraničí slyšet, že jeho země získala v rámci kandidatury na post nestálého člena Rady bezpečnosti podporu „zemí z Afriky, Asie, Evropy a samozřejmě Číny“ (Campos 2018). Kandidaturu středoamerického státu dále podpořily například Rusko, Španělsko, Turecko či Jižní Korea (Dominican Today 2017b). Dominikánská republika post nestálého člena nakonec získala, což pro ni znamenalo veliký úspěch. O tom vypovídají například slova ministra zahraničí Miguela Vargase, který vyzdvihl skutečnost, že daný post pomůže jeho státu získat vliv v mezinárodním prostředí (Castillo 2019).

Vyjma výše zmíněných zdrojů se ke spjitosti mezi změnou diplomatického tábora Dominikánské republiky a podporou v rámci její kandidatury na post nestálého člena v Radě bezpečnosti ze strany Číny vyjadřoval ještě například server DW (2018). Fakt, že se nejedná o náhodnou spjitost, však potvrdila svým jednáním sama Čína. V roce 2007 navázala diplomatické vztahy s jiným středoamerickým státem – Kostarikou. Ta měla (stejně jako Dominikánská republika) zájem o nestálé členství v Radě bezpečnosti. Von Feigenblatt (2009: 419) poukazuje na to, že spolu oba státy uzavřely dohodu, která uprvovala vzájemné uznání a následné vztahy. Součástí dohody byl rovněž bod, kterým se Čína zavazovala k tomu, že po uznání ze strany Kostariky podpoří její kandidaturu na post nestálého člena Rady bezpečnosti (von Feigenblatt v příloze poskytl také originál dohody, v níž byl tento závazek diskutován v bodě 7). Zajímavý je fakt, že v roce 2007 Kostarika v rámci souboje o výše zmíněný post porazila právě Dominikánskou republiku (Campos 2018).

Ze shora uvedeného lze usuzovat, že snaha o získání postu nestálého člena Rady bezpečnosti OSN sehrála v procesu diplomatické změny Dominikánské republiky nezanedbatelnou roli.

Gambie

Gambie je dalším z případů tzv. *jojo diplomacie*, jelikož v minulosti provedla diplomatický obrat mezi Tchaj-wanem a Čínou již dvakrát. Gambie měla diplomatické vztahy s Čínou od roku 1974 (mofa 2013). Po vojenském převratu v roce 1994, kdy byl po 24 letech vládnutí sesazen prezident D. Jawara, se do čela státu dostal důstojník Y. Jammeh (Janson nedatováno). Ten v roce 1995 navázal diplomatické vztahy s Tchaj-wanem a byl u moci přes 20 let. Jammeh několikrát prohlásil, že Tchaj-wan je největším gambijským přítelem, kterého kdy země v minulosti měla (SCMP 2013). Krátce po těchto prohlášeních

nicméně Jammeh v roce 2013 uznal Čínu. Diplomatickou změnu zdůvodnil tím, že se jednalo o strategické rozhodnutí v rámci gambijského národního zájmu (Saine – Gold 2013). Tímto krokem se Gambie rovněž stala první zemí, která od roku 2008, kdy došlo k uzavření neformální dohody mezi Tchaj-wanem a ČLR o nezasahování do záležitostí svých spojenců, uznala Peking (Mishkin 2013).

ČLR na Jammehovo rozhodnutí reagovala velmi obezřetně, a to zřejmě z důvodu udržení korektních vztahů s Tchaj-wanem a dodržení dohody o neuznávání spojenců. ČLR rovněž odmítla, že by měla jakýkoliv podíl na celé situaci (Smith 2013). Peking každopádně v roce 2013 diplomatické vztahy s Gambií nenavázal. Oficiálně ji uznal až o tři roky později (Ramzy 2016) v reakci na výsledky tchajwanských prezidentských voleb, v nichž zvítězila DPP.

S ohledem na domácí motivace sehrála do jisté míry roli čínská prohlášení týkající se ekonomických pobídek pro Afriku. Přestože Čína svůj akční plán pro Afriku ve výši 60 mil. USD vyhlásila až po roce 2013 (Robertson – Benabdallah 2016), tedy poté, kdy se Gambie odklonila od Tchaj-peje, Čína byla v Africe silně ekonomicky přítomna již od roku 2000 v rámci FOCAC. Jednalo se mj. o infrastrukturní projekty či půjčky (Sun 2013). Přihlédneme-li k faktu, že Gambie se bez finanční podpory na revitalizaci své infrastruktury neobejde, je možné usuzovat, že finanční pobídky ze strany ČLR sehrály v procesu diplomatické změny signifikantní roli (Godbole 2016: 4).

V případě Gambie je možné vysledovat určité skutečnosti, které mohly diplomatickou změnu ovlivnit, ale nelze o nich prohlásit, že by samy dosahovaly takové intenzity, aby bylo možné označit za motivace. První z těchto skutečností jsou vnitro a zahraničněpolitické změny. V rámci Gambie došlo k posunu pojetí islámu směrem k radikálnější verzi (Hultin – Jallow eds. 2017: 321–322), což ve svém důsledku vedlo k opuštění „prozápádní“ vize světa – v roce 2015 byla Gambie prohlášena za islámskou republiku (BBC 2015). Další významný politický a ideologický krok představovalo vystoupení z Commonwealthu. Gambie tak učinila v roce 2013, přičemž argumentovala neokoloniálním směřováním celé instituce (Janson nedatováno; Rice 2013). Trnem v oku gambijské vlády byla opakovaná kritika porušování lidských práv ze strany zemí Commonwealthu. Vztah k lidskoprávní problematice nakonec vyústil i v opuštění struktur Mezinárodního trestního soudu o tři roky později (Shaban 2016). V souvislosti s lidskými právy je mj. nutné zmínit, že Jammeh během svého úřadování tvrdě odmítl homosexualitu a tento stav přirovnal k páčání trestné činnosti (Tharoor 2015; Anderson – Khadija – Lepiz 2019).

Druhou skutečnost představuje geografické umístění Gambie. Ta je celým svým teritoriem vklíněna do území Senegalu, jenž je od roku 2005 spojencem Pekingu. Senegal⁴ je rovněž nejdůležitějším gambijským obchodním partnerem (Jonker – Robinson 2018: 117). Zároveň je nutné dodat, že pro gambijsko-senegalské vztahy je příznačná jejich specifická povaha. Obě země zároveň sdílejí část své novodobé historie, a to v podobě společné konfederace Senegambie (1982–1989). Ta sice měla své limity, nicméně v africkém kontextu vytvořila precedens, když se ukázala možnost dlouhodobé spolupráce mezi anglofonní a frankofonní zemí (Lewis – Hughes 1995: 228). Země mezi sebou od rozpadu konfederace udržovaly korektní vztahy založené na společném zájmu. Ten není pouze odvozen od sdílených bezpečnostních hrozeb, jež pramení z geografické blízkosti, nýbrž i ze silných ekonomických a socio-kulturních vazeb (Emmanuel – Lenn 2019: 62, 68; Agora 2015; Senghor C. 2012). K opětovnému utužení bilaterálních vztahů došlo s příchodem A. Borrowa, jenž první zahraniční cestu směřoval právě do Senegalu. Státníci obou zemí rovněž prohlásili, že vztahy obou států vstupují do éry nové spolupráce (Economist 2016; Saho 2019). Proto mohlo být pro Gambii žádoucí, aby navázala na senegalskou zahraniční orientaci.

V případě změny diplomatických styků Gambie hrály zásadní roli ekonomické motivace. Vyskytly se však i skutečnosti, které sice za samotné motivace označit nemůžeme, ale zároveň nelze přehlížet jejich částečný vliv.

Panama

Podobně jako v několika předešlých případech, i panamský odklon od Tchaj-wanu byl doprovázen celou řadou nejasností. K oficiálnímu přerušení diplomatických styků s Tchaj-wanem došlo v červnu 2017 (BBC 2017), přičemž tento krok byl pro mnohé z pozorovatelů překvapením (Panda 2018). Například Mat Youkee (2019) se domnívá, že nic nenavštěvovalo tomu, že by mohlo dojít k jakémukoli revizi tchajwansko-panamských relací. Tuto změnu zdůvodnil velmi vágně rovněž tehdejší panamský prezident J. Carlos Varela. Prohlásil, že je přesvědčen, že Panama udělala správné rozhodnutí (FMPRC 2019). Toto prohlášení později doplnil, když řekl, že ČLR skýtá 20 % mezinárodního obchodu a představuje druhou nejsilnější ekonomiku světa (BBC Mundo 2017). Panama byla mj. jedním z tchajwanských nejstarších spojenců a nejdůležitějších obchodních partnerů, přičemž disponovala třetí největší ekonomikou v rámci tehdejších spojenců Tchaj-wanu (Flanagan 2017). Ekonomické pobídky hrály v diplomatické změně Panamy důležitou roli. Jako příklad lze na jedné straně uvést enormní nárůst vzájemného obchodu – od roku 2016 se ČLR posunula na druhé místo obchodních partnerů Panamy a vzájemný obchod přesáhl šest mld. USD (Cunhai 2017) a na straně druhé pluralitu infrastrukturálních projektů, které Čína Panamě přislíbila. Mezi ně lze řadit například výstavbu hlubinného přístavu v hodnotě jedné mld. dolarů na ostrově Margarita v panamské provincii Colón, přičemž samotná výstavba byla zahájena pouhých pět dní před vzájemným diplomatickým uznáním (Brymer 2017; Zárate 2017). V souvislosti s Panamou však nelze zapomínat na další faktory, které mohly za diplomatickou změnou stát.

Prvním z nich je vnitropolitická situace. Prezident Varela začal v průběhu svého působení v úřadu mezi lety 2014–2019 ztrácet politické body. Důvod představovaly dvě skutečnosti – nenaplnění volebních slibů a korupční praktiky, za které byl po opuštění úřadu stíhán (Telesur 2019; Martínez 2019). Na základě klesající popularity se Varela snažil získat politické body prostřednictvím posílení ekonomického růstu, k čemuž mu mohla Čína velkou měrou pomoci.⁵ Varelova administrativa též počítala s tím, že uznání ČLR by oživilo panamský export (Zárate 2017). Varela opakovaně prohlásil, že uznání ČLR může oživit panamský turistický, komerční, zemědělský či vzdělávací sektor (El Pais 2017).

Druhý faktor dokladuje nové pojetí zahraničněpolitické orientace Panamy. Ta se snažila sama sebe představovat jako sebevědomou a suverénní zemi usilující o vymanění se z vlivu Spojených států. Tyto snahy nakonec vyústily v intenzivnější diplomatické vztahy s ČLR. Varela zároveň vyzdvihl postavení Panamy, když ji označil za tzv. „vstupní bránu“ do Latinské Ameriky (Xinhuanet 2018). V tomto ohledu vyjádřila ČLR touhu, aby se Panama stala strategickým prostředníkem v rámci čínsko-latinskoamerického obchodu (NDTV 2018). Odklon (byť částečný) od USA a Tchaj-wanu tím pádem nasvědčuje, že se Varela s pomocí ČLR pokusil zvýšit strategický potenciál Panamy na úkor svých dlouholetých spojenců. Joseph S. Tulchin (2019) v této souvislosti dodává, že Panama se uchýlila k tzv. manévrování mezi mocnostmi. Zároveň však dodává, že tento manévrovací prostor se bude zužovat a každý panamský krok bude podroben výraznější kontrole, zejména pokud bude mezi Čínou a USA panovat vysoké napětí.

Jak jsme zároveň zmínili výše, pro USA představuje intenzivnější čínská přítomnost problém, a to nejen v Panamě. Již od dob Monreovy doktríny vnímaly USA oblast Latinské Ameriky jako svou sféru vlivu. V případě Panamy se staly dokonce první zemí využívající možnosti Panamského průplavu (Cunhai 2017). Ve Washingtonu logicky vznikly obavy z potenciálního vlivu ČLR na samotný průplav, zejména po nedávné zkušenosti na Srí Lance – Srí Lanka kvůli neschopnosti splácet rozsáhlé půjčky pronajala svůj přístav ČLR na 99 let (Menéndez 2018). Skutečnost, že by se Panamský průplav dostal pod správu ČLR, by mohla pro USA znamenat ohrožení nejen obchodních aktivit, nýbrž i aktivit amerického námořnictva. Ministr zahraniční M. Pompeo mj. při návštěvě Panamy v červenci 2018 varoval před čínským vlivem a investicemi (Youkee 2018; Tulchin 2019). Trump zároveň několikrát pohrozil, že je s to přerušit americkou rozvojovou a bezpečnostní

asistenci v zemi (Tulchin 2019). Dalším neméně důležitým faktorem je čínská snaha budovat námořní a vojenské základny, které by mohly znamenat bezprostřední ohrožení americké národní bezpečnosti. Větší obavy však panují z čínských ekonomických aktivit, zejména vezmeme-li v potaz, že ČLR je jedinou zemí OSN, která dosud nepodepsala mezinárodní dohodu deklarující neutralitu Panamského průplavu (Ellis 2018; Panamá Today 2018).

Z výše uvedeného dovozujeme, že vyjma ekonomických motivací lze v případě Panamy detekovat i motivace neekonomické. Tou první je snaha o získání politických bodů ze strany tehdejšího prezidenta Varely. Za další lze označit pokus o zvýšení strategického významu v rámci Střední Ameriky.

Salvador

Jen necelé tři měsíce poté, co Dominikánská republika oznámila změnu svého diplomatického postoje vůči Tchaj-wanu, se Salvador rozhodl obdobně a 21. srpna 2018 uznal Peking (Horton 2018). Salvadorská vláda tím přerušila diplomatické styky trvající od roku 1961 (RWR Advisory 2018). Změnu zdůvodnila tím, že se jednalo o strategické rozhodnutí, nevyhnutelnou změnu (CNBC 2018; Chin 2018) a skvělý benefit do budoucna (Wu – McDonald – Ellis 2018). Čína salvadorské stanovisko podpořila, přičemž čínský ministr zahraničí Lu Kang prohlásil, že Salvador představuje pro čínskou diplomacii důležitého partnera v regionu Střední Ameriky (Xiaoci – Yunyi 2018). Tchajwanská vláda se naopak nechala slyšet, že nedisponovala žádnými informacemi nasvědčujícími tomu, že se Salvador chystá změnit své diplomatické preference (Korporaal 2018). Na celé diplomatické změně je zajímavý fakt, že se na základě dostupných informací zdá, že Salvador nevzal v potaz americkou reakci na odklon od Tchaj-wanu. Máme za to, že vzhledem k angažovanosti Spojených států v Salvadoru si ČLR musela být vědoma, že uzná-li Salvador, tak to logicky vyvolá odpor Washingtonu. Z úst americké administrativy zaznělo, že nepovažuje čínské zahraniční aktivity pouze za konkurenční, nýbrž je v některých ohledech vidí jako ohrožení národní bezpečnosti (Pompeo 2019).

Dříve než začneme se samotnou analýzou, je nezbytné zmínit salvadorsko-tchajwanské vztahy před diplomatickou změnou. Tchaj-wan byl salvadorským nejdůležitějším finančním dárce a obchodním partnerem (Russell 2019). Tchajwanský trh hrál v salvadorském exportu cukru a kávy klíčovou roli. V posledním roce diplomatických vztahů realizoval Tchaj-wan v Salvadoru také 13 rozvojových projektů (Dahmer – Rich 2018: 20).

Salvadorský příklon na stranu Pekingu přišel v době, kdy byl v úřadu prezident Salvador Sanchez Ceren z levicového hnutí FMLN (*Farabundo Martí National Liberation Front*) s marxisticko-guerillovými kořeny. FMLN byla rovněž v minulosti podporována celou řadou levicových režimů včetně Pekingu a Moskvy (Detsch 2018). Jádro FMLN udržovalo styky s ČLR už počátkem devadesátých let, i když ne tak intenzivně. K prohloubení vzájemné spolupráce došlo za začátku nového milénia ve chvíli, kdy se FMLN v rámci mírových jednání přetransformovalo v politickou entitu a poprvé se dostalo do parlamentu (Dalton 2000). V momentě, kdy došlo k uznání ČLR, zástupce FMLN M. Flores prohlásil, že příklon k Pekingu je výsledkem čtyřicetileté snahy FMLN o navázání vztahů s ČLR (UDGTV 2018). Na základě výše uvedeného se domníváme, že ideologická spřízněnost s ČLR hrála v procesu diplomatické změny podstatnou roli.

Rozhodnutí tehdejší vládní FMLN v čele s Cerenem však nebylo zbytkem politického spektra přijato. Tuto změnu kritizovala zejména opoziční konzervativní republikánská strana Arena Party. Ta obvinila Ceren a FMLN z prodeje státní suverenity, zrady spřátelené země a z toho, že dopustila, aby cizí mocnost měla vliv na vnitropolitickou situaci (Alemen 2018). Po prezidentských volbách v únoru 2019 se do čela země dostal N. Bukele z pravicové strany GANA (Martinez – Oelsner 2019). Krátce po svém zvolení Bukele prohlásil, že nesouhlasil s důvody uznání Číny a kroky předchozího levicového kabinetu (Renteria 2019a).

Ačkoliv se mohlo zdát, že s příchodem nového prezidenta Bukeleho se Salvador vrátí k Tchaj-wanu, s odstupem času se ukázalo, že se jednalo pouze o dočasné povolební rozpoložení. Byť Bukele krátce po svém zvolení kritizoval jednání ČLR s tím, že Peking zasahuje do vnitřních záležitostí země, a dokonce se vyslovil pro možnost znovuoobnovení diplomatických styků s Tchaj-wanem, tak po svém oficiálním nástupu do úřadu v červnu téhož roku potvrdil pročínskou orientaci a oficiálně ratifikoval diplomatické styky s Pekingem. Bukele nakonec vyloučil jakékoliv další rozhovory s Tchaj-wanem (Renteria 2019b).

Autoři Farah a Yates (2019: 14) se domnívají, že důvody salvadorského obratu k Číně jsou i geopolitické, protože poloha Salvadoru vyhovuje současné čínské zahraniční politice a iniciativě *Belt and Road*. Zásadním bodem pro čínskou geopolitiku a expanzi na západní polokouli by měl být přístav La Union. Salvador se zároveň nachází v tzv. Severním trojúhelníku Střední Ameriky (Guatemala, Honduras, Salvador), kde Tchaj-wan investoval nemalé prostředky a který je chápán jako tchajwanské strategické území (Guatemala a Honduras jsou doposud spojenci Tchaj-wanu; Green 2018). Pouhé tři dny po salvadorském příklonu k Pekingu čínská státem vlastněná firma APX projevila zájem o pronájem 180 akrů půdy okolo přístaviště a deklarovala investice v hodnotě 50 mil. USD. Podle Faraha a Yatese (2019: 15–18) má La Union strategické postavení; pro Čínu představuje jeden ze škrťících bodů na čínské tranzitní trase dovážející chemikálie, které později putují do USA. Objevují se též informace, že APX má vazby na čínskou armádu. Později APX salvadorské straně navrhla, že by měla zájem o koupi několika ostrovů ve Fonseckém zálivu. Existují domněnky, že tyto ostrovy by mohly být využity k vybudování satelitních zařízení, jež by byla schopna monitorovat komunikaci ostatních států, zejména USA.

E. Londoño (2019) se zamýšlí nad čínsko-salvadorským partnerstvím šířeji a uvádí, že čínské záměry ve Fonseckém zálivu musíme zasadit do širšího strategického rámce, kdy Peking potřebuje alternativu vůči Panamskému průplavu. Čína v tomto ohledu již dlouhodobě zvažuje vybudování nikaragujského průplavu (Muller 2019). Vlastnictví několika ostrovů v jeho blízkosti by tudíž mělo značný význam. Čína rovněž navrhla v salvadorských vodách vytvoření zvláštní ekonomické zóny, která by bezpochyby napomohla ke vzniku větší ekonomické závislosti na čínském zboží. Tyto úvahy však zřejmě vzaly za své v okamžiku, kdy se i Panama v roce 2017 přiklonila na stranu Pekingu a čínská vláda získala od panamské vlády hlavní zakázky na přestavbu a rozšíření Panamského průplavu. Zde by bylo vhodné uvažovat i o dalším geostrategickém motivu – dosud byl projekt *Belt and Road Initiative* (BRI) orientovaný na Afriku a Asii, nicméně od roku 2018 se hovoří i o rozšíření projektu BRI na západní polokouli. Pokud by tomu tak bylo, pak by Salvador byl vedle Panamy jednou z klíčových zemí BRI. Na základě výše uvedených informací lze podobně jako u Panamy předpokládat, že Salvador si od partnerství s ČLR sliboval zvýšení svého strategického potenciálu v regionu.

Na celé diplomatické změně je rovněž zajímavý i fakt, že se na základě dostupných informací zdá, že Salvador nechal v potaz americkou reakci v případě odklonu od Tchaj-wanu. V současnosti USA představují pro Salvador klíčového obchodního partnera. Téměř 40 % salvadorského exportu putuje právě do Spojených států a Salvador naopak importuje 30 % amerického zboží. Pro porovnání, salvadorský export do Číny je cca 2 % a import z Číny dosahuje hodnoty 14 % (OEC 2017b). Salvador je rovněž silně závislý na americké rozvojové pomoci. Krátce po uznání Číny se USA vyslovily, že budou muset přehodnotit svůj postoj vůči Salvadoru (Brunnstrom 2018). Měsíc po ohlášení pročínské orientace USA, na návrh dnes již bývalého poradce národní bezpečnosti J. Boltona, snížily část své rozvojové pomoci a omezily počet možných víz určeným občanům Salvadoru (Harris 2018). V reakci na snížení americké finanční podpory někteří salvadorští experti, jako například R. Rubio, ředitel a výzkumník salvadorské Národní nadace pro rozvoj, prohlásili, že ČLR by mohla být vhodnou alternativou v rámci rozvojové politiky Salvadoru (podle Londoño 2019), pokud se USA nevyšloví jinak.

Svatý Tomáš a Princův ostrov

Politika Svatého Tomáše vykazuje znaky *jojo diplomacie*. Ostrovní stát změnil svou diplomatickou pozici celkem dvakrát. Poprvé v roce 1997, kdy po 22 letech přerušil diplomatické styky s Čínou a navázal je s Tchaj-wanem (Huang – Steger 2016), a poté v roce 2016, kdy se situace opakovala v opačném gardu. První diplomatická změna byla mnohými (Clough 1999; Rich – Banerjee 2015) vysvětlována ekonomicky: Svátý Tomáš se nacházel ve velmi špatné ekonomické situaci a Tchaj-wan nabídl neodmítnutelné finanční pobídky. Stejně jako v prvním případě, i druhá diplomatická změna byla motivována ekonomickými vyhlídkami. To ostatně deklaroval i bývalý premiér Trovoada, který prohlásil, že čínské investice pomohou nastartovat ekonomiku i další aktivity, což by mělo vést k řešení ekonomických problémů státu (CLbrief 2018a). Uznání Číny mj. umožňuje Svátému Tomáši přístup do mnoha ekonomicky motivovaných iniciativ. Jako příklad lze uvést *Macau fórum, Belt and Road Initiative (BRI)* nebo *Fórum africko-čínské spolupráce* (CLbrief 2018b; Observador 2016). V jeho případě tak nebyly detekovány žádné neekonomické motivace.

ZÁVĚR

Výzkumy odklonu diplomatických spojenců od Tchaj-wanu a jejich příklonu k Číně dosud většinou argumentovaly, že důvodem diplomatické změny byly především finanční pobídky Číny, resp. čínská dolarová diplomacie. Naše analýza ale ukazuje, že změnu diplomatického tábora nelze vysvětlit tak jednoduše. Domníváme se, že na rozhodnutí většiny zkoumaných zemí měly vliv i jiné motivy, byť finanční důvody mnohdy sehrály zásadní úlohu.

V tomto článku jsme se pokusili analyzovat jednotlivé případy uznání Číny mezi lety 2016–2018 s tím, že jsme se snažili prozkoumat a následně ozřejmit neekonomické motivace států nově uznávajících Čínu. Vzhledem ke specifickým podmínkám jednotlivých států není překvapením, že se jejich neekonomické motivace v případě změny diplomatického tábora lišily. Díky tomu bylo možné detekovat variaci různých motivací. Mezi ně lze řadit například snahu o udržení se u moci ze strany politických představitelů, zlepšení regionální bezpečnosti, zvýšení strategického postavení v regionu či ideologickou spřízněnost. Kromě odlišnosti jednotlivých motivací je možné zaznamenat ještě jednu zajímavost – motivace se různily i v souvislosti s „úrovněmi“, z nichž pocházely. Z toho důvodu lze zjištěné neekonomické motivace rozdělit do tří skupin dle výše zmíněných úrovní – domácí, regionální a mezinárodní (jejich výskyt u jednotlivých států zobrazuje tabulka 1).

Tabulka 1

Úrovně etablování neekonomických motivací jednotlivých států pro příklon k Číně

<i>Motivace/země</i>	<i>Domácí</i>	<i>Regionální</i>	<i>Mezinárodní</i>
Burkina Faso	Ano	Ano	Ne
Dominikánská republika	Ne	Ne	Ano
Gambie	Ne	Ne	Ne
Panama	Ano	Ano	Ne
Salvador	Ano	Ano	Ne
Svatý Tomáš a Princův ostrov	Ne	Ne	Ne

Zdroj: Autoři na základě analýzy v jednotlivých případových studiích.

V případě „domácí úrovně“ je u analyzovaných zemí zjevné, že domácí politická a ekonomická konstelace sehrávala v procesu příklonu k Pekingu zásadní roli. Pro téměř veškeré zkoumané případy bylo příznačné, že domácím politickým elitám hrozila ztráta politického postavení. Příklon k Číně tak měl přinést politickou stabilitu či nové ekonomické příležitosti, čímž lidé daných států legitimizovali své postavení na politické scéně své země. Argumentace politických lídrů se ovšem lišila. Diplomatská změna tak byla odůvodňována tím, že uznání Číny bylo národně-strategickým zájmem (Gambie⁶) či jediným možným rozhodnutím (Burkina Faso). U Salvadoru se objevila specifická motivace v podobě ideologické spřízněnosti, jíž tehdejší vládnoucí strana s Čínou sdílela.

Neméně důležité motivace plynou rovněž z regionálního uspořádání. S výjimkou Dominikánské republiky, Svatého Tomáše a Princova ostrova a Gambie se je u zbytku analyzovaných států podařilo odkrýt. V případě motivací pramenících z regionu se jako velmi specifická země vyprofilovala Burkina Faso. U ní bylo možné detekovat celkem dvě takové motivace, které spolu částečně souvisely. Uznání Číny ze strany afrického státu na jednu stranu ovlivnila neuspokojivá bezpečnostní situace v regionu a čínské možnosti v oblasti financování vojenských jednotek a na stranu druhou nebezpečí izolace, jíž by Burkina v případě neuznání Číny musela čelit. U Panamy a Salvadoru se ukázala výjimečná shoda, jelikož oba státy chtěly zvýšit svůj strategický potenciál v rámci regionu, a to především na úkor USA.

Analýza mezinárodních motivací – ve srovnání s výše uvedenými motivacemi – nepřinesla tak přímočaré odpovědi. Jak vyplývá z tabulky 1, motivace pocházející z mezinárodní úrovně sehrály svou roli pouze ve dvou z případů (Dominikánská republika, Panama). Dominikánská republika se snažila uznáním Pekingu získat post nestálého člena Rady bezpečnosti OSN. Nicméně v této souvislosti lze polemizovat i o nepřehlédnutelném postavení ČLR v mezinárodním systému. Státy braly v potaz možnost získání výraznějších výhod, zejména politických a ekonomických, plynoucích z diplomatického uznání ČLR. Tímto směrem konkrétně argumentovaly Burkina Faso a Sv. Tomáš. Pouze tyto skutečnosti však nelze za přímé motivace označit.

Analýza zároveň vyjasnila charakter neekonomických motivací. U mnoha motivací lze kromě neekonomické složky, která byla prvotním impulsem, vysledovat buď explicitní, nebo implicitní finanční pobídky, jež na neekonomickou složku navazovaly. Lze tak prohlásit, že většina zjištěných motivací představovala motivace kombinované. Našly se však i zcela čisté neekonomické motivace. Příkladem může být výše zmíněná snaha Dominikánské republiky o získání postu nestálého člena Rady bezpečnosti. Zároveň je třeba podotknout, že ve dvou případech (Svatý Tomáš a Gambie) se nám neekonomické motivace prokázat nepodařilo. To samo o sobě naznačuje, že ačkoliv mohou někdy hrát neekonomické motivace důležitou roli, samotná ekonomika je důležitá proměnná.

Náš článek ukazuje, že v řadě případů byla diplomatská změna mnohem komplikovanější, než se mohlo na první pohled zdát. Tohle tvrzení se netýká pouze samotného procesu dané změny, ale také motivací, jež za ní stály. Analýzou se nám podařilo zjistit, že v několika případech hrály neekonomické motivace velmi důležitou roli. Pokud by absentovaly, nemuselo k diplomatské změně vůbec dojít. I když bylo možné detekovat převládající ekonomické motivace jednotlivých států, v konkrétních případech je v rámci čínsko-tchajwanského diplomatického soupeření třeba přemýšlet i v intencích neekonomických (tzn. mimo dolarovou diplomacii). Analýza však rovněž poukázala na celou řadu dalších otázek. Jednou z nich je kupříkladu fakt, zda se některé čínské sliby opravdu naplnily/naplní či nikoliv. Závěrem musíme dodat, že problematika čínsko-tchajwanského diplomatického soupeření je velmi zajímavá a zaslouží si další bádání. Lze se domnívat, že postupem času budou přibývat další státy (viz Šalamounovy ostrovy a Kiribati), které diplomatický tábor změní, přičemž je možné, že v těchto

případech budou hrát roli i jiné než doposud zjištěné důvody, což může celý výzkum posunout dál.

¹ V roce 2019 Tchaj-wan opustili další spojenci – Šalamounovy ostrovy a Kiribati. Tyto diplomatické změny nejsou v textu, jehož zjištění diskutujeme (Waisová 2020), reflektovány a ani my s nimi nebudeme pracovat. Praktickým důvodem je fakt, že dané změny nastaly až po rozpracování článku a v souvislosti s jeho omezeným rozsahem by jejich začlenění bylo kontraproduktivní.

² A s tím spojené další aspekty, jako je například přežití státu.

³ S přístupem ČLR v dotčeném období souvisí rovněž výše zmíněná politická příslušnost obou prezidentů. Nynější jablko sváru však představuje i fakt, že prezidentka Tsai odmítla po svém nástupu uznat tzv. *1992 consensus*, který zakotvuje existenci jedné Číny, jejíž interpretace se však liší v závislosti na subjektu, který ji definuje. Nejedná se však o první případ, kdy tchajwanský prezident nerespektoval danou doktrínu. Odchýlil se od ní i jiný zástupce DPP a předchůdce prezidenta Ma – Chen Shui-bian (2000–2008). Není bez zajímavosti, že se funkční období dotčených prezidentů DPP nápadně překrývají s aktivní snahou ČLR o navázání diplomatických styků se spojenci Tchaj-wanu (Wheelan-Wuest 2017; Cole 2016).

⁴ V roce 2017 senegalský import představoval 9,2 % (OEC 2017a).

⁵ Panama se se svým průměrným ročním ekonomickým růstem 5,6 % řadí mezi nejrychleji rostoucí ekonomiky světa (World Bank 2019).

⁶ V případě Gambie se však jednalo o izolované prohlášení. Aby bylo možné hovořit o motivaci, muselo by být podloženo další empirickou evidencí, která ale v rámci analýzy absentovala.

Literatura

- Abadi, Jacob (2005): *Israel's Quest for Recognition and Acceptance in Asia*. London: Frank Cass, <<https://doi.org/10.4324/9780203504147>>.
- Arriotti, Margaret (2016): Election note: Burkina Faso's 2015 presidential and legislative elections. *Electoral Studies*, Vol. 44, s. 445–464, <<https://doi.org/10.1016/j.electstud.2016.08.014>>.
- Brymer, Tom (2017): *Is Panama Making the Right Move by Recognizing China? FEATURED Q&A*. Washington D. C.: Latin America Advisor.
- Buur, Lars – Kyed, Helene (2007): *State Recognition and Democratization in Sub-Saharan Africa: A New Dawn for Traditional Authorities?*. New York: Palgrave Macmillan, <<https://doi.org/10.1057/9780230609716>>.
- Cabestan, Jean-Pierre (2017): Burkina Faso: Between Taiwan's active public diplomacy and China's business attractiveness. *South African Journal of International Affairs*, Vol. 23, No. 4, s. 495–519, <<https://doi.org/10.1080/10220461.2016.1271746>>.
- Cottam, Richard (1977): *Foreign Policy Motivation: A General Theory and a Case Study*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Clough, Ralph (1999): *Cooperation or Conflict in the Taiwan Strait?*. New York: Rowman & Littlefield Publishers.
- Cunhai, Guo (2017): *Is Panama Making the Right Move by Recognizing China? FEATURED Q&A*. Washington D. C.: Latin America Advisor.
- Dahmer, Andi – Rich, Timothy S. (2018): *Taiwan's Diplomatic Relations in Central America: A Historical Legacy or Enduring Partnership?*. Kentucky: Western Kentucky University.
- Emmanuel, Awosusi Oladotun – Lenn, Muhammed (2019): An Analysis of Latent Factors Influencing Gambia-Senegal Relations beyond Colonial Dichotomy. *International Affairs and Global Strategy*, Vol. 75, s. 59–69.
- Farah, Douglas – Yates, Caitlyn (2019): *El Salvador's Recognition of the People's Republic of China: A Regional Context*. Washington, D.C.: National Defense University Press.
- Godbole, Avinash (2016): *Gambia's Diplomatic Switch: Significance for China-Taiwan Relations*. New Delhi: Indian Council of World Affairs.
- Goodin, Robert – Tilly, Charles (eds.) (2006): *The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis*. Oxford: Oxford University Press, <<https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199270439.001.0001>>.
- Hultin, Niklas – Jallow, Baba – Lawrance, Benjamin N. – Sarr, Assan (2017): Autocracy, Migration, and the Gambia's 'Unprecedented' 2016 Election. *African Affairs*, Vol. 116, No. 463, s. 321–340, <<https://doi.org/10.1093/afraf/adx007>>.
- Jonker, Kobus – Robinson, Bryan (2018): *China's Impact On The African Renaissance*. Singapore: Palgrave Macmillan.
- Ker-Lindsay, James (2015): Engagement without recognition: the limits of diplomatic interaction with contested states. *International Affairs*, Vol. 91, No. 2, s. 1–16, <<https://doi.org/10.1111/1468-2346.12234>>.
- Lewis, Janet – Hughes, Arnold (1995): Beyond Francophonie? The Senegambia Confederation in Retrospect. In: Kirk-Greene, Anthony – Bach, Daniel (eds.): *State and Society in Francophone Africa since Independence*. London: Palgrave MacMillan, s. 228–243, <https://doi.org/10.1007/978-1-349-23826-2_15>.
- Mearsheimer, John (2001): *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.

- Medeiros, Evan (2009): *China's International Behaviour: Activism, Opportunism, and Diversification*. Arlington: RAND Corporation.
- Morgenthau, Hans (1948): *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*. New York: Alfred A. Knopf.
- Murison, Katharine (ed.) (2004): *Africa South of the Sahara 2004*. New York: Europa Publications.
- Newman, Edward (2020): State recognition in a transitional international order. In: Visoka, Gëzim – Doyle, John – Newman, Edward (eds.): *Routledge Handbook of State Recognition*. New York: Routledge, s. 109–122, <<https://doi.org/10.4324/9781351131759-9>>.
- Rich, Timothy – Banerjee, Vasabjit (2015): Running Out of Time? The Evolution of Taiwan's Relations in Africa. *Journal of Current Chinese Affairs*, Vol. 44, No. 1, s. 141–161, <<https://doi.org/10.1177/186810261504400106>>.
- Rich, Timothy – Dahmer, Andi (2020): Taiwan. In: Visoka, Gëzim – Doyle, John – Newman, Edward (eds.): *Routledge Handbook of State Recognition*. New York: Routledge, s. 363–375, <<https://doi.org/10.4324/9781351131759-28>>.
- Rich, Timothy (2009): Status for Sale: Taiwan and the Competition for Diplomatic Recognition. *Issues & Studies*, Vol. 45, No. 4, s. 159–188.
- Taylor, Ian (1997): Chinese dollar diplomacy in Africa. *Southern African Political and Economic Monthly*, Vol. 10, No. 10.
- Tubilewicz, Czeslaw – Guilloux, Alain (2011): Does size matter? Foreign aid in Taiwan's diplomatic strategy, 2000–8. *Australian Journal of International Affairs*, Vol. 65, No. 3, s. 322–339, <<https://doi.org/10.1080/10357718.2011.563777>>.
- Visoka, Gëzim – Doyle, John – Newman, Edward (eds.) (2020): *Routledge Handbook of State Recognition*. New York: Routledge, <<https://doi.org/10.4324/9781351131759>>.
- von Feigenblatt, Otto F. (2009): Costa Rica and the Two Chinas: A Constructivist Foreign Policy Analysis. *Journal of Alternative Perspectives in the Social Sciences*, Vol. 1, No. 2, s. 400–434.
- Waisová, Šárka (2020): China's strategy vis-a-vis Taiwan's diplomatic friends: Is Beijing using dollar diplomacy?. *Journal of Comparative Politics*, Vol. 13, No. 1, s. 76–101.
- Wang, Fei-Ling (2005). Preservation, Prosperity and Power: what motivates China's foreign policy?. *Journal of Contemporary China*, Vol. 14, No. 45, s. 669–694, <<https://doi.org/10.1080/10670560500206033>>.

Dokumenty

- Africa Center for Strategic Studies (2017): Map of Africa's Militant Islamist Groups. 26. 4. 2017, <<https://africa.center.org/spotlight/map-africa-militant-islamic-groups-april-2017/>>.
- Africa Times (2018). Kaboré: 'Africa has chosen China' as leaders arrive in Beijing. 30. 8. 2018, <<https://africa.times.com/2018/08/30/kabore-africa-has-chosen-china-as-leaders-arrive-in-beijing/>>.
- Agora (2015): Gambia: Senegal-Gambia Relations Assured. 3. 3. 2015, <<https://agora-parl.org/news/gambia-senegal-gambia-relations-assured>>.
- Alemen, Marcos (2018): Salvador denies asking Taiwan for money before China switch. *Fox News*, 21. 8. 2019, <<https://www.foxnews.com/world/salvador-denies-asking-taiwan-for-money-before-china-switch>>.
- Anderson, Mark – Khadija, Sharife – Lepiz, Daniela (2019): Jammeh's Taiwanese Alliance and the Hezbollah Laundromat. *OCGRP*, 27. 3. 2019, <<https://www.ocgrp.org/en/greatgambiaheist/the-alliance-and-the-laundromat>>.
- BBC (2015): Gambia declared Islamic republic by President Yahya Jammeh. *BBC News*, 12. 12. 2015, <<https://www.bbc.com/news/world-africa-35082343>>.
- BBC (2016): Panama Papers: China leaders' relatives named in documents. *BBC News*, 5. 4. 2016, <<https://www.bbc.com/news/av/world-asia-china-35965612/panama-papers-china-leaders-relatives-named-in-documents>>.
- BBC (2017): Panama cuts ties with Taiwan in favour of China. *BBC News*, 13. 6. 2017, <<https://www.bbc.com/news/world-latin-america-40256499>>.
- BBC Mundo (2017): Por qué Panamá rompió su vínculo histórico con Taiwán y estableció relaciones diplomáticas con China. *BBC*, 13. 6. 2017, <<https://www.bbc.com/mundo/noticias-america-latina-40256859>>.
- Blanchard, Ben – Wu, J. R. (2016): With Gambia move, China ends diplomatic truce with Taiwan. *Reuters*, 17. 3. 2016, <<https://www.reuters.com/article/us-china-gambia/with-gambia-move-china-ends-diplomatic-truce-with-taiwan-idUSKCN0WJ1DT>>.
- Bonkougou, Justine (2018): Rupture relations diplomatiques Burkina Faso-Taiwan: «Je ne suis pas surprise...», dixit, Mme Céline Yoda, ancienne ambassadrice du Burkina Faso à Taiwan. *le faso*, 25. 5. 2018, <<https://lefaso.net/spip.php?article83617>>.
- Brunnstrom, David (2018): U.S. reviewing El Salvador relationship after Taiwan break: spokesman. *Reuters*, 22. 8. 2018, <<https://www.reuters.com/article/us-el-salvador-china-taiwan-usa/us-reviewing-el-salvador-relationship-after-taiwan-break-spokesman-idUSKCN1L7083>>.
- Burcu, Oana – Bertrand, Eloïse (2019): Explaining China's Latest Catch in Africa. *The Diplomat*, 16. 1. 2019, <<https://thediplomat.com/2019/01/explaining-chinas-latest-catch-in-africa/>>.
- Campos, Nice (2018): Dominicana ya tiene el apoyo de China para el Consejo de Seguridad de la ONU. *Diario Libre*, 29. 5. 2018, <<https://www.diariolibre.com/actualidad/politica/rd-ya-tiene-el-apoyo-de-china-para-el-consejo-de-seguridad-de-la-onu-AD9995121>>.

- Castillo, Valeria (2019): Dominican Republic warms to China. *Diálogo Chino*, 14. 2. 2019, <<https://dialogo.chino.net/23203-dominican-republic-warms-to-china/>>.
- CLbrief (2018a): China's traditional ally set to take power in São Tomé and Príncipe. 22. 11. 2018, <<https://clbrief.com/chinas-traditional-ally-set-to-take-power-in-sao-tome-and-principe/>>.
- CLbrief (2018b): The Portuguese-speaking countries well positioned for Belt and Road Initiative. 11. 3. 2018, <<https://clbrief.com/the-portuguese-speaking-countries-well-positioned-for-belt-and-road-initiative/>>.
- CNBC (2018): Taiwan says China is 'out of control' as it loses El Salvador to Beijing. 21. 8. 2018, <<https://www.cnbc.com/2018/08/21/taiwan-says-china-out-of-control-as-it-loses-el-salvador-to-beijing.html>>.
- Cole, J. Michael (2016): São Tomé and Príncipe drops Taiwan, embraces China. *Asia Dialogue*, 21. 12. 2016, <<https://theasiadialogue.com/2016/12/21/sao-tome-and-principe-drops-taiwan-embraces-china/>>.
- Conville, Megan (2019): Losing Burkina Faso and Gripping eSwatini: A Comparative Study of Taiwan's Diplomacy in Sub-Saharan Africa. *Taiwan Insight*, 15. 4. 2019, <<https://taiwaninsight.org/2019/04/15/losing-burkina-faso-and-gripping-eswatini-a-comparative-study-of-taiwans-diplomacy-in-sub-saharan-africa/>>.
- Dalton, Juan J. (2000): La antigua guerrilla del FMLN se convierte en la primera fuerza política de El Salvador. *El País*, 14. 3. 2000, <https://elpais.com/diario/2000/03/14/internacional/952988403_850215.html>.
- Detsch, Claudia (2018): Escaramuzas geoestratégicas en el «patio trasero». *Nueva Sociedad*, <<https://nuso.org/articulo/escaramuzas-geoestrategicas-en-el-patio-trasero/>>.
- Diallo, Fatoumata (2018): Burkina Faso's Yoyo Diplomacy: Divorcing Taipei to Remarry Beijing. *Institute for Security & Development Policy*, 8. 6. 2018, <<http://isdpeu/burkina-fasos-yoyo-diplomacy-divorcing-taipei-remarry-beijing/>>.
- Dominican Today (2017a): Taiwan angst as Dominican Republic plays footsie with Beijing: Efe. 18. 10. 2017, <<https://dominicantoday.com/dr/economy/2017/10/18/taiwan-angst-as-dominican-republic-plays-footsie-with-beijing-efe/>>.
- Dominican Today (2017b): Dominican Republic-China ties? Taiwan voices dire warning. 23. 9. 2017, <<https://dominicantoday.com/dr/economy/2017/09/23/dominican-republic-china-ties-taiwan-voices-dire-warning/>>.
- Douce, Sophie (2018): La Chine, un ami bien plus rentable que Taïwan pour le Burkina. *Le Monde*, 12. 6. 2018, <https://www.lemonde.fr/afrique/article/2018/06/12/la-chine-un-ami-bien-plus-rentable-que-taiwan-pour-le-burkina_5313743_3212.html>.
- DW (2018): Dominican Republic opens diplomatic ties with China, drops Taiwan. 1. 5. 2018, <<https://www.dw.com/en/dominican-republic-opens-diplomatic-ties-with-china-drops-taiwan/a-43602093>>.
- Economist (2016): The new face of Senegalese-Gambian relations. 9. 12. 2016, <<http://country.eiu.com/article.aspx?articleid=1444902328&Country=Senegal&topic=Politics&subtopic=4>>.
- Ellis, Evan (2018): The evolution of Panama-PRC relations since recognition, and their strategic implications for the U.S. and the region. *Global Americans*, 21. 9. 2018, <<https://theglobalamericans.org/2018/09/the-evolution-of-panama-prc-relations-since-recognition-and-their-strategic-implications-for-the-u-s-and-the-region/>>.
- El País (2017): Panamá se va con China pero otros se resisten. 18. 6. 2017, <<https://www.elpais.com.uy/mundo/panama-china-otros-resisten.html>>.
- Flanagan, Ed (2017): Panama Ends Diplomatic Ties With Taiwan, Teams Up With China. *NBC News*, 13. 6. 2017, <<https://www.nbcnews.com/news/china/panama-ends-diplomatic-ties-taiwan-teams-china-n771371>>.
- FMPRC (2019): Vice Foreign Minister Qin Gang Meets with President Juan Carlos Varela of Panama. 31. 5. 2019, <https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjdt_665385/wshd_665389/t1669281.shtml>.
- Gehrold, Stefan – Tietze, Lena (2011): Far From Altruistic: China's Presence in Senegal. *KAS International Reports*, 2011, <https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=a2cb2655-3c82-ad66-4668-8300fdac0bff&groupId=252038>.
- González, Luis (2018): Relaciones diplomáticas China-RD: historia. *Listin Diario*, 5. 9. 2018, <<https://listin.diario.com/las-mundiales/2018/09/05/531784/relaciones-diplomaticas-china-rd-historia>>.
- Green, David (2018): After El Salvador, What Now for Taiwan and Its Central American Allies?. *The News Lens*, 31. 8. 2018, <<https://international.thenewslens.com/article/102948>>.
- Harold, Scott – Morris, Lyle – Ma, Logan (2019): Countering Chinese Efforts to Isolate Taiwan Diplomatically in Latin America and the Caribbean: The Role of Development Assistance and Disaster Relief. *RAND Corporation*, <https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR2800/RR2885/RAND_RR2885.pdf>.
- Harris, Gardiner (2018): U.S. Weighed Penalizing El Salvador Over Support for China, Then Backed Off. *The New York Times*, 29. 9. 2018, <<https://www.nytimes.com/2018/09/29/world/americas/trump-china-taiwan-el-salvador.html>>.
- Horton, Chris (2018): El Salvador Recognizes China in Blow to Taiwan. *The New York Times*, 21. 8. 2019, <<https://www.nytimes.com/2018/08/21/world/asia/taiwan-el-salvador-diplomatic-ties.html>>.
- Huang, Zheping – Steger, Isabella (2016): And then there were 21: Taiwan says goodbye to tiny São Tomé and Príncipe. *Quartz*, 21. 12. 2016 <<https://qz.com/868794/taiwan-loses-another-diplomatic-ally-as-tiny-sao-tome-and-principe-switches-allegiance-to-beijing/>>.
- Chin, Josh (2018): Taiwan Loses Diplomatic Partner El Salvador to China. *The Wall Street Journal*, 21. 8. 2018, <<https://www.wsj.com/articles/taiwan-cuts-diplomatic-ties-with-el-salvador-1534821829>>.
- Janson, Marloes (nedatováno): The Gambia – Expert Briefing. *Africa Research Institute*, <<https://www.africa-researchinstitute.org/newsite/the-gambia-expert-briefing/>>.

- Jawneh, Nfamara (2013): Recalling the beneficial Gambia-Taiwan relationship. *The Point*, 18. 11. 2013, <<http://thepoint.gm/africa/gambia/article/recalling-the-beneficial-gambia-taiwan-relationship>>.
- Korporaal, Glenda (2018): Salvador dumps Taiwan for China. *The Australian*, 22. 8. 2018, <<https://www.theaustralian.com.au/nation/world/salvador-dumps-taiwan-for-china/news-story/9e6612655d726a8637fee9535e3b1c12>>.
- Le Belzic, Sébastien (2018): Pourquoi le Burkina Faso tourne le dos à Taïwan. *Le Monde*, 28. 5. 2018, <https://www.lemonde.fr/afrique/article/2018/05/28/pourquoi-le-burkina-faso-tourne-le-dos-a-taiwan_5305923_3212.html>.
- Le Pays (2018): Rupture Des Relations Diplomatiques Entre Le Burkina et Taïwan. 24. 5. 2018, <<http://lepays.bf/rupture-relations-diplomatiques-entre-burkina-taiwan/>>.
- Listin Diario (2018): LAS RELACIONES ENTRE LA REPÚBLICA DE CHINA (ROC) Y REPÚBLICA DOMINICANA (RD). 7. 5. 2018, <<https://listindiario.com/ventana/2018/05/07/513845/las-relaciones-entre-la-republica-de-china-roc-y-republica-dominicana-rd>>.
- Londoño, Ernesto (2019): To Influence El Salvador, China Dangled Money. The U.S. Made Threats. *The New York Times*, 21. 9. 2019, <<https://www.nytimes.com/2019/09/21/world/americas/china-el-salvador-trump-backlash.html>>.
- Luedi, Jeremy (2018): Saying no to China in 2018: Taiwan's last African allies. *asia by africa*, 22. 4. 2018, <<https://www.asiabyafrica.com/point-a-to-a/taiwan-allies-africa-burkina-faso>>.
- Martínez, Kathia (2019): Varela, el presidente impopular que abrió Panamá a China. *AP*, 4. 5. 2019, <<https://apnews.com/c168fa9accb4a1593e4835afd2ef22c>>.
- Martínez, Rodríguez Marta – Oelsner, Natalia (2019): El Salvador: A 'millennial' mayor the favourite to win the next presidential elections. *Euronews*, 1. 2. 2019, <<https://www.euronews.com/2019/02/01/el-salvador-a-millennial-mayor-the-favourite-to-win-the-next-presidential-elections>>.
- Menéndez, Fernando (2018): China, Estados Unidos y el Canal de Panamá. *La Gran Época*, 13. 10. 2018, <https://es.theepochtimes.com/china-estados-unidos-y-el-canal-de-panama_379843.html>.
- Mishkin, Sarah (2013): Taiwan loses African ally as Gambia cuts ties. *Financial Times*, 15. 11. 2013, <<https://www.ft.com/content/cf3051e4-4dba-11e3-8fa5-00144feabdc0>>.
- mofa (2013): Media in The Gambia question the Gambian government's termination of relations with the Republic of China. 20. 11. 2013, <https://www.mofa.gov.tw/en/News_Content.aspx?n=2C62458194137213&s=BBB3E3A6C36A3BB2>.
- Muller, Nicholas (2019): Nicaragua's Chinese-Financed Canal Project Still in Limbo. *The Diplomat*, 20. 8. 2019, <<https://thediplomat.com/2019/08/nicaraguas-chinese-financed-canal-project-still-in-limbo/>>.
- Myers, Margaret – Barrios, Ricardo – Hughes, G. Phillip – Fernández Rodríguez, Mary (2019): Is the Dominican Republic's Pivot to China Paying Off?. *The Dialogue*, 9. 5. 2019, <<https://www.thedialogue.org/analysis/is-the-dominican-republics-pivot-to-china-paying-off/>>.
- NDTV (2018): China Wants Panama To Be Its Gateway To Central America. 4. 11. 2018, <<https://www.ndtv.com/world-news/china-wants-panama-to-be-its-gateway-to-central-america-1957851>>.
- OEC (2017a): Gambia, <<https://oec.world/en/profile/country/gmb/>>.
- OEC (2017b): El Salvador, <<https://oec.world/en/profile/country/slv/>>.
- Office of the President – Republic of China (Taiwan) (2017): President Tsai's remarks on termination of diplomatic relations with Panama. 13. 6. 2017, <<https://english.president.gov.tw/News/5161>>.
- Panama Today (2018): Secrecy and suspicion about the agreements signed between Panama and China, 10. 8. 2018, <<https://www.panamatoday.com/panama/secrecy-and-suspicion-about-agreements-signed-between-panama-and-china-8040>>.
- Panda, Ankit (2018): One More Down, 19 to Go: Beijing's Diplomatic Isolation of Taipei Continues Beijing continues to chip away at Taiwan's remaining diplomatic partners. *The Diplomat*, 2. 5. 2018, <<https://thediplomat.com/2018/05/one-more-down-19-to-go-beijings-diplomatic-isolation-of-taipei-continues/>>.
- Peterson, Brian (2015): The "People's Victory": President-elect Kaboré and the democratic road ahead for Burkina Faso. *African Arguments*, 4. 12. 2015, <<https://africanarguments.org/2015/12/04/the-peoples-victory-president-elect-kabore-and-the-democratic-road-ahead-for-burkina-faso/>>.
- Pineda, Jorge (2018): U.S., China diplomatic efforts overlap in Dominican Republic. *Reuters*, 21. 9. 2018, <<https://www.reuters.com/article/us-dominicanrepublic-china/u-s-china-diplomatic-efforts-overlap-in-dominican-republic-idUSKCN1M10B8>>.
- Pompeo, Mike (2019): Secretary Pompeo – The China Challenge. *U. S. Embassy in El Salvador*, 30. 10. 2019, <<https://sv.usembassy.gov/secretary-pompeo-the-china-challenge/>>.
- Ramzy, Austin (2016): China Resumes Diplomatic Relations With Gambia, Shutting Out Taiwan. *The New York Times*, 18. 3. 2016, <<https://www.nytimes.com/2016/03/19/world/asia/china-gambia-taiwan-diplomatic-relations.html>>.
- Renteria, Nelson (2019a): Responding to El Salvador president-elect, China denies it meddles. *Reuters*, 14. 3. 2019, <<https://www.reuters.com/article/us-el-salvador-diplomacy-china/responding-to-el-salvador-president-elect-china-denies-it-meddles-idUSKCN1QV3AI>>.
- Renteria, Nelson (2019b): El Salvador president says China relations fully established. *Reuters*, 28. 6. 2019, <<https://www.reuters.com/article/us-el-salvador-politics-china/el-salvador-president-says-china-relations-fully-established-idUSKCN1TS390>>.

- Rice, Xan (2013): Gambia pulls out of 'neocolonial' Commonwealth. *Financial Times*, 3. 10. 2013, <<https://www.ft.com/content/8402eacc-2bfc-11e3-acf4-00144feab7de>>.
- Robertson, Winslow – Benabdallah, Lina (2016): China pledged to invest \$60 billion in Africa. Here's what that means. *The Washington Post*, 7. 1. 2016, <<https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2016/01/07/china-pledged-to-invest-60-billion-in-africa-heres-what-that-means/>>.
- Rodrigues, Juvenal (2016): São Tomé e Príncipe justifica reconhecimento de “uma só China”. *DW*, 22. 12. 2016, <<https://www.dw.com/pt-002/são-tomé-e-pr%C3%ADncipe-justifica-reconhecimento-de-uma-só-china/a-36870478>>.
- Russell, Benjamin (2019): What a Controversial Deal in El Salvador Says About China's Bigger Plans. *Americas Quarterly*, 12. 4. 2019, <<https://www.americasquarterly.org/content/controversy-el-salvador-china>>.
- RWR Advisory (2018): El Salvador Switches Diplomatic Affiliation from Taiwan to People's Republic of China. *RWR Advisory IntelTrak Alerts*, 29. 8. 2018, <<https://www.rwradvisory.com/el-salvador-switches-diplomatic-affiliation-taiwan-peoples-republic-china/>>.
- Saho, Lamin (2019): Senegal-Gambia relations: Going a notch higher. *Standard*, 21. 5. 2019, <<https://standard.gm/senegal-gambia-relations-going-a-notch-higher/>>.
- Saine, Pap – Gold, Michael (2013): Gambia to cut ties with Taiwan, China says unaware. *Reuters*, 15. 11. 2013, <<https://www.reuters.com/article/us-africa-china-taiwan/gambia-to-cut-ties-with-taiwan-china-says-unaware-idUSBRE9AE04Z20131115>>.
- SCMP (2013): Gambia breaks off 18-year diplomatic ties with Taiwan. 15. 11. 2013, <<https://www.scmp.com/news/china/article/1356508/gambia-breaks-18-year-diplomatic-ties-taiwan>>.
- Senghor, Jeggan C. (2012): Senegal – Gambian relations: Continuities in the past and future. *Pambazuka*, 8. 5. 2012, <<https://www.pambazuka.org/governance/senegalogo---gambian-relations-continuities-past-and-future>>.
- Shaban, Abdur Rahman Alfa (2016): Gambia will officially exit the ICC in November 2017 – UN confirms. *africanews*, 14. 11. 2016, <<https://www.africanews.com/2016/11/14/gambia-will-officially-exit-the-icc-in-november-2017-un-confirms/>>.
- Small, Gretchen (2017): Ibero-America Moves Towards Belt and Road, Urges United States to Join. *EIR*, 20. 10. 2017, <https://larouchehub.com/eiw/public/2017/eirv44n42-20171020/17-20_4442.pdf>.
- Smith, David (2013): Gambia severs diplomatic ties with Taiwan. *The Guardian*, 15. 11. 2013, <<https://www.theguardian.com/world/2013/nov/15/gambia-severs-diplomatic-ties-taiwan>>.
- Statfor (2016): Taiwan: Feeling the Backlash of Potential U.S. Support. 23. 12. 2016, <<https://worldview.stratfor.com/article/taiwan-feeling-backlash-potential-us-support>>.
- Sun, Yun (2013): China's Increasing Interest in Africa: Benign but Hardly Altruistic. *Brookings*, 5. 4. 2013, <<https://www.brookings.edu/blog/up-front/2013/04/05/chinas-increasing-interest-in-africa-benign-but-hardly-altruistic/>>.
- Telesur (2019): Panama: Odebrecht Corruption Triggers Probe into Ex-President. 18. 6. 2019, <<https://www.telesurenglish.net/news/Panama-Odebrecht-Corruption-Triggers-Probe-into-Ex-President-20190718-0025.html>>.
- Tharoor, Ishaan (2015): Gambia's president threatens to slit the throats of gay men. *The Washington Post*, 12. 5. 2015, <<https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2015/05/12/gambias-president-threatens-to-slit-the-throats-of-gay-men/>>.
- The Times (2018): *Dominican Republic 'deserted Taiwan after \$3.1bn payment from Beijing'*. 1. 5. 2018, <<https://www.thetimes.co.uk/article/dominican-republic-turned-its-back-on-us-after-china-gave-it-3-1bn-taiwan-claims-dmr9g0xkd>>.
- Tulchin, Joseph S. (2019): Opinion: Panama, China and the Canal. *GiS*, 17. 5. 2019, <<https://www.gisreports.com/opinion-panama-china-and-the-canal-politics,2876.html>>.
- UDGTV (2018): Especial | China y El Salvador establecen relaciones diplomáticas. 25. 8. 2018, <<http://udgtv.com/noticias/internacional/especial-china-salvador-establecen-relaciones-diplomaticas/>>.
- Wedell, Leigh (2019): How Latin America Factors Into the US-China Rivalry. *The Diplomat*, 27. 2. 2019, <<https://thediplomat.com/2019/02/how-latin-america-factors-into-the-us-china-rivalry/>>.
- Wheelan-Wuest, Maeve (2017): Former Taiwan president Ma on One China, the 1992 consensus, and Taiwan's future. *Brookings*, 16. 3. 2017, <<https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2017/03/16/former-taiwan-president-ma-on-one-china-the-1992-consensus-and-taiwans-future/>>.
- World Bank (2019): The World Bank in Panama. Overview, <<https://www.worldbank.org/en/country/panama/overview>>.
- Wu, Debby – McDonald, Michael D. – Ellis, Samson (2018): China's Economic Might Erodes Taiwan's Support in U.S.'s Backyard. *Bloomberg*, 21. 8. 2019, <<https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-08-21/taiwan-cuts-ties-with-el-salvador-as-china-increases-pressure>>.
- Xiaoci, Deng – Yunyi, Bai (2018): China, El Salvador forge ties. *Global Times*, 21. 8. 2018, <<http://www.globaltimes.cn/content/1116469.shtml>>.
- Xinhuanet (2018): China, Panama agree to further promote ties. 12. 4. 2018, <http://www.xinhuanet.com/english/2018-12/04/c_137649954.htm>.
- Youkee, Mat (2018): Panama the new flashpoint in China's growing presence in Latin America. *The Guardian*, 29. 11. 2018, <<https://www.theguardian.com/world/2018/nov/28/panama-china-us-latin-america-canal>>.

- Youkee, Mat (2019): The Panama Canal Could Become the Center of the U.S.-China Trade War. *Foreign Policy*, 7. 5. 2019, <<https://foreignpolicy.com/2019/05/07/the-panama-canal-could-become-the-center-of-the-u-s-china-trade-war>>.
- Yu, Jass Macy – Blanchard, Ben (2018): Taiwan says China dangled \$3 billion to grab ally Dominican Republic. *Reuters*, 1. 5. 2018, <<https://www.reuters.com/article/us-china-dominican-republic-taiwan/taiwan-says-china-dangled-3-billion-to-grab-ally-dominican-republic-idUSKBN1122LN>>.
- Zárate, Michael (2017): Panama – Connecting China with Latin America. *China Today*, 28. 9. 2017, <http://www.chinatoday.com.cn/english/economy/2017-09/28/content_747572.htm>.

Note

We would kindly like to thank doc. PhDr. Šárka Cabadová Waisová, PhD for her insights and pieces of advice during the process of writing this article.

AUTHOR BIOGRAPHIES

Michal Himmer completed his master's studies in law and international relations at the University of West Bohemia in Pilsen. Currently, he is pursuing a PhD degree in international relations at the same university.

Zdeněk Rod completed his master's studies in international relations at the University of West Bohemia in Pilsen. Simultaneously, he is a fellow at CSAP in Prague.

Evropská unie jako energetický aktér: konceptualizace energetického aktérství

LUKÁŠ TICHÝ

Institute of International Relations Prague, Czech Republic

E-mail: tichy@iir.cz

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9396-5420>

The European Union as an Energy Actor: Conceptualizing the Energy Actorness

Abstract: This article focuses on the relationship between the EU actorness and the internal and external dimension of energy policy in an effort to conceptualize the EU energy actorness. In this respect, the main goals of the article are two. The first is to identify the basic aspects of EU actorness and to define their interrelationship in energy policy. The second is to conceptualize individual criteria of the external and internal dimensions of EU energy actorness and to analyze the possibilities of their use in the context of the discussion between conventional constructivism and rationalism. The intention is to create a modified framework incorporating the internal and external dimension of the EU's energy actorness, operationalized by a set of criteria that can be used to analyze the EU energy policy and its relations. The article should contribute to understanding the issue of the EU's actorness and to deepening the debate on energy policy.

Keywords: European Union, actorness, energy policy, conventional constructivism, rationalism.

DOI: <<https://doi.org/10.32422/mv.1709>>.

Evropská unie (EU) od svého počátku věnuje zvýšenou pozornost energetické bezpečnosti jako jednomu z prioritních cílů a hlavních pilířů unijní energetické politiky.¹ K posílení energetické bezpečnosti přijala EU řadu opatření, jež se týkají dokončení plně liberalizovaného a vzájemně propojeného trhu s energií, energetické účinnosti, snížení energetické náročnosti, ale také diverzifikace dodávek energie, přepravních tras a posílení energetických vztahů se stávajícími a potenciálními producenty (Aalto – Temel 2014). V realizaci těchto kroků lze sledovat proces utváření energetického aktérství EU, spojeného nejen s energetickou bezpečností, ale i s bojem proti změnám klimatu a rozvojovou politikou, jež se zaměřuje jak dovnitř, vůči členským státům, tak navenek, ve vztahu k třetím aktérům, a ukazuje schopnost EU ovlivňovat takto stěžejní a citlivou oblast. Zároveň Evropská komise (EK), jako důležitý aktér energetické politiky, který podporuje proces její integrace, dává důležité podněty a impulsy při naplňování jejich jednotlivých cílů a navrhuje další legislativní opatření v oblasti energetiky, usiluje o přenesení větších pravomocí na úkor členských států (Tichý 2018; Maltby 2013: 435–444).

Rostoucí význam vnitřní i vnější dimenze energetického aktérství EU je v současné době nejvíce patrný na výzvě předsedkyně Evropské komise Ursuly von der Leyenové, aby se Evropa stala do roku 2050 prvním klimaticky neutrálním kontinentem na světě. V zájmu dosažení tohoto cíle představila EK koncem roku 2019 ambiciózní balíček opatření *Zelenou dohodu pro Evropu* (srov. Evropská komise 2019) a jako jeden z pilířů navrhla v březnu 2020 první evropský klimatický zákon. Ten poskytne EK pravomoc pravidelně hodnotit opatření, která jednotlivé země přijaly, a vydávat pro ně závazná doporučení.

Otázka energetické politiky EU je dlouhodobě předmětem výzkumu (srov. Birchfield – Duffield, 2011; Kuzemko et al. 2012; Tosun – Biesenbender – Schulze 2015; Godzimirski 2016; Knodt 2018: 224–240; Szulecki 2018), kde autoři v prvé řadě analyzovali vliv rozhodování a působení členských států a unijních institucí při formování energetické politiky a jejich cílů nebo se pomocí teoretických konceptů snažili vysvětlit příležitosti a překážky tohoto procesu. Zároveň rostoucí význam vnější dimenze energetické politiky vedl k jejímu propojení s koncepty typu energetické vládnutí či energetická diplomacie (srov. Herranz-Surralléss 2015, 2016: 1388–1391; Boscé 2019: 145–173). Naopak analýze energetické politiky EU pomocí konceptu unijního aktérství není prozatím věnována taková pozornost (srov. Brutschin 2017; Goldthau – Sitter 2015a; Tichý – Odintsov 2015a, 2015b).

Předkládaný článek se zaměřuje na vztah unijního aktérství (dále srov. Dryburgh 2008; speciální číslo *Mezinárodních vztahů* 2011) s energetickou politikou ve snaze konceptualizovat energetické aktérství EU (Tichý – Prouza 2018; Votoupalová 2018; Batzella 2018). Záměrem článku je definovat energetické aktérství EU pomocí sady vnitřních a vnějších kritérií, propojených základními premisami přístupů konvenčního konstruktivismu a racionalismu. Hlavní cíle jsou pak dva. Prvním je identifikovat základní aspekty unijního aktérství a vymezit jejich vzájemný vztah v rámci energetické politiky. Druhým cílem je konceptualizovat obsah jednotlivých kritérií vnější a vnitřní dimenze energetického aktérství EU a analyzovat možnosti jejich využití v kontextu diskuse mezi konvenčním konstruktivismem a racionalismem o aktérství. Tím bude vytvořen modifikovaný rámec zahrnující vnitřní a vnější dimenzi energetického aktérství EU, které je operacionalizováno sadou kritérií pro analýzu unijní energetické politiky a bezpečnosti.

Význam navrženého modelu energetického aktérství EU spočívá v několika ohledech. Za prvé, koncept unijního energetického aktérství je ještě více spojen s ústupem od debaty zaměřené na dichotomii supranacionální vs. mezivládní vnímání EU, a naopak pomáhá pochopit, že EU je nejen politický systém, ale i aktér. Umožňuje uchopit problematiku holisticky, tzn. nejen analyzovat, co v oblasti energetiky dělá EK a co členské státy, ale co činí EU jako celek (konzultace 2019). Za druhé, koncept energetického aktérství a jeho kritéria nabízejí konkrétní a testovatelné hypotézy spojené se vztahem vnitřní a vnější dimenze energetické politiky EU. V tomto ohledu je velká pozornost věnována chování Evropské unie v mezinárodním prostředí, kdy model předpokládá, že Unie je uznána jako svébytný energetický aktér v určité zemi nebo regionu na úkor členského státu a obráceně v návaznosti na segment energetické bezpečnosti/politiky (Herranz-Surralléss 2015). Za třetí, koncept energetického aktérství EU kombinuje diskurzivní složku aktérství s nediskurzivními praktikami, tj. institucionální a materiální komponenty sociální činnosti a způsoby realizace aktérství. „*Diskurzy nejsou jenom prostým odrazem materiální reality, ale že mají sílu měnit chování aktérů i povahu a formu institucí, které si tyto aktéři mezi sebou utvářejí*“ (Kratochvíl – Tichý 2012: 96–97; Tichý 2019).

Struktura článku je pak následující. V první části je nejprve představena teoretická debata mezi konvenčním konstruktivismem a racionalismem a jejich význam pro aktérství. Následně je definován a diskutován koncept aktérství EU a jeho hlavní znaky. Druhá část se zaměřuje na možnosti a význam propojení unijního aktérství s energetickou politikou a poté se věnuje identifikaci a konceptualizaci jednotlivých kritérií vnitřní a vnější dimenze modifikovaného rámce energetického aktérství EU.

AKTÉRSTVÍ A DEBATA MEZI TEORETICKÝMI PŘÍSTUPY

Význam konvenčního konstruktivismu a racionalismu

V teoretickém diskurzu o aktérství EU lze podle Valiyevy (2016) nalézt dva protichůdné přístupy, a to konstruktivistický, jenž chápe EU jako „normativní“ nebo „civilní“ mocnost, a jeho racionalistickou kritiku. Na druhou stranu řada autorů upozorňuje na některé podobnosti (Barkin 2003: 325–342; Chebakova 2008) či dokonce možnosti kombinace obou přístupů (Jupille – Caporaso – Checkel 2006; Kratochvíl – Tulmets 2010). Předkládaný článek kombinuje základní teoretický vhléd konvenčního konstruktivismu (srov. Checkel 1998; Hopf 1998), dle kterého proces konstituce aktéra je intersubjektivní konstrukcí, s teorií racionalismu, jež je založena na předpokladu strategické racionality jednání a vystupování jednotlivých aktérů ve vztahu k ostatním státům (srov. Kratochvíl – Tulmets 2010: 15–30; Kydd 2010).

Přidaná hodnota konvenčního konstruktivismu ke studiu aktérství EU (Chebakova 2008; Birchfield 2013: 907–922; Kratochvíl – Tulmets 2010: 26; Valiyeva 2016) spočívá v tom, že se nezaměřuje pouze na vnitřní, materiální schopnosti či neschopnosti, ale pokouší se zachytit významy a vnímání, které jim někteří aktéři přidělují a dávají. Jinak řečeno, aktérství není omezoвано pouze vnitřními schopnostmi, ale také realitou, jež je v ní obsažena (Chebakova 2008). Zároveň přidanou hodnotou konstruktivistického přístupu je skutečnost, že kromě jiných aspektů je kladen důraz nejen na legitimitu, cíle, zájmy a nástroje aktérství, které EU rozšiřuje, ale také na to, jak jsou země vnímány EU. To vede k porozumění EU jako subjektu, který vykazuje nové typy chování ve svém vnitřním i vnějším prostředí. Podpora evropských hodnot a norem představuje dle konvenčních konstruktivistů jeden z nejdůležitějších aspektů identity EU a jejího mezinárodního a regionálního aktérství. Unie jako normativní moc sleduje určité zájmy/cíle zahraniční politiky, jež se shodují s takovými pokusy o domestikaci, jako je spolupráce a řešení mezinárodních problémů v oblasti smluvní politiky, zajištění právního státu, posílení demokracie a ochrany lidských práv v rámci států i mezi nimi (Tocci 2008: 7).

Naopak racionalisté ve vztahu k aktérství tvrdí, že v anarchické struktuře mezinárodního systému nemůže být úloha EU ve světové politice chápána pouze jako normotvůrce. Unie je kolektivní aktér, jehož hlavním zájmem je zajistit svoje přežití v anarchickém mezinárodním systému, přičemž snaha utvářet sousedství podle vlastních ekonomických a politických zájmů nakonec přináší obavy o přežití (Hyde-Price 2006: 221). Proto různé iniciativy partnerství EU v rámci Evropské politiky sousedství (EPS), jež představují stabilitu a prosperitu svého sousedství pod záminkou normativních a civilních záměrů, by měly být chápány jako odraz zájmu o zvýšení ekonomické síly a regionální konkurenceschopnosti (Valiyeva 2016: 11–29). To znamená, že i když je rétorika EU jako mezinárodního aktéra v oblasti zahraniční (energetické) politiky zaměřena na normy a hodnoty, její politika je vedle toho řízena ekonomickými zájmy a bezpečnostními obavami. V tomto ohledu je propagace demokracie považována za nedílnou součást bezpečnostní strategie EU, jejímž cílem je stabilizace vnějších hranic, kdy EU za svými hranicemi usiluje o vytvoření vnějšího „okruhu přátel“ – stabilních a prosperujících zemí s efektivním řízením, sdílením evropských hodnot, jež nakonec objektivně slouží zájmům evropské bezpečnosti (dále srov. Valiyeva 2016: 16).

Navzdory všem tvrzením o jedinečnosti EU jako nového typu zahraničního aktéra nelze jeho chování definovat pouze v hranicích čistě konstruktivistických nebo racionalistických způsobů jednání. Je to proto, že v praxi mohou racionální úvahy (zájmy) a altruismus hrát svou roli při provádění určité zahraniční iniciativy. Unie může fungovat jako racionální geopolitický aktér, jenž současně zůstává oddaný svému reformnímu programu založenému na normách vůči vnějšímu prostředí, při zachování strategické soudružnosti (Valiyeva 2016: 16; Chebakova 2008). V tomto ohledu pak poznatky obou teoretických

přístupů pomáhají propojit jednotlivá kritéria vnitřní a vnější dimenze modifikovaného rámce energetického aktérství EU.

Koncept aktérství EU

Podle Kratochvíla (2011: 6) je při studiu aktérství EU (srov. Hill 1993; Jupille – Caporaso 1998: 214–220; Bretherton – Vogler 2006; Speciální číslo *International Relations* 2013: 261–390; Valiyeva 2016) nadále zcela dominantní dichotomie vnitřní a vnější dimenze a naprostá většina analýz věnovaných této problematice se vždy věnuje buď pouze vnitřnímu fungování EU, nebo jejím vnějším projevům. V tomto ohledu se vnitřní dimenze aktérství zaměřuje na zkoumání významu EU jako aktéra, jež má podporu členských států (legitimita) a je schopen dostatečně ovlivňovat rozhodování probíhající na vnitro-unijní úrovni o zahraničněpolitických otázkách (rámování) (srov. Kratochvíl – Šimon 2011: 5–6; Kratochvíl – Novák – Pojerová 2011; Kratochvíl – Cibulková – Beník 2011; Speciální číslo *Mediterranean Politics* 2018).

Naproti tomu v rámci vnější dimenze aktérství, která se točí kolem působení EU v mezinárodním kontextu (srov. Hill 1993; Larsen 2005; Richard – Van Hamme 2013: 15–30), se autoři snaží zohlednit jednak vnější atributy aktérství (Kratochvíl – Šimon 2011: 3–4), ale také rostoucí roli Společné zahraniční a bezpečnostní politiky (SZBP) jako potenciálně vlivné složky aktérství EU (dále srov. Chebakova 2008: 9; Dryburgh 2008; Akbaba 2009; Thomas 2012; Edwards 2013: 276–291; Kuchařová 2014). Snahou je dokázat, že EU jako aktér může rozvíjet mezinárodní vztahy (MV) a realizovat jednotlivé politiky pomocí SZBP a nikoliv bez ohledu na ni (srov. Dryburgh 2008: 256; Chebakova 2008; Valiyeva 2016).

Například Jørgensen (2009) se při definici aktérství věnuje třem vnějším atributům, kterými jsou „vnější autorita“, „autonomie“ a „vnějším uznání“, jež může nastat pouze následně po uznání vnitřním čili legitimitě. Podobně Hill (1993, 1998) definuje „mezinárodní aktérství“ kombinací tří aspektů: (1) „strukturálních předpokladů“, (2) „autonomie“ a (3) „vymezení se vůči ostatním aktérům“. Strukturální předpoklady ovšem Hill nechápe ve smyslu domácí legitimacy uvnitř EU, nýbrž pouze v její materiální rovině.

Zatímco některé předchozí teorie se zaměřují na ty vnější politiky EU, jež byly dříve označovány jako komunitární, Thomas (2012: 458–461) se ve svém přístupu snaží zohlednit rostoucí roli SZBP a její další posilování po Lisabonské smlouvě (LS). Vnější aktérství EU zkoumá pomocí unijní zahraniční politiky a jejich dvou dimenzí: (1) soudružnost, zdůrazňující determinaci politiky a politickou soudržnost, a (2) účinnost související s cíli dohodnutými Unii a nástroji k jejich realizaci (Kuchařová 2014: 75). Stejně tak podle Dryburgha (2008) vychází aktérství EU vedle vnější politiky také ze SZBP, jejíž rozvoj po přijetí LS na sklonku první dekády 21. století dodal EU nový rozměr (srov. Šimon 2011: 40). Dryburgh pak kritéria, jež se zaměřují na vnější atributy aktérství, tj. (1) artiklace aktérství; (2) konzistentní a konkrétní politiky; (3) diplomatický aparát; a (4) politické nástroje, doplňuje o další aspekt, a to (5) vnímání a uznání EU za aktéra třetí stranou (Dryburgh 2008: 257).

Jednotlivé aspekty prezentovaných konceptů představují základní východisko pro operacionalizaci modifikovaného rámce energetického aktérství EU. Nicméně mechanické aplikaci stávajících kritérií unijního aktérství bez potřebné modifikace na energetickou politiku brání několik faktorů. Za prvé, dichotomie vnitřní – vnější dimenze aktérství EU přináší určitá omezení. I když může být podle Kratochvíla (2011: 7) zaměření pouze na jednu z dimenzí aktérství EU heuristicky cenné, „*je mnohem přínosnější zkoumat nikoliv jednotlivé dimenze, ale především jejich vzájemné vztahy*“. Za druhé, současná kritéria aktérství nejsou samy o sobě dostatečně efektivní, resp. jsou příliš obecná a roztříštěná pro zkoumání vnitřních a vnějších aspektů energetické politiky EU, a nedokážou zachytit její specifčnost a tendence (srov. Hill 1993; Jupille – Caporaso 1998: 214–220; Bretherton – Vogler 2006).

Proto je třeba přistoupit k vytvoření specifického konceptu energetického aktérství EU, které na základě poznatků konvenčního konstruktivismu a racionalismu o aktérství spojí dohromady konkrétní kritéria jeho vnitřní a vnější dimenze. Důležitost modifikovaného rámce pro zkoumání energetické politiky a vztahů EU spočívá v zaměření se nejen na materiální a institucionální kritéria aktérství, ale také na jeho ideové aspekty bez jejichž přítomnosti by naše akce byly založeny pouze na materiálních zájmech, a jako takové by se staly čistě mechanické (Kratochvíl – Tichý 2012).

VNITŘNÍ A VNĚJŠÍ ASPEKTY ENERGETICKÉHO AKTÉRSTVÍ EU A JEHO KONCEPTUALIZACE

Zatímco první polovina předchozí části zasadila otázku aktérství do debaty mezi přístupy konstruktivismu a racionalismu, druhá polovina se zaměřila na představení kritérií současných konceptů aktérství EU a jeho limitů. Tyto části představují základní teoretické východisko a konceptuální rámec pro poslední část. V té je pozornost věnována významu aktérství EU ve spojení s energetickou politikou za účelem vytvoření konceptu unijního energetického aktérství, který bude operacionalizován pomocí sady vnitřních a vnějších kritérií/aspektů.

Aktérství EU a energetická politika

Rozvoj legislativního rámce unijní energetické politiky, která patří po přijetí LS v prosinci 2009 ke sdíleným pravomocem, ovlivňují postoje jak odpovědných institucí, tak členských zemí, s jejichž preferencemi vstupují do energetické politiky EU různorodé zájmy nejen vládní a geopolitické, ale i čistě ekonomické a nezřídka velmi partikulární povahy. Zároveň se tyto zájmy bezprostředně odrážejí a promítají do cílů energetické politiky EU, které mají hospodářský, geopolitický a bezpečnostní charakter (Tichý a kol. 2017: 31).

Při zkoumání vztahu aktérství EU a energetické politiky existují určitá úskalí. Za prvé, výzkum energetické politiky EU se dosud zaměřil především na analýzu empirických dat ve formě případových studií zkoumaných prizmatem energetického vládnutí (Palonkorpi 2008, Kuzenko et al. 2012) a na energetické vztahy EU s hlavními dodavateli, zejména Ruskem (Kirchner – Berk 2010, Belyi 2015; Turksen 2018). Navíc výzkum energetické politiky je úzce spojen s konceptem energetické bezpečnosti (Youngs 2009; Sovacool 2011), již někteří pozorovatelé vnímají především jako řešení otázky dodávek energetických zdrojů (Shaffer 2009, Yergin 2011). Dominantním faktorem v oblasti výzkumu aktérství EU v energetických vztazích je pak použití geopolitiky jako relevantního koncepčního prostoru pro diskusi o energetické bezpečnosti (Chester 2010). S tím za druhé souvisí skutečnost, že analýza energetické politiky EU ještě nebyla přímo spojena s konceptem aktérství (Tichý – Odintsov 2015a, 2015b; Brutschin 2017; Goldthau – Sitter 2015a).

Výzkum energetické politiky EU vyžaduje vytvoření nových koncepcí prostřednictvím začlenění jak vnitřních, tak vnějších dimenzí unijního aktérství (Kratochvíl – Cibulková – Beník 2011). Nicméně vznikla mezera v oblasti výzkumu kvůli jeho chybějícímu využití pro studium unijní energetické politiky, proto je nezbytné tuto politiku zahrnout do výzkumu. Vnitřní dimenze energetické politiky EU v současnosti nenahrazuje energetickou politiku členských zemí, ale společně s energetickou bezpečností je založena na mezivládní logice integračního procesu a omezené distribuci energetických kompetencí na institucionální úrovni EU (srov. Andersen – Goldthau – Sitter 2016). Stejně tak současná podoba vnější dimenze unijní energetické politiky umožňuje Evropské unii spoluvytvářet a vést diskusi o vnějších vztazích v oblasti energetiky jak mezi samotnými členskými státy, tak na úrovni EU, jež získává schopnost „rámovat“ tuto důležitou politickou otázku.

Rámování energetické politiky může být považováno za součást aktérství EU a dovoluje pracovat na tom, jak vnímáme určitou problematiku (Hoeglinger 2016: 101), v tomto případě energetické aktérství. Využití rámování aktérství EU v oblasti energetické politiky umožňuje specifikaci pokusů o konceptualizaci v oblasti působnosti. Tento zásadní

přínos je založen na vztahu vnitřních a vnějších dimenzí aktérství jako dvou vzájemně propojených a závislých úrovní výzkumu, přičemž rozlišujeme vnitřní rámcovou strukturu (která je pevně spojena s legitimitou působnosti EU v rámci energetické bezpečnosti) a externí rámec (který je nezbytný pro soudržnost a účinnost energetické politiky). V neposlední řadě koncept unijního aktérství umožňuje v energetické politice a vnějších energetických vztazích EU využívat poznatky, cíle a nástroje dalších politik, například SZBP či EPS, ale i rozvojové politiky, kam patří dohody o hospodářském partnerství (EPA) a nástroje rozvojové spolupráce (DCI).

Důvodem modifikace konceptu aktérství EU ve spojení s energetikou je v prvé řadě třeba zohlednit specifickou vazbu energetické politiky jednotlivých členských států, ale také vliv SZBP na nově se rodící společnou energetickou politiku EU a její cíle, nástroje a zájmy, byť obě politiky nelze ztotožňovat. Druhým důvodem pro modifikaci je rozlišení relativně autonomní vnitřní a vnější dimenze energetické politiky EU, kdy v každé z těchto dimenzí může být unijní aktérství značně odlišné. Například rostoucí respekt členských států EU vůči zásahům EK do vyjednávání s třetími zeměmi (vnější energetická politika) nemusí znamenat zvyšující se míru vlivu EK na liberalizaci domácích energetických trhů (vnitřní energetická politika) a naopak.

Konceptualizace vnitřních a vnějších kritérií energetického aktérství EU

Konceptualizace navrženého rámce energetického aktérství EU je založena na jednom z vnitřních aspektů aktérství, kterým je (1) *rámování politiky*, jako schopnosti aktéra definovat základní obrysy společné energetické politiky (vnitřní a vnější dimenze) a tuto politiku prosadit v jednotlivých členských státech, a na jednom z jeho vnějších aspektů, a to (2) *vnímání aktéra třetí stranou*, který je jako autonomní aktér v oblasti energetiky ostatními aktéry akceptován a uznáván. Tato dvě obecná kritéria jsou převzata z konceptu unijního aktérství podle Kratochvíla (Kratochvíl – Cibulková – Beník 2011: 391–412). Vedle toho je koncept energetického aktérství EU doplněn specifickými znaky, které lze použít jak pro jeho vnitřní, tak vnější dimenzi a které jsou důležité pro fungování aktérství EU v oblasti energetiky. Těmi jsou: (3) *diplomatický a administrativní aparát*, reprezentující hlavní aktéry energetické politiky, (4) *konzistentnost a specifika politiky a její cíle a zájmy*, jež aktér sleduje ve své energetické politice, a (5) *zdroje a nástroje politiky*, jež aktér využívá v energetické politice (Dryburgh 2008).

V rámci konceptualizace každého kritéria energetického aktérství EU se autor zaměří na šest aspektů. (1) Definici/charakteristiku daného kritéria. (2) Zasazení kritéria do kontextu akademické diskuse o aktérství EU. (3) Napojení kritéria na ostatní vnitřní a vnější aspekty aktérství pomocí teoretické debaty mezi konvenčními konstruktivisty a racionalisty o jednání aktérů v MV. (4) Operacionalizaci kritéria v kontextu energetické politiky EU. (5) Příklad individuálního využití kritéria energetického aktérství v rámci unijní energetické bezpečnosti a politiky. (6) Příklad začlenění kritéria do holistického rámce energetického aktérství zaměřeného na jednání EU jako liberalizačního aktéra.

(1) *Rámování energetické politiky EU*

První kritérium patří k vnitřním aspektům a věnuje se rámování. To lze chápat jako schopnost aktéra ovlivnit jednání či chování dalších, a to nikoli pomocí nátlaku nebo síly, ale tím, že rámuje celou debatu pojme způsobem, jež zvyšuje pravděpodobnost posílení jeho pozice a zohlednění preferencí (Votoupalová 2018: 54; Kratochvíl – Novák – Pojerová 2011: 5). Kritérium uznání EU za rámuje aktéra lze vnímat jako předpoklad pro úspěšnou realizaci druhého kritéria, tj. vnější percepce a akceptování EU třetí stranou. Přestože v původním modelu pokrývá rámování vnější politiky, jež se týkají schopnosti EU a jejích ústředních institucí definovat zahraničněpolitickou agendu, jak upozorňují Kratochvíl, Novák a Pojerová (2011: 9) či Votoupalová (2018: 55), „*lze rámování vztáhnout i k politikám vnitřním, kdy vnitrounijní rámování úzce souvisí s legitimitou: schopnost*

rámovat vnitrouijní politické otázky zvyšuje legitimitu EU“. V tomto kontextu lze při debatě o aktérství EU rozlišit dva typy rámování.

Prvním typem je „rámování zdola“ (*bottom-up framing*), jímž rozumíme vliv v evropské hierarchii níže postavených politických činitelů či samotných obyvatel EU na nadnárodní, celounijní chápání jisté problematiky. Naopak vnější politikou EU se mnohem častěji zabývá koncept „rámování shora“ (*top-down framing*), a jedná se o otázku, zda a jakým způsobem instituce EU (zejména EK) chápou a interpretují určitou problematiku a jakým způsobem o ní komunikují směrem k členským státům (Kratochvíl – Novák – Pojerová 2011: 9–10).

Pro konvenční konstruktivisty je otázka rámování v kontextu aktérství spojena zejména s diskurzem (srov. Tichý 2019). Rámování určitého energetického tématu, realizovaného pomocí diskurzu, musí být chápáno jako společenský koncept mezi členskými státy, který je založený na principu společného chápání EU jako aktéra rámuující vnitřní i vnější dimenze energetické politiky, jenž má hrát svou vlastní roli (Dryburgh 2008). Zároveň dle racionalistů musí členské státy v souladu s logikou výhodnosti volit jen ta témata, která jim přinesou užitek. V tomto ohledu i když je rétorika EU jako rámuujícího aktéra v oblasti vnitřní i vnější energetické politiky zaměřena na normy a hodnoty, její skutečná politika je řízena snahou posílit vlastní rozhodovací pravomoci na úkor členských států (dále srov. Panke, n.d.).

Unijní aktérství v dimenzi rámování vnitřní i vnější energetické politiky EU lze podle Kratochvíla, Cibulkové a Beníka (2011: 398) operacionalizovat pomocí těchto tří podmínek: (1) členský stát považuje EU za hlavního aktéra energetické politiky, (2) stát a EU debatují o týchž energetických tématech a (3) zvažují stejné možnosti jednání (nastolené EU) v energetické politice. První podmínka je zásadní, jelikož zbylé dvě se od ní odvíjejí. V případě energetické politiky lze hovořit o úspěšném rámování EU jako energetického aktéra v případě, že dojde k postupnému zahrnutí energetické otázky do domácí politiky daného státu, a to spíše diskurzivně vlivem na domácí debatu o energetice (interpretační rámec) než institucionálně prostřednictvím legislativy (Votoupalová 2018: 55; Kratochvíl – Novák – Pojerová 2011).

Flexibilita kritéria rámování umožňuje jeho užití při zkoumání akceptace široké škály otázek energetické politiky EU, a to jak vnitřní dimenze (například liberalizace trhu s elektřinou a plynem), tak vnější dimenze (energetická bezpečnost a vztahy s dodavateli) ze strany členských států. To znamená, že pomocí procesu rámování můžeme zkoumat, zda je, či není přítomna určitá otázka vnitřní nebo vnější dimenze energetické politiky EU v mediálním či politickém diskurzu členských států a jestli následně (ne)vnímají EU jako rámuujícího aktéra. Příkladem využití rámování v energetice je studie Votoupalové (2018), jejímž cílem bylo zjistit, zda EU může být v energetické politice ČR vnímána jako rámuující aktér a zda její rámovací síla se liší v různých tématech a žánrech politického diskurzu.

Vedle partikulárního využití daného aspektu lze první kritérium napojit také na zbývající aspekty a zahrnout do komplexního rámce energetického aktérství EU. Příkladem propojení vnitřní a vnější dimenze energetického aktérství může být schopnost EU, vystupující jako liberalizační aktér, ovlivňovat a rámovat v členských státech diskusi o procesu liberalizace vnitřního energetického trhu a jeho další externalizaci za hranice EU do mimoevropských států (Nöel 2010; Goldthau – Sitter 2015a). Tento proces liberalizace je úzce spojen s požadavkem EK na implementaci třetího liberalizačního balíčku, a především uplatňováním jeho stěžejního konceptu, tj. vlastnického unbundlingu v členských, a částečně i sousedních partnerských státech (srov. Batzella 2018: 69–100).

(2) Vnější uznání a vnímání energetického aktérství EU třetí stranou

Zatímco předchozí kritérium se zaměřuje na vnitřní uznání EU, druhé, jež patří k vnějším aspektům, se věnuje externímu uznání a vnímání EU třetí stranou. Tím se rozumí „přesvědčení, domněnka či názor skupiny lidí založený na jejich subjektivním vnímání

dané věci“ (Cambridge Dictionary n.d.). Zároveň s tím, že kritérium percepcie EU jako mezinárodního aktéra je možné zasadit do debaty zaměřené na proces uznání, vnitřní vs. vnější zdroje (Kratochvíl – Šimon 2011: 7), jež se souběžně odehrává jak mimo rámec EU ze strany různých organizací, či třetích zemí (vnější uznání), tak uvnitř EU ze strany členských států (vnitřní uznání – legitimita), ovlivňuje první kritérium (Dryburgh 2008: 265). To znamená, že realizace vnějších aktivit EU společně s jejím uznáním a vnímáním působí na debatu o vnitřním uznání a rámování EU.

Vedle toho Kratochvíl a Šimon (2011: 9) upozorňují na další debatu o zdrojích uznání, v jejímž rámci „vzniká spor mezi těmi autory, pro něž se uznání odvozuje od objektivně existujících charakteristik [materiální přístup], a těmi, kteří se domnívají, že uznání je čistě intersubjektivní akt“ [intersubjektivní přístup]. Příkladem materiálního předpokladu uznání je například Hillova koncepce aktérství (Hill 1993, 1998), která se dotýká rozdílu mezi schopnostmi aktéra (odvozené od materiální báze) a očekávání vnějších aktérů (tzv. *capabilities-expectations gap*). Na jednu stranu většina autorů, „kteří se uznáním z tohoto pohledu zabývají, dochází k závěru, že očekávání vnějších aktérů (a s ním související míry uznání EU coby svébytného aktéra) dalece převyšuje schopnosti a „strukturální předpoklady“ Unie“. Na druhou stranu existuje skupina autorů, jež se „domnívají, že interní zdroje aktérství EU převyšují očekávání vnějšího světa. Nejčastějším důvodem pro odmítnutí větší role EU v mezinárodních vztazích pro tyto autory obvykle bývá silně státocentrický pohled některých aktérů“ (Kratochvíl–Šimon 2011: 10; Holland 1995; Ginsberg 1999). Intersubjektivní přístup uznání naopak otvírá debatu o povaze/identitě EU a její vnímání ostatními aktéry.

Také otázka vnějšího vnímání a uznání EU jako aktéra třetí stranou je pro konvenční konstruktivisty spojena s diskurzem, v jehož rámci se utváří identita (srov. Wendt 1999). To znamená, že jsou to diskurzy, jež uznáním EU jako energetického aktéra konstruují její identitu (vnitřní a vnější), přičemž EU současně s tím intersubjektivně formuje sociální chování těchto aktérů, definováním jejich zájmů a postojů v mezinárodních či vnitro-unijních energetických vztazích. S tímto tvrzením nesouhlasí racionalisté, dle kterých je identita neměnná a pouze posílení materiálních kapacit EU může vést přímo k posílení její role a k faktickému uznání v MV (Šimon 2011: 42). Unie pak může být uznána jako energetický aktér za předpokladu, že v souladu s logikou výhodnosti disponuje možnostmi nabídnout třetí straně určité výhody, například investice či podepsání nového kontraktu.

Vnější vnímání a uznání energetického aktérství EU lze operacionalizovat jednak pomocí sady kritérií, které mají svůj základ ve výše zmíněných debatách (Kratochvíl – Šimon 2011; Šimon 2011), ale i na základě zkoumání přítomnosti významu/charakteru EU, jejich institucí či existence unijních témat a četnosti jejich využívání v oficiálních projevech politických činitelů třetích států, regionů, organizací či členských zemí. Stejně tak je možné operacionalizovat toto kritérium určením existence EU v zahraničních médiích. Úspěšnou operacionalizaci druhého kritéria energetického aktérství EU je pak možné předpokládat na základě opakované četnosti výskytu zmínky EU a souvisejících témat v politickém či mediálním diskurzu členských států nebo třetích aktérů (Tichý a kol. 2017; Tichý – Prouza 2018).

Význam druhého kritéria přispívá ke zkoumání, zda je EU vnímána a uznána třetí stranou jako energetický aktér ve vnějších energetických vztazích či nikoliv (dále srov. Dryburgh 2008: 265; Kratochvíl – Cibulková – Beník 2011: 395–396). Příkladem může být článek autorů Tichý a Prouza (2018: 10), kteří pomocí mediální obsahové analýzy 140 článků z afrických deníků zkoumali, jestli je EU v subsaharské Africe vnímána jako svébytný aktér energetických vztahů, nebo naopak jsou tyto energetické vztahy stále doménou jednotlivých evropských států (zvláště bývalých koloniálních metropolí).

Druhé kritérium je možné propojit s předchozím prvním, které lze zároveň považovat za podmínku jeho úspěšné aplikace. Příklad, který navazuje na první kritérium energetického aktérství EU, je vystupování a jednání EK v procesu externalizace zaměřené na

šíření a prosazování principů a hodnot liberalizace energetického trhu za hranicemi EU (Goldthau – Sitter 2015a; Andersen – Goldthau – Sitter 2016). V tomto ohledu byla 25. 10. 2005 v Athénách podepsána *Smlouva o energetickém společenství* (EnS) s cílem vytvořit regionální trh plně integrovaný s unijním vnitřním trhem s elektřinou a zemním plynem, ale také prodloužit využití *acquis communautaire* v oblasti energetiky, životního prostředí, OZE, konkurenceschopnosti a v dalších oblastech (Batzella 2018: 100–120; Barra – Svec 2018: 257).

(3) Diplomatický a administrativní aparát energetické politiky EU

Třetí kritérium, které patří jak k vnitřní, tak vnější dimenzi energetického akterství EU, se zaměřuje na diplomatický a administrativní aparát. Cílem je identifikovat role, význam a funkce klíčových představitelů zastupujících EU jak na vnitrounijní úrovni, tak ve vnějších vztazích prostřednictvím SZBP/vnější politiky. Třetí kritérium je úzce propojené s předchozími dvěma. Zatímco v případě prvního kritéria lze diplomatický a administrativní aparát považovat za zdroj vlivu rámování akterství EU, ve vztahu k druhému kritériu jde o zdroj uznání. Vzhledem k povaze EU jako kolektivního aktéra, jsou kompetence rozděleny mezi představitele národních celků, tj. členských států a nadnárodních orgánů, kam patří zejména EK, Evropská rada, Rada EU a Evropský parlament, jež představují hlavní aktéry odpovědné za sdílené politiky EU (srov. Birchfield 2011; Tosun – Biesenbender – Schulze 2015: 6–10; Biesenbender 2015: 25–37).

Zde se akademická obec zaměřuje na řadu otázek, jako je vzájemné působení institucí EU a členských států, význam a dopady institucionálních a politických změn po přijetí LS, snaha EK o zvýšení pravomocí na úkor členských států, které působí na charakter a obsah třetího kritéria (srov. Braun 2011; Herweg 2015; Brutschin 2017; Peterson – Hodson 2017). Stejně tak se akademická debata věnuje vymezení a porozumění významu institucí, jež nejsou chápány pouze jako politické entity, ale jako formální a neformální soubory pravidel, která ovlivňují chování aktérů. To znamená, že instituce mohou být vnímány jako jakkoliv relativně ustálený soubor významů (symbolů, znaků a gest), jež mají intersubjektivní charakter (srov. Kratochvíl 2008: 133–135; Powell – DiMaggio 2012; Aalto – Temel 2014; Richard 2013).

V tomto kontextu je pro konvenční konstruktivisty nejpodstatnějším procesem vzájemná konstituce aktérů a institucí, které definují jako soubor norem a hodnot ovlivňujících chování aktérů (Finnemore – Sikkink 2001: 399; Krpec 2007: 36). Šíření energetických norem ze strany unijních institucí představuje jednak výsledek schopnosti EU ovlivnit diskusi o energetické politice (rámování), ale zároveň i zdroj identity EU jako energetického aktéra (vnějšího uznání a vnímání). Naopak racionalisté tvrdí, že aktéři kalkulují, jak dosáhnout maximalizace svého užitku v prostředí ovlivněném určitými normami (Kratochvíl 2008: 186). V tomto ohledu by EU měla pomocí unijních orgánů využívat vlivu svých norem ve snaze získat určité výhody v oblasti energetiky a zároveň nastolit změny v chování svých energetických partnerů, kteří unijní normy akceptují, ale snaží se s nimi manipulovat ve vlastní prospěch.

Stejně jako předchozí dvě kritéria, i administrativní a diplomatický aparát energetické politiky EU lze efektivně operacionalizovat pomocí sady kritérií. Za prvé, prostřednictvím mechanismu rozhodování, resp. výkonu realizace energetické politiky EU (vnitřní a vnější dimenze) ze strany unijních orgánů v porovnání s mírou zapojení členských států do tohoto procesu. Za druhé, na základě analýzy četnosti vyjednávání a vystupování těchto institucí EU či členských států ve vnějších energetických vztazích. Za třetí, pomocí procesu zkoumání snah o zvyšování kompetencí EU, zejména EK v otázkách energetické politiky a bezpečnosti na úkor členských států (Goldthau – Sitter 2015a; Tichý a kol. 2017; Brutschin 2017).

Třetí kritérium je možné využít zejména k analýze zapojení EK, dalších unijních orgánů či členských států do vyjednávání EU ve vnější dimenzi energetické politiky a bezpečnosti vůči současným nebo potenciálním partnerům (Herweg 2015). Stejně tak je možné

toto kritérium unijního aktérství použít například při zkoumání argumentační strategie EK ve snaze o zvyšování vlastních pravomocí ve vztahu k členským státům v oblasti energetiky (Brutschin 2017). Příkladem je článek Maltbyho (2013: 435–444), který se zabývá supraracionalismem a zvyšováním úlohy EK v procesu formování vnitřní a vnější dimenze energetické bezpečnosti a politiky od šedesátých let minulého století do prvního desetiletí 21. století.

V případě propojení třetího kritéria s předchozími aspekty, lze v rovině jeho vnitřní dimenze zmínit důležitost EK v procesu liberalizace vnitřního trhu s elektřinou a plynem a při dohlížení na implementaci jeho pravidel ze strany členských států (Brutschin 2017: 27–44; Herweg 2015: 87–105). Stejně tak je možné zkoumat postoj členských států k tomuto procesu (srov. Eikeland 2011a: 13–40). V rovině vnější dimenze energetického aktérství se pokouší EK rozšiřováním pravidel a hodnot vnitřního energetického trhu do zemí EnS zvýšit vyjednávací potenciál EU vis-à-vis jejím energetickým partnerům. Zároveň EK vidí EnS jako nástroj jednotné reprezentace EU a příležitost hrát vedoucí úlohu vůči zemím z tohoto regionu (Karova 2009: 14 in: Batzella 2018: 107).

(4) Konzistentnost a specifika energetické politiky EU a její cíle a zájmy

Stejně jako předchozí kritérium, také čtvrté náleží k vnitřní i vnější rovině energetického aktérství EU. Čtvrté kritérium, jež vymezuje konzistentnost a specifika, tj. hlavní zaměření a obsah zvolené politiky EU a schopnost formulovat a prosazovat její cíle a zájmy, je úzce propojené s předešlými kritérii unijního aktérství. Zatímco pro třetí kritérium představuje podmínku realizace aktérství EU, na první a druhé kritérium navazuje v kontextu debaty o zdrojích vnitřního a vnějšího uznání EU (Kratochvíl – Šimon 2011: 6–14).

To potvrdili například Ginsberg a Eizenstat (2001: 45), podle kterých vnější svět uznává schopnost EU působit a ovlivňovat ostatní aktéry. To urychluje požadavky, aby EU jednala na mezinárodní úrovni, a zároveň EU sama budovala vnitřní důvěru nezbytnou v reakci na vnější podněty a při prosazování svých vlastních cílů a zájmů. Thomas (2012: 458–459) pak spojuje cíle zahraniční politiky EU s její soudružností, jež měří pomocí: (1) determinace politiky, která odráží dvě skutečnosti, (a) jak jasně je politika přijatá EU formulována v rámci unijních cílů a (b) jak úzce specifikuje chování členských států a institucí EU za účelem dosažení těchto cílů, a (2) politické soudružnosti, která odráží skutečnost, jak EU plně podporují všichni aktéři, pokud jde o formulaci společné politiky a jejich cílů (srov. Niemann – Bretherton 2013: 267–268). Jinak řečeno, aspekty soudružnosti se zaměřují na schopnosti aktéra formulovat a shromáždit hodnoty, preference, institucionální postupy a politiky ve svém úsilí projektovat vliv jako globální aktér (Brattberg – Rhinard 2013: 359).

Z pohledu konvenčního konstruktivismu je hlavním zdrojem tvorby zájmu především identita, protože aktér nemůže vědět, co chce, dokud se neví, kdo je (srov. Wendt 1992: 398; 1999: 231). Zájem pak představuje důležitý sociální konstrukt, který je považován za klíčový indikátor chování aktérů. Vedle toho racionalisté zdůrazňují, že každý aktér prosazuje zájmy, na jejichž základě poté volí nejvíce preferované alternativy (Ocelík – Černoch 2014: 15). Zároveň se tito aktéři snaží racionálně manipulovat se svým okolím, které rovněž může být jak materiálního, tak ideového charakteru, ve snaze dosáhnout vlastního zájmu (srov. Kratochvíl – Tulmets 2010). To znamená, že EU jako rámuující a uznávaný energetický aktér odvíjí od této identity své energetické cíle a zájmy, jež ovšem nemusí být čistě normativního charakteru, ale mohou sledovat maximalizaci užitku, například ve formě posílení energetické bezpečnosti.

Čtvrté kritérium lze úspěšně operacionalizovat přítomností sady kritérií, jako jsou například intenzita energetického jednání, resp. vyjednávání EU a členských států ve vztahu k třetí straně; existence bilaterálních (a multilaterálních) energetických vztahů členských států a EU; zájem EU o energetickou spolupráci; množství plánovaných společných projektů a oblastí energetické spolupráce; ale i vzájemné překážky (srov. Tichý a kol. 2017: 93).

Zároveň toto kritérium je možné efektivně operacionalizovat pomocí formulace cílů a zájmů vnitřní a vnější dimenze energetické politiky, které EU sleduje a prosazuje v energetické interakci vůči třetím zemím, ale i členským státům (srov. Tichý – Prouza 2018).

Pomocí čtvrtého kritéria je možné zkoumat energetickou politiku EU vůči unijním státům i mimounijním partnerům, přičemž konzistentnost energetické politiky je dána mj. oblastí a zájmem o energetickou spolupráci. Podobně je možné analyzovat, jaké cíle a zájmy sleduje a prosazuje EU v interakci vůči ostatním energetickým aktérům MV. Příkladem může být text Kuzemko a Hadfielda (2016: 21–50), kteří se zabývají otázkou kolektivní energetické politiky EU a jejími hlavními cíli. Pomocí přístupu založeného na politických idejích a moci se autoři snaží odhalit komplexnost a rozpory energetické politiky EU a její cíle a zájmy.

V případě procesu liberalizace prosazuje EK v rámci čtvrtého kritéria energetického aktérství celou řadu zájmů a cílů spojených s vytvořením funkčního a vzájemně propojeného vnitřního trhu s elektřinou a zemním plynem. Mezi tyto základní cíle patří zejména: (a) zvýšení komfortu a služeb pro konečné spotřebitele; (b) zvýšení konkurenceschopnosti prostřednictvím nižších cen plynu a elektřiny pro průmysl; (c) zvýšení flexibility a stability dodávek plynu a elektrické energie v rámci EU (Eikeland 2011b; Brutschin 2017: 45–66). Vedle toho EK sleduje větší otevřenost energetických trhů za hranicemi EU, když například pomocí EnS podporuje regulační rámec v zemích jihovýchodní Evropy, který má být v souladu s legislativou EU (srov. Goldthau – Sitter 2015a; Batzella 2018: 107).

(5) Zdroje a nástroje energetické politiky EU

S předchozími dvěma kritérii souvisí páté kritérium vnitřního i vnějšího energetického aktérství EU, kterým jsou zdroje a nástroje používané unijními institucemi k realizaci cílů a zájmů. V tomto ohledu existuje celá řada zdrojů a politických nástrojů, jež EU, resp. její orgány využívají ve své vnitřní politice, například právní akty typu směrnice, nařízení, rozhodnutí, doporučení a stanoviska, ale i v rámci SZBP/vnějších vztazích, kam patří zejména diplomatická, ekonomická a vojenská opatření. V oblasti diplomatických nástrojů EU poukazují Bretherton a Vogler (2006) například na dohody s třetími zeměmi, deklarace, strategická partnerství, prohlášení, formální demarše a politické dialogy atd., stejně jako na negativní diplomatické sankce, včetně oddělení diplomatických vztahů, pozastavení oficiálních návštěv a omezení vstupu jako klíčových politických nástrojů (Dryburgh 2008: 263).

Například Thomas (2012: 459–460) zkoumá nástroje zahraniční politiky EU v kontextu její účinnosti, jež definuje jako schopnost Unie utvářet mezinárodní záležitosti v souladu s cíli, které přijímá v konkrétních otázkách. Unie pak sleduje své cíle a zájmy využitím tradičních politických nástrojů a pomocí přesvědčivosti argumentů ze strany představitelů EU, jejích orgánů a členských států (Niemann – Bretherton 2013: 267–268). Podobně v této souvislosti se Brattberg a Rhinard (2013: 359) zaměřují na otázku schopnosti, kterou vymezují jako dostupnost nástrojů, mechanismů a dalších zdrojů a schopnost tyto prostředky mobilizovat k dosažení politických cílů.

Konvenční konstruktivisté spojují otázku zdrojů a nástrojů s intersubjektivitou, která v širším slova smyslu znamená nejenom možnost dosáhnout určitého praktického vlivu a měnit politiky či diskurzy dalších aktérů, ale také schopnost utvářet jejich identity a z nich odvozené zájmy (Makarychev 2014: 27–28; Wendt 1999: 160–161). V tomto ohledu EU pomocí svých energetických nástrojů spojených se šířením norem vůči unijním i mimounijním partnerům ovlivňuje v intersubjektivních vztazích diskurzy, identity a zájmy těchto aktérů. K tomu racionalisté doplňují, že cokoliv aktéři chtějí (což kanonicky znamená maximalizovat užitek), volí k tomu prostředky, které považují za nejlepší pro dosažení tohoto cíle (srov. Panke n.d.; Kratochvíl – Tulmets 2010). Unie by v jednání s energetickými partnery měla například volit a používat v rozporu s normativním chováním takové pozitivní i negativní nástroje energetické politiky, jež ve svém důsledku povedou vždy k dosažení energetického cíle.

Páté kritérium energetického aktérství lze úspěšně operacionalizovat sadou opatření. Za prvé, pomocí existence politicko-diplomatických, ekonomických, právních a vojenských opatření a nástrojů, které má EU k dispozici vůči ostatním aktérům. Za druhé, na základě zkoumání dostupnosti specifických nástrojů, přičemž EU v energetických vztazích disponuje rozhodujícími energetickými nástroji dvojího druhu, které jsou buď bilaterálního, nebo multilaterálního charakteru (Dryburgh 2008: 263–264; Tichý – Odintsov 2015a: 22). Za třetí pomocí analýzy energetické diplomacie, která se zaměřuje na to, „*jak tvůrci politik vedou vztahy s jinými zeměmi a energetickými společnostmi, včetně jednání v mezinárodních organizacích, usilující o podporu zájmů energetických společností, které jsou hostitelskými subjekty, nebo se je snaží vyvážit s politickými zájmy*“ (Aalto – Temel 2014: 765–766).

Poslední kritérium může být použito při zkoumání dostupnosti a efektivity relevantních unijních nástrojů při realizaci cílů a zájmů energetické politiky vůči stávajícím i potenciálním energetickým partnerům (dále srov. Tichý a kol. 2017; Tichý – Prouza 2018). Například autoři Goldthau a a Sitter (2015b) zkoumají, jak tzv. měkká síla (*soft power*) ovlivňuje energetické společnosti, které přicházejí a působí na trhu EU; pravidla jednotného evropského trhu a jejich vliv na vnější firmy. Autoři přitom vycházejí z přesvědčení, že EU, resp. EK jako regulační aktér používá k dosažení svých cílů regulační nástroje.

Podobně je možné páté kritérium použít a propojit s předchozími aspekty při zkoumání povahy EU jako liberalizačního aktéra, který disponuje potřebnými nástroji. Například EK k dosažení cílů v procesu liberalizace vnitřního energetického trhu používá vůči členským státům regulační nástroje (vnitřní dimenze aktérství EU, srov. Andersen – Goldthau – Sitter 2016). Stejně tak EK využívá při podpoře a šíření norem liberalizace ve vztahu k třetím státům mimo EU sadu specifických nástrojů unijní energetické politiky (vnější dimenze aktérství EU, srov. Brutschin 2017). Například v rámci vnitřního trhu s elektřinou a plynem je regulační spolupráce realizována pomocí Agentury pro spolupráci energetických regulačních orgánů (ACER) a Evropské sítě provozovatelů přenosové soustavy pro elektřinu a plyn (Barra – Svec 2018: 260).

ZÁVĚR: EU JAKO KONSTRUKTIVISTICKO-RACIONALISTICKÝ ENERGETICKÝ AKTÉR

Energetické vztahy jsou prozatím dominantně zkoumány ve své materiální podobě, případně analyzovány z hlediska politických, ekonomických, bezpečnostních a environmentálních dopadů. Pohled prizmatem energetického aktérství je ovšem pouze zdánlivě okrajový. Daný náhled na téma je významný právě s ohledem na rostoucí schopnost Evropské unie transformovat energetický sektor. S tím je spojený potenciál ovlivňovat energetické vztahy jednotlivých aktérů a zároveň významně ovlivňovat ekonomiku a společnost v členských státech EU, ale rovněž ve státech, jež v oblasti energetiky s EU spolupracují. Potenciál je dán právě schopností energetického aktérství a samozřejmě rovněž jeho uznáním. Přestává být tedy zásadní pohled na EU jako na specifický politický systém, nebo mezinárodní organizaci sui generis, ale stěžejní přínos lze naopak vidět v analýze samotného energetického aktérství EU (Dubský – Tichý 2020).

To také zdůvodňuje rostoucí snahu EU, resp. EK o uznání jejího aktérství v energetické politice, které se zaměřuje jak dovnitř, vůči členským státům, tak navenek, ve vztahu k třetím zemím. Zatímco vůči členským státům usiluje EK o přenesení větších pravomocí v energetické politice, a to nejen ve sdílených oblastech, jako je například energetická bezpečnost, ale postupně i výlučných (z pohledu členských států EU), kam patří například energetický mix. Vůči nečlenským zemím prosazuje EK liberalizační a environmentální normy, které by tyto třetí státy měly akceptovat, a vynucuje dodržování pravidel hospodářské soutěže v případě jejich porušení. Příkladem může být proces liberalizace vnitřního trhu s elektřinou a plynem a jeho externalizace za hranice EU s cílem harmonizovat právní systémy a vytvořit společný regulační rámec. Stejně tak sem patří boj s klimatickými změnami a opatření zaměřená na přechod od fosilních paliv k čistší energii. V neposlední řadě Evropská komise jako energetický aktér usiluje skrze rozvojovou politiku

o zlepšení přístupu k energiím v postižených zemích a podmiňuje rozvojovou pomoc posílením energetické bezpečnosti v těchto státech (Dubský – Tichý 2020).

Předkládaný článek se proto zaměřil na spojení aktérství, jež je považováno za schopnost formulovat a sdělit své zájmy a tyto zájmy pak obhájit navenek, s vnitřní a vnější dimenzí energetické politiky ve snaze konceptualizovat energetické aktérství EU. Hlavní cíle článku byly v tomto ohledu dva.

- 1) Prvním bylo identifikovat základní aspekty unijního aktérství a vymezit jejich vzájemný vliv a vztah v rámci vnitřní a vnější energetické politiky.
- 2) Druhým cílem bylo konceptualizovat obsah jednotlivých kritérií vnější a vnitřní dimenze energetického aktérství EU a analyzovat možnosti jejich využití na pozadí teoretické diskuse mezi konvenčním konstruktivismem a racionalismem o aktérství.

Základní teoretické východisko přinesla diskuse mezi konvenčním konstruktivismem a racionalismem o aktérství. Stejně tak užitečná byla samotná akademická diskuse o unijním aktérství, která vydefinovala a ukázala jednotlivá kritéria vnitřní a vnější dimenze, jež byla následně použita jako základní definiční znaky při konceptualizaci rámce energetického aktérství EU. Důležitost modifikovaného modelu energetického aktérství EU pak spočívá v možnostech jeho využití pro zkoumání unijní energetické politiky a bezpečnosti.

Za prvé, koncept unijního energetického aktérství představuje teoretický rámec, jehož kritéria jsou propojena s poznatky konvenčního konstruktivismu a racionalismu se zaměřením na jejich idealistickou a materialistickou pozici k jednání aktéra. I přes rozdíly mezi oběma přístupy, je možné najít několik průnikových bodů. Zatímco konvenční konstruktivismus je užitečný při vysvětlení procesu formování aktérových vnitřní a vnější identity a z ní odvozených zájmů a cílů, racionalismus pomáhá v souladu s logikou výhodnosti objasnit aktérovo sledování těchto strategických zájmů a cílů, které jsou založené na požadovaných normách a hodnotách. V tomto ohledu koncept energetického aktérství EU představuje významnou myšlenkovou – sociální konstrukci, která skrze diskurz, jako hlavní interpretační rámec, ovlivňuje chování aktérů i jejich vzájemné interakce a uděluje význam mimodiskurzivním aspektům. Zároveň materiální a institucionální komponenty sociální činnosti a způsoby realizace energetického aktérství EU odrážejí a objektivizují vzájemné materiální i ideové vztahy a vytvářejí tak určitý „mezinárodní řád“. Pomocí diskurzivní složky unijního energetického aktérství je možné zkoumat obsah jednotlivých kritérií, například zaměřených na vnímání EU. Zároveň výsledky diskurzu odrážejí důležité poznatky pro zkoumání dalších kritérií, což v konečném důsledku povede k určení energetického aktérství EU (Kratochvíl – Tichý 2012: 96).

Za druhé, navržený model unijního energetického aktérství zahrnuje aspekty vnitřní a vnější dimenze, které nabízejí pro energetickou politiku analytický nástroj – prostředek analyzování role a postavení EU v energetických vztazích vůči ostatním aktérům způsobem, který jde za rámec institucionální analýzy či zkoumání efektivity. Na jednu stranu koncept energetického aktérství EU by měl částečně překonat diskutovaný problém jednostranného zaměření se pouze na vybraný aspekt aktérství, a naopak umožní v ontologické rovině holisticky zkoumat vzájemné propojení vnitřní a vnější dimenze v unijní energetické politice a zahrnout do rozhodování EU jako celek, tj. jak členské státy, tak unijní instituce. Na druhou stranu bude stejně tak možné v rámci konceptu energetického aktérství EU využít individualistický přístup a zaměřit se na jednu jeho dimenzi pro zkoumání konkrétní otázky energetické politiky EU a rozhodování odpovídajícího aktéra. Zároveň takto modifikovaný rámec umožní například testovat, jak vysoká či nízká míra rámování vnitřní dimenze energetické politiky EU ze strany členských států ovlivňuje energetické cíle a zájmy prosazované ve vnějších vztazích Evropské unie. Stejně tak se lze naopak ptát, jak například uznání EU ve vnějších energetických vztazích ze strany ostatních aktérů působí na rámování konkrétní vnitro-unijní energetické politiky (srov. Kratochvíl 2011: 7).

Tabulka č. 1 a její 1. část shrnuje kritéria energetického aktérství EU a jejich vzájemné propojení. Zároveň 1. část tabulky č. 1 hodnotí ovlivňování/propojení jednotlivých kritérií

vnitřního a vnějšího aspektu v kontextu akademické debaty o aktérství EU a zároveň na pozadí teoretické debaty mezi konvenčními konstruktivisty a racionalisty o jednání aktérů.

Tabulka č. 1
Vnitřní a vnější kritéria energetického aktérství EU, část 1

Kritérium	Definice a propojení kritérií	Akademická diskuse o kritériích aktérství	Debata konvenčních konstruktivistů (k.k.) vs. racionalisté (rac.)
Rámování energetické politiky EU	Schopnost formovat debaty o zahraniční politice uvnitř členských států (ČS). Navazuje na druhé kritérium jako částečný předpoklad vnějšího uznání.	V debatě o aktérství EU lze rozlišit dva typy rámování: (a) „rámování zdola“ (<i>bottom-up framing</i>) a (b) „rámování shora“ (<i>top-down framing</i>).	Pro k.k. je otázka rámování EU spojena s diskurzem, tj. souborem idejí, jež jsou základními stavebními prvky definice identity (vnitřní). Podle rac. musí ČS v kontextu rámování aktérství EU v souladu s logikou výhodnosti volit jen ta témata, která jim přinesou užitek.
Vnější uznání a vnímání energetického aktérství EU třetí stranou	Schopnost být vnímán a uznáván jako aktér mezinárodních vztahů. Působí a ovlivňuje první kritérium, tj. debatu o vnitřním uznání a rámování EU.	V kontextu debaty uznání: (a) vnitřní vs. vnější zdroje, (b) materiální vs. formální (de jure) předpoklady, (c) voluntaristická vs. nevoluntaristická koncepce, (d) všeobecná vs. parciální.	Podobně otázka vnějšího vnímání a uznání EU jako mezinárodního aktéra je pro k.k. spojena s diskurzem, v jehož rámci se utváří identita (vnější), z níž plynou zájmy. S tím nesouhlasí rac., dle kterých je identita fixní a pouze posílení materiálních kapacit EU může vest přímo k posílení její role a faktickému uznání v mezinárodních vztazích.
Diplomatický a administrativní aparát energetické politiky EU	Schopnost EU reprezentovat a vstupovat do vnějších i vnitřních vztahů. Zatímco pro první kritérium představuje zdroj vlivu rámování, vůči druhému jde o zdroj vnějšího uznání.	Diskuse o: (a) vztahu a působení institucí EU a ČS, (b) dopadech změn po přijetí LS, (c) snaze EK o zvýšení pravomocí na úkor členských států, (d) porozumění významu institucí.	– Pro k.k. představují instituce soubor norem a hodnot, pod jejichž vlivem se v sociální interakci utváří a transformuje identita. – Naopak rac. jsou přesvědčeni, že aktéři jednají v souladu s logikou výhodnosti a kalkulují, jak dosáhnout maximalizace svého užitku v prostředí ovlivněném určitými normami.

Tabulka č. 1, část 1 – pokračování

Kritérium	Definice a propojení kritérií	Akademická diskuse o kritériích aktérství	Debata konvenčních konstruktivistů (k.k.) vs. racionalisté (rac.)
Konzistentnost a specifika energetické politiky EU a její cíle a zájmy	<p>Schopnost EU formulovat vnitřní nebo vnější politiku a efektivně prosazovat její cíle a zájmy. Zatímco pro třetí kritérium představuje podmínku realizace aktérství EU, na první a druhé navazuje v kontextu vlivu a zdrojích vnitřního a vnějšího uznání EU.</p>	<p>V kontextu diskuse o: (a) soudržnosti (soudržnost vnějších politik, cílů, hodnot, soulad v naplňování cílů/zájmu a v jednání mezi jednotlivými členskými státy a institucemi).</p>	<p>Z pohledu k.k. je hlavním zdrojem tvorby zájmu především identita, protože aktér nemůže vědět, co chce, dokud se neví, kdo je. Zájem představuje důležitý sociální konstrukt, který je považován za klíčový indikátor chování aktérů. Vedle toho rac. zdůrazňují, že každý aktér prosazuje zájmy, s nimiž nespojuje normativní soud a na jejichž základě volí nejvíce preferované alternativy, tj. snaží se maximalizovat zájmy.</p>
Zdroje a nástroje energetické politiky EU	<p>Schopnost EU naplňovat a realizovat cíle a zájmy v dané vnitřní nebo vnější politice. Souvisí s třetím a čtvrtým kritériem, kdy pro instituce EU představuje podmínku realizace politiky a naplňování jejich cílů a zájmů.</p>	<p>V kontextu diskuse o: (a) účinnosti a (b) schopnosti aktéra (nástroje vnitřní i vnější politiky a společné zahraniční a bezpečnostní politiky a ochota/schopnost je využívat jak ve vnitroujních, tak v mezinárodních vztazích).</p>	<p>K.k. spojují otázku zdrojů a nástrojů s intersubjektivitou, která v širším slova smyslu znamená nejenom možnost dosáhnout určitého praktického vlivu a měnit politiky či diskurzy dalších aktérů, ale také schopnost utvářet jejich identity a z nich odvozené zájmy. K tomu rac. doplňují, že cokoliv aktéři chtějí (tj. maximalizace užítku), volí k tomu prostředky, které považují za nejlepší pro dosažení tohoto cíle.</p>

Zdroj: sestaveno autorem.

Tabulka č. 1, část 2 se zaměřuje jednak na operacionalizaci daných kritérií aktérství EU v kontextu energetické politiky a zároveň na příklady analytického partikulárního využití, ale i komplexního propojení těchto kritérií v energetické politice a bezpečnosti EU.

Konceptem „konstruktivisticko-racionalistického“ energetického aktérství Evropské unie pak rozumíme schopnost EU rámovat diskusi o energetické politice mezi členskými státy a zároveň vystupovat a jednat ve vnějších energetických vztazích vůči ostatním aktérům,

Tabulka č. 1
Vnitřní a vnější kritéria energetického aktérství EU, část 2

Kritérium	Operacionalizace v energetické politice EU	Příklad individuálního použití kritérií v energetické politice a bezpečnosti EU	Příklad komplexního propojení kritérií v procesu liberalizace energetického trhu
Rámování energetické politiky EU	Pomocí tří podmínek: (a) ČS považuje EU za hlavního aktéra energetické politiky, (b) stát a EU debatují o týchž energetických tématech a (c) zvažují stejné možnosti jednání (nastolené EU) v energetické politice.	Například při zkoumání akceptace široké škály témat energetické politiky EU, a to jak vnitřní dimenze, tak vnější dimenze ze strany členských států.	Například schopnost EK rámovat v ČS diskusi o liberalizaci energetického trhu a podpoře jeho pravidel za hranice EU.
Vnější uznání a vnímání energetického aktérství EU třetí stranou	Na základě existence a opakované četnosti výskytu významu EU, institucí, či unijních (energetických) témat v (a) zahraničních médiích nebo v (b) projevech a aktivních vystoupeních zaměřených na oblast energetické interakce vybraných představitelů třetích stran.	Například přispívá ke zkoumání, zda je EU či její instituce vnímána a uznána třetí stranou jako energetický aktér ve vnějších energetických vztazích či nikoliv.	Například jednání EK v energetických vztazích vůči třetím aktérům při šíření hodnot liberalizace energetického trhu a její uznáním třetí stranou.
Diplomatický a administrativní aparát energetické politiky EU	Na základě analýzy: (a) výkonu realizace energetické politiky EU ze strany unijních orgánů v porovnání s mírou zapojení ČS do tohoto procesu; (b) četnosti vystupování institucí EU či ČS v energetických vztazích; (c) procesu zkoumání snah o zvyšování kompetencí EU v otázkách energetické politiky a bezpečnosti na úkor ČS.	Například k analýze zapojení unijních orgánů či ČS do jednávání EU v energetické politice vůči energetickým partnerům či při zkoumání argumentační strategie EK ve snaze o zvyšování vlastních pravomocí vůči ČS v oblasti energetiky.	Například důležitost EK v procesu liberalizace jednotného trhu s elektřinou a plynem při dohlížení na plnění jeho pravidel ze strany ČS a při prosazování norem liberalizace ve vztahu k nečlenským státům.

Tabulka č. 1, část 2 – pokračování

Kritérium	Operacionalizace v energetické politice EU	Příklad individuálního použití kritérií v energetické politice a bezpečnosti EU	Příklad komplexního propojení kritérií v procesu liberalizace energetického trhu
Konzistentnost a specifika energetické politiky EU a její cíle a zájmy	Pomocí sady kritérií: (a) intenzita energetického jednání, resp. vyjednávání EU a ČS ve vztahu k třetí straně, (b) existence bilaterálních a multilaterálních energetických vztahů ČS a EU, (c) zájem EU o energetickou spolupráci, (d) množství plánovaných společných projektů a oblastí energetické spolupráce, (e) vzájemné překážky, (f) formulace cílů a zájmů vnitřní a vnější dimenze energetické politiky EU.	Například k analýze energetické politiky EU vůči ČS i mimounijním partnerům, přičemž konzistentnost energetické politiky je dána mj. zájmem EU o energetickou spolupráci, či zkoumání, jaké cíle a zájmy energetické bezpečnosti sleduje EU v interakci vůči ostatním aktérům MV.	Například EK v procesu liberalizace sleduje a prosazuje vůči členským i mimo unijním zemím celou řadu cílů a zájmů zaměřených na vytvoření transparentního, funkčního a vzájemně propojeného vnitřního trhu s elektřinou a plynem.
Zdroje a nástroje energetické politiky EU	Pomocí opatření: (a) existence sady politicko-diplomatických, ekonomických, vojenských a právních opatření a nástrojů, (b) dostupnost specifických nástrojů unijní energetické politiky, které jsou buď bilaterálního, nebo multilaterálního charakteru, (c) energetická diplomacie.	Například při zkoumání dostupnosti a efektivity relevantních nástrojů EU při realizaci cílů a zájmů vnitřní i vnější dimenze energetické politiky vůči stávajícím i potenciálním energetickým partnerům.	Například EK k dosažení cílů a zájmů liberalizace energetického trhu používá jak vůči ČS, tak třetím státům mimo EU sadu regulatorních a specifických nástrojů energetické politiky.

Zdroj: sestaveno autorem.

jež vnímají a akceptují EU jako energetického aktéra, který prostřednictvím unijních orgánů disponuje jednak možností stanovit a aktivně prosazovat cíle unijní energetické bezpečnosti v mezinárodním prostředí a zároveň schopností identifikovat, rozvíjet a provádět energetickou politiku a její zájmy za použití všech nástrojů mezinárodních vztahů (diplomacie, jednání atd.). Jinak řečeno, EU jako energetický aktér musí být (1) schopen

ovlivnit debatu o energetické politice uvnitř EU (rámování) a zároveň by měl (2) být v energetických vztazích uznáván ostatními aktéry, tj. jak členskými státy, tak třetími zeměmi, regiony či organizacemi (vnější uznání), přičemž podmínkou resp. zdrojem vnímání a akceptování EU je její (3) schopnost pomoci svých orgánů (diplomatický a administrativní aparát) (4) formulovat, sledovat a efektivně prosazovat energetické cíle a zájmy (konzistentnost a specifika politiky a její cíle a zájmy) vůči ostatním energetickým aktérům (5) za využití sady opatření a nástrojů zahraniční, rozvojové a energetické politiky (zdroje a nástroje).

¹ Článek je upravenou a zkrácenou verzí úvodu, závěru a 1. kapitoly v chystané monografii Tichý, Lukáš – Dubský, Zbyněk (eds.) (2020): *Vnější energetické vztahy Evropské unie a koncept energetického aktérství*. Praha: Professional Publishing, ISBN 978-80-88260-48-6 – v procesu.

Literatura

- Aalto, Pami – Temel, Dicle Korkmaz (2014): European Energy Security: Natural Gas and the Integration Process. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 52, No. 4, s. 758–774, <<https://doi.org/10.1111/jcms.12108>>.
- Akbaba, Sertan (2009): Measuring EU Actorness through CFSP and ESDP: Civilian Power EU. *Ankara Avrupa Çali malari Dergisi*, Vol. 8, No. 2, s. 1–28, <https://doi.org/10.1501/Avraras_0000000245>.
- Andersen, Svein S. – Goldthau, Andreas – Sitter, Nick (2016): The EU Regulatory State, Commission Leadership and External Energy Governance. In: Godzimirski, Jakub M. (ed.): *EU Leadership in Energy and Environmental Governance. Global and Local Challenges and Responses*. New York – London: Palgrave, s. 51–68, <https://doi.org/10.1501/Avraras_0000000245>.
- Barkin, J. Samuel (2003): Realist Constructivism. *International Studies Review*, Vol. 5, s. 325–342, <<https://doi.org/10.1046/j.1079-1760.2003.00503002.x>>.
- Barra, Matteo – Svec, Martin (2018): Reinforcing Energy Governance under the EU Energy Diplomacy: A Proposal for Strengthening Energy Frameworks in Africa. *European Journal of Risk Regulation*, Vol. 9, No. 2, s. 245–267, <<https://doi.org/10.1017/err.2018.14>>.
- Batzella, Francesca (2018): *The Dynamics of EU External Energy Relations. Fighting for Energy*. London – New York: Routledge, <<https://doi.org/10.4324/9781315208626>>.
- Belyi, Andrei, V. (2015): *Transnational Gas Markets and Euro-Russian Energy Relations*. Palgrave Macmillan, <<https://doi.org/10.1057/9781137482983>>.
- Biesenbender, Sophie (2015): The EU's Energy Policy Agenda: Direction and Developments. In: Jale Tosun – Sophie Biesenbender – Kai Schulze (eds.): *Energy Policy Making in the EU: Building the Agenda*. London: Springer-Verlag, s. 21–40, <https://doi.org/10.1007/978-1-4471-6645-0_2>.
- Birchfield, Vicki (2013): A normative power Europe framework of transnational policy formation. *Journal of European Public Policy*, 2013, Vol. 20, No. 6, s. 907–922, <<https://doi.org/10.1080/13501763.2013.781829>>.
- Birchfield, Vicki L. (2011): The Role of EU Institutions in Energy Policy Formation. In: Vicki L. Birchfield – John S. Duffield (eds.): *Toward a Common European Union Energy Policy. Problems, Progress, and Prospects*. London – New York: Palgrave Macmillan, s. 235–262, <https://doi.org/10.1057/9780230119819_12>.
- Bocse, Alexandra-Maria (2019): EU Energy Diplomacy: Searching for New Suppliers in Azerbaijan and Iran. *Geopolitics*, Vol. 24, No. 1, s. 145–173, <<https://doi.org/10.1080/14650045.2018.1477755>>.
- Brattberg, Erik – Rhinard Mark (2013): Actorness and effectiveness in international disaster relief: The European Union and United States in comparative perspective. *International Relations*, Vol. 27, No. 3, s. 356–374, <<https://doi.org/10.1177/0047117813497298>>.
- Bretherton, Charlotte – Vogler, John (2006): *The European Union as a Global Actor*. London – New York: Routledge, <<https://doi.org/10.4324/9780203022672>>.
- Braun Jan Frederik (2011): *EU Energy Policy under the Treaty of Lisbon Rules. Between a New Policy and Business as Usual*. EPIN Working Paper No. 31, February, <<https://www.ceps.eu/publications/eu-energy-policy-under-treaty-lisbon-rules-between-new-policy-and-business-usual>>.
- Brutschin, Elina (2017): EU Gas Security Architecture: The Role of the Commission's Entrepreneurship. London: Springer-Verlag, <<https://doi.org/10.1057/978-1-137-51150-8>>.
- Cambridge Dictionary (n.d.): Meaning of perception in the English Dictionary. *Cambridge Dictionary*, <<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/perception>>.
- Dryburgh, Lynne (2008): The EU as a Global Actor? EU Policy Towards Iran. *European Security*, Vol. 17, No. 2–3, s. 253–271, <<https://doi.org/10.1080/09662830802481549>>.
- Dubský, Zbyněk – Tichý, Lukáš (2020): Závěr. In: Tichý, Lukáš – Dubský, Zbyněk (eds.): *Vnější energetické vztahy Evropské unie a koncept energetického aktérství*. Praha: Professional Publishing – v procesu.
- Edwards, Geoffrey (2013): The EU's foreign policy and the search for effect. *International Relations*, Vol. 27, No. 3, s. 276–291, <<https://doi.org/10.1177/0047117813497304>>.

- Eikeland, Perove O. (2011a): EU Internal Energy Market Policy: Achievements and Hurdles. In: Vicki L. Birchfield – John S. Duffield (eds.): *Toward a Common European Union Energy Policy. Problems, Progress, and Prospects*. London – New York: Palgrave Macmillan, s. 13–40, <https://doi.org/10.1057/9780230119819_2>.
- Eikeland, Perove O. (2011b): The Third International Energy Market Package: New Power Relations among Member States, EU Institutions and Non-state Actors? *Journal of Common Market Studies*, Vol. 49, No. 2, s. 243–263, <<https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.2010.02140.x>>.
- Evropská komise (2019): *Zelená dohoda pro Evropu stanoví, jakým způsobem učinit z Evropy do roku 2050 první klimaticky neutrální kontinent, jak oživit hospodářství, zlepšit zdraví a kvalitu života občanů a pečovat o přírodu tak, aby nikdo nebyl opomenut*. Evropská komise, 11. 12. 2019, <https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/cs/ip_19_6691>.
- Finnemore, Martha – Sikkink, Kathryn (1998): International norm dynamics and political change. *International Organization*, Vol. 54, No. 4, s. 887–917, <<https://doi.org/10.1162/002081898550789>>.
- Ginsberg, H. Roy (1999): Conceptualizing the European Union as an International Actor: Narrowing the Theoretical Capability-Expectations Gap. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 37, No. 2, s. 429–454, <<https://doi.org/10.1111/1468-5965.00172>>.
- Ginsberg, H. Roy – Eizenstat, E. Stuart (2001): *The European Union in International Politics: Baptism by Fire*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- Godzimirski, Jakub, M. (ed.) (2016): *EU Leadership in Energy and Environmental Governance. Global and Local Challenges and Responses*. New York – London: Palgrave, <<https://doi.org/10.1057/9781137502766>>.
- Goldthau, Andreas – Sitter, Nick (2015a): *A liberal actor in a realist world: The European Union regulatory state and the global political economy of energy*. Oxford: Oxford University Press, <<https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198719595.001.0001>>.
- Goldthau, Andreas – Sitter, Nick (2015b): Soft power with a hard edge: EU policy tools and energy security. *Review of International Political Economy*, Vol. 22, No. 5, s. 941–965, <<https://doi.org/10.1080/09692290.2015.1008547>>.
- Herranz-Surrallés, Anna (2017): Energy diplomacy under scrutiny: parliamentary control of intergovernmental agreements with third-country suppliers. *West European Politics*, Vol. 40, No. 1, s. 183–201, <<https://doi.org/10.1080/01402382.2016.1240406>>.
- Herranz-Surrallés, Anna (2016): An emerging EU energy diplomacy? Discursive shifts, enduring practices. *Journal of European Public Policy*, Vol. 23, No. 9, s. 1386–1405, <<https://doi.org/10.1080/13501763.2015.1083044>>.
- Herranz-Surrallés, Anna (2015): European External Energy Policy: Governance, Diplomacy and Sustainability. In: Krud Erik Jørgensen et al. (eds.): *Sage Handbook of European Foreign Policy*. London: Sage.
- Herweg, Nicole (2015): Against All Odds: The Liberalisation of the European Natural Gas Market – A Multiple Streams Perspective. In: Jale Tosun – Sophie Biesenbender – Kai Schulze (eds.): *Energy Policy Making in the EU: Building the Agenda*. London: Springer-Verlag, s. 87–105, <https://doi.org/10.1007/978-1-4471-6645-0_5>.
- Hill, Christopher (1993): The Capability-Expectations Gap, or Conceptualizing Europe's International Role. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 31, No. 3, s. 305–328, <<https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.1993.tb00466.x>>.
- Hill, Christopher (1998): Closing the Capabilities–Expectations Gap? In: Peterson, John – Sjursen, Helene (eds.): *A Common Foreign Policy for Europe? Competing Visions of the CFSP*. New York – London: Routledge, s. 18–38.
- Hoeglinger, Dominic (2016): *Politicizing European Integration: Struggling with the Awakening Giant*. New York: Palgrave Macmillan, <<https://doi.org/10.1057/9781137550682>>.
- Holland, Martin (1995): Bridging the Capability Expectations Gap: A Case Study of the CFSP Joint Action on South Africa. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 33, No. 4, s. 555–572, <<https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.1995.tb00550.x>>.
- Hopf, Ted (1998): The Promise of Constructivism in International Relations Theory. *International Security*, Vol. 23, No. 1, s. 171–200, <<https://doi.org/10.1162/isec.23.1.171>>.
- Hyde-Price, Adrian (2006): Normative power Europe: a realist critique. *Journal of European Public Policy*, 2006, Vol. 13, No. 12, s. 217–234, <<https://doi.org/10.1080/13501760500451634>>.
- Chebakova, Anastasia (2008): *Theorizing the EU as a global actor: a constructivist approach*. Edmonton: Alberta, s. 25–27 September, <goo.gl/6Ut2Lw>.
- Checkel, Jeffrey T. (1998): The Constructivist Turn in International Relations Theory. *World Politics*, Vol. 50, No. 2, s. 324–348, <<https://doi.org/10.1017/S0043887100008133>>.
- Chester, Lynne (2010): Conceptualising Energy Security and Making Explicit Its Polysemic Nature. *Energy Policy*, No. 38, s. 887–895, <<https://doi.org/10.1016/j.enpol.2009.10.039>>.
- Jørgensen, Knud, Erik (2009): The European Union in Multilateral Diplomacy. *The Hague Journal of Diplomacy*, No. 4, s. 189–209, <<https://doi.org/10.1163/187119109X440906>>.
- Jupille, Joseph – Caporaso, James A. (1998): States, Agency, and Rules: The European Union in Global Environmental Politics. In: Rhodes, Carolyn (ed.): *The European Union in the World Community*. London: Rienner, s. 214–220.

- Jupille, Joseph – Caporaso, James A. – Checkel, Jeffrey T. (2003): Integrating Institutions: Rationalism, Constructivism, and the Study of the European Union. *Comparative Political Studies*, Vol. 36, No. 1–2, s. 7–40, <<https://doi.org/10.1177/0010414002239370>>.
- Kirchner, Emil – Berk, Can (2010): European Energy Security Co-operation: Between Amity and Enmity, *Journal of Common Market Studies* Vol. 48, No 4, s. 859–880, <<https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.2010.02077.x>>.
- Knodt, Michèle (2018): EU Energy Policy. In: Heinelt, Hubert – Münch, Sybille (eds.): *Handbook of European Policies: Interpretive Approaches to the EU*. Cheltenham Glos: Edward Elgar Publishing, s. 224–240, <<https://doi.org/10.4337/9781784719364.00020>>.
- Konzultace (2019): *Konzultace s profesorem Petrem Kratochvílem*, 11. 7. 2019.
- Kratochvíl, Petr (2011): Editorial. *Mezinárodní vztahy*, Vol. 46, No. 4, s. 5–9.
- Kratochvíl, Petr (2008): *Teorie evropské integrace*. Praha: Portál.
- Kratochvíl, Petr (ed.) (2013): *The EU as a Political Actor: The Analysis of Four Dimensions of the EU's Actorness*. Baden-Baden: Nomos, <<https://doi.org/10.5771/9783845235585>>.
- Kratochvíl, Petr – Šimon, Ondřej (2011): EU jako aktér: Analýza uznání jako dimenze aktérství Evropské unie. *Politologický časopis*, No. 1, s. 3–18.
- Kratochvíl, Petr – Tichý, Lukáš (2012): Diskurz Evropské unie o energetických vztazích s Ruskou federací. *Politologický časopis*, Vol. 19, No. 2, s. 95–112.
- Kratochvíl, Petr – Tulmets, Elsa (2010): *Constructivism and Rationalism in EU External Relations. The Case of the European Neighbourhood Policy*. Baden-Baden: Nomos, <<https://doi.org/10.5771/9783845226507>>.
- Kratochvíl, Petr – Cibulková, Petra – Beník, Michal (2011): The EU as a 'Framing Actor': Reflections on Media Debates About EU Foreign Policy. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 49, No. 3, s. 391–412, <<https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.2010.02122.x>>.
- Kratochvíl, Petr – Novák, Ondřej – Pojerová, Petra (2011): EU jako aktér: analyzování „rámování“ jako součástí aktérství Evropské unie. *Současná Evropa*, Vol. 17, No. 1, s. 3–16.
- Krpec, Oldřich (2007): *Konstituování národních zájmů v politickém systému. Česká republika*. Doktorská disertace. Brno: Masarykova univerzita Brno. Vedoucí práce Pavel Pšejta.
- Kuchařová, Alžběta (2014): Teorie aktérství EU a Lisabonská smlouva EU jako aktér v oblasti zahraniční politiky. *Současná Evropa*, Vol. 21, No. 1, s. 71–81.
- Kuzemko, Caroline et al. (2012): *Dynamics of Energy Governance in Europe and Russia*. New York – London: Palgrave, <<https://doi.org/10.1057/9780230370944>>.
- Kuzemko, Caroline – Hadfield, Amelia (2016): Defining and Projecting EU Energy Policy. In: Jakub M. Godzimirski (ed.): *EU Leadership in Energy and Environmental Governance. Global and Local Challenges and Responses*. New York – London: Palgrave, s. 21–50, <https://doi.org/10.1057/9781137502766_2>.
- Kydd, Andrew H. (2010): Methodological Individualism na Rational Choice. In: Christian Reus-Smit – Duncan Snidal (eds.): *The Oxford Handbook of International Relations*. Oxford: Oxford University Press, s. 424–443.
- Larsen, Henrik (2005): *Analysing the Foreign Policy of Small States in the EU*. London: Palgrave Macmillan, <<https://doi.org/10.1057/9780230511422>>.
- Makarychev, Andrey (2014): *Russia and the EU in a Multipolar World: Discourses, Identities, Norms (Soviet and Post-soviet Politics and Society)*. Stuttgart: ibidem-Verlag.
- Maltby, Tomas (2013): European Union energy policy integration: A case of European Commission policy entrepreneurship and increasing supranationalism. *Energy policy*, Vol. 55, s. 435–444, <<https://doi.org/10.1016/j.enpol.2012.12.031>>.
- Noël, Pierre (2010): *A market between us: Addressing Europe's Problems with Russian Gas*. [on-line]. Larsen – EDF gas seminar, Paris, s. 1, <<http://www.eprg.group.cam.ac.uk/wp-content/uploads/2014/01/a-market-between-us.pdf>>.
- Ocelík, Petr – Černoch, Filip (2014): *Konstruktivismus a energetická bezpečnost v mezinárodních vztazích*. Brno: Muni Press, <<https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.M210-6671-2014>>.
- Palonkorpi, Mikko (2008): *Matter over Mind? Securitized Regional Energy Interdependencies*. Aleksanteri Institute, University of Helsinki, s. 1–25.
- Panke, Diana (n.d.): *How To Combine Rationalist and Constructivist Accounts of International Politics. Building Bridges on Terra Firma*. Berlin, <<http://goo.gl/9Y3reI>>.
- Peterson, John – Hodson, Dermot (eds.) (2017): *Institutions of the European Union*. 4. vydání. Oxford: Oxford University Press.
- Powell, Walter W. – DiMaggio, Paul J. (eds.) (2012): *The New Institutionalism in Organizational Analysis*. Chicago: University of Chicago Press.
- Richard, Scott W. (2013): *Institutions and Organizations: Ideas, Interests, and Identities*. 4. vydání. London: Sage Publishing.
- Richard, Yann – Van Hamme, Gilles (2013): The European Union as an Actor in International Relations. A Geographical Assessment of European Actorness. *L'Espace géographique*, Vol. 42, No. 1, s. 15–30, <<https://doi.org/10.3917/eg.421.0015>>.
- Shaffer, Brenda (2009): *Energy Politics*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

- Sovacool, Benjamin (2011): *The Routledge Handbook of Energy Security*. London: Routledge, 2011, <<https://doi.org/10.4324/9780203834602>>.
- Speciální číslo *International Relations* (2013): EU External Policy at the Crossroads: The Challenge of Actorness and Effectiveness. *International Relations*, Vol. 27, No. 3, s. 261–390, <<https://doi.org/10.1177/0047117813497306>>.
- Speciální číslo *Mediterranean Politics* (2018): Framing and Reframing the EU's Engagement with the Mediterranean. *Mediterranean Politics*, Vol. 23, No. 1, s. 1–195, <<https://doi.org/10.1080/13629395.2017.1358895>>.
- Speciální číslo *Mezinárodní vztahy* (2011): EU jako aktér. *Mezinárodní vztahy*, Vol. 46, No. 4, s. 5–93.
- Szulecki, Kacper (ed.) (2018): *Energy Security in Europe. Divergent Perceptions and Policy Challenges*. London – New York: Palgrave Macmillan, <<https://doi.org/10.1007/978-3-319-64964-1>>.
- Šimon, Ondřej (2011): Aktérství EU v boji proti somálskému pirátství. *Mezinárodní vztahy*, Vol. 46, No. 4, s. 38–56.
- Thomas, C. Daniel (2012): Still Punching below its Weight? Coherence and Effectiveness in European Union Foreign Policy. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 50, No. 3, s. 457–474, <<https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.2011.02244.x>>.
- Tichý, Lukáš (2019): *EU-Russia Energy Relations. A Discursive Approach*. Cham: Springer, <<https://doi.org/10.1007/978-3-030-04107-6>>.
- Tichý, Lukáš (2018): Editorial. *Mezinárodní vztahy*, Vol. 53, No. 3, s. 5–7, <<https://doi.org/10.32422/mv.1580>>.
- Tichý, Lukáš a kol. (2017): *Otevírání Íránu a jeho význam pro energetickou bezpečnost EU*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů.
- Tichý, Lukáš – Odintsov, Nikita (2015a): Energetická bezpečnost Evropské unie a její vztahy s Íránem. *Obraza a strategie*, Vol. 25, No. 2, s. 5–30, <<https://doi.org/10.3849/1802-7199.15.2015.02.005-030>>.
- Tichý, Lukáš – Odintsov, Nikita (2015b): The European Union as an Actor in Energy Relations with the Islamic Republic of Iran. *CEJISS*, Vol. 9, No. 4, s. 56–85.
- Tichý, Lukáš – Prouza, Jan (2018): Je Evropská unie energetický aktér ve vztazích s vybranými zeměmi subsaharské Afriky? *Mezinárodní vztahy*, Vol. 53, No. 3, s. 9–31, <<https://doi.org/10.32422/mv.1566>>.
- Tocci, Nathalie (2008): *Who is a normative foreign policy actor? The European Union and its global partners*. Brussels: Centre for European Policy Studies <<https://www.ceps.eu/system/files/book/1661.pdf>>.
- Turksen, Umut (2018): *EU Energy Relations with Russia. Solidarity and the Rule of Law*. London – New York: Routledge, <<https://doi.org/10.4324/9781315174174>>.
- Tosun, Jale – Biesenbender, Sophie – Schulze, Kai (eds.) (2015): *Energy Policy Making in the EU: Building the Agenda*. London: Springer-Verlag, <<https://doi.org/10.1007/978-1-4471-6645-0>>.
- Valiyeva, Kamala (2016): The EU's Eastern Partnership: normative or geopolitical power projection? *Eastern Journal of European Studies*, Vol. 7, No. 2, s. 11–29.
- Votoupalová, Markéta (2018): Energetická politika České republiky: EU jako rámuující aktér? *Mezinárodní vztahy*, Vol. 53, No. 3, s. 53–74, <<https://doi.org/10.32422/mv.1568>>.
- Wendt, Alexander (1999): *Social Theory of International Politics*, Cambridge, <<https://doi.org/10.1017/CBO9780511612183>>.
- Wendt, Alexander (1992): Anarchy is what States Make of it: The Social Construction of Power Politics. *International Organization*, Vol. 46, No. 2, s. 391–425, <<https://doi.org/10.1017/S0020818300027764>>.
- Yergin, Daniel (2011): *The Quest: Energy, Security and the Remaking of the Modern World*. London: Penguin Books.
- Youngs, Richard (2009): *Energy Security: Europe's New Foreign Policy Challenge*. London: Routledge, <<https://doi.org/10.1017/S0020818300027764>>.

Note

The author would like to thank both opponents for their valuable comments and critical remarks. The author would also like to thank the editors of the journal for their comments and help.

This work was supported by the Grant Agency of the Czech Republic [Grant number: 18-00902S] under the title “The Internal and External Dimension of the EU Actorness in the Energy Relations with Russia and Alternative Suppliers.”

AUTHOR BIOGRAPHY

Lukáš Tichý, PhD, is the Head of the Centre for Energy Policy at the Institute of International Relations Prague. His fields of interest include Russian energy security, Russian foreign and security policy, energy security, discourse analysis, terrorist attacks on the energy sector, EU-Russia relations and the theories of international relations. He lectures

at Metropolitan University Prague. He has published several articles in various domestic and foreign journals, including *Energy Policy*, *International Politics*, *Middle East Policy*, *Studies in Conflict & Terrorism*, *Asia Europe Journal*, *Energy Strategy Reviews*, *International Journal of Critical Infrastructure Protection*, and *European Political Science*, and several conference proceedings and monographs, e.g. with Springer. He is a member of the editorial boards of several Czech journals, e.g. the *Czech Military Review (Vojenské rozhledy)*, *CEJISS*, and *Modern Africa*.

Jak zkoumat rasismus (nejen) v rozvojové spolupráci

Ondřej Slačálek: Jak nepsat o rasismu

Miša Krenčeyová: O rasizme na Slovensku po slovensky?

Tomáš Ryška: Rasismus bílého boha

***Ondřej Horký-Hlucháň: Inflace rasismu, devalvace chudých
a fetišizace kritiky***

Tomáš Profant: K diskusi o rasizme v rozvoji

DOI: <<https://doi.org/10.32422/mv-cjir.1722>>.

V prvním letošním čísle *Mezinárodních vztahů* vyšel článek Tomáše Profanta s názvem *Rasismus v rozvoji a rozvojové spolupráci*. Publikování textu spustilo živou diskusi, kterou se redakce rozhodla podpořit oslovením některých dalších autorů a autorek a transformovat do podoby diskusního fóra. Jednotlivé příspěvky, které na rozdíl od Profantova článku neprocházely plnohodnotným recenzním řízením, se tak vyrovnávají s argumenty a metodologickými postupy původního textu, rozvíjejí jej a lokalizují do místních podmínek či poukazují na empirické příklady, jež jej potvrzují. Celé fórum uzavírá odpověď Tomáše Profanta na jednotlivé vznesené připomínky. Byť fórum reaguje na konkrétní článek, doufáme, že by i tato diskuse mohla přispět k širší reflexi práce s konceptem rasismu a její implikace pro politickou praxi. Věříme, že právě v tomto je tato debata v současném akademickém i politickém kontextu velmi aktuální.

Jan Daniel, editor fóra

Jak nepsat o rasismu¹

Reakce na článek Tomáše Profanta (2020): Rasismus v rozvoji a v rozvojové spolupráci. Mezinárodní vztahy / Czech Journal of International Relations, Vol. 55, No. 1, s. 21–40, <doi:10.32422/mv.1611>.

ONDŘEJ SLAČÁLEK

Charles University, Prague, Czech Republic

E-mail: ondrej.slacalek@ff.cuni.cz

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-9841-3767>

How Not to Write about Racism

DOI: <<https://doi.org/10.32422/mv/cjir.1712>>.

„Zdanlivo neutrálne tvrdenie, že Spojené štáty americké majú vyššie HDP na osobu ako Česko alebo Ghana, či v istom zmysle identické tvrdenie, že Spojené štáty americké sú rozvinutejšie ako zmienené krajiny, tu v kontexte dominantného diskurzu považujem za rasistické.“

Tomáš Profant (2020: 24)

Konceptualizace rasismu je jedním z klíčových témat společenské vědy i politické praxe. S nárůstem otevřeně i skrytě rasistických projevů, ale také sebereflexe některých sektorů západních společností, roste potřeba jasně konceptualizovat rasismus a poskytovat intelektuálně přesvědčivá kritéria pro diskusi o rasismu. Proto musím přivítat příspěvek Tomáše Profanta, i když s mnoha jeho formulacemi a závěry zásadně nesouhlasím. Lze totiž doufat, že článek přispěje k diskusi a poslouží dalším autorům jako odrazový můstek pro formulaci citlivějších kritérií pro rozeznávání rasismu, stejně jako k debatě o možnostech a mezích takové obecné konceptualizace něčeho, co je vždy velmi závislé na konkrétních kontextech a citlivé vůči nim.

Vymezení rasismu a užití excesivních definic k jeho popisu je součástí stále významnějších debat i na mezinárodním odborném poli. Příkladem může být nedávný útok na teoretiky sekuritizace, jehož autorky vyšly z předpokladu, že „většina ortodoxního a kritického západního sociálního a politického myšlení je založena na epistemologických a ontologických premisách, které nejsou pouze eurocentrické, ale rasistické, specificky bělošsky supremacionistické“ (Howell – Richter-Montpetit 2019: 4). I když bychom se mohli domnívat, že pro kritiku západního bias disciplíny stačí koncept eurocentrismu, ve skutečnosti ale podle autorek „pojem eurocentrický potenciálně neutralizuje zakladatelský a pokračující rasismus disciplíny“ (tamtéž). Není divu, že objekty takové kritiky odpovídají, že se takovým vstupem stává „scéna nejen absurdní, ale také autoritářskou. Stanete se rasistou, pokud použijete jakýkoli zdroj, který Howell a Richter-Montpetit posoudí jako rasistický [...] interpretativní moc má ten, kdo obviňuje“ (Wæver – Buzan 2020: 3). Zatímco útok na teorie sekuritizace se příliš nezdržuje s bližším přiblížením toho, co pro ně znamená rasismus (srv. Hansen 2020: 2), Profant právě vymezení rasismu pokládá za hlavní přínos svého článku. I v tomto kontextu je víc než žádoucí prozkoumat, jakým způsobem jej vymezuje, jak je jeho vymezení soudržné a přesvědčivé a jaké má implikace.

Cílem tohoto textu nebude polemizovat o rozvojovém diskurzu a už vůbec ne jej hájit. V některých momentech Profantovu kritiku sdílím a pokládám některé jím shromážděné příklady rozvojového diskurzu za přínosné (zejména příklady praktik, které shromáždil na s. 34–36, i když ne vždy souhlasím s autorovou klasifikací daných situací jako rasistických). Nepůjde o tvrzení, že by v rozvojovém diskurzu rasismus nebyl přítomen nebo že by si rozvojový diskurz nezasloužil řadu dalších kritik. Tématem článku a objektem kritiky bude způsob, jakým autor konceptualizuje rasismus, a který pokládám za odborně neudržitelný, intelektuálně nepoctivý a politicky kontraproduktivní. *Odborně neudržitelný*, protože činí příliš velké závěry na základě nedostatečných předpokladů, je eklektický a nesoudržný, nekontrolovaně směšuje analýzu s normativitou a svou konceptuální bezhraničností vytváří onu příslovečnou „tmu, v které jsou všechny kočky černé“. *Intelektuálně nepoctivý*, protože si usnadňuje situaci užíváním paušalizací a implicitním zaujetím morálně nadřazeného postavení (toho, kdo odhaluje rasismus druhých v jejich „zdanlivě nevinných“ formulacích). *Politicky kontraproduktivní*, protože odvádí energii a prohodopodává morální kredit z aktivity proti rasismu a jeho společenským předpokladům směrem k paušální stigmatizaci a akademickému *policing* diskurzivního pole.

Tato samozřejmě *neznamená* zastávat se diskurzů a praktik popisovaných autorem, ani popírání, že některé z nich jsou rasistické. Problém spočívá v pojmové „důslednosti“, s níž autor pracuje. Východiskem tohoto textu je historický přístup a obnova nominalismu v moderní filozofii vědy, s níž můžeme spojit Maxe Webera (2009: 38–63) a který je nejpůsobivěji artikulován reflexivními historiky jako Paul Veyne (2010: 165–198) či E. P. Thompson (1995: 50–68). Pojmy jsou v takovém přístupu nedokonalými nástroji, které mají přibližnou a pomocnou, a především kontextuální a historickou platnost. Pojem rasismus se v takovém pojetí přikládá k různým mocenským vztahům a situacím jako otázka, nepředstavuje apriorní label, který by bylo možné přiložit k velké množině aktérů či diskurzů na základě jedné či několika málo vnějších charakteristik, jakkoli významných (například nerovnosti).

Má replika bude nejprve kontrastovat Profantův přístup ke konceptuální práci s Brubakerem a Cooperem a ukáže, že jde o dva krajní póly jednoho kontinua. Následně se pokusí rekonstruovat Profantovo vymezení rasismu a ukáže jeho vnitřní rozpornost a problematické epistemologické i normativní implikace. Posléze se zastaví u vztahu rasismu a rozvoje a u toho, které skutečnosti nám toto vymezení neumožňuje vidět a v čem je to podvazující pro potenciál kritické teorie a potažmo pro možnou emancipační praxi. Ve svém závěru článek vysvětlí, co spolu mají společného Tomáš Profant a Jára da Cimmerman.

KONCEPTUÁLNÍ PRÁCE: DVĚ KRAJNÍ POLOHY

Rogers Brubaker a Fredrick Cooper (2000) došli svého času skrze bourdieuovskou analýzu napětí mezi „praktickými kategoriemi“ a „analytickými kategoriemi“ k tomu, že by společně vědci neměli používat pojem „identita“. Jednak tím participují na diskurzech aktérů, které by měli zkoumat, a hrozí jim, že je budou svými konstrukcemi legitimizovat. A jednak se tím podílejí na zmatku, přebírají jako „nástroj analýzy“ slovo, které „*má sklon znamenat příliš mnoho (pokud se mu rozumí v silném smyslu), příliš málo (pokud se mu rozumí ve slabém smyslu) anebo také vůbec nic (kvůli své naprosté nejednoznačnosti)*“ (Brubaker – Cooper 2000: 1).

S autory jistě nemusíme souhlasit. Jejich postoj může působit až příliš úzkostlivě a jejich ideál problematicky; společenská věda může jen těžko disponovat analytickými kategoriemi oddělenými od kategorií praktických. Demokracie, válka nebo rasismus jsou pojmy, které jsou zároveň objektem vášnivých politických sporů, a zároveň lze jen těžko dělat politickou vědu bez nich. Lze jim jistě vyčíst to samé, co vyčítají Brubaker s Cooperem identitě, skutečně znamenají někdy příliš mnoho a někdy příliš málo. A přece působí představa jejich nahrazení nově ustavenými pojmy, které zajistí pojmovou přesnost a oddělení od laických diskurzů, trochu jako neatraktivní utopie. Politickou vědu nelze

zcela oddělit od politiky, politologická terminologie se nikdy nezbaví pozůstatků politické rétoriky.

Jestliže přístup Brubakera s Cooperem je jedním extrémem na konci pomyslného kontinua, Tomáš Profant jako kdyby svým článkem představoval druhý. Jeho vymezení rasismu je bezhraniční nejen proto, že rasismus a „globální rasistický systém“, který vymezuje, je opravdu globální napříč časem a prostorem. Je bezhraniční i mícháním žánrů: je morální inzultací, politickým prohlášením i charakteristikou struktury. V politickém diskurzu znamená obvinění z rasismu morální skandalizaci prvního řádu a *de facto* vyloučení. Ani v odborném diskurzu nemůže jít o příliš neutrální pojem, i zde jde zároveň o analýzu a o obvinění. Autor jej přitom vymezuje tak paušálně, že pro některé kategorie aktérů je v podstatě nemožné rasistou nebýt (a jiní se naopak nemají šanci se rasisty vůbec stát).

Rasismus má obdobný problém, jaký Brubaker a Cooper identifikují u identity: jeho užitím participujeme na politickém diskurzu. Problém je ale v této situaci možná ještě hlubší: rasismus je v našem kontextu vnímán z dobrých důvodů jako politicky nepřijatelný a morálně poskvřující, v míře, v jakých se to netýká snad žádného jiného slova. Profant to ví a na morálním odsouzení příslušně participuje už svým jazykem: to když se snaží analyzovat „*aj jemné odtienky zdanlivo nevinných diskurzívnych hierarchii*“ (Profant 2020: 22, zvýraznění OS). Analytik zde už není v roli společenského vědce, ale vyšetřovatele – ze „zdanlivě nevinných“ nadělá snadno viníky. Jak? Využitím své zbraně hromadného provinění: labelu rasismus.

CO VŠECHNO JE RASISMUS?

Přínosem článku má být teoretický rámec využitelný i pro další empirický výzkum. Na to ale bohužel autor 1) pracuje příliš nejasně s jazykem, 2) příliš široce vymezuje některé klíčové prvky svých konceptů, 3) dopouští se příliš velkých generalizací. V důsledku toho není jasné, jak chápat rasismus a jakou roli má mít podle autora v rozvoji.

Profantovo vymezení klame tělem. Hlásí se k využití Baršovy a Rattansiho „*kritiky paušalizace rasismu*“ a jejich „*nuancovanému vnímání*“ téhož (tamtéž: 23). Toto přihlášení však vzápětí popře, když poněkud nejasně deklaruje, že „*uznáva jednotný základ všetkých typov rasizmov*“ (tamtéž: 23–24). Tento „základ“ sice nespecifikuje (resp. specifikuje na několika místech svého článku různě), ale z dalšího článku je jasné, že pod společnou nálepku rasismus totiž zahrnuje tolik jevů a kategorií, že si jen obtížně lze představit větší „paušalizaci“. Smysl Rattansiho a Baršovy kritiky tak neguje, i když od autorů selektivně přejme několik kategorií.

Pro autora není podstatná rasová odlišnost, „*rasový rasismus*“ je mu jen podmnožinou rasismu. Rasismus je „*v prvom rade nerovným sociálnym vzťahom*“ (tamtéž: 22). „*Všetkým formám rasismu*“ je ovšem vlastní „*kulturné jadro*“ (tamtéž). Cituje z Balibara, že u nového rasismu klíčovým tématem „*nie je biologická dedičnosť, ale neprekonateľnosť kultúrnych odlišností*“ (tamtéž: 22), přičemž ale tento nový rasismus často koexistuje s oním starým. „*Rozvojový rasismus*“ připojil autor poněkud neorganicky do dosavadních binárních typologií odlišujících biologický a kulturní rasismus založený na rase a kultuře; na rozdíl od nich je jeho referentem „*sociálno-geografická jednotka (napríklad krajina)*“ (tamtéž: 24). Autorova typologie tak není soudržná, protože země může být jen těžko adekvátním protějškem rasy a kultury.

Není jasné, proč není celý údajný „*rozvojový rasismus*“ prostě podřazen pod kulturní rasismus jako jeho speciální případ, když je evidentní, že země jsou rasializovány na základě kulturních odlišností. Autorův argument, že „*ku kultúrnym charakteristikám treba pridať aj sociálno-geografické*“ (tamtéž: 24) jako třeba HDP, neobstojí: migrantské komunity, které jsou objektem „*kulturního rasismu*“, jsou rovněž imaginárními „*sociálně-geografickými jednotkami*“ situovanými do jednotlivých čtvrtí západních velkoměst. Stejně jako se v případě „*rozvojových zemí*“ může stát dokladem jejich podřadnosti HDP, je u migrantských komunit argumentováno například školní úspěšností, podílem

na kriminalitě či mírou nezaměstnanosti. (K údajné rasističnosti ukazatele HDP se ještě vrátím.) Snad by mohl autor najít odlišný základ v homogenizujícím obrazu „rozvojových zemí“ či „třetího světa“ jako „světa“ pro sebe, nesouměřitelného s tím naším, kdyby víc rozvinul trop „worlding“ (tamtéž: 27), ale 1) to by analýzu musel skutečně rozvinout a nasměrl se Spivak pracovat jen z druhé ruky přes Kapoona, 2) je stejně sporné, zda by tento „rozvojový svět“ šlo stavět vedle „rasy“ a „kultury“, vzhledem ke klíčové roli rasových a kulturních odlišností; autor by musel rozvinout argument o prvenství politických a ekonomických nerovností při jeho definici, a tím by patrně musel do značné míry opustit svá kulturalizující východiska, 3) není jasné, zda by pro rozvinutí této analýzy „worlding“ byl rámec rasismu vhodný nebo naopak zavádějící.

Ač je to klíčové téma článku, není vlastně jasné, jak autor rasismu rozumí. Píše, že rasismus je „*dôsledkom nerovnosti*“ (tamtéž: 22), vnucuje se ale otázka, zda pro něj není spíše jiným pojmenováním pro nerovnost. Rozhodně je nerovnost klíčovým rysem, rasismus je pro autora „*v prvom rade nerovným sociálnym vzťahom*“ (tamtéž: 22). Jestliže autor předjímá čtenářskou reakci na své rozšíření pojmu rasismu odzbrojujícím výrokem „*z uvedeného sa môže zdať, že za rasistické je možné označiť takmer čokoľvek*“ (tamtéž: 24), je pro něj kritériem, co je a není rasismus, právě mocenská pozice: „*Tvrdenie, že napríklad Francúzi lepšie varia ako Angličania, alebo naopak, že sú to zženštilí žabožrúti, nepovažujem za rasistické, pretože sa odohráva medzi dvoma mocensky rovnocennými skupinami – Francúzskom a Veľkou Britániou – akokoľvek toto tvrdenie v sebe obsahuje rasizáciu. Rasizácia sama o sebe na rasizmus nestačí, musí byť prítomná v kontexte mocenskej nerovnosti a ten medzi Francúzskom a Veľkou Britániou chýba*“ (tamtéž: 4). Autor posléze rekapituluje Ziaie a říká, že o „*rasizmus potom ide v prípade, ak rasové, kultúrne, sociálne alebo ekonomické charakteristiky vysvetľujú nerovnosti, legitimizujú nerovné zaobchádzanie alebo pripisujú rôznym skupinám nerovné hodnoty (Ziai 2013: 15)*“.² Rasismus tedy může existovat jen tam, kde je nerovnost, a jen u těch, kdo jsou v mocnější pozici v tomto nerovném vztahu: „*... Nimi používané rasové kategórie voči globálnemu Severu či Západu len zriedka možno nazvať rasizmom, vzhľadom na nerovný vzťah, v ktorom obvykle ťahajú za kratší koniec*“ (tamtéž: 28, zvýraznil OS).

Z uvedeného tedy plyne, že pro rasismus je klíčový hierarchický vztah a nerovnost. Rasismus neexistuje, pokud je mocenská pozice rovná, a je o něm možné mluvit „*len zriedka*“ (tj. kdy?!), pokud je rétorika, již bychom za jiných okolností vnímali jako rasistickou, používána vůči globálnímu Severu. Důvodem je, že rasismu se z logiky věty („*vzhľadom*“) nemůže dopustit někdo, kdo „*tahá za kratší konec*“ v mocenských vztazích. Problém takového přístupu spočívá v tom, že namísto funkční analytické kategorie pro rozbor mocenských vztahů nabízí melodrama:

1. Z relativně mlhavých formulací *není jasné, které nerovné vztahy jsou základem pro rasismus a které nikoli*. Autor neposkytuje jasnější klíč, jaké nerovnosti je vhodné tematizovat prizmatem rasismu a které ne. Nelze si pak pomoci od absurdně znějících otázek, zda je skutečně každá odlišnost hierarchická a zda je skutečně každá hierarchie rasistická. Jak jsme už viděli, ze začátku jeho textu se zdá, že přistupuje na to, že kritériem je předpoklad neměnnosti vztahu, v dalších částech tohoto článku toto kritérium opouští, aniž by nabídl jiné. Z rasismu se tak stává bezhraniční pojem, který nemá začátek a konec, kritérium platnosti a neplatnosti.
2. Autor počítá s *relativní jasností a stabilitou mocenských vztahů*, jeho pojmový aparát je použitelný „*za dobrého počasí*“, v situaci absence nejasností, ambivalencí a vývoje. V řadě případů týkajících se rasismu jsou ale mocenské vztahy velmi nejednoznačné. Třeba v případě historického evropského antisemitismu jej velmi často intenzivně pociťovaly a vyjadřovaly i vrstvy, které lze jednoznačně označit za nepřivilegované (například rolnické obyvatelstvo střední a východní Evropy) a jejich antisemitismus byl mnohdy zaměřen právě vůči těm Židům, kteří byli ve srovnání s nimi v relativně privilegované pozici. V Profantově optice by takový antisemitismus patrně nebyl rasismem,

protože byl projevem skupin, které „tahaly za kratší konec provazu“. Čímž se dostáváme k poslednímu problému:

3. Autorův přístup *zbavuje neprivilegované aktérství*. Jestliže kvůli své podřízené mocenské pozici nemohou zaujmout rasistické postoje, co to říká o jejich možnosti jednání? Mohou vůbec vědomě jednat, nebo představují jen věšáky na problémy a pouhé reakce na pohyby struktur? Existuje řada podob rasializované nenávisti u skupin, které jsou jednoznačně utlačované a mnohdy jsou samy objektem rasistického útlaku. Tato rasializovaná nenávist má jistě velmi často jiné zdroje než rasismus většin, a vzhledem k celkovému kontextu si jistě zaslouží řadu odlišností v analýze i posouzení oproti rasismu dominantní skupiny. Není mi ale jasný důvod, proč by rasistické postoje utlačovaných a méně mocných nemohly být rasistické a neměly být označovány stejným slovem. Co když se mocenské poměry změni (jako se to třeba stalo v některých dekolonizovaných zemích a jako se to do jisté míry začíná dít i v celém mezinárodním řádu s přechodem k polycentrismu)? Stanou se ty samé postoje, pronášené z jiné mocenské pozice, najednou *až tehdy* rasistickými? A proč jimi jsou až po mocenské změně a ne (být třeba bezprostředně) před ní?

RASISMUS A ROZVOJ

Základní problém pro označení rozvoje za rasistický pojmenoval sám autor:

„Zmenou oproti koloniálnemu diskurzu, ktorá odkazuje k novému, kultúrnemu rasizmu, je možnosť dosiahnuť rozvoj. Rozvíjajúci sa rozvoj zatiaľ ešte nedosiahli, ale sú na ceste smerujúcej k nemu. Odlišnosť viac nie je nemenná a netýka sa rás, ale kultúr a krajín či regiónov“ (tamtéž: 26).

Pokud ale rasismus znamená, jak autor o pár stránek dříve tvrdil s odkazem na Balibara, *neměnné* nerovnosti (a kulturní odlišnost zde tedy hraje fakticky roli rasy),³ je základní idea (autor by asi řekl „podstata“) rozvoje antirasistická, jeho cílem je dosažení stejné úrovně. Jistě, tato idea má řadu problematických prvků, je nepluralistická, snadno se spojuje s kulturní stigmatizací a obsahuje hrozbu skluzu do rasismu. Tento skluz autor popisuje vcelku přesvědčivě s odkazem na Jamese Fergusona (tamtéž: 26): v procesu rozvoje se ukazuje jako jasné, že stadium rozvinutosti je nedosažitelné, že podřadnost bude trvalá. Snaha o překonání nerovné pozice tak nerovnost o to silněji potvrzuje. Rasismus tak jistě může být produktem rozvojového diskurzu a souvisejících praktik, ale je výsledkem procesu, nikoli pouhým esenciálním rysem odvozeným od nerovnosti.

Problematicčnost takto uchopeného rozvoje lze jasně demonstrovat na lehkosti, s níž autor plynule přechází od rozvojové pomoci/spolupráce v zemích globálního Jihu k transformačnímu diskurzu ve vztahu ke střední a východní Evropě. Mezi situací zemí, které se během historicky krátké doby integrovaly do Evropské unie v přinejmenším formálně rovné pozici a jistá míra vykořisťování jejich levné práce jim byla dlouhodobě částečně kompenzována rozsáhlými „kohezními“ platbami, a mezi zeměmi globálního Jihu jako kdyby ani nebyl zásadní rozdíl (tamtéž: 28 a 32–33). „*Rasistický rozvojový diskurz je tak aplikovatelný aj na farebne podobných Čechov,*“ protože je „*od napríklad rovnako bielych Nemcov*“ odlišuje úroveň rozvoje (tamtéž: 13). K čemu nám ale pomůže aplikovat prizma „rasismu“ na vztahy mezi německým jádrem EU a středoevropskými státy? Co se díky této aplikaci dozvíme navíc oproti „pouhé“ aplikaci wallersteinovského konceptu semiperiferie? Máme snad vnímat německé kritické či nepřátelské diskurzy o Česích jako rasistické (a české diskurzy o „skopčácích“ nikoli, protože jsou pronášené z podřadné mocenské pozice)?

SMÍ PRACOVNÍK V ROZVOJI MLUVIT?

Nad řadou konkrétnějších pasáží se čtenáři vnucuje parafráze známé otázky Spivak. Autor totiž postupuje v duchu nejlepších tradic hermeneutiky podezření a o rozhovoru s pracovníci v rozvoji hovoří slovy „*v mnohých zdanlivo nevinných rozdieloch bola*

prítomná hierarchia vychádzajúca zo základných prvkov rozvojového diskurzu, ako na príklad výška HDP, vzdelanostná úroveň či priemerná dĺžka života“ (tamtéž: 30, zvýraznění OS). Zatímco negativní charakteristiky jsou „zrejmou súčasťou rasistického diskurzu rozvoja“ (tamtéž), problematické jsou i pozitivní popisy. Autor shrnuje: „Kým negatívne charakteristiky legitimizujú nerovné mocenské vzťahy [...] a Náš vzťah k Nim nie je problém, pozitívne charakteristiky nerovné vzťahy ignorujú alebo zakrývajú [...]. Ani v jednom z prípadov nedochádza k problematizácii nerovného mocenského vzťahu založeného na rase alebo úrovni rozvoja“ (tamtéž). Jinými slovy, rasistický je jakýkoli popis odlišností, pokud zároveň neobsahuje strukturalistickou kritiku předpokladů nerovnosti (a protože pracovníci v rozvoji reagují na kritiku a mnozí z nich jsou antiorientalističtí, výsledkem je podle autora, že je diskurz rozvoje „nekoherentný“ – tamtéž: 32).

Takový přístup má dvě problematické implikace: Na prvním místě je to *intelektualismus*: tento přístup favorizuje jednak aktéry, kteří mají dost kulturního kapitálu, aby kontextualizovali do strukturálních souvislostí, a jednak takové žánry, které kontextualizaci unesou. Je to v podstatě definice rasismu, která umožňuje akademikům cítit se lépe než ostatní smrtelníci. Z toho důvodu ji pokládám za eticky nepřijatelnou a přičítám se imperativům reflexivity a rovnosti.⁴

Druhou problematickou implikací je *strukturalismus*: o odlišnostech je možné hovořit pouze tehdy, pokud se zdůrazní strukturální příčina (která se u autora až příliš jednoduše rovná západní či bílé vině). To vede k podcenění aktérství a k tomu, že se civilizační a kulturní odlišnost vysvětluje přiřazováním role oběti, což může být pro nositele těchto odlišností ponižující.

Jak už jsme viděli, mezi „zdanlivě nevinými“ figurami, které ve skutečnosti fungují jako indikátor rasismu, je jednou z klíčových srovnávání HDP. „Zdanlivo neutrálné tvrdenie, že Spojené štáty americké majú vyššie HDP na osobu ako Česko alebo Ghana, či v istom zmysle identické tvrdenie, že Spojené štáty americké sú rozvinutejšie ako zmienené krajiny, tu v kontexte dominantného diskurzu považujem za rasistické. Vychádzajú z arbitrárnej hierarchie, ktorej základom je práve HDP na osobu. To následne vytvára nerovné skupiny. Inými slovami, rôznym, vo svojej podstate rovnocenným skupinám pripisuje nerovné hodnoty. Neutrálnosť jednoduchého čísla narušia kontext, ktorý vysvetľuje, že nejde o náhodnú voľbu, ale že ide o stáročia budovaný rasistický diskurz. V ňom nijkou náhodou konštantne dominujú tie isté rasy/kultúry/krajiny,“ píše autor (tamtéž: 25, zvýraznil OS).

Výrok je na rozdíl od mnoha jiných pasáží článku upřímnou deklarací voluntarismu – odkaz k rozdílu v HDP se stane rasismem prostě autorovým rozhodnutím, tím, že jej za takový autor bude „považovat“. Výrok je také alibistický – srovnání HDP je rasistické „v kontextu dominantného diskurzu“, což má patrně dodat imunitu kritickým diskurzům, které se srovnáváním HDP rovněž pracují. Jenže tohle alibi nefunguje. Sousloví „v kontextu dominantního diskurzu“ je právě tak neurčité jako všudypřítomné: všichni se přece tak či onak pohybujeme v kontextu dominantního diskurzu, od toho je onen diskurz dominantní.

HDP je jistě zjednodušující a pro mnohé účely zcela zkreslující měřítko. Jistě lze mnoho užití tohoto měřítko označit za orientalizující, reifikující, znevažující a v určitých kontextech a při určitém vymezení slova rasismus snad i za rasistické. Ale zároveň, mnoho užití tohoto srovnání může být vcelku neutrálních (nebo mohou mít zcela jiné problémy než znevažování chudších zemí) a některá mohou být i kritická. Kde by byly četné kritické ekonomické texty, na nichž Profant staví velkou část své kritiky, kdyby nemohly použít srovnání ekonomického výkonu daných zemí? Kde by bez možnosti tohoto srovnání byly analýzy nespravedlivých nerovností v globálním kapitalistickém systému?

Je vtipnou ironií, že autor nakonec musí dodat to, co je zjevné při každém letmém srovnání HDP v posledních letech: „Klíčový prvok diferenciácie viac nie je neprekonateľná

„civilizovanost“, ale opäť je to niečo, v čom víťazia bývalí kolonizátori – „HDP na hlavu“, hoci ich kolonizovaní dnes môžu dobehnúť a aj dobiehajú“ (tamtéž: 32, zvýraznil OS). Kdy přesně podle autora budeme moci hovořit o čínském a indickém rasismu – teprve pokud v žebříčku HDP předběhnou i USA? A jak bychom to bez „rasistického“ žebříčku HDP vlastně poznali?

Vyústěním autorovy kritiky k „rasismu“ rozvoje je očekávatelný požadavek respektu k lokálním komunitám a jejich hodnotám. Autor nicméně neřeší otázku, co dělat v situaci, kdy jsou místní mocenské struktury nespravedlivé. V jeho melodramatickém světě si tanzanské „ženy si prajú najčastejšie štyri alebo päť detí (v priemere 5,4), čo zhruba zodpovedá súčasnej úrovni plodnosti“ (tamtéž: 3). Položit si otázku, jaký prostor měly k formulaci svého přání, z jakých možností si vybíraly a zda nejsou jejich přání formována sexistickými strukturami, by pochopitelně znamenalo – rasismus. Právě tak v závěru článku přijde zcela abstraktní a nerozvedený požadavek „rozhodovanie o rozvojovej spolupráci treba decentralizovať smerom na Juh“ (tamtéž: 36), aniž by autor jakkoli diskutoval možnosti a meze takové „decentralizace“ a jakých mocenských struktur by se týkala.

ZÁVĚR

Odkaz k rasismu funguje stále více jako zaklínadlo. Vyřčení r-slova nepřinese víc jasnosti a odlišení, za to ale vytvoří oslňující jas a dá více sociální moci tomu, kdo je vyřknul. Tato moc ale neexistuje sama o sobě, je odvozená od významu rasismu jako tématu společenskovědního výzkumu i politického boje. Podobná využití r-slova, jaká v odborných časopisech publikují na jedné straně Profant a na druhé straně Howell a Richter-Montpetit, plývá a diskredituje morální energii antirasismu k formulaci intelektuálně sterilní a morálně vyděračské mřížky. Šíře a rétorická těžkotonážnost jejich užití pojmu „rasismus“ udělala špatnou službu i té části jejich vlastní argumentace, která je inspirativní a věcná: Profantovy případné poznámky o orientalistických praktikách v rozvojové pomoci či o možnosti využití „worlding“ jsou uvězněny v rétorice, kterou autor sám nejlépe vystihl slovy „z uvedeného sa môže zdať, že za rasistické je možné označiť takmer čokoľvek“. Potřebná debata o tom, kdy a za jakých okolností se srovnávání HDP může stát součástí rasistického diskurzu, je pohřbena groteskním tvrzením, že je vlastně rasistické esenciálně, případně vždy „v kontextu dominantního diskurzu“.

Podobný přístup upomíná na Járu da Cimirmana v roli filozofa vědy a na jeho postup, kdy na začátku víme vše, abychom po následujícím procesu vědeckého zpřesňování nevěděli nic. I zde víme již na začátku vše: respektive dokážeme skoro vše označit za rasismus. V procesu potýkání s ním si vysvětlíme, jaké výpovědi jsou nepřijatelné a delegitimované. Výsledkem procesu poznání pak není nové poznání, ale zákaz poměrně rozsáhlého spektra výpovědí: jak jsme viděli, rasistické může být i porovnávat HDP či analyzovat sekuritizaci.

V něčem se může jevit Profantův příspěvek jako protiváha Howella a Richter-Montpetit, neboť Profantovým přínosem má být přesnější vymezení rasismu. Jenže ve skutečnosti Profantova rozsáhlá diskuse svým přínosem k projasnění rasismu v podstatě odpovídá jejich shrnutí, že „rasismus je základní systém moci, který zásadně utvářel svět během minulých staletí“ (Howell – Richter-Montpetit 2020: 4). Rád bych věřil, že typ rétorických ambic, který ztělesňují oba diskutované články, narazil na své limity a že psaní o rasismu bude vlastní více sebekritičnosti, skromnosti a tendence k pojmové preciznosti; že si zkrátka uloží alespoň část rétorické střídmosti a pojmové preciznosti Brubakera a Coopera. Zdá se však, že spíše opak je pravdou. Podle všeho se nacházíme v epoše indetitárních panik a souvisejícího vymírání dialogu, která mnohem více než slova-koncepty (rozvíjena s vědomím jejich limitů a pouze kontextuální platnosti) potřebuje slova-totemy a slova-zbraně (srv. např. Bělohorský 2010; Slačálek 2019). Proto se zdá, že v této epoše vymírání dialogu mají podobné texty před sebou skvělou budoucnost – jak vidíme i zde, to

ony budou diskutovány, citovány a získají proslulost, patrně nepřímou úměrnou jejich analytickému přínosu.

¹ Za cennou diskusi k textu děkuji Václavu Walachovi, Matyáši Křížkovskému a redaktoru *Mezinárodních vztahů* Janu Danielovi.

Tato práce vznikla z podpory projektu Kreativita a adaptabilita jako předpoklad úspěchu Evropy v propojeném světě reg. číslo: CZ.02.1.01/0.0/0.0/16_019/0000734 financovaného z Evropského fondu pro regionální rozvoj.

² Odkaz „Ziai 2013“ neodkazuje, jak by se zdálo ze seznamu literatury v článku, k textu, Ziai, Aram (2013): The discourse of „development“ and why the concept should be abandoned. *Development in Practice*, Vol. 23, No. 1, s. 123–136, <doi:10.1080/09614524.2013.752792>, jak uvádí seznam literatury k článku, ale k textu: Ziai, Aram (2013): Frohe Weihnachten Afrika! Rassismus in der Entwicklungszusammenarbeit. In: *ZEP: Zeitschrift für internationale Bildungsforschung und Entwicklungspädagogik* 36 (2013) 2, s. 15–19 – URN: urn:nbn:de:0111-pedocs-106199. Děkuji Tomášovi Profantovi za objasnění této nesrovnalosti.

³ Je symptomatičké, že zatímco na s. 22 autor s odkazem na Balibara mluvil v případě nového rasismu o nepřekonatelnosti kulturních rozdílů, na s. 28 už „*ide o nový kulturní rasizmus prekonateľných rozdielov*“.

⁴ Kdybychom chtěli být kousaví, bylo by možné dodat, že vzhledem k tomu, že autor definoval rasismus jako nerovný vztah, je jeho vlastní přístup v podstatě rasistický vůči lidem, kteří nemají dostatek kulturního kapitálu k tomu, aby své postřehy obalovali strukturalistickými vysvětleními (post)koloniálních nerovností. Zavedení konceptu intelektuálního rasismu by jistě obohatilo určitý druh typologií a bezpochyby by vystačilo na článek v odborném recenzovaném časopise.

Literatura

- Bělohradský, Václav (2010): Postsekulární společnost II aneb Čtyři formy chaosu. *Salon Práva*. Dostupné z: <<https://www.novinky.cz/kultura/salon/clanek/vaclav-belohradsky-postsekularni-spolecnost-ii-aneb-ctyri-formy-chaosu-37330>>.
- Brubaker, Rogers – Cooper, Frederick (2000): Beyond „identity“. *Theory and Society*, Vol. 29, No. 1, s. 1–47.
- Hansen, Lene (2020): Are „core“ feminist critiques of securitization theory racist? A reply to Alison Howell and Melanie Richter-Montpetit. *Security Dialogue*, on-line first: <<https://doi.org/10.1177/0967010620907198>>.
- Howell, Alison – Richter-Montpetit, Melanie (2020): Is securitization theory racist? Civilizationism, methodological whiteness, and antiblack thought in the Copenhagen School. *Security Dialogue* 51(1): 3–22.
- Profant, Tomáš (2020): Rasizmus v rozvoji a v rozvojovej spolupráci. *Mezinárodní vztahy*, Vol. 55, No. 1, s. 21–40.
- Slačálek, Ondřej (2019): O fundamentalistickém obratu a viktimitracii. *Kapitál* 3/2019. Dostupné z: <<https://kapital-noviny.sk/o-fundamentalistickem-obratu-a-viktimitracii>>.
- Thompson, E. P. (1995): *The Poverty of Theory or an Orrery of Errors*. London: Merlin Press.
- Veyne, Paul (2010): *Jak se píšou dějiny*. Červený Kostelec: Pavel Mervart.
- Wæver, Ole – Buzan, Barry (2020): Racism and responsibility – The critical limits of deepfake methodology in security studies: A reply to Howell and Richter-Montpetit. *Security Dialogue*, on-line first: <<https://doi.org/10.1177/0967010620916153>>.
- Weber, Max (2009): *Metodologie, sociologie, politika*. Praha: Oikoimenh.

Note

I would like to thank Jan Daniel, Václav Walach, Matyáš Křížkovský and Tereza Reichelová for stimulating debates about previous versions of the article.

The creation of this paper was supported by the project Kreativita a adaptabilita jako předpoklad úspěchu Evropy v propojeném světě, reg. number: CZ.02.1.01/0.0/0.0/16_019/0000734, financed from the European Regional Development Fund.

AUTHOR BIOGRAPHY

Ondřej Slačálek (1982) is an assistant professor at the Department of Political Science, the Faculty of Arts, Charles University, Prague. He has published articles on social movements, radical history, national identities and theories of international relations in, e.g., *Patterns of Prejudice, Intersections. East European Journal of Society and Politics, Slavic Review, Czech Sociological Review* and *Dějiny – Teorie – Kritika*. He is the co-author of several books (in Czech): *Anarchism – Freedom Against Power* (2006,

REAKCE

with Václav Tomek), *Dialogue of Theories* (2009, with Pavel Barša et al.), *Critique of Depoliticised Reason* (2010, with Václav Bělohradský et al.), *The Microphone Is Our Bomb* (2018, with Jan Charvát and Bob Kuřík et al.) and *Prophets of Postutopian Radicalism. Hakim Bey and Aleksander Dugin* (2018, with Olga Pavlova and Adam Borzič). He was also an editor of the street paper *Nový Prostor* (2006–2007, 2008–2016) and he writes for *A2larm* and the *Salon* literary supplement of the daily *Právo*.

O rasizme na Slovensku po slovensky? Odpoveď Tomášovi Profantovi

Reakce na článek Tomáše Profanta (2020): Rasizmus v rozvoji a v rozvojovej spolupráci. Mezinárodní vztahy / Czech Journal of International Relations, Vol. 55, No. 1, s. 21–40, <doi:10.32422/mv.1611>.

MIŠA KRENČEYOVÁ

Department of Development Studies, University of Vienna, Austria

E-mail: michaela.krenceyova@univie.ac.at

Speaking of Racism in Slovakia, in Slovak? A Response to Tomáš Profant

DOI: <<https://doi.org/10.32422/mv/cjir.1713>>.

„Rasizmus je podľa môjho názoru sčasti popieranie skutočnosti, že sme tým, čím sme kvôli vnútorným vzájomným závislostiam od Iných. Je to odmietnutie strašnej hrozby, že Iný, taký čierny, ako je, môže byť našou súčasťou. Rasizmus so svojím systémom binárnych protikladov je pokusom toho Iného zafixovať, udržať ho na svojom mieste, je to obranný systém proti návratu Iného.“

Stuart Hall (1989: 920, preklad z originálov tu a nasledovne M. K.)

Vo verejnej mienke na Slovensku dominuje predstava, že rasizmus zodpovedá aktívnej diskriminácii, nenávisti alebo násiliu voči minoritám alebo minorizovaným skupinám. Podľa nedávno publikovaného prieskumu výskumného projektu *PolRom* si „menej ako polovica [nerómskych] respondentov myslí, že Rómovia sú diskriminovaní“ (Poslon et al.: 1), kým 80 % „respondentov v reprezentatívnom prieskume súhlasilo s tvrdeniami, že Rómovia na Slovensku majú nezaslúžené výhody a využívajú sociálny systém“ (tamtiež: 3). Je symptomatické, že citovaný výskum pritom definuje anticiganizmus ako „stereotypný postoj“ (tamtiež: 5) a nie ako súčasť spoločenskej štruktúry, ktorá systematicky znevýhodňuje a vylučuje skupinu ľudí na základe pozície jej priradenej (Bonilla-Silva 1997).

Tomáš Profant naopak vo svojom článku (Profant 2020) zohľadňuje rôzne úrovne alebo dimenzie rasizmu a pokúša sa ich prepojiť, čo zodpovedá súčasnému stavu výskumu (Back – Solomos 2009). Autor predkladá typológiu rasizmu v rozvoji, v rámci ktorej rozlišuje tri formy rasizmu – diskurzívnu, štrukturálnu a každodennú – čím chce prispieť k „štruktúrovanost[i] [sic] (nielen) vedeckého diskurzu na danú tému“ (s. 22). Pritom zakotvuje svoju argumentáciu v medzinárodnej vedeckej literatúre tak o rasizme, ako aj o rozvoji. Svoj vlastný empirický výskum však využíva skôr na ilustráciu a ako potvrdenie toho, že aj aktéri tzv. nových donorov produkujú podobne rozporuplné interpretácie

vlastnej roly a reprezentácie Iných ako v „západných“ kontextoch (Power 2006; Darnell 2007; Rideout 2011; Loftsdóttir 2014).

Hoci nesúhlasím so všetkými detailmi Profantovej argumentácie, nemyslím, že jeho konceptualizácia rasizmu vedie k strate podstaty pojmu, ale naopak, prináša dôležité rozlíšenie rôznych dimenzií tohto fenoménu, ktoré je však treba hlbšie teoreticky spracovať. Jeho článok by som preto chcela rozšíriť o niekoľko úvah a dopĺňujúcich konceptov. Sústrediť sa chcem pritom na dva aspekty, a to na terminológiu potrebnú na prehĺbenie akademickej debaty o rasizme v slovenskom a českom prostredí a na autorovu interpretáciu výrokov rozvojových pracovníkov a pracovníčok, resp. prepojenie ním vykreslených foriem rasizmu vzhľadom na subjekty v rámci štruktúr. Súčasťou príspevku je aj prehľad relevantnej literatúry na prehĺbenie témy z teoretického hľadiska a v rámci slovenského kontextu.

NA ČO SÚ DOBRÉ ÚVODZOVKY? PROBLEMATIKA PRIMERANEJ TERMINOLÓGIE

Podľa Tomáša Profanta sa súčasná slovensko-česká výskumná literatúra o rasizme z veľkej časti obmedzuje na analýzu „*rasových a kultúrnych stereotypov, sociálneho vylúčenia alebo časti stranického spektra*“ (s. 22). Jeho článok je preto aj dôležitým krokom zamieraným na rozširovanie akademických debát o rasizme v českom a slovenskom kontexte, za ktorého nutnú súčasť považujem aj vytvorenie primeranej terminológie, resp. adekvátne zaobchádzanie s termínmi. Autor sám vo veľkej miere prijíma a prekladá terminológiu z anglofónnych zdrojov, pričom sa ale ďalej explicitne nevenuje príslušnej problematike. Profantov príspevok a kritiku jeho využitia, resp. prekladu niektorých termínov vidím preto ako príležitosť na diskusiu o terminológii o rasizme v českom a slovenskom jazyku.

V kapitole vyhraňujúcej jeho chápanie rasizmu („*Čo je to rasizmus*“) autor uvádza rasizmus ako relacionálny fenomén, ktorý je „*v prvom rade nerovným sociálnym vzťahom*“ a „*predchádza konštrukcii rasy alebo iného nástroja na odlišenie nerovných skupín ľudí*“ (s. 23). V priradenej poznámke pod čiarou upozorňuje na to, že „*[p]ojem ‚rasa‘ je tu v úvodzovkách, aby bola zdôraznená sociálna konštrukcia ‚rasy‘, ktorá je dôsledkom rasizmu, a preto problematická [...]. Vo zvyšku článku je tento pojem zbavený úvodzoviek, aby tieto zbytočne nezaťažovali text*“ (s. 37).

Vynechanie úvodzoviek pritom vedie k podobnému efektu ako „pokus“ o rodovo vyvážený jazyk poznámkou, že v danej publikácii mužská forma zahŕňa aj ženy. Autor alebo autorka sa tak predovšetkým chráni pred obvinením zo zneviditeľňovania žien. Ak totiž samotný text obsahuje výhradne generické maskulínium, ženy nie sú brané do úvahy pri kognitívnom procese čítania a spracovávaní informácií (pozri napríklad Irmen – Linner 2010). Podobný rozpor vidím aj pri vynechaní úvodzoviek v Profantovom článku. Ak pojem a proces jeho sociálnej konštrukcie ostane neoznačený, v texte ho čítame ako daný. Podľa autora napríklad „*[s]tereotypy zvyrazňujú odlišnosť medzi rasami alebo kultúrami*“ (s. 25). V protiklade s autorovou vlastnou argumentáciou táto formulácia predstavu „rás“ – alebo aj jednoznačne identifikovateľných „kultúr“ – opätovne potvrdzuje.

Ak autor píše nielen o „*rasových alebo kultúrnych kategóriách*“ (s. 25), ale aj o „*rasov[ej] odlišnosť[i]*“ (s. 31), „*rasov[ej] každodennost[i]*“ (s. 26) a „*[r]asov[om] rozdelen[i]*“ (s. 35), prekladá tým anglický pojem „racial“, ktorý vyjadruje, že niečo je prepojené s konceptom „race“. Podobne sa napríklad obvykle v médiách prekladá pojem „*racial riots*“ do nemčiny ako „*Rassenunruhen*“ alebo do slovenčiny ako „rasové nepokoje“. Pojem sa týmto prekladom ale zbavuje svojho špecifického kontextu, ktorý vytvára jeho zmysel. „*Race*“ je pojem, ktorý sa preložiť nedá, pretože v rôznych jazykoch je zakotvený v rôznych tradíciách myslenia a diskurzoch a evokuje významy, ktoré nie sú identické. Pojem „rasové nepokoje“ priam reprodukuje rasistickú logiku, pretože sugeruje, že ide o akoby neutrálny konflikt medzi ľuďmi, ktorí sú členmi alebo členkami rôznych „rás“, kým v skutočnosti ide o nepokoje, ktoré sú výsledkom alebo reakciou na rasizmus.

V angličtine, resp. v Spojených štátoch sa *race* týka „menej [prírodnej] vedy ako sociálnej organizácie, vzťahuje sa viac na pôvod ako na genetický pool, kým s *race* spojené rozdiely sú funkciou v podmienkach politickej a ekonomickej závislosti“ (Kaminsky 1994: 10). Kategórie s pojmom spojené „sa čiastočne odvodzujú od pocitu identity jednotlivce osoby v rámci komunity a následne zase modifikujú vnímanie samotnej komunity“, ktoré je „ovplyvnené účasťou dominantnej kultúry na procese pomenovania“ (tamtiež). Predovšetkým je však spôsob, akým sa na pojem *race* vzťahujú verejné a akademické debaty v USA, zakotvený aj v dejinách boja proti rasizmu v americkej spoločnosti (pozri Verney 2006). Ako vysvetľuje Jakob Tanner (2018), sémantický rozdiel medzi nemeckým „Rasse“ a anglickým pojmom „race“ je výsledkom rôznych významov, ktoré boli týmto termínom historicky pripisované. Zatiaľ čo v Spojených štátoch pojem „race“ umožnil tematizáciu rasizmu, a tým aj zviditeľnenie diskriminačných štruktúr, v Nemecku slúžila „rasa“ naopak na „zahmlenie triednej štruktúry“ pomocou rasistických diskurzov (Tanner 2018: 38).

Podobne sa ani v slovenčine pojem „rasa“ nedá vytrhnúť z historického kontextu antisemitizmu a holokaustu (pozri Nižňanský 2016). Nie všetky evokácie pojmu *race* v angličtine sa však dištancujú od biologických základov rasizovaného myslenia (pozri Plümecke 2013), a aj v teoretických debatách o rasizme je jeho využitie naďalej sporné (pozri Andersson 2017; Song 2018; Barskanmaz 2019). Takisto je v nemčine problematizované preberanie termínu *race*, keďže aj v ňom je obsiahnutý „sklon k naturalizácii“ (Kerner 2007), a nedá sa predpokladať, že pojem je neutrálny analytický nástroj (Plümecke 2013: 51). Debaty okolo terminológie teda nie sú zďaleka vyriešené ani v medzinárodných debatách (Guillaumin 1999; Eley 2009; Weiner 2012). Napriek tomu sa chcem na tomto mieste zasadiť za (predbežné!) používanie anglického termínu *race* v kurzíve, pretože spôsobuje určitú iritáciu, a tým uniká jednoznačnosti. Práve táto iritácia sa mi zdá potrebná v slovenskom alebo českom kontexte, v ktorom teoretické debaty ešte nie sú dostatočne rozvinuté. Upozorňuje na nutnosť naďalej sa zaoberať adekvátnou terminológiou – a zároveň ju prispôsobovať, ako aj spochybňovať.

Kvázi-synonymická referencia na „farbu pleti“, ktorú vo svojom článku využíva aj Tomáš Profant (s. 21, 23, 26, 32–35), naopak zakrýva proces rasizácie subjektov, ktorý neberie ohľad na fyzickú farbu pleti. Z historických príkladov menovaných autorom (s. 23) nevyplýva, že by priradenie k *race* v dnešnej dobe bolo evidentné. Evidenciou ale pojem „farba pleti“ sugeruje. Autor sám sa ju síce snaží porovnaním „farebne podobných Čechov“ a „rovnako bielych Nemcov“ (s. 33). Že sa Nemecko a Česko odlišujú „úroveňou rozvoja“, znamená podľa Profanta, že „[v] globálnom rasistickom systéme je [...] farba pleti až druhoradým prvkom štrukturálneho rasizmu“, ktorý je „založený na rozvojovom diskurze“ (tamtiež). Autor ale paradoxne práve týmto záverom príliš rozširuje a zároveň príliš zužuje prepojenie rasizmu a rozvoja. Predstava, že by sa krajinám ako kvázi-homogénnym jednotkám dala „prideliť“ „farba pleti“, sama o sebe tieto krajiny, resp. ich reprezentácie rasizuje. Okrem toho rasizmus nie je jedinou príčinou nerovných mocenských vzťahov a globálnych hierarchizácií a napriek tomu (alebo práve preto), že je s inými faktormi vždy prepojený, je problematické izolovať ho takýmto spôsobom.

Práve rozporuplnosť samotnej rasizácie umožňuje označiť napríklad Sýrčana s fyzicky „bledou“ pleťou za „muža s tmavou pleťou“ (v nemčine „*dunkelhäutiger Mann*“), ako sa bežne stáva v nemecky hovoriacich médiách. Sýrčan je v spoločenskom diskurze založenom na rasizme vylúčený z kategórie *whiteness* (u autora „bieloba“, s. 35), pretože je vnímaný ako *ne-biely* bez ohľadu na to, akú pigmentáciu má jeho pleť. Analyticky je teda „farba pleti“ ako pomocná kategória, ktorá má často funkciu akejsi jazykovej barley, problematická. Pojem *whiteness* je naopak založený na analýze mocenských vzťahov spojených s rasizmom (pre diskusiu využitia *Critical Whiteness Studies* v Európe pozri napríklad Garner 2006; Griffin – Braidotti 2002; pre kritiku pozri Hartman 2004; McWhorter 2005).

Primeraná terminológia by teda mala zdôrazňovať nielen proces sociálnej konštrukcie odlišnosti – na ktorú upozorňuje aj autor (s. 37) – napríklad využitím anglického pojmu *race* (v kurzíve) aj v textoch písaných v slovenčine alebo češtine. Aj pre pomenovanie spoločenských skupín je nutné zdôrazniť, že sa líšia nie biologicky, ale mocensky. Pojmy *white* alebo *people of color* sú v tomto zmysle využívané na pomenovanie hierarchizovaných pozícií v rasisticky štrukturovaných spoločnostiach, resp. rasizovaných diskurzoch (Frankenberg 2001). V slovenčine by sa podobne dalo hovoriť o *bielych* (opäť v kurzíve) a rasizovaných skupinách. Konkrétnejšie pomenovanie závisí od daného kontextu a v najlepšom prípade – pokiaľ je to možné – je odvodené od seba-označenia spoločenskej skupiny. Prvoradá sa mi ale zdá citlivosť pre nejednoznačnosť a dynamiku spoločenských procesov, ktorá by sa mala odzrkadľovať aj v jazyku a jeho prispôbovaní.

SUBJEKTY V RASISTICKÝCH ŠTRUKTÚRACH

Ak teda chápeme rasizmus ako systém, ktorý prispieva k fungovaniu nerovnej spoločnosti, tak je nemožné nájsť prvok alebo pozíciu, ktorá by *nebola* súčasťou tohto systému. Na to chceli upozorniť Anita Kalpaka a Nora Räthzel, keď v osemdesiatych rokoch vydali knihu pod názvom „*O nemožnosti nebyť rasistická/-ý*“ (Kalpaka – Räthzel – Weber 2017). Autorky tým vyjadrujú, že „*rasistické diferenciacné schémy a činy nie sú problémom individuálnych postojov údajne pomätených jednotlivcov, ale je nutné analyzovať ich funkcionálnu a význam za daných okolností a vnímať štruktúry a vzťahy, v ktorých sa individua pohybujú, a ktoré nimi hýbu*“ (Kalpaka – Räthzel 2017: 23). To znamená, že „*zapletenie do rasistických pomerov*“ („*rassistische Verstrickung*“, tamtiež) nemôže byť vnímané ako čisto individuálny problém. Podľa Jägera mediálne, politické a každodenné diskurzy o imigrácii – a o Rómoch, bolo by treba doplniť pre slovenský kontext – vedú k „*viac alebo menej silnej rasistickej zapletenosti takmer všetkých subjektov*“ (Jäger 1997: 132). V nemeckej literatúre sa v posledných rokoch preto etabloval pojem (a s ním spojený teoretický prístup) „*kritika rasizmu*“ (*Rassismuskritik*) ako vymedzenie voči „*anti-rasizmu*“, čím autori a autorky chcú upozorniť na fakt, že pozície „*mimo rasizmu*“ neexistujú, a rasizmus v spoločnosti z epistemologického hľadiska nie je možné ohraničiť (Kalpaka – Räthzel 2017: 28; pozri aj Fereidooni – El 2017).

Spoločensky normalizovaný rasizmus teda zahŕňa fenomén, ktorý Stuart Hall nazýva inferenčným rasizmom (*inferential racism*), totiž naturalizované reprezentácie vzťahujúce sa na *race*, v ktorých sú „*zapisané rasistické premisy a propozície ako súčasť nespochybných predpokladov*“, čím umožňujú „*formuláciu rasistických výrokov bez nutnosti uvedomiť si rasistické predikáty, na ktorých sú tieto výroky založené*“ (Hall 2003: 91). Barbara Trepagnier v tejto súvislosti hovorí o tichom rasizme (*silent racism*), ktorým pomenúva „*zdieľané obrazy a predpoklady členov dominantnej skupiny o podriadených skupinách*“ (Trepagnier 2011: 354) a ktoré obsahujú viac než „*len*“ stereotypy Iných. Keďže rasizmus je spoločenská rutina, ktorou je preniknutá každodennosť, sú týmto tichým rasizmom „*infikovaní*“ (tamtiež) *všetci* členovia dominantnej skupiny. Autorka ďalej navrhuje vzdať sa opozičných kategórií „*rasistický*“ a „*nerasistický*“ a namiesto toho hovoriť o kontínuu rasizmu, na ktorého opačných koncoch by boli označenia „*menej rasistický*“ a „*viac rasistický*“ (tamtiež). Podobne Tomáš Profant cituje Rattansihho (2007) kontínum, v ktorom je odlišný „*silný*“ alebo „*biologický*“ rasizmus od „*kultúrnych stereotypov*“ (s. 23).

Podobné typológie sa mi nezdarujú primerané ani na označovanie prvkov rasistických nerovností, ako to robí Profant vzhľadom na indikátor HDP (s. 24), ani na pochopenie „*rasistického zapletenia*“ Profantových respondentov a respondentiek. Okrem toho sugerujú akúsi neutrálnu pozíciu autorov a autoriek, ako by táto nebola spojená s chápaním rasizmu. Vnímanie rasizmu je ale práve naopak úzko prepojené so spoločenskou pozíciou (Powell 2001) – a to sa týka aj vedcov a vedkýň (Helms 1993; Scheurich – Young 1997;

Sullivan – Tuana 2007). V Profantovom článku mi preto na jednej strane chýba reflexia autorovej vlastnej pozície a jej implikácií v rámci jeho výskumu. Na druhej strane sa mi zdá nutné zohľadniť z interseksionálneho hľadiska spoločenské pozície respondentov a respondentiek a v tejto súvislosti vnímať ich proces uvedomovania si vlastného „rasistického zapletenia“.

Preto sa chcem na záver zamerať na význam týchto výpovedí v procese rozvoja identity subjektov v spoločnostiach, ktorých súčasťou je rasizmus.

Model rozvoja identity vyvinutý Janet Helmsovou (*racial identity development*, Helms in Tatum 1997: 93–113) rozlišuje rôzne fázy pochopenia rasizovanej pozície človeka v systéme rasizmu. Helms za úlohu dominantných (teda *bielych*) ľudí v rasistickej spoločnosti považuje vyvinutie pozitívnej *bielej* identity založenej na porozumení sociálnej nerovnosti, a nie na predpokladanej nadradenosti, ktorá je však súčasťou socializačného procesu. Helmsovej model ozrejmuje, že pochopenie nerovných mocenských štruktúr je proces, v rámci ktorého sa vedomie o vlastnom „zapletení“ musí vlastne ešte len vytvoriť (tamtiež). V prvej fáze vnímanie indivídua zodpovedá dominantnej spoločenskej ideológii, *biely* človek verí v meritokraciu a „farbosleposť“ (*colorblindness*, Bonilla-Silva 2014) spoločnosti. Vývoj identity spočíva v postupnom chápaní fungovania rasizmu a mocenských vzťahov, ako aj v spracovaní nesúladu vlastnej socializácie a spoločenskej nerovnosti – s čím sú často spojené silné negatívne emócie. Cieľom transformácie je vytvorenie pozitívnej *bielej* identity prepojenej s anti-rasizmom. *Biely* človek svoje úsilie vtedy už nesústreďuje vo zvýšenej miere na rasizované skupiny, ale naopak rozširuje pole svojho vlastného pôsobenia – poslednú fázu Helms preto nazýva „autonómiou“. V tejto fáze je *biely* človek schopný prijať svoju sociálnu identitu, ako aj pochopiť s ňou spojené výhody, a nie napriek, ale vďaka tomu sa zasadzovať za spravodlivú spoločnosť (Tatum 1997: 114–128).

Typológiu tu uvádzam napriek možným výhradám, že tému Profantovho článku presúva do sociálnej psychológie, že je prevzatá z iného špecifického kontextu a že z interseksionálneho hľadiska je udržateľná len vtedy, ak sa v rámci komplexných mocenských vzťahov izoluje rasizmus. Helmsovej model bol kritizovaný (Rowe et al. 1994) a vyvíjaný ďalej (Wijeyesinghe – Jackson 2012), a v súčasnosti sa debaty o role *bielych* ľudí v anti-rasizme sústreďujú predovšetkým na koncept „allyship“ (pozri napríklad Sue et al. 2019) – spojenectvo ľudí patriacich k privilegovaným spoločenským skupinám s ľuďmi, ktorí sú v rámci mocenských vzťahov vylučovaní. Aj veľmi zjednodušené znázornenie na tomto mieste nám však umožňuje interpretovať vnímanie alebo vyjadrenia rozvojových pracovníkov a pracovníčok ako súčasť procesu vysporiadania sa s vlastnou rolou (a jej pochopenia) v kontexte globálnej nerovnosti, predovšetkým ak ide o prepojenie s rasizmom – a to sa mi zdá konštruktívnejšie ako autorom skôr nediferencované označovanie niečoho za „rasistické“ (s. 24, 34). Okrem toho som presvedčená, že podobné fázy spojené s meniacim sa vnímaním zodpovednosti, resp. „viny“ by sa dali vypracovať pre lokálne diskurzy o rasizme alebo pre spoločenské debaty – alebo dokonca pre vývoj spoločensko-vedného diskurzu.

AKO ĎALEJ?

Inštitucionalizácia rasizmu je „nemá rutina každodennej klasifikácie a kontroly“, ktorá „je činná ‚za chrbtom‘ subjektov, ktorým v rámci neosobných mocenských štruktúr priraduje miesto“ (Cohen 2017: 162). Okrem toho „lokálne ozveny [rasizmu] sú takmer vždy prepojené s extra- a transteritoriálnymi koncepciami a výrazmi, ktoré cirkulujú v širších kruhoch významu a praxe“ (Goldberg 2009a: 1273). Pre post-komunistické krajiny sú preto nutné široké analýzy procesov rasizácie, inštitucionalizovaného rasizmu, ale aj jeho prepojenia s inými historickými a priestorovými líniami. Počas komunizmu bolo štátom oficiálne zakázané zaoberať sa (kriticky) rasizmom, súčasne ho však režimy vpi-sovali do praktík vlastných inštitúcií a diskurzov (Drews-Sylla 2015: 224). Na základe

analýzy procesov „rasizovanej proletarizácie“ Rómov v krajinách strednej a východnej Európy (vrátane Slovenska a Českej republiky) Law tieto krajiny začleňuje do systému „globálnej rasizácie“ (Law 2012; pozri aj Dikötter 2008). Súčasťou rasizovaného Slovenska je ale aj historické popieranie vplyvu holokaustu na spoločnosť (Himka 2008; Shafir 2012), takisto ako iné mýty, na ktorých je založená, resp. aktívne vytváraná slovenská kolektívna identita (Krekovič et al. 2005; Steiger 2017). Podobne ako Hund (2017) v knihe „Ako sa Nemci stali bielymi“ by bolo teda treba vypracovať a analyzovať špecifické významy „bieloby“ na Slovensku a ich dôsledky z historického, sociálneho, politického a kultúrneho hľadiska (pozri aj Bonnett 1998, Essed et al. 2018). Zároveň je nutné zohľadniť prepojenosť rasizácie a rasizmu s neoliberalizmom (Goldberg 2009b), komplexitu transnacionálnych prepojení (napr. Fox – Mogilnicka 2019) a prelinanie postkoloniálneho a post-komunistického priestoru (Velickovic 2012; Lazarus 2012; Štefanescu 2012) alebo posilniť analýzy inštitucionalizovaného anticiganizmu (napríklad Powell – van Baar 2019) a intersekcionalne perspektívy (napríklad Grosfoguel et al. 2015). To všetko nebolo zámerom príspevku Tomáša Profanta. Jeho článok a ním podnietená debata sú však ďalším dôležitým krokom týmto smerom.

Literatúra

- Andersson, Mette (2017): Race: A Contested and Travelling Concept. In: Leulfstrud, Håkon – Sohlberg, Peter (eds.): *Concepts in Action*. Leiden: Brill, s. 284–301.
- Back, Les – Solomos, John (eds.) (2009): *Theories of race and racism: a reader*. Routledge student readers (second edition). London; New York: Routledge.
- Barskanmaz, Cengiz (2019): *Recht und Rassismus Eine rassismusanalytische Würdigung menschenrechtlicher Instrumente*. Berlin: Springer-Verlag GmbH.
- Bonilla-Silva, Eduardo (1997): Rethinking Racism: Toward a Structural Interpretation. *American Sociological Review*, Vol. 62, No. 3, s. 465, <doi:10.2307/2657316>.
- Bonilla-Silva, Eduardo (2014): *Racism without racists: color-blind racism and the persistence of racial inequality in America* (fourth edition). Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Bonnett, Alastair (1998): Who was white? The disappearance of non-European white identities and the formation of European racial whiteness. *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 21, No. 6, s. 1029–1055, <doi:10.1080/01419879808565651>.
- Cohen, Philip (2017): Unter die Haut: Antisemitismus, Rassismus und Antirassismus im Vereinigten Königreich. In: Annita Kalpaka – Nora Räthzel – Klaus Weber (ed.): *Rassismus: Die Schwierigkeit, nicht rassistisch zu sein*. Hamburg: Argument Verlag mit Ariadne, s. 157–248.
- Darnell, Simon C. (2007): Playing with Race: *Right to Play* and the Production of Whiteness in ‘Development through Sport’. *Sport in Society*, Vol. 10, No. 4, s. 560–579, <doi:10.1080/17430430701388756>.
- Dikötter, Frank (2008): The racialization of the globe: an interactive interpretation. *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 31, No. 8, s. 1478–1496, <doi:10.1080/01419870802208388>.
- Drews-Sylla, Gesine (2015): Rassismus als diskursive Praxis und gesellschaftliches System in der filmischen Darstellung: Marian (1996) und Horem Pádem (2004). In: Drews-Sylla, Gesine – Makarska, Renata (eds.): *Neue alte Rassismen? Differenz und Exklusion in Europa nach 1989*, Kultur und soziale Praxis. Bielefeld: Transcript, s. 221–251.
- Eley, Geoff (2009): The Trouble with ‘Race’. Migrancy, Cultural Difference, and the Remaking of Europe. In: Chin, Rita C.-K. – Fehrenbach, Heide – Eley, Geoff – Grossmann, Anita (eds.): *After the Nazi racial state: difference and democracy in Germany and Europe* (Social history, popular culture, and politics in Germany). Ann Arbor: University of Michigan Press, s. 137–181.
- Essed, Philomena – Farquharson, Karen – Pillay, Kathryn – White, Elisa Joyeds (2018): *Relating worlds of racism: dehumanisation, belonging, and the normativity of European whiteness*. Cham: Springer International Publishing.
- Fereidooni, Karim – El, Meraleds (2017): *Rassismuskritik und Widerstandsformen*. Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden, <doi:10.1007/978-3-658-14721-1>.
- Fox, Jon E. – Mogilnicka, Magda (2019): Pathological integration, or, how East Europeans use racism to become British. *The British Journal of Sociology*, Vol. 70, No. 1, s. 5–23, <doi:10.1111/1468-4446.12337>.
- Frankenberg, Ruth (2001): The Mirage of an Unmarked Whiteness. In: Brander Rasmussen, Birgit – Klinenberg, Eric – Nexica, Irene J. – Wray, Matt (eds.): *The Making and Unmaking of Whiteness*. Durham: Duke University Press, s. 72–96.
- Garner, Steve (2006): The Uses of Whiteness: What Sociologists Working on Europe Can Draw from US Research on Whiteness. *Sociology*, Vol. 40, No. 2, s. 257–275, <doi:10.1177/0038038506062032>.
- Goldberg, David Theo (2009a): Racial comparisons, relational racisms: some thoughts on method. *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 32, No. 7, s. 1271–1282, <doi:10.1080/01419870902999233>.

- Goldberg, David Theo (2009b): *The threat of race: reflections on racial neoliberalism*. Malden, MA: Wiley-Blackwell.
- Griffin, Gabriele – Braidotti, Rosi (2002): Whiteness and European situatedness. In: Griffin, Gabriele – Braidotti, Rosi (eds.): *Thinking differently: a reader in European women's studies*. London: Zed Books, s. 221–236.
- Grosfoguel, Ramon – Oso, Laura – Christou, Anastasia (2015): 'Racism', intersectionality and migration studies: framing some theoretical reflections. *Identities*, Vol. 22, No. 6, s. 635–652, <doi:10.1080/1070289X.2014.950974>.
- Guillaumin, Colette (1999): The Changing Face of 'Race'. In: Bulmer, Martin – Solomos, John (eds.): *Racism*, Oxford readers. Oxford; New York: Oxford University Press, s. 355–361.
- Hall, Stuart (1989): Rassismus als ideologischer Diskurs. *Das Argument*, No. 178, s. 913–922.
- Hall, Stuart (2003): The Whites of their Eyes. Racist Ideologies and the Media. In: Dines, Gail – Humez, Jean McMahon (eds.): *Gender, race, and class in media: a text-reader* (2nd ed.). Thousand Oaks: Sage Publications, s. 89–93.
- Hartman, Andrew (2004): The rise and fall of whiteness studies. *Race & Class*, Vol. 46, No. 2, s. 22–38, <doi:10.1177/0306396804047723>.
- Helms, Janet E. (1993): I also Said, 'White Racial Identity Influences White Researchers'. *The Counseling Psychologist*, Vol. 21, No. 2, s. 240–243, <doi:10.1177/0011000093212007>.
- Himka, John-Paul (2008): Obstacles to the Integration of the Holocaust into Post-Communist East European Historical Narratives. *Canadian Slavonic Papers*, Vol. 50, No. 3–4, s. 359–372, <doi:10.1080/00085006.2008.11092588>.
- Hund, Wulf D. (2017): *Wie die Deutschen weiß wurden: kleine (Heimat)Geschichte des Rassismus*. Stuttgart: J.B. Metzler Verlag.
- Irmen, Lisa – Linner, Ute (2010): Reprezentace genericky maskulinních názvů osob. Teoretická integrace do-savadních poznatků. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, Vol. 12, No. 2, s. 3–11.
- Jäger, Siegfried (1997): Zur Konstituierung rassistisch verstrickter Subjekte. In: Mecheril, Paul – Teo, Thomas (eds.): *Psychologie und Rassismus*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag, s. 132–152.
- Kalpaka, Annita – Rätzl, Nora – Weber, Klaus (eds.) (2017): *Rassismus: die Schwierigkeit, nicht rassistisch zu sein*. Texte kritische Psychologie (Dritte Auflage). Hamburg: Argument Verlag.
- Kalpaka, Annita – Rätzl, Nora (2017): Die Schwierigkeit, nicht rassistisch zu sein – 30 Jahre später. In: Annita Kalpaka, Nora Rätzl, Klaus Weber (eds.): *Rassismus: die Schwierigkeit, nicht rassistisch zu sein*. Hamburg: Argument Verlag mit Ariadne, s. 7–39.
- Kaminsky, Amy (1994): Gender, Race, Raza. *Feminist Studies*, Vol. 20, No. 1, s. 7–31, <doi:10.2307/3178428>.
- Kerner, Ina (2007): Challenges of Critical Whiteness Studies, <<https://translate.eipcp.net/strands/03/kerner-strands01en.html>>.
- Krekovič, Eduard – Mannová, Elena – Krekovičová, Eva (eds.) (2005): *Mýty naše slovenské*. Bratislava: Academic Electronic Press.
- Law, Ian (2012): *Red racisms: racism in communist and post-communist contexts*, <<http://site.ebrary.com/id/10801600>>.
- Lazarus, Neil (2012): Spectres haunting: Postcommunism and postcolonialism. *Journal of Postcolonial Writing*, Vol. 48, No. 2, s. 117–129, <doi:10.1080/17449855.2012.658243>.
- Loftsdóttir, Kristín (2014): Within a 'white' affective space: racialization in Iceland and development discourses. *Social Identities*, Vol. 20, No. 6, s. 452–470, <doi:10.1080/13504630.2015.1004996>.
- McWhorter, Ladelles (2005): Where do white people come from? A Foucaultian critique of Whiteness Studies. *Philosophy & Social Criticism*, Vol. 31, No. 5–6, s. 533–556, <doi:10.1177/0191453705055488>.
- Nižňanský, Eduard (2016): *Politika antisemitizmu a holokaust na Slovensku v rokoch 1938 – 1945*. Banská Bystrica: Múzeum Slovenského národného povstania.
- Plümecke, Tino (2013): *Rasse in der Ära der Genetik: die Ordnung des Menschen in den Lebenswissenschaften*. VerKörperungen. Bielefeld: Transcript.
- Poslon, Xenia-Daniela – Lášticová, Barbara – Popper, Miroslav – Hrgáčová, Lucia – Belán, Dóra (2020): *Postoje, politický diskurz a kolektívne správanie majority voči Rómom na Slovensku. Výsledky reprezentatívneho výskumu* (Národná správa). Bratislava: Ústav výskumu sociálnej komunikácie SAV, <<http://polrom.eu/wp-content/uploads/2020/02/d2.9-country-report-slovakia-sk.pdf>>.
- Powell, Rebecca (2001): Letter Three: Confronting Racism. *Counterpoints*, Vol. 149, s. 19–37.
- Powell, Ryan – van Baar, Huub (2019): The Invisibilization of Anti-Roma Racisms. In: van Baar, Huub – Ivasiuc, Ana – Kreide, Regina (eds.): *The Securitization of the Roma in Europe*. New York: Palgrave Macmillan, s. 91–113.
- Power, Marcus (2006): Anti-racism, deconstruction and 'overdevelopment'. *Progress in Development Studies*, Vol. 6, No. 1, s. 24–39, <doi:10.1191/1464993406ps125oa>.
- Profant, Tomáš (2020): Rasizmus v rozvoji a v rozvojovej spolupráci. *Mezinárodní vztahy / Czech Journal of International Relations*, Vol. 55, No. 1, s. 1–20, <doi:10.32422/mv.1611>.
- Rattansi, Ali (2007): *Racism: a very short introduction*. Very short introductions. Oxford; New York: Oxford University Press.

- Rideout, Lisa (2011): Representations of the Third World in NGO advertising: Practicalities, colonial discourse and western understandings of development. *Journal of African Media Studies*, Vol. 3, No. 1, s. 25–41, <doi:10.1386/jams.3.1.25_1>.
- Rowe, Wayne – Bennett, Sandra K. – Atkinson, Donald R. (1994): White Racial Identity Models: A Critique and Alternative Proposal. *The Counseling Psychologist*, Vol. 22, No. 1, s. 129–146, <doi:10.1177/0011000094221009>.
- Scheurich, James Joseph – Young, Michelle D. (1997): Coloring Epistemologies: Are Our Research Epistemologies Racially Biased? *Educational Researcher*, Vol. 26, No. 4, s. 4–16, <doi:10.3102/0013189X026004004>.
- Shafir, Michael (2012): Denying the Shoah in Post-Communist Eastern Europe. In: Wistrich, Robert S. (ed.): *Holocaust Denial*. Berlin, Boston: DE GRUYTER, <doi:10.1515/9783110288216.27>.
- Song, Miri (2018): Why we still need to talk about race. *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 41, No. 6, s. 1131–1145, <doi:10.1080/01419870.2018.1410200>.
- Ștefănescu, Bogdan (2012): *Postcommunism, postcolonialism: siblings of subalternity*. București: Editura Universității din București.
- Steiger, Petra (2017): Slovakia as a Good Idea. The Politics of Nation Branding and the Making of Competitive Identities. In: Götz, Irene – Roth, Klaus – Spiritova, Marketa (eds.): *Neuer Nationalismus im östlichen Europa: kulturwissenschaftliche Perspektiven, Ethnografische Perspektiven auf das östliche Europa*. Bielefeld: Transcript, s. 205–225.
- Sue, Derald Wing – Alsaidi, Sarah – Awad, Michael N. – Glaeser, Elizabeth – Calle, Cassandra Z. – Mendez, Narolyn (2019): Disarming racial microaggressions: Microintervention strategies for targets, White allies, and bystanders. *American Psychologist*, Vol. 74, No. 1, s. 128–142, <doi:10.1037/amp0000296>.
- Sullivan, Shannon – Tuana, Nancy (eds.) (2007): *Race and epistemologies of ignorance*. SUNY series, philosophy and race. Albany: State University of New York Press.
- Tanner, Jakob (2018): Race und ‘Rasse’. Politische Bedeutungen und historische Kontexte (Gespräch mit Christian Geulen). In: Foroutan, Naika – Geulen, Christian – Illmer, Susanne – Vogel, Klaus – Wernsing, Susanne (eds.): *Das Phantom ‘Rasse’. Zur Geschichte und Wirkungsmacht von Rassismus*. Wien: Böhlau, s. 35–44.
- Tatum, Beverly Daniel (1997): *‘Why are all the Black kids sitting together in the cafeteria?’ and other conversations about race* (1st ed.). New York: BasicBooks.
- Trepagnier, Barbara (2011): Silent Racism. In: Coates, Rodney D. (ed.): *Covert racism: theories, institutions, and experiences*. Studies in critical social sciences. Leiden; Boston: Brill, s. 353–364.
- Velickovic, Vedrana (2012): Belated alliances? Tracing the intersections between postcolonialism and post-communism. *Journal of Postcolonial Writing*, Vol. 48, No. 2, s. 164–175, <doi:10.1080/17449855.2012.658247>.
- Verney, Kevern (2006): *The debate on black civil rights in America*. Issues in historiography. Manchester; New York: Manchester University.
- Weiner, Melissa F. (2012): Towards a Critical Global Race Theory: Critical Global Race Theory. *Sociology Compass*, Vol. 6, No. 4, s. 332–350, <doi:10.1111/j.1751-9020.2012.00457.x>.
- Wijeyesinghe, Charmaine – Jackson, Bailey W. (eds.) (2012): *New perspectives on racial identity development: integrating emerging frameworks* (2nd ed.). New York: New York University Press.

AUTHOR BIOGRAPHY

Dr. Miša Krenčeyová studied Development Studies and obtained her PhD in African Studies at the University of Vienna. In 2019 and 2020, she was a visiting professor at the Department of Development Studies at the University of Vienna. In her research and teaching, she focuses on power analysis, empowerment, and intersectionality, the politics of diversity and gender, racism and whiteness, critical development studies, cultural studies, and critical pedagogy.

Rasismus bílého boha

Reakce na článek Tomáše Profanta (2020): Rasismus v rozvoji a v rozvojové spolupráci. Mezinárodní vztahy / Czech Journal of International Relations, Vol. 55, No. 1, s. 21–40, <doi:10.32422/mv.1611>.

TOMÁŠ RYŠKA

University of Economics Prague/CEMS, Prague, Czech Republic

E-mail: t.ryska@seznam.cz

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-3974-1597>

Racism of a White God

DOI: <<https://doi.org/10.32422/mv/cjir.1714>>.

Článek „Rasismus v rozvoji a v rozvojové spolupráci“ (Profant 2020) představuje českým a slovenským čtenářům důležité téma, které na poli zdejších rozvojových studií prozatím překvapivě nebylo zpracováno. Po více než dvaceti letech, v průběhu kterých jsem se zabýval problematikou mezinárodního rozvoje a humanitarismu z pozice akademické, aktivistické nebo konzultantské, považuji téma rasismu pro rozvojový sektor za jedno z nejdůležitějších. I proto článek Tomáše Profanta vítám.

Vliv rasismu na praxi rozvojových iniciativ, kterým byli a jsou vystavováni místní lidé v různých částech světa, představoval běžnou součást projevů a debat, jichž jsem se účastnil ať již v rámci UNPFII v New Yorku, v rámci pracovní skupiny UNWGIP v Ženevě nebo jinde. Zkušenosti lidí z různých kontinentů si byly blízké jako vejce vejci (přestože se mohly odehrát v odlišných geografických lokalitách a obdobích). Praxe projektů v severním Thajsku a Laosu, jež jsem studoval prostřednictvím každodenních životů rozvojových pracovníků i příjemců jejich pomoci, byla těmto zkušenostem stejně tak blízká. Pochopil jsem, že se nejedná o ojedinělé incidenty nebo individuální selhání, ale o vlastnost mezinárodního rozvoje.

„Koncept ‚bílý bůh‘“ není metaforou nějaké institucionalizované formy náboženství. Jedná se spíše o širší pojem, kterým chci vyjádřit komplexní směs kapitálem řízeného trhu, západních hodnot s křesťanskými kořeny, společně s imaginacemi a sny, které tvoří nástroje k vládnutí nad lidskými životy. „*[K]oncept také poukazuje na nositele těchto hodnot a myšlení, na západní rozvojové organizace,*“ napsal jsem inspirován etnografickým výzkumem rozvojových projektů v horách severního Thajska a Laosu (Ryška 2012: 109).

Na následujících řádcích nabídnu několik příkladů rasismu, s nimiž jsem se setkal při výzkumu rozvojových projektů pro děti etnických minorit organizovaných zahraničními křesťanskými organizacemi v Thajsku a rozvojového programu v horách severního Laosu, při kterém došlo k rozsáhlým přesunům horských etnik do nížin. Tyto příklady vsazují do kategorií, ve kterých rasismus v rozvoji rámuje Tomáš Profant. „*Třemi základními formami jsou diskurzivní, systémová a každodenní,*“ píše (Profant 2020: 5).

ROZVOJOVÝ DISKURZ KŘESŤANSKÝCH ORGANIZACÍ V THAJSKU

V následující části se zaměřím na první z těchto forem rasismu, na rozvojový diskurz. Budu při tom čerpat z výzkumu projektů organizovaných křesťanskými rozvojovými organizacemi v severním Thajsku. Přestože se o nich mnoho neví a jejich aktivity unikají pozornosti nejen širší veřejnosti, ale i výzkumu, náboženské rozvojové organizace (FBDO)

dnes v mezinárodním rozvoji hrají klíčovou roli a těší se výjimečné důvěře donorů. Význam náboženských organizací prozrazuje důvěra, kterou jim delegují některé západní vlády. Například britská vláda přislíbila zdvojnásobit částku přidělenou FBDO prostřednictvím tzv. Bílé knihy (DFID 2009). Během administrativy prezidenta Georga W. Bushe se finanční podpora křesťanským organizacím působícím mimo území USA zdvojnásobila z 10,5 % v roce 2001 na 19,9 % v roce 2005 (Rick 2009). McDuie-Ra a Rees (2010) popisují rozvoj založený na víře jako vertikální proces (*top-down process*), v němž hrají ústřední roli mezinárodní finanční instituce jako Světová banka.

Toto nové spojení rozvoje s náboženstvím propagují populární světové celebrity. Podporou různých křesťanských projektů jako školy a sirotčince přesvědčují další dárcy a nadace, aby je následovaly. Význam celebrit pro FBDO ukázal například Bono, zpěvák U2. Bonův pozdrav biskupovi z Canterbury byl zveřejněn jako součást zprávy Světové banky: „*Doufám, že všichni na této konferenci Víry a Rozvoje [Faith and Development Conference] vědí, jak důležitou roli musí církev hrát. Ohromilo mě, co se stalo ve Spojených státech s nejkonzervativnějšími denominacemi. Poslouchaly, učily se, a když se spící obr probudil, opravdu se pustily do práce. Zajímají se o HIV/AIDS, o nerovnosti. Církev má šanci představit se nové generaci skeptiků v jiném světle tím, že přijme otázku chudoby za největší morální výzvu dneška*“ (Marshall – Keough 2005: xiii).

Většina zahraničních rozvojových projektů v horách severního Thajska je organizovaná a financovaná křesťanskými organizacemi z USA a Evropy. Nejedna zahraniční rozvojový pracovník v Chiang Rai zmiňoval přípravný kurz, který absolvoval před příjezdem do Thajska. Jeden ze světově proslulých výcvikových kurzů pro křesťanské rozvojové pracovníky poskytuje organizace Youth With A Mission (YWAM). V průběhu přípravného tréninku seznamují publikace YWAM studující s konceptem „Okno 10/40“ a s ideologií přetrvávající duchovní a náboženské války. Termín „Okno 10/40“ symbolizuje geografické území s největší nekřesťanskou populací na světě. Tato oblast se rozkládá od desátého do čtyřicátého stupně severně od rovníku a rozpíná se od severní Afriky až po Čínu.

„*Proč se potřebují oddaní křesťané zaměřit na Okno 10/40? Protože to je útočiště Satana. Lidé žijící v Okně 10/40 trpí nejen hladu a nižší kvalitou života ve srovnání se zbytkem lidstva, ale byla jim také odeprána transformující, život dávající, společenství měnící síla evangelia. [P]ečlivé pozorování Okna 10/40 naznačuje, že Satan svými silami vytvořil teritoriální pevnost, aby tak omezil šíření evangelia na tomto území. V tomto desetiletí musíme výrazně zvýšit naše úsilí, abychom se dostali k těm, kteří žijí v okně 10/40. Máme-li být věrni Písmu a poslušní Kristovu mandátu, [...] máme-li dát všem národům skutečnou příležitost zažít lásku, pravdu a spasitelnou sílu Ježíše Krista, musíme se dostat do samotného jádra nezasažených – okna 10/40,*“ píše Bush (1995: 15).

Vybavení specifickým vnímáním světa a osvědčenými postupy, dlouhodobě úspěšné projekty křesťanských organizací v severním Thajsku následují shodnou strategii – domovy pro děti z hor společně se školním vzděláním. V rámci těchto rozvojových aktivit jsou děti v raném věku odebírány z rodin, zbaveny vědění a jazyka svých rodičů, vychovávány dle křesťanských hodnot. Zatímco se vlády Kanady, Austrálie a Nového Zélandu za křesťanské rozvojové programy formou rezidenčních škol pro děti nativních obyvatel omluvily a nabídly odškodnění, stejný design dnes představuje jednu z nejpobulárnějších strategií křesťanských rozvojových organizací. Jak ukazuje můj dlouhodobý výzkum mezi Akhay, kteří v těchto institucích vyrůstali, myšlení a hodnoty, jež jim byly vštípeny, nepřinášá absolventům spokojené životy v moderní thajské společnosti, ale spíše chudobu, rozvrat rodinných vztahů a problémy s identitou. Tedy podobné důsledky, kterým čelí přeživší křesťanského rozvoje z Kanady, Austrálie a Nového Zélandu.

Kolonialismus a otroctví byly založeny na produkci rasistického myšlení, které zobrazovalo Afričany jako „divochy“ a vyzývalo „bílé spasitele“, aby je civilizovali. Mezi koloniální „civilizační misí“ a „humanitární intervencí“ rozvoje zůstává příliš mnoho

podobností. Zatímco produkce rasistických myšlenek a praktik pokračuje, pokračuje také exploatace místních zdrojů. „*Státem schvalované nebo nezákonné vytváření a zneužívání zvýšené hrozby předčasného úmrtí určité skupiny obyvatel,*“ definuje rasismus Gilmore (2007: 28).

„*Základním prvkem kontinuity rasistického civilizačního diskurzu z koloniálního období je duální rozdělení subjektů a objektů diskurzu. Z civilizovaných se stali rozvinutí a z barbarů rozvíjející se. Objektem diskurzu ovšem již nejsou (jen) lidé, ale jsou jimi (i) geografické jednotky,*“ píše Profant (2020: 26). Pro křesťanské rozvojové pracovníky z Chiang Rai byl svět rozdělen na prostor světla a temna. Zatímco temno je naplněno chudobou a utrpením, světlo představuje bezpečí, blahobyt a prosperitu pod ochranou Pána. Boj s chudobou a rozvoj tak znamená cestu z temna na světlo, zavření vlastního myšlení výměnou za víru bílého muže. Vědění, jazyk, zvyky, filozofie či historie domorodých lidí, coby dílo Satana, jsou nejen bezcenné, ale jsou dokonce příčinou chudoby a utrpení. V diskurzu křesťanských rozvojových organizací má hodnota myšlení lidí z hor v hierarchii vědění zcela jasné místo.

V průběhu let jsem si uvědomil, že rozvojový průmysl je založen na této rasistické hierarchii vědění. „*Přenos znalostí prostřednictvím školení, nástrojů, senzibilizace a manúalů z globálního severu na globální jih, z městských na venkovské, ze starých na mladé, spočívá na rasistických předpokladech živených sexismem, ageismem, třídou, náboženstvím a národností,*“ píše Crewe (2017).

Přestože východiska a přístupy napříč rozvojovým sektorem mohou být různá, příklad technologie rotačního zemědělství ukazuje, že i sekulární organizace přichází s vlastními hodnotami, představami, metodologiemi a strategiemi, jejichž delegovaná hodnota zaujímá v hierarchii vědění privilegovanou pozici. Technologie rotačního zemědělství, kterou lidé z hor úspěšně praktikovali po generace, byla koncem šedesátých let označena mezinárodními experty za neefektivní, neudržitelnou a nešetrnou pro životní prostředí. Po desítkách let výzkumu dnes víme, že „*swidden agriculture*“ je do hor severního Thajska vhodná a efektivní metoda. Nicméně, společným úsilím státu a rozvojových organizací již byla eradikována (Forsyth – Walker 2008; IKAP 2006).

Tato rasistická hierarchie hodnoty vědění, jako Bourdieho doxa, je jakousi „*tichou tradicí*“ rozvoje – samozřejmá a nikdo o ní nemluví (Bourdieu 1977: 170). „*Známe rčení, vědění je moc, vždy neplatí. Stává se, že moc nabízí falešné zdání moudrosti,*“ připomíná Crewe (2017).

INSTITUCIONÁLNÍ RASISMUS A RASOVÁ KAŽDODENNOST ROZVOJOVÝCH ORGANIZACÍ V LAOSU

V této části nabídnou příklad každodenní formy rasismu v rozvoji prostřednictvím kauzy sexuálního zneužívání akhaských dívek a žen, které čelily dvě zahraniční organizace v Laosu. Chvíle, kdy rozvojové instituce vzdorují skandálu a jejich důvěryhodnost je v ohrožení, nabízí příležitost sledovat projevy rasismu v praxi krizového managementu par excellence. „*Drobné rasistické akty běžného života nie sú náhodné, ale sú v každodennom rasizme konceptualizované ako súčasť širšieho vzorca správania, ktorý im dáva zmysel. Rasizmus potom nie je (len) diskurzom alebo štruktúrou, ale je aj konkrétnou praxou, ktorú vykonávajú konkrétni aktéri,*“ píše Profant (2020: 26).

V průběhu výzkumu v severním Laosu mezi lety 2001–2009 jsem pozoroval několik vesnických komunit, které byly přesunuty z těžko dostupných horských oblastí do nížiny a podél hlavních silnic distriktu Muang Long (Ryška 2006). Na tomto, místní vládou podporovaném rozvojovém programu, který měl zvýšit kvalitu života lidí z hor a zamezit produkci opia, se přímo anebo nepřímo podílela řada multilaterálních, bilaterálních a nevládních organizací (Baird 2007). Výsledky programu byly katastrofické – mortalita v některých vesnicích dosahovala první rok po přesunu až 40 %, společně s nedostatečným přístupem k jídlu, bez naděje na lepší budoucnost. Ve vesnici, kde jsem v roce 2003 pobýval, byla

úmrtnost natolik drastická, že se v některých dnech pohřbívalo i více lidí najednou. Mezi oběti patřili zejména malé děti a starci. „*Charles Alton, konzultant rozvojového programu OSN [UN Development Programme] v roce 2004 uvedl, že lidé z hor, kteří jsou stěhováni do nových vesnic, nepostrádají pouze rýží, ale také čelí nemocem – malárii, střevním problémům a parazitům –, kterým byli vysoko v horách vystaveni pouze zřídka. Mezinárodní NGO zaznamenala míru mortality mezi těmito lidmi téměř čtyřikrát vyšší než je národní průměr,*“ napsal *The Economist* (2005).

V roce 2006 jsem natočil hodiny výpovědí Akhaů zachycující rozsáhlá svědectví o sexuálnímu zneužívání místních dívek pracovníky zahraničních rozvojových organizací. Tyto nahrávky daly vzniknout kauze, která se řešila na úrovni evropských vlád a OSN a kterou autoři knihy *The Indigenous World* zařadili mezi nejvýznamnější události roku 2007 (IWGIA 2007). Na nahrávkách pořízených s vesničany a akhaskými zaměstnanci zahraničních rozvojových organizací v jazyce Akha, horalé identifikují dvě významné rozvojové organizace – norskou křesťanskou organizaci Norwegian Church Aid (NCA) a francouzskou Action Contre La Fame (ACF).

„[...] obvinění, pořízená za použití natočených svědectví Akhaů, přiměla NCA k šetření. Přestože byla nestrannost vyšetřovatelů zpochybněna, jelikož hlavní vyšetřovatel byl dřívějším zaměstnancem NCA, došli vyšetřovatelé k závěru, že ti, kteří pracovali pro NCA nebo k ní byli přidružení, skutečně žádali vesničany, aby jim poskytli mladé ženy na sex. Vyšetřovatelé se však překvapivě pokusili bagatelizovat význam výše zmíněných obvinění tvrzením, že jednání rozvojových pracovníků bylo v souladu s akhaskou kulturou a že žalobci dostatečně neporozuměli sociálním zvykům Akhaů v Laosu. Antropolog Eisel Mazard nicméně ukázal, že vyšetřovatelé ignorovali etické otázky. Zároveň vyšetřovatele tvrdě kritizoval za bagatelizaci významu mocenských vztahů mezi domorodými lidmi a cizími pracovníky nevládních organizací,“ uvedl Baird (2007: 363). Vedle nestrannosti vyšetřovatelů poukazovali výzkumní pracovníci působící v oblasti na pochybnou metodologii vyšetřování (například Baird 2007; Mazard 2006, 2007).

Celé „vyšetřování“ ACF spočívalo v návštěvě deseti vesnic během deseti dnů terénní práce v období dešťů; vyšetřování NCA trvalo jedenáct dní. Příloha ke zprávě ACF uvádí, že „reportérka“ strávila v každé vesnici jen několik hodin, setkala se s vesnickými autoritami a pokusila se získat některé vesnické ženy a dospívající dívky pro sérii rozhovorů. Tyto rozhovory na extrémně citlivá témata (sexuální aktivity s mocnými lidmi, včetně prostitutek, nátlaku a znásilnění) byly vedeny etnický a kulturně cizí vyšetřovatelkou, Francouzskou Isabelle Devaux. Rozhovory byly provedeny prostřednictvím dvou překladatelů – nejprve z jazyka Akha do jazyka Lao, poté z Lao do francouzštiny (Association Batik International 2006). Podobně tak vyšetřovatelé NCA, australský antropolog Chris Lyttleton a norská pracovnice Save the Children Kristin Ingebrigtsen, nemluvili jazykem Akha a museli komunikovat prostřednictvím tlumočnicků. Ani jedna ze zpráv neposkytla informace o tom, jak byli vybráni respondenti, jak byla zajištěna jejich bezpečnost nebo jak byly rozhovory zaznamenány a jak se záznamy vyšetřovatelé naloží.

Přesto obě zprávy uvádí informace o rozsáhlém zneužívání: „*V každé vesnici, kde byly vedeny rozhovory, bylo potvrzeno, že zaměstnanci nevládních organizací občas požadují partnerky na sex. To se lišilo mezi vesnicemi od jednou za několik měsíců po 2–3krát za měsíc, někdy více...*“ (Lyttleton – Ingebrigtsen 2006). Použitá metodologie a antropologická analýza umožnily autorům zprávy interpretovat tato a mnohá další zjištění způsobem, který umožnil organizacím prohlásit, že obvinění byla falešná a rozvojoví pracovníci jednali v souladu s místní kulturou.

Zpráva ACF prezentuje podobná zjištění, pouze je prezentuje v jiném kontextu a s jinými definicemi klíčových pojmů. „Sexuální zneužívání“ je například definováno jako něco, co se děje pouze 14letým (a mladším dětem), nikoliv 15letým; a neověřený předpoklad vyšetřovacího týmu ACF (který je jednoduše deklarován), že všechna obvinění sexuálního zneužívání se týkají „mladých žen“ ve věku 15 let a starších (Association Batik

International 2006). Tyto dvě definice by sami o sobě stačily k „prokázání“, že nedošlo k žádnému pohlavnímu zneužívání, bez potřeby jakéhokoli vyšetřování. „*Toto kruhové uvážování je podobné přístupu autorů zprávy NCA, kteří se snažili prokázat, že jednání rozvojových pracovníků, při kterém žádají sex s vesnickými dívkami, je v souladu s akhaskou kulturou,*“ kritizoval zprávu ACF Mazard (2007: 2).

„*Nejistili jsme žádné oběti zneužívání, pokud se nerozhodneme označit celý jejich sexuální systém za násilný,*“ uvádí autoři zprávy NCA. Zatímco v antropologické studii z roku 2004 popisuje australský antropolog Chris Lyttleton situaci v akhaských vesnicích jako „*widespread coercion and prostitution in Akhaland*“, ve zprávě pro NCA o dva roky později shledal „*nátlak*“ na dívky jako nepravděpodobný (Lyttleton 2004). „*Na základě antropologického posouzení toho, co může být mezi akhaskými teenagery považováno za ‚normální‘ randění, je kategorie ‚normálního chování‘ rozšířena tak, aby zahrnovala i vztahy nezletilých dívek s cizími rozvojovými pracovníky, kteří platili místním mladým mužům za to, aby donutili dospívající ženy k sexu s cizincem. [...] Ochota obviněných smazat tato svědectví a jen tak je nahradit jakýmsi antropologickým náčrtem toho, co ‚je‘ akhaská kultura (prostřednictvím zobecnování vytvořených cizinci), je pozoruhodným rysem tohoto skandálu,*“ píše Mazard (2007: 8).

Dne 26. ledna 2007 uspořádala organizace NCA setkání v laoském hlavním městě Vientianne, kam byly pozvány mezinárodní organizace působící v regionu a ostatní zástupci sektoru mezinárodního rozvoje. Na setkání představilo vedení organizace výsledky vyšetřování: veškerá nařčení byla vyvrácena a žádný zaměstnanec NCA nebyl shledán vinným z pochybení. Plni optimismu vyzvali členové vedení NCA hosty, aby tato falešná obvinění považovali za příležitost k preventivním opatřením, novým směrnícím atd., určitě však ne za příležitost k přiznání nebo omluvě. Svě prohlášení podpořili vysvětlením prostřednictvím argumentu o „*lokální kultuře*“ ze závěrečné zprávy Chrise Lyttletona.

„*Každý rozumný člověk, který si přečte zprávu ACF (stejně jako zprávu NCA), musí dojít k závěru, že potvrzuje stejně ponurou realitu, jako samotná obvinění – přes závoj selektivních definic a metodologických předpokladů, které slouží k ospravedlnění dotyčné obviněné agentury,*“ napsal o meetingu NCA Mazard (2007: 2). Způsob, kterým organizace vyřešily problém, je příkladem rasistické hierarchie, ve které hodnota akhaských žen není s hodnotou žen norských či francouzských rovna. Představa, že by dotyčné organizace vysvětlili norské veřejnosti praktiky, při kterých by akhaští rozvojoví pracovníci žádali sex s chudými norskými dívkami ve vesnicích, kde by pracovali na projektu, odkazem na předmanželský sex, který je v Norsku běžnou součástí místní kultury, je absurdní.

„*Nechme stranou pochybnou antropologii ustanovující ‚normálnost‘ takového jednání. [...] Bohatství a mobilita těchto cizinců umožňuje, aby selektivně zneužívali tolerantní prvky kterékoli hostitelské kultury a jakmile to považují za vhodné, okamžitě se vzdali veškeré odpovědnosti vůči stejnému kodexu chování. To je základní kámen kultury bez-trestnosti, která prostupuje rozvojovým průmyslem, založená na nepřiměřené moci, jež drží vyslanci industrializace nad svými ‚hostiteli‘,*“ tvrdí Mazard (2006: 7).

GLOBALNÍ RASISTICKÝ SYSTÉM A ROZVOJOVÁ STUDIA

Byť nepřímou a možná nezáměrně, text Tomáše Profanta nám připomíná, jak velký význam mohou mít specifické tradice oborů na vědění, resp., jak hluboké krizi čelí rozvojová studia. Zdá se, že absence rasismu v analýze rozvoje není problémem pouze v česko-slovenském prostoru, ale i v anglicky psané literatuře (Crewe – Fernando 2006; Sriprakash – Tikly – Walker 2019). Zatímco pro rozvojová studia představuje vztah mezi rasismem a rozvojem spojení, které dosud nebylo reflektováno, antropologie se vyrovnává se svou koloniální historií již bez mála sto let (například Boas 1938; Ferguson 2006).

Nechvalné počátky antropologie ve službách zájmů koloniálních mocností daly vzniknout historickému traumatu, kterého se obor dodnes nezbavil. Uvědomění a přiznání problematické praxe pomohlo vzniknout intenzivnímu epistemickému nástroji sebereflexe,

kterým dnes kriticky promýšlíme nejen spolupráci s koloniálními mocnostmi, působení antropologů ve službách armády, v komerčním sektoru nebo právě v rozvojových projektech. Kritická reflexe vlastní pozice se stala součástí antropologické imaginace a praxe (například Kuřík 2015; Rabinow 1977). Antropologická sebereflexe prohlubuje pozornost vůči rozličným formám nerovnosti a zároveň znejistňuje pozice, ze kterých přemýšlíme a jednáme. Problematické počátky našeho oboru nás naučily věnovat velkou pozornost moci nad reprezentací „druhých“, kterou coby autoři držíme, ale i zodpovědnosti, která se s touto mocí pojí. Rasistickou obhajobu sexuálního zneužívání akhaských dívek Chrise Lyttletona proto vnímám jako individuální selhání antropologa. Naopak způsob, kterým se k problému postavily organizace, je příkladem hniloby usazené v samém nitru systému mezinárodního rozvoje.

K vytvoření lepší budoucnosti je třeba vyrovnovat se s minulostí. Rozvojový sektor ovšem minulost zakrývá. Problémy chudých jsou pro něj problémy současné. Ty nabízí další příležitosti na budoucí projekty, financování, práci. „*The upbeat mood of a bureaucrat in the development industry is easily understood: every problem, in principle, offers the prospect of a new proposal, and new funding, to solve it,*“ píše Mazard v souvislosti s kauzou sexuálního zneužívání (2007). Rozvojové projekty tak mohou být vnímány jako dobročinné intervence ve prospěch chudých, místo toho, aby se pozornost upřela například směrem k politikám reparací. Vymýcení bílého privilegia z rozvojového sektoru musí předcházet kritická reflexe nepohodlné historie. Způsob, kterým systém rozdává karty, nedává této výzvě valnou naději.

Literatura

- Association Batik International (2006): *Counter-Inquiry on the accusations involving ACF within the programs implemented in the Muang Long District (Laos)*. Action Contre La Faim.
- Baird, Ian G. (2007): Laos. Pages 356–365. In: *The Indigenous World 2007*. International Work Group for Indigenous Affairs (IWGIA), Copenhagen, Denmark.
- Boas, Franz (1938): *The Mind of Primitive Man*. New York, NY: Macmillan.
- Bourdieu, Pierre (1977): *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bush, Luis (1995): *Praying Through the 100 Gateway Cities*. Edmonds: YWAM Publishing.
- Crewe, Emma – Fernando, Priyanthi (2006): The elephant in the room: racism in representations, relationships and rituals. *Progress in Development Studies*. Thousand Oaks: SAGE.
- Crewe, Emma (2017): *Racism in international development encounters*. Emma Crewe Blog. Dostupné z: <<https://emmacrewe.com/blog/racism-international-development-encounters>>.
- DFID (2009): *White Paper Eliminating World Poverty: Building our common future*. UKAid.
- Ferguson, James (2006): *Global Shadows: Africa in the Neoliberal World Order*. Durham: Duke University Press Books.
- Forsyth, Tim – Walker, Andrew (2008): *Forest Guardians, Forest Destroyers: The Politics of Environmental Knowledge in Northern Thailand*. Chiang Mai: Silkworm Books.
- Gilmore, Ruth Wilson (2007): *Golden gulag: Prisons, surplus, crisis, and opposition in globalizing California*. Berkeley, CA: University of California Press.
- IKAP (2006): *Pga k'nyau Knowledge on Rotational Farming in Northern Thailand*. Swiss Agency for Development and Cooperation.
- IWGIA (2007): *The Indigenous World 2007*. International Work Group for Indigenous Affairs.
- Kuřík, Bob (2015): Křišťál Latinské Ameriky: z punkového klubu k epistemologické involuci. In: Ondřej Horák-Hlucháč – Tomáš Profant (eds.): *Mimo Sever a Jih. Rozumět globálním nerovnostem a rozmanitostí*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, s. 243–266.
- Lyttleton, Chris (2004): *Watermelons, Bars and Trucks: Dangerous Intersections in NW Laos*. Bangkok: Rockefeller Foundation.
- Lyttleton, Chris – Ingebrigtsen, Kristian (2006): *Investigation of alleged sexual exploitation and abuse of Akha girls and women by Norwegian Church Aid (NCA) in Laos*. NORAD.
- Marshall, Katherine – Keough, Lucas (2005): *Finding Global Balance: Common Ground Between the Worlds of Development and Faith*. The World Bank, Washington DC.
- Mazard, Eisel (2006): *Observations on an aid-worker sex scandal in Laos: A brief analysis of the Norwegian Church Aid report on allegations of rape and sexual misconduct by their staff in Muang Long district*. Dostupné z: <http://www.akha.org/content/sexualabuse/onerebutaltothenoradreport.pdf>.
- Mazard, Eisel (2007): *Sex and Celibacy in the Poverty Industry: An analysis of a persistent misconduct scandal in Northern Laos involving the development agencies Action Contre la Faim and Norwegian Church Aid*. Dostupné z: <<http://www.akha.org/content/sexualabuse/sexandcelibacyinthepovertyindustry.pdf>>.

- McDuie-Ra, Duncan – Rees, John A. (2010): Religious actors, civil society, and the development agenda: the dynamics of inclusion and exclusion. *Journal of International Development*, 22(1), s. 2–36.
- Profant, Tomáš (2020): Rasismus v rozvoji a v rozvojové spolupráci. *Mezinárodní vztahy / Czech Journal of International Relations*, Vol. 55, No. 1, s. 21–40.
- Rabinow, Paul (1977): *Reflections on Fieldwork in Morocco*. Berkeley: University of California Press.
- Rick, James (2009): *Handle With Care: Engaging with faith-based organisations in development*. Oxford: INTRAC Oxbridge Court, Osney Mead.
- Ryška, Tomáš (2012): *Enterprising Faith: Ethnography of Faith-Based Development in Contemporary Thailand*. Prague: Charles University.
- Sriprakash, Aratih – Tikly, Leon – Walker, Sharon (2019): The erasures of racism in education and international development: re-reading the global learning crisis. *Compare: Journal of Comparative and International Education*.
- The Economist (2005): *Vicious triangle: An opium ban is a mixed blessing*. Aug 13th 2005. Dostupné z: <<https://www.economist.com/asia/2005/08/11/vicious-triangle>>.

Note

The author would like to thank Jeff Schonberg for inspiration and Bob Kuřík for his comments to the previous version of this paper.

AUTHOR BIOGRAPHY

Tomáš Ryška is a social anthropologist. He is an assistant professor at the Department of Strategy, the University of Economics Prague and at CEMS, where he specializes in the complex interrelations between design, ethnography, and strategy. His research focuses on humanitarianism and international development. He has written a doctoral thesis titled *Enterprising Faith: Ethnography of Faith-Based Development in Contemporary Thailand* at the University of California – Berkeley. He firmly believes in the tradition of ethnographic research.

Inflace rasismu, devalvace chudých a fetišizace kritiky: odpověď na článek Tomáše Profanta

Reakce na článek Tomáše Profanta (2020): Rasismus v rozvoji a v rozvojové spolupráci. Mezinárodní vztahy / Czech Journal of International Relations, Vol. 55, No. 1, s. 21–40, <doi:10.32422/mv.1611>.

ONDŘEJ HORKÝ-HLUCHÁŇ

Institute of International Relations, Prague, Czech Republic

E-mail: horky@iir.cz

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6966-1948>

**Inflation of Racism, Devaluation of the Poor and Fetishisation of the Critique:
A Reply to Tomáš Profant's Article**

DOI: <<https://doi.org/10.32422/mv.1711>>.

„A pak odvážný kritik, který jako jediný zůstává při vědomí a na stráži, oka nezamhouří, promění tyto falešné objekty ve fetiše, a ty se stanou jen prázdnými bílými plátny, na které se promítá moc společnosti, nadvlády, čehokoli.“

Bruno Latour (2004: 238)

Toto je možná nejtěžší akademický text, který jsem kdy psal. Proč? Za prvé jsem jako vědec-člen oborové komunity a redakční rady *Mezinárodních vztahů* přesvědčený, že článek Tomáše Profanta (2019) „Rasismus v rozvoji a v rozvojové spolupráci“ překrucuje nebo opomíjí zdroje a je konceptuálně tak zmatený, že nesplňuje akademické standardy pro publikaci. Za druhé jako vědec-občan, který se považuje za antirasistu a usiluje o globální spravedlnost a rozmanitost, jsem přesvědčený o politické nebezpečnosti textu, který prakticky všechny aktéry rozvojové spolupráce – a nejen ty – buď obviňuje z rasismu, anebo je považuje za jeho oběti. Za třetí v roli vědce-veřejného intelektuála v článku Tomáše Profanta vidím ukázkový příklad obrazoborecké kritiky ve smyslu Bruny Latoura, která spouští nové kulturní války a odcizuje akademickou sféru od tužeb a zkušenosti lidí a společenství na celém světě. Konečně za čtvrté na osobní a pracovní úrovni jako kolega a spolueditor postkoloniální knihy *Mimo Sever a Jih* (Horký-Hlucháň – Profant 2015) stále nerozumím tomu, jak radikálně odlišná dědictví jsme si oba vzali z postrozvojového přístupu, který nás původně dal dohromady.

Lze tuto poslední roli oddělit od role vědecké a „pozitivisticky“ předstírat schopnost svoji podjatost překonat? Snazší by asi bylo, kdybych dodržel zvyklosti „konstruktivní“ akademické diskuse, na začátku řekl něco pozitivního o volbě tématu, poté se zaměřil na kritické body, odpověď bodře zakončil a otázkám vlastního autorství a pozice se vůbec nevěnoval. Úplně nejsnazší by bylo jen téma převzít, psát si o vlastním výzkumu a samotnému textu se dále nevěnovat. Osobní rovinu ale nelze vynechat nejen kvůli podjatosti, ale především kvůli reflexi role výzkumníka jako nutné podmínky pro tvorbu dobrého výzkumu. Možná, že náš postrozvojový rozchod souvisí především s rozdílnou citlivostí k vlivu feminismu a antropologie na společenské vědy. Článek totiž postrádá jejich hlavní přínosy pro rozvojová studia: sebereflexi vlastní pozice jako autora či autorky, výraz nedůvěry v nadřazenost akademického diskurzu i odpovědnost vůči subjektům výzkumu.

Nerad bych ale spadl do stejné pasti jako Profantův článek a ve své vlastní kritice utekl pryč od věci samotné ke kritice podmínek jejího vzniku (Latour 2004: 231). Naopak, v duchu feministické etiky péče se navíc domnívám, že kritika by měla jít *za samotnou věc*. Jednak by měla odmítnout autorské sebezpopnění spojované s tradiční vědeckou produkcí, což vyžaduje ukázat naši situovanost a stanovisko (Harding 1991). Sebeodkryvání vyžaduje odvahu, ale „*zranitelnost je síla*“ (Charles 2020). Zároveň by se kritika měla otevřít „*důsledkům, které můžeme způsobit našimi kritikami světům, se kterými bychom raději nic do činění neměli*“ (Puig de la Bellacasa 2012: 206). Má hlavní otázka tedy není, *proč* článek nemá pravdu (na tuto otázku v tomto fóru s chirurgickou přesností odpovídá Ondřej Slačálek), nebo *co by mohl dělat* (jak všímavě a s citlivostí k našemu akademickému prostředí navrhuje Miša Krenčeyová), ale *co dělá*.

Ve svém pojetí kritiky jako péče se nejprve věnuji manipulativní práci článku se zdroji a s ní pak úzce související ignoraci hlasů údajných obětí rasismu. V další části navazují rozbohem nebezpečných politických dopadů přebubřelého pojetí rasismu autora. Poté popíšu trik jeho obrazoborecké kritiky rozvoje ve smyslu Latoura (2004) a související rozpory a neplodnost politických doporučení. Svoji odpověď uzavřu diskusí o relevanci postrozvojového přístupu v rozvojových studiích z hlediska feministické etiky péče. Rád bych předem rozptýlil romantizující představu pečující kritiky jako žehlení rozdílů a vyhýbání se konfliktům (Puig de la Bellacasa 2012: 204). I to může být součástí péče. Naopak se domnívám, že vyhnout se konfliktu s vědeckou nepravostí a lhostejností by bylo selháním.

OD PŘEHLÍZENÍ A PŘEKRUČOVÁNÍ EMPIRICKÉ LITERATURY...

Co se týče Profantovy péče ve využívání zdrojů ve článku, začnu u sebe. Článek cituje moji kapitolu o typologii stereotypů o globálním Jihu v českých médiích a jejich dopadech pro veřejnou diskusi (Horký 2011). Uvádí ji jako jednu z výjimek chybějící diskuse „*o rasismu v rozvoji a rozvojové spolupráci jako specifickém fenoménu*“ (Profant 2019: 22). Moje kapitola se ale věnuje rasismu pouze ve dvou větách věnovaných jednomu článku: „*Africké obyvatelstvo se nevyhne ani rasistickému stereotypu, resp. práci s vědecky vyvráceným biologickým pojetím rasy. Autorka Lenka Klicperová se při své reportáži setkala s Čechy, kteří ,tak úplně‘ Čechy nejsou, protože jsou ,čistokrevní černoši (sic)‘, ale cítí se být Čechy, protože jako sirotci byli posláni do Československa na výchovu*“ (Horký 2011: 119). Plnou citaci zde uvádím jako doklad toho, že se s Tomášem Profantem shodneme na tom, že rasismus je špatný a že na sociální konstruovanost rasy je třeba vždy upozorňovat. V jediném dalším dostupném zdroji jsem ale nenašel o rase ani rasismu jedinou zmínku (Hrubeš – Vávrová 2015). Tvrzení, že se předchozí česká a slovenská literatura věnovala „*rasismu v rozvoji a rozvojové spolupráci jako specifickému fenoménu*“, pak má ovšem smysl pouze s Profantovou extrémně širokou definicí rasismu jako „*nerovným sociálním vztahem*“ na základě rasy, kultury nebo dokonce sociálně-geografické jednotky (Profant 2019: 23–24). Článek tak vyvolává dojem, že autor navazuje na předchozí domácí literaturu o rasismu v rozvoji – ta však existuje jen v jeho vlastních představách.

Budu-li se dále držet jen toho, jak nakládá s mojí vlastní kapitolou, ještě větší nevědomé či vědomé manipulace se autor dopustil, když ji ocitoval jako příklad stereotypů „v diskurzu rozvoje tvořeného vládními rozvojovými agenturami nebo mezinárodními organizacemi“ v Česku (Profant 2019: 28).¹ Můj text se věnoval čistě stereotypům v masmédiích a nikdo z autorek a autorů analyzovaných textů do předchozích kategorií nespadá. Koneckonců kromě zkreslujících citací o samotné výsledky citovaného českého a slovenského výzkumu Tomáš Profant zájem v článku neprojevil. Zejména by se ve své práci mohl inspirovat analýzou procesu vyvolávání stereotypů ze strany vyučujících v situaci, kdy se vymkne kontrole jejich vlastní snaha rozbít stereotypy vyučovaných ve studii Hrubeše a Vávrové (2015: 21).

...K PŘEKRUCOVÁNÍ A PŘEHLÍŽENÍ LIDSKÝCH ZKUŠENOSTÍ

Tomáš Profant obecně tvrdí, že jeho „*metodou práce*“ je využití „*existujících empirických výzkumů do vytvoření ucelené teoretické perspektivy*“ (Profant 2019: 22). Jako důkaz rasismu v rozvojové spolupráci například rozsáhle parafrázuje a cituje Bendixe a Ziaie (2017: 219), kteří sami citují již nedostupnou studii o reprodukčním zdraví v Tanzánii (Leahy – Druce 2009). Ano, podle dostupné syntézy studie počet dětí, které si v průměru rodiče v této zemi přejí, odpovídá počtu dětí, které se narodí, a je vyšší než pět (Leahy 2009: 15). Z toho Tomáš Profant usuzuje, že „*je tu ze strany rozvojového aparátu vytvářený dojem ‚nenaplněné potřeby‘ antikoncepce*“ (Profant 2019: 33). Leahy však ve stejném odstavci uvádí, že 22 % vdaných tanzanských žen v průzkumu uvedlo svoji potřebu antikoncepce (*unmet needs*). O Profantově neznalosti základů sexuálního a reprodukčního zdraví svědčí, že nechápe potřebu antikoncepce jako nástroje zvětšování mezer mezi narozením dětí a ne nutně a jako prostředku pro omezení celkového počtu dětí (National Research Council 1993). O tom, jak těhotenství brzo po sobě zvyšují mateřskou, novorozeneckou a dětskou úmrtností v Tanzánii, svědčí studie Constella Futures z roku 2007, podle které by naplnění nenaplněné potřeby antikoncepce zabránilo úmrtí 5173 matek a 298 926 dětí jen do roku 2015 (MoHSW 2013: 62). Celosvětově používání antikoncepce zachrání život přes čtvrt milionu matek ročně (Cleland – Conde-Agudelo – Peterson – Ross – Tsui 2012).

Pro Profanta je ale zlepšování dostupnosti antikoncepce příkladem „*globální rasové biopolitiky*“ a propojení farmaceutických concernů s německou vládou (Profant 2019: 33). Ignoruje přitom, že zvětšování mezer mezi dětmi delší dobou kojení a sexuální abstinence je tradiční kulturní praktikou tanzanských rodin pro zajištění zdraví a blahobytu. Ta se však bez antikoncepce udržuje lépe v polygammích či přesněji mnohoženských manželstvích, protože omezuje potřebu sexuální abstinence alespoň u muže (Nsekela 1978). V mnohoženských manželstvích však na tanzanském venkově žije už asi jen každá čtvrtá žena. Nepopírám mnohoznačnost vládních populačních politik bývalých kolonií, v případě Tanzanie je však zcela na místě mluvit o zdokumentované kontinuitě tradičních a později hybridních kulturních praktik (Ngalinda 1998: 17–18), svatého grálu romantizujícího směru postrozvoje, spíše než o umělém produktu údajných „*kapitalistických imperativů*“ (Profant 2019: 33).

Autorova post-rozvojová pozice a jí vlastní „*nutnost lhotejnosti*“ vyplývající z kulturního relativismu (Profant 2013a: 84) je udržitelná pouze tím, že ignoruje či manipuluje empirický výzkum v globálním Jihu (a z globálního Jihu). Možná se domnívá, že lidi chrání před zlým rozvojovým aparátem, ve skutečnosti jejich zkušenosti, potřeby a touhy označuje za nucené a neautentické, i když to prokazatelně není pravda a naopak jsou součástí místní kultury.² Tím v důsledku vědomě či nevědomě lidmi globálního Jihu pohrdá.

„VŠICHNI JSTE RASISTI!“

V současném článku se Profantova „*metoda práce*“ rozšířila z konceptu rozvoje na koncept rasismu. Sám přiznává, že z jeho extrémní definice rasismu vyplývá, že „*za rasistické*

je možné označit takřka cokoliv“ a že „obrovské množství tvrzení o národech, kulturách, zemích či jinak rozdělených geografických jednotkách bude rasistické, i když nebude obsahovat nic z kategorie biologického rasismu“ (Profant 2019: 24). Také nenechává nikoho na pochybách, že rasistické výroky říkají rasisti: „*rasismus přítomný v rozvojovém diskurzu [se] přenáší do identit rozvojářů (stejně jako příjemců pomoci akceptujících jejich vlastní nerovné postavení)*“ (Profant 2019: 37, moje zvýraznění). Rasistou jsem podle Profanta já, neboť ve výuce sám říkám výroky typu „*Spojené státy americké mají vyšší HDP na osobu jako Česko nebo Ghana*“ (Profant 2019: 24). Rasistou je sám Tomáš Profant, který o pár stránek píše: „*To, čím se Češi odlišují od například stejně bílých [sic] Němců, je úroveň rozvoje. Jsou méně rozvinutí (technologicky vyspěli) a tomu odpovídá i semiperiferní postavení jejich hospodářství ve světové ekonomice (HDP na osobu) stejně jako jejich směnné relace*“ (Profant 2019: 33). Rasisty a rasistkami se stávají všichni, kteří formulují globální nerovnosti.³

Nemá smysl rozebírat do detailů všechny absurdity Profantova přístupu. Je ale rozdíl, když někoho označíte za rozvojáře, jak to činil dříve, nebo za rasistu, jak to činí nyní: na rozdíl od rozvojářství náš trestní řád rasismus postihuje, a obvinění někoho z rasismu má politické i osobní důsledky pro každého obviněného z rasismu. Absurdní konceptualizace – pokud by ji ovšem někdo i z tohoto důvodu bral vážně – tedy vede ke konkrétním obviněním z rasismu a ve veřejném prostoru je pak úplně jedno, že se má jednat o „*nuancované vnímání rasismu, které umožňuje zkoumat i jemné odstíny zdánlivě nevinných diskurzivních hierarchií*“ (Profant 2019: 22). Nejhorší však je, že Profant přes všechny řeči o konstruovanosti „rasy“ sám nakonec sklouzne do „starého“ rasismu, když ve výše uvedeném tvrzení považuje za Čechy a Němce jen ty, kteří mají „*stejně bílou*“ barvu pleti. Nakonec je to ale jedno, protože i „*[p]ozitivní obrazy Jiných tedy mají v tomto ohledu stejný dopad jako Jejich negativní vyobrazení*“ (Profant 2019: 30). Článek přitom zcela ignoruje empirickou literaturu o rasismu a rozvoji, která toto experimentálně vyvrací (Baker 2015) i přínosy politické mobilizace a aktivismu, která vyplývá z pocitu viny z příslušnosti k diskriminující většině (Chudy – Piston – Shipper 2019). Rasismus zplošťuje – „*všetci sú rasisti*“, chtělo by se parafrázovat klasika, – a tím pádem banalizuje jeho závažnější formy, protože sám ve článku biologický, kulturní ani rozvojový rasismus nijak neseřazuje z hlediska společenské nebezpečnosti.

Miša Krenčeyová v tomto fóru jasně poukázala na problematiku převzetí termínu *race* z anglosaského do kontinentálního prostředí s jeho emancipační, resp. vylučující záležitosti. O to více je ale třeba elementární citlivost k domácímu politickému kontextu. Na českých a slovenských alternativních konzervativních médiích rezonuje idea, že importovaný anti-rasismus je nový rasismus, protože společnost rasově rozděluje, místo aby ji sjednocoval. Je možné, že tento názor odpovídá i velké části veřejného mínění. Jakkoli se tento postoj často opírá o neznalost či dokonce odmítání historie evropského kolonialismu, Profantův článek mu umělým vytvářením nových forem rasové diskriminace žene vodu na mlýn. Rasistické postoje v české společnosti přetrvávají, ale klesají nejrychleji v EU (European Commission 2019). Postoj obviňující společnost z dalších nových rasismů přesně naplňuje společenskou karikaturu „neomarxismu“. Konečně, že by se Tomáš Profant zajímal o názory údajných obětí rozvojového rasismu, tedy příjemců pomoci na to, jak je rozvojové organizace zobrazují, jsem ani neočekával. V každém případě to jsou aktéři a aktérky, které si dobře uvědomují roli stereotypizace v reklamě nevládních organizací za účelem získávání peněz. Částečně ji proto přijímají a částečně odmítají s tím, že by upřednostňovali vyváženější obraz sebe sama (Girling 2018).

ROZVOJ JE TVŮJ FETIŠ A BOJOVAT NEMÁ CENU

Spíše než si dát Profantovy rozpory a skluzy práci jeden po druhém vyvracet, jak to činí v tomto fóru Ondřej Slačálek a Miša Krenčeyová, je, myslím, na místě odhalit jeho „metodu práce“ jako typický příklad obrazoborecké kritiky podle Bruna Latoura (2004).⁴

Jak to funguje? Kritik nejprve označí nějaký obecně oceňovaný sociální jev, zde rozvoj a rozvojovou spolupráci, za pouhý fetiš, do kterého si společnost z vlastní vůle projektu svoje přání. V dalším kroku pak kritik jakoby říká: „*Vy, běžní fetišisti, věříte, že jste svobodní, ale ve skutečnosti mají nad vámi moc síly, kterých si nejste vědomi*“ (Latour 2004: 238) a tou silou je zde konkrétně váš rasismus, který je vlastní jakémukoli mocensky nerovnému vztahu mezi jakýmkoli územími. Celý trik obrazoborecké kritiky spočívá v tom, že v prvním kroku má subjekt neomezenou moc vytvořit fetiš rozvoje a rozvojové spolupráce a objekt-fetiš je pouhým plátnem projekce, v druhém případě je objekt naopak tak všemocný, že determinuje lidské chování a subjekt je jen prázdnou nádobou, kterou naplňují síly odhalené sociálními vědami: dokonce ani farmaceutický koncern Bayer není za účelem zisku rasistický „*intencionálně*“ (Profant 2019: 33). Jen si kritik musí dát pozor, aby oba kroky nezkřížil, protože si pak protirečí – potom musí vytvářet surreální pojmy jako „*reálně existující nadřazenost*“, aby mohl formulovat ekonomické hierarchie v jednom světě faktů a zároveň je demaskovat jako fetiš ve světě prvním (Profant 2019: 37). Jednou jsou v textu země rozvinuté, jindy „*rozvinuté*“, jak se to hodí do krámu. Jinak ale obrazoborecký kritik může být současně „*antifetišistou*“ vůči tomu, co nemá rád, a zároveň „*nenapravitelným pozitivistou*“ ve společenských vědách, které má rád (Latour 2004: 241). Jenže „*Zeus kritiky vládne absolutně, o tom není žádná, ale vládne poušti*“ (Latour 2004: 237): rasismus je všechno, a tedy nic.

Bez ironie oceňuji, že Tomáš Profant v článku nabízí politický recept na problém rasismu, a projevuje mu tak svoji pozornost. Obrazoborecký trik se žel promítá i do neplodnosti jeho doporučení. Bylo by asi naivní od autora očekávat ocenění práce antirasistických aktivistů a aktivistek v občanských iniciativách, sociálních hnutích, politických stranách, nebo vládních a mezinárodních institucích na celém světě (byť svůj text psal na rozdíl ode mě ještě před vraždou George Floyd). Místo boje proti individuálním projevům rasismu bychom se podle něj měli zaměřovat spíše na „*změnu konkrétních ekonomických a politických vztahů*“ (Miles in Profant 2019: 36): až odstranění nerovností povede ke konci rasismu. Jaké nerovnosti je třeba odstranit? To je přece jasné: „*Mocenské nerovnosti jsou zřejmé mezi bílými a černými nebo rozvinutými a rozvojovými*“ (Profant 2019: 25, moje zvýraznění).⁶ Zároveň podle Tomáše Profanta nerovnosti globálního kapitalismu vytvářejí potřebu rozvojové pomoci, v další větě je pak rozvojová pomoc jen derivátem rasismu. Je těžké se v tom vyznat, nakonec se zdá, že jediné řešení je odstranění kapitalismu, protože boj proti rasismu je „*příliš malý krok*“ (Profant 2019: 36). Jak odstranit kapitalismus? O tom se nic nedozvíme. Je-li to ale možné, v každém případě to předpokládá svobodu (*agency*) v možnostech odstranění materiálních nerovností a zároveň determinaci (*structure*) v rasismu. Jinak řečeno, oblast hospodářských vztahů by musela ležet mimo globální rasistický systém – ale přesně toto autor svojí širší definice rasismu popírá. A jsme tam, kde jsme byli: platí to i to, cokoliv.

CHVÁLA KRITIKY JAKO ŠPINAVÉ PÉČE

Aby bylo jasno, netvrdím, že Tomáš Profant ve své obrazoborecké kritice péči v tom dobrém smyslu neprojevuje. Zároveň si ale myslím, že aby společenské vědy byly společenské a aby politické vědy byly politické, jako vědci a vědkyně musíme všichni „*pečovat o předměty našeho vědění i o svět kolem*“ (Love 2017: 68 moje zvýraznění). Autorův zamýšlený pokus „*vystavení teoretické perspektivy, kterou bude možné naplnit v budoucnosti vlastním empirickým obsahem i jinými výzkumníky*“ (Profant 2019: 22) vytváří nejen problematickou představu dělby práce ve výzkumu mezi teoretika-stavitele a empiriky-plniče (či plničky), ale především ukazuje, jak empiricky, politicky a eticky necitlivá k lidem se stává perspektiva, která pečuje především o objekt svého výzkumu. Představa vědce jako „*morálního oka*“ odpovídá tradičnímu pojetí maskulinní etiky, oproti tomu feministická, relační etika péče se nebojí „*zašpinit*“ si ruce (viz Horký-Hlucháň 2020). Málodky se slavný výrok Charlese Péguého k dreyfusádě cituje celý: „*Kantismus má ruce*

čisté, ale nemá žádné. A my, co máme ruce mozolnaté, ruce žilnaté, hříšné ruce, máme někdy ruce plné“ (Péguy 1916: 496).

Nedostatek péče o svět rozvoje a rozvojové spolupráce, se kterými Tomáš Profant nesouhlasí, se doplňuje s přílišnou, nereflektovanou péčí o objekt jeho výzkumu, tedy o post-rozvoj jako kritický přístup samotný a s ním spojený paternalismus („*všichni jste rasisti*“) a privilegovanou neodpovědnost („*nutnost lhostejnosti*“) (Tronto 1993: 145–146). O této přílišné péči svědčí i samotná existence Profantova článku o kritice kritiky rozvoje (Profant 2013a). Základní kameny postrozvojové literatury vyšly v první polovině devadesátých let minulého století a do konce tisíciletí například Ray Kiely v článku nazvaném „*Poslední útočiště vznešeného divocha*“ formuloval zásadní problémy postrozvoje: „*Zůstáváme buď se stanoviskem, že všechno je omezeno na diskurz a tedy na totální relativismus, anebo empiricismus, který zblízka neprojde empirickým zkoumáním*“ (Kiely 1999: 47). Zároveň z postrozvojové tradice ocenil proud antropologa Jamese Fergusona (1994), který je „*na rozdíl od mnoha postrozvojových autorů připravenější provést konkrétní empirický výzkum a opřít se o další tradice, když diskurzivní analýza přestává sloužit*“ (Kiely 1999: 50). Žel článek Tomáše Profanta ukazuje, že pokud nevezmeme postrozvoj jako jeden z užitečných přístupů výzkumu, naše závěry nemusí být pouze neplodné, ale navíc mohou plodit nebezpečnou lhostejnost. V konečném důsledku totiž platí, že „*myšlenka postrozvoje je část dlouhé historie uvnitř rozvojového diskurzu*“, ke které přispěly a přispívají proměny i odpor rozvojových aktérů (Kiely 1999: 48, moje zdůraznění). Není náhodou, že poznání o tom, jak je „*iluzorní věřit, že je možné oddělit výzkum, o 'a', v 'rozvoji'*“, přišlo ze strany antropologického výzkumu, který se skutečně zajímá o to, co rozvoj *dělá* v praxi (Lewis – Mosse 2006: 11).⁷

Je to tedy věc rovnováhy. Na rozdíl od Profantovy obrazoborecké kritiky rozvoje postavené na vytvoření falešného obrazu rasismu se domnívám, že kritika by se měla více zabývat věcmi zájmu (*matters of concern*) než věcmi faktů (*matters of facts*) (Latour 2004: 231). Na ty druhé si západní věda postavila laboratoře, na ty první máme politiku. Jenže politické vědy nejsou molekulární fyzika a pokud se politický vědec rozhodne kritizovat, přebírá na sebe velkou politickou a morální odpovědnost (Portin 2017: 152); nemůže se dál chovat, jako by žil v laboratoři či ve slonovinové věži (metafoře o to užitečnější, že víme, kolik krve na její stavbu padlo). A zvláště to platí o rasismu, protože jako vědci a vědkyně jsme součástí rodiny humanitních věd, které se svou měrou na formování rasismu a následných genocid podílely (Morris-Reich – Rupnow 2017).

Žít zavřený v iluzi laboratoře je ale samozřejmě pohodlnější a neoliberální formy „*kafemlejnků*“ nás budou i nadále finančně i akademickými hodnotami odměňovat za publikaci výzkumů, ve kterých ignorujeme svět kolem nás, obviňujeme lidi hlava nehlava z rasismu, přezíráme či přímo manipulujeme znevýhodněné (autoři a autorky se ještě dokážou bránit) a povyšujeme zdánlivě antifetištickou kritiku na samotný fetiš. Přitom ještě v roce 2013 uzavřel Tomáš Profant svůj článek o roli intelektuála normativně s tím, že by intelektuál „*měl usilovat o menší moc intelektuálů, aby lépe umožnil vyslyšet hlasy subalterních bez ohledu na jejich diskurzivní němotu*“ (Profant 2013b: 58). Kéž by se sám řídil radami, které uděluje ostatním.

¹ Jelikož s některými pojmy Tomáše Profanta pracuji ve svém textu dále, citace uvádím již přeložené do češtiny.

² Tato „*metoda práce*“ zneužití empirických výzkumů pro to, aby vyhovovala apriorní teoretické perspektivě, má více podob a je příznačné, jak se sám autor dříve s argumentem lhostejnosti postrozvoje vypořádal. Píše: „*Považování například povinného očkování proti neštovicím za formu kulturního imperialismu [...] je potom podle Kielyho příkladem relativismu a následné lhostejnosti proti těm, kteří se neštovicemi nakazí.*“ a hned pokračuje dalším odstavcem: „*Cesta z této teoretické slepé uličky existuje, i když také není zcela bez zákrut*“ (Profant 2013a: 76). Následuje strana a půl debaty o kulturním relativismu. V poznámce pod čarou mezi odstavci pak dodává, že „*nutnost lhostejnosti je důsledkem uměle vytvořených potřeb*“ rozvojovým aktérem, který si tak „*uzurpuje*“ autoritativní pozici (Profant 2013a: 84). Lhostejnost ale není žádná „*teoretická slepá ulička*“, ale slepá ulice etická. V závěru se ještě k ní vrátím z hlediska feministické etiky péče.

- ³ Tomáš Profant pravděpodobně namítne, že tvrzení nejsou rasistická, pokud se nachází mimo „kontext dominantního diskurzu“ a mimo „kontext mocenské nerovnosti“ (Profant 2019: 24). Článek však nepřipouští, že by se z něj mohl kdokoli vymanit – snad kromě něj samotného, – což je charakteristické pro obrazoboreckou kritiku.
- ⁴ Obrazoborecká kritika je moje upřednostňované označení toho, co Latour také nazývá „kritickým barbarstvím“ (Latour 2004: 240). Jakkoli jediný kontext, se kterým barbarství jinde spojuje, je útok na newyorské Světové obchodní centrum a s ním spojené spiklenecké teorie (Latour 2003: 44), použití tohoto termínu by se z postkoloniálního hlediska stalo snadným terčem obvinění z eurocentrismu spojováním hierarchie mezi správnou a špatnou kritikou a centrem s periferií. Další možný výraz „antifetišistická kritika“ jakožto útoku na fetiše na rozdíl od obou předchozích termínů nepostihuje dvojznačnost možného dobrého úmyslu útoku v hlavě útočnicka a zničujícího výsledku falešně vytvořených společenských fetišů či obrazů.
- ⁵ Tato odpověď si neklade za úkol přispět k debatě o novému empiricismu či novému materialismu. Z „bedničky s nářadím“ Bruna Latoura si vybírám jen jeden jeho kus inspirovaný mj. feministickou etikou, a tak nemusí být můj postoj s jeho další prací v souladu.
- ⁶ Jak si také všimla už před Latourem Donna Haraway, v tomto problematickém typu kritiky jsou navíc všechny pojmy konstruované, ale samotná kategorie hierarchie či nerovnosti je pevně daná (Love 2017: 56).
- ⁷ Abych parafrázoval parafrázi Cynthia Enloe, „international is personal“ (Enloe 2014: 351), na kterou mě upozornila Míla O’Sullivan, (post)rozvojové je osobní a osobní je (post)rozvojové.

Literatura

- Baker, Andy (2015): Race, Paternalism, and Foreign Aid: Evidence from U.S. Public Opinion. *American Political Science Review*, Vol. 109, No. 1, s. 93–109, <doi:10.1017/S0003055414000549>.
- Bendix, Daniel – Ziai, Aram (2017): Rassismusanalyse in der Entwicklungsforschung am Beispiel deutscher reproduktiver Gesundheitspolitik in Tansania. *PERIPHERIE*, Vol. 37, No. 2, s. 206–231, <doi:10.3224/peripherie.v37i2.04>.
- Charles, RuPaul Andre (2020): RuPaul’s Recipe For Success? Love Yourself And Stay Flexible. *National Public Radio*, Autumn, <https://ondemand.npr.org/anon.npr-mp3/npr/fa/2020/03/20200310_fa_1.mp3>.
- Chudy, Jennifer – Piston, Spencer – Shipper, Joshua (2019): Guilt by Association: White Collective Guilt in American Politics. *The Journal of Politics*, Vol. 81, No. 3, s. 968–981, <doi:10.1086/703207>.
- Cleland, John – Conde-Agudelo, Agustin – Peterson, Herbert – Ross, John – Tsui, Amy (2012): Contraception and health. *The Lancet*, Vol. 380, No. 9837, s. 149–156, <doi:10.1016/S0140-6736(12)60609-6>.
- Enloe, Cynthia H. (2014): *Bananas, beaches and bases: making feminist sense of international politics* (second edition, completely revised and updated.). Berkeley, CA: University of California Press.
- European Commission (2019): Discrimination in the European Union. *Special Eurobarometer*, No. 493, <https://data.europa.eu/euodp/cs/data/dataset/S2251_91_4_493_ENG>.
- Ferguson, James (1994): *The anti-politics machine: “Development,” depoliticization, and bureaucratic power in Lesotho*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Girling, David (2018): Which image do you prefer? A study of visual communication in six African countries. RADI-AID Research, <https://www.radiaid.com/s/RADIAIDRESEARCH.pdf>.
- Harding, Sandra G. (1991): *Whose science? Whose knowledge? Thinking from women’s lives*. Milton Keynes: Open University Press.
- Horký, Ondřej (2011): Mediální stereotypy Jihu jako překážka veřejné diskuse: důsledky pro českou rozvojovou spolupráci. In: *Hledání českých zájmů II: Obchod, lidská práva a rozvoj*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, s. 102–124.
- Horký-Hlucháň, Ondřej (2020): Ekonomika péče. Od přebalování dítěte k hospodářské politice pro lidi a planetu. In: Dokupil Škabraha, Martin – Barša, Pavel (eds.): *Za hranice kapitalismu*. Praha: Rybka Publishers, s. 197–216.
- Horký-Hlucháň, Ondřej – Profant, Tomáš (eds.) (2015): *Mimo Sever a Jih: rozumět globálním nerovnostem a rozmanitostí*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů.
- Hrubeš, Milan – Vávrová, Terézie (2015): Stereotypy ve výuce témat globálního rozvojového vzdělávání. Centrum občanského vzdělávání FHS UK, <https://mkc.cz/doc/Stereotypy_Vyzkumna_zprava.pdf>.
- Kiely, Ray (1999): The Last Refuge of the Noble Savage? A Critical Assessment of Post-Development Theory. *The European Journal of Development Research*, Vol. 11, No. 1, s. 30–55, <doi:10.1080/09578819908426726>.
- Latour, Bruno (2003): The promises of constructivism. In: Ihde, Don – Selinger, Evan (eds.): *Chasing technoscience: matrix for materiality, Indiana series in the philosophy of technology*. Bloomington: Indiana University Press, s. 27–46.
- Latour, Bruno (2004): Why Has Critique Run out of Steam? From Matters of Fact to Matters of Concern. *Critical Inquiry*, Vol. 30, No. 2, s. 225–248, <doi:10.1086/421123>.
- Leahy, Elisabeth (2009): Reproductive health supplies in six countries: themes and entry points in policies, systems and financing. Population Action International, <https://pai.org/wp-content/uploads/2012/01/Synthesis.pdf>.
- Leahy, Elisabeth – Druce, Nel (2009): A Case Study of Reproductive Health Supplies in Tanzania. Population Action International.

- Lewis, David – Mosse, David (2006): Encountering Order and Disjuncture: Contemporary Anthropological Perspectives on the Organization of Development. *Oxford Development Studies*, Vol. 34, No. 1, s. 1–13, <doi:10.1080/13600810500495907>.
- Love, Heather (2017): The Temptations. Donna Haraway, Feminist Objectivity, and the Problem of Critique. In: Anker, Elizabeth S. – Felski, Rita (eds.): *Critique and postcritique*. Durham: Duke University Press, s. 50–72.
- MoHSW (2013): The National Family Planning Research Agenda, 2013–2020. Ministry of Health and Social Welfare, Government of Tanzania, <http://www.prinmat.or.tz/uploads/National_Family_Planning_Research_Agenda_2013.pdf>.
- Morris-Reich, Amos – Rupnow, Dirkeds (2017): *Ideas of “Race” in the History of the Humanities*. Cham: Springer International Publishing, <<http://link.springer.com/10.1007/978-3-319-49953-6>>.
- National Research Council (1993): *Factors affecting contraceptive use in Sub-Saharan Africa. Population dynamics of Sub-Saharan Africa*. Washington, D.C: National Academy Press.
- Ngalinda, Innocent (1998): Age at First Birth, Fertility, and Contraception in Tanzania, <doi:10.18452/14446>.
- Nsekela, Christina M. (1978): Family Planning in Tanzania, No. 6, <<https://www.tzaffairs.org/1978/07/family-planning-in-tanzania/>>.
- Péguy, Charles (1916): *Ovres complètes de Charles Péguy 1873–1914. Ovres de prose. Notre jeunesse, Victor-Marie, Comte Hugo*. Paris: Éditions de la Nouvelle revue française.
- Portin, Fredrik (2017): The Politics of Critique. Bruno Latour and the Scholar as a Political Actor. *Lychnos*, s. 143–155.
- Profant, Tomáš (2013a): Debata medzi postrozvojom a jeho kritikou. *Mezinárodní vztahy*, Vol. 48, No. 1, s. 70–89.
- Profant, Tomáš (2013b): On the role of an intellectual. *Studia Politica Slovaca: časopis pre politické vedy, najnovšie politické dejiny a medzinárodné vzťahy*, Vol. 6, No. 1, s. 50–59.
- Profant, Tomáš (2019): Rasizmus v rozvoji a v rozvojovej spolupráci. *Mezinárodní vztahy/Czech Journal of International Relations*, Vol. 55, No. 1, s. 21–40, <doi:10.32422/mv.1611>.
- Puig de la Bellacasa, María (2012): ‘Nothing Comes Without Its World’: Thinking with Care. *The Sociological Review*, Vol. 60, No. 2, s. 197–216, <doi:10.1111/j.1467-954X.2012.02070.x>.
- Tronto, Joan C. (1993): *Moral Boundaries: A Political Argument for an Ethic of Care*. New York: Routledge.

Note

I thank the forum’s editor Jan Daniel for his valuable recommendations for the first version of the text.

AUTHOR BIOGRAPHY

Ondřej Horký-Hlucháň (1980) is a senior researcher at the Institute of International Relations Prague and a lecturer at the University of Western Bohemia in Pilsen. Having published predominantly on development policies of the Central and Eastern European countries, he now works on policy coherence for sustainable development and its implementation in the larger governance framework of the UN Agenda 2030 with a focus on the European Union and Africa. He is a member of the executive committee of the European Association of Development Research and Training Institutes (EADI).

K diskusii o rasizme v rozvoji: Od teórie k politickej praxi

TOMÁŠ PROFANT

Institute of International Relations, Prague, Czech Republic

Comenius University, Bratislava, Slovakia

E-mail: profant@iir.cz

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7382-9467>

On the Discussion about Racism: From Theory to Political Practice

DOI: <<https://doi.org/10.32422/mv.1708>>.

Ďakujem prispievateľom a prispievateľke do tohto fóra za niektoré cenné komentáre. Pokúsim sa množstvo kritických postrehov adresovať v čo najkoherentnejších celkoch. V prvej časti sa venujem otázke rasizmu v teórii závislosti. V ďalšej roli intelektuálov a intelektuálok v spoločnosti a kritike ich nadradenej pozície, ako aj otázky, či je lepšie menej zjavné a ostré formy rasizmu v zdanlivo progresívnych aparátoch kritizovať, alebo ich považovať za časti procesu rozvoja anti-rasistickej identity a tiež otázky intencionality a definície pojmu „rasistka“. Nasledujúca časť sa pasuje s otázkou, či je možné, aby (rasovo) znevýhodnení boli rasisti a čo sa deje s rasizmom počas globálnych mocenských zmien. Predposledná časť diskutuje o zmysluplnosti analýzy rasizmu v rozvojovom diskurze a posledná o problematike hovorenia subalterných a otázky banalizácie silnejších foriem rasizmu. Tvrdenia, ktoré len vyvraciam, ale nikam neposúvajú diskusiu o rasizme, sú v poznámkach pod čiarou.

JE TEÓRIA ZÁVISLOSTI RASISTICKÁ?

Za najdôležitejší argument považujem otázku, ku ktorej dochádza O. Slačálek a ktorá sa dá takto posunúť: Je teória závislosti rasistická? Inými slovami, dá sa za rasistickú považovať eurocentrická teória vychádzajúca z kritiky nerovného vzťahu medzi rasovo odlišovanými skupinami? Cestou k odpovedi je argument, že o rasizmus ide až v kontexte dominantného diskurzu. Teória závislosti bola kritizovaná za svoj eurocentrismus a je nesporné, že je pevne usadená v rozvojovom diskurze. Reprodukujúce linearitu rozvoja, jej základom je modernizačný diskurz a cieľom rozvoja je obraz Západu (Manzo 1991). Otázkou je, prečo by diskurz (či presnejšie „bod ohybu“, Foucault 2002: 101) rozvojovej spolupráce (či modernizačný diskurz) mal byť a diskurz teórie závislosti nemal byť považovaný za rasistický. Azda je formulácia, že o rasizmus ide až „v kontexte dominantného diskurzu“ (Profant 2020: 24) nepresná a mal som napísať „v súlade s“ alebo „neodporujúce“ dominantnému diskurzu. Tým sa tiež nemyslí celý rozvojový diskurz, ten je dnes zjavne nekoherentný. Myslí sa tým jeho stále ešte dominantná časť založená na metodologickom nacionalizme (Beck 2003: 453), ktorý ignoruje vzťahy medzi rozvojovým diskurzom rasizovanými aktérmi. Namiesto tematizácie vzťahov mimo štátu – najmä v globálnej ekonomike – sa zameriava na problematiku nachádzajúcu sa primárne vnútri štátov – napríklad vzdelávanie, či dobré vládnutie. Rasizmus je nerovný sociálny vzťah a ignorovanie tohto vzťahu ho v rozvojovom diskurze reprodukuje, jeho kritika

naopak ide proti nemu. Práve táto kritika je základom teórie závislosti, a preto by teória závislosti nemala byť považovaná za rasistickú.

AKÁ JE ÚLOHA INTELEKTUÁLOK?

Slačálek píše, že podľa mňa „*akýkoľvek popis odlišností, pokiaľ zároveň neobsahuje štrukturalistickú kritiku predpokladov nerovnosti*“ (Slačálek 2020: 97), je rasistický.¹ Zrejme nie „*akýkoľvek*“, ale mnohé popisy týkajúce sa napríklad HDP, ale aj vzdelanosti obyvateľstva, takými v mocensky a historicky rasovo rozdelenom svete sú. Pripisujú nerovné hodnoty skupinám a zároveň neproblematizujú vzťah medzi týmito skupinami. Upevňujú v nás teda hierarchické vnímanie odlišných skupín.

Nemyslím si však, že by tento prístup „*favorizoval aktérov, ktorí majú dosť kultúrneho kapitálu, aby kontextualizovali do štruktúrnych súvislostí*“ (Slačálek 2020: 97). Oni sú (či skôr my sme) samozrejme favorizovaní vo všeobecnosti. To je pozícia intelektuálov a intelektuálok v spoločnosti. Existuje však omnoho viac aktérov s rovnakým kultúrnym kapitálom, ktorí ale do štruktúrnych súvislostí nekontextualizujú. A nepochybujem, že globálne vzdelávanie má potenciál vychovať ešte viac aktérov, ktorí takejto kontextualizácie budú schopní. Zdá sa mi, že podľa Slačálka je schopnosť kritizovať nerovný vzťah akási ťažko pochopiteľná akademická disciplína. To možno platí o niektorých textoch postkoloniálnej teórie, avšak rozhodne to neplatí o dostupných učebných pomôckach vychádzajúcich z tejto teórie.

Slačálokova zovšeobecňujúca kritika intelektualizmu je potom sporná aj v širšom zmysle. Problémom totižto nie je samotná nerovnosť aktérov (či moc medzi nimi), ale nebezpečenstvo, ktoré z tejto nerovnosti plynie. Foucaultovými slovami: „*[M]oc je vzťah. Vzťah, v ktorom jeden usmerňuje konanie iných. A neexistuje dôvod, prečo by tento spôsob usmerňovania konania ultimátne nemohol mať výsledky, ktoré sú pozitívne, hodnotné, zaujímavé a tak ďalej*“ (Foucault 1988: 11–13). Kritika dominancie expertov nie je ničím novým (pozri napr. Illich 1978), ale problémy, ktoré konkrétna expertnosť vytvára, je treba preukázať. V diskusii nestačí vo všeobecnosti kritizovať nadradenosť, keďže tá môže byť pozitívna, kritika by sa mala zamerať na jasne označený problém, ktorý z nadradenosti expertov vyvstal v rámci jasne definovanej situácie.² Akademici či intelektuálky sa len ťažko môžu zbaviť pocitu nadradenosti, pretože sú (skonštruovaní ako) nadradení. Inými slovami, spoločnosť ich vníma a uznáva ako nadradených. Otázkou je, ako s touto nadradenosťou narábajú. Slovami Spivak citujúcej Marxa: „*malí farmári sa nemôžu reprezentovať [v zmysle obhajovať]; musia byť reprezentovaní*“ (Spivak 1994: 71). Úlohou intelektuálok je obhajovať záujmy podrobených, v diskusii s nimi sa zbavovať svojich privilégií a pokúšať sa im porozumieť (Profant 2015a: 49).

Zdá sa, akoby Slačálokovi aktéri s menším kultúrnym kapitálom neboli podrobené, ale tí, ktorí sa dopúšťajú rasizmu intencionálne, alebo sú svojim každodenným správaním jeho súčasťou a príčinou, avšak nemajú taký kultúrny kapitál ako intelektuáli. Napríklad by mohlo ísť o zamestnancov v aparáte rozvojovej spolupráce. Nepatrnosťou kultúrneho kapitálu niektorých úradníkov v medzinárodných organizáciách si naozaj nie som istý, najmä však súhlasím s prístupom kritickéj teórie, že úlohou intelektuálov (či akademičiek) je kritizovať problematické javy v spoločnosti a tým sa snažiť o jej zmenu. Využitie moci v prospech podrobených, ktorú má intelektuálka k dispozícii, je teda podľa môjho názoru jej povinnosťou a nie problémom.

Z tohto hľadiska nie je posun v roli spoločenského vedca na „*vyšetrovateľa*“ (Slačálek 2020: 93), ktorý analyzuje „*zdanlivo nevinné*“ (Profant 2020: 22), teda vinné, diskurzívne hierarchie problematický, ale je naopak vítaný. Spoločenská vedkyňa sa má aktívne politicky angažovať a napríklad kritizovať rasizmus všade tam, kde ho nachádza.

V tomto ohľade môže byť plodné diskutovať a najmä skúmať proces rozvoja identity, o ktorom píše M. Krenčeyová. Vnímanie alebo vyjadrenia rozvojových pracovníkov a pracovníčok môže byť totižto interpretované ako súčasť procesu vysporiadania sa s vlastnou

rolou v kontexte globálnej nerovnosti a to sa M. Krenčeyovej „*zdá konštruktívnejšie ako autorom skôr nediferencované označovanie niečoho za rasistické*“ (Krenčeyová 2020: 105).

V kontexte obhajoby nominalizmu O. Slačálek, zdá sa, podobne preferuje nepoužívanie pojmu rasizmus ako apriórnej nálepky ale ako nedokonalý nástroj, ktorý sa prikladá k rôznym mocenským vzťahom a situáciám ako otázka (Slačálek 2020: 93).

Ťažko možno obhajovať používanie apriórnych, na kontexte nezávislých nálepk, ale protiargument je v tomto prípade zrejímavý. Rozvojové politiky sú tu viac ako 60 rokov, kritika rasizmu ešte dlhšie, akademická kritika eurocentrizmu v rozvojovom diskurze existuje od deväťdesiatych rokov minulého storočia a v súčasnosti sa už možno dá hovoriť o rozmachu blogov a iných kratších textov na tému rasizmu v rozvojovej spolupráci. Príspevok Tomáša Ryšku (2020) podobne ukazuje, že rasizmus skutočne je problémom aparátu rozvojovej spolupráce. Dokedy si teda budeme klásť otázky ohľadom rasizmu? Kedy nastane tá správna chvíľa povedať, že tu už konkrétna mimovládna organizácia či jej zamestnankyne svojou reprodukciou stereotypov neprechádzajú prvými fázami procesu rozvoja identity, ale jednoducho odmietajú kritiku, o ktorej vedia, že existuje, a preto je správne u nich hovoriť o rasizme?

Horký-Hlucháň tvrdí, že „*nenecháva[m] nikoho na pochybách, že rasistické výroky hovoria rasisti*“ (Horký-Hlucháň 2020: 119), keďže píšem, že rasizmus rozvojového diskurzu sa prenáša do identít rozvojárov. Je otázka ako presne definovať termín rasista – či do definície nezahrnúť otázku intencionality a možno aj jej sily a štrukturálnych možností potenciálneho rasistu. Pre niektorých aktérov je len veľmi ťažké nebyť rasistický v zmysle nepodieľať sa na výhodách rasistického systému, ale dá sa len súhlasiť s (tu mierne posunutým významom citátu) v texte M. Krenčeyovej, že rasizmus nie je (nutne) problémom individua. Preto isto môže byť kontraproduktívne nazývať konkrétnych ľudí rasistami a nikoho som verejne za rasistu nikdy neoznačil, ako mi to prisudzuje Horký-Hlucháň (2020: 119).³ Myslím si však, že je dôležité uvedomovať si, čo presne je súčasťou rasizmu a ktorý diskurz prispieva svojim rasizmom k nerovnosti vo svete. Preto nesúhlasím s Rattansim a jeho odmietnutím označovať „mäkké“ formy rasizmu za rasizmus (Rattansi 2007: 97 in Profant 2020: 3).

Dôležitou diskúziou je otázka, či nepriviligovaní môžu zaujímať rasistické postoje. Podľa Slačálka ak niečo také (takmer)⁴ odmietam, „*zbavuje[m] nepriviligovaných akterstva*“ (Slačálek 2020: 96). So Slačálkom možno len súhlasiť, že existuje „*množstvo podôb rasializovanej nenávisti u skupín, ktoré sú jednoznačne utlačované*“ (ibid). Kľúčová odpoveď na otázku „*prečo by rasistické postoje utlačovaných a menej mocných nemohli byť rasistické a nemali by byť označované rovnakým slovom*“ (ibid.) spočíva práve v ním použitom spojení: „*rasializovaná nenávisť*“. Keďže je rasizmus nerovný sociálny vzťah (z nadradenej pozície), nemôže existovať tam, kde takýto vzťah nie je. Od slabšieho k silnejšiemu takýto vzťah z definície neexistuje. Ide teda o rasizáciu (či rasializáciu). Tá je v niektorých ohľadoch rovnako problematická ako rasizmus. Zároveň však môže byť aj emancipačná.

Užitočným kritickým argumentom je Slačálkova otázka, či české diskurzy o „skopčákoch“ majú nebyť vnímané ako rasistické len preto, že sú prenášané z podradnej mocenskej pozície. Tieto diskurzy sú problematické, pretože sa dopúšťajú rasizácie. Proti nerovnosti a rasizmu sa dá bojovať aj bez takýchto diskurzívnych prvkov. Avšak rasizovaná nenávisť voči „skopčákovi“ môže mať zjednocujúci charakter podobne, ako mohla byť zjednocujúca nenávisť voči „bielym“ alebo Francúzom. Posun medzi rasizmom a rasizáciou potom závisí od mocenskej pozície daných skupín.

Argument o „skopčákoch“ však môže napomáhať xenofóbnej alternatíve. Tá už je problematická (rasistická), pretože sa vymedzuje voči mnohým znevýhodneným. Považujem teda za správne odlišovať medzi národne-orientovanými diskurzami na základe ich vzťahu k rasizmu. Nemyslím si však, že v českom a slovenskom kontexte existuje širší

ľavicový národne orientovaný boj, ktorý by nemal problém s rasizmom. Na druhú stranu, pri súčasnej dominancii národnosti v otázke identity môže ísť pre boj proti nerovnosti (napríklad značnému nebezpečenstvu ľahkého skĺznutia k rasizmu zosilnenému o čiastočne nadradené semiperiférálne postavenie ČR a SR) o zmysluplnejšiu cestu než kosmopolitizmus, či internacionalizmus. Neznamená to, že rešpektovanie národa ako politickej kategórie ľavice je automaticky zmysluplná voľba (história ukazuje skôr opačným smerom), ale môže byť zmysluplnejšia ako voľba založená na globálnej identite. Kľúčovým prvkom tu je rešpekt k „voľbe“ národnosti ako základu identity a uvedomenie si k akému vykorisťovaniu prispievajú súčasné depolitizujúce diskurzy globalizovaných identít.

Užitočným argumentom do diskusie je aj poukázanie na existenciu rôznych, z hľadiska nerovnosti ťažko jednoznačne zaraditeľných rasizovaných vzťahov. Tak, ako sa voči Židom mohli anti-semitizmu dopúšťať ľudia chudobnejší ako niektorí Židia, ako píše Slačálek, tak sa aj dnes môžu anti-ciganizmu dopúšťať chudobní bieli Slováci. Toto je ostatne základ marxistickej kritiky rasizmu, ktorý má rozbíjať jednotu pracujúcej triedy. Rasizmus negatívne spája ľudí žijúcich v jednom (sociálne skonštruovanom) rasovom, či kultúrnom celku, medzi ktorými ale je mocenská (napríklad ekonomická) hierarchia tým, že ich vymedzuje voči rasovo, či kultúrne Iným (Hund 2010).

Preto sa dá očakávať, že ľudia na podobnej ekonomickej úrovni sa voči sebe budú vymedzovať na základe rasy (namiesto toho, aby sa spojili v triednom boji). Ide potom zo strany ekonomickejšie slabších, či rovnocenných ale „rasovo silnejších“ či presnejšie politicky silnejších *jednotlivcov* o rasizmus? Domnievam sa, že áno, pretože sú súčasťou dominantnej skupiny. Avšak existujúca hierarchia sa môže zmeniť a podriadená skupina sa môže stať v určitom kontexte dominantnou. Vtedy sa rasistické stereotypy môžu stať naspäť „iba“ rasizujúcimi a mať nielen negatívne dopady. Štúdia hodným prípadom by mohol byť postoj Palestínčanov voči Židom.

Slačálkom zmienený prechod k polycentrizmu v medzinárodnom poriadku (či skôr takéto vnímanie sveta) je ďalším z ambivalentných priestorov rasizácie a má za následok zmenu formy stereotypizácie. Stereotypy sú funkciou nerovnosti a tá môže byť rôzna. Oslabovanie nerovnosti vo všeobecnosti vedie k zostrovaniu stereotypov ako sa „vydedenci“ (napríklad nedotknutelní v Indii, či Rómovia v Európe) menia na „konkurentov“ ohrozujúcich dominantnú skupinu (napríklad Židia v stredoveku, či černosi po zrušení otrokárstva) (Nederveen Pieterse 1992: 234–235). Dnes by príkladom „konkurenta“ mohla byť práve Čína a (staro)nové formy stereotypizácie sa dajú nájsť v rasizovanom diskurze nového štátneho kapitalizmu (Alami – Dixon 2020: 6).

Údajný posun k polycentrizmu však dosiaľ stále zásadne nenarušil dominanciu existujúcu s výnimkou studenej vojny niekoľko storočí. Diskurz súťaže medzi USA a Sovietskym zväzom zhruba do osemdesiatych rokov minulého storočia naznačuje, akým smerom sa rasizácia môže posúvať v prípade vzniku mocensky ekvivalentných aktérov v polycentrickom svete. Hoci niektoré stereotypy (napríklad despotizmus vs. sloboda) počas studenej vojny pretrvali, do veľkej miery išlo o diskurz súťaže súperiacich modernít (Melegh 2006: 40–42).

Stereotypy môžu pretrvať po prekonaní hierarchie, avšak otázkou je, do akej miery sú v prípade rovnosti problematické. Isto by bolo krajšie žiť vo svete, v ktorom o Iných nemáme predsudky, ale tieto predsudky v prípade rovnosti viac nie sú rasizmom. Sú „len“ problematickou rasizáciou. Ale nelegitimizujú systém nerovnosti.

MÁ ANALÝZA ROZVOJOVÉHO RASIZMU ZMYSEL?

Jeden zo Slačákových argumentov spochybňuje celkový prínos vytvorenia konceptu „rozvoje rasizmu“ a takisto kritizuje zahmlenosť mojich formulácií, z ktorých údajne nie je jasné, „ktoré nerovné vzťahy sú základom pre rasizmus a ktoré nie“ (Slačálek 2020: 95). K vylučovaniu, diskriminácii, či tvorbe stereotypov prichádza na základe rôznych skupinových charakteristík. Jednou z nich môže byť rod, ďalšou trieda, ešte inou

sexuálna orientácia. Rasa je tiež takouto charakteristikou a spolu s práve menovanými je často prepletená. V tomto ohľade píše Hund o triednom rasizme, či rodovom rasizme (Hund 2007: 15–20). Základom rasizmu sú ale nerovné mocenské vzťahy (napríklad vojenské, technologické či ekonomické), ktoré predchádzajú vzniku rás následne legimitizujúcich túto nerovnosť. Súčasťou rasizmu sú vždy aj kultúrne charakteristiky.

Pre otázku, ktoré nerovné vzťahy sú základom pre rasizmus v zmysle „*klúča, ktoré nerovnosti je vhodné tematizovať prizmatom rasizmu*“ (Slačálek 2020: 95), však je menej podstatné, či sa bavíme o rase alebo kultúre. Dôležitejšie je uvedomiť si existenciu skupín, ktoré sú dnes súčasťou rasizmu a na základe charakteristík priradzovaných k týmto skupinám odhaľovať menej zjavné formy rasizmu, ako sa to deje v prípade rozvojového rasizmu. Rozvojové indikátory sú rasistické nielen preto, že často odkazujú na existujúce kultúrne stereotypy (napríklad indikátor vzdelania), ale najmä preto, že sa hierarchicky vzťahujú k tradične rasovo odlišovaným skupinám. Typickým rasovým stereotypom v minulosti bola postava Samba – černoškého blázna, spokojného otrocka, večného lenivého dieťaťa (Nederveen Pieterse 1992: 152–153). Dnes sa prvky tohto stereotypu naďalej prejavujú v rozvojovom diskurze na jednu stranu infantilizáciou (Dogra 2014: 33–39) – reprezentovaním Afriky prostredníctvom detí, na druhú stranu nevzdelanosťou. Práve tu sú kľúčové indikátory prinášajúce zjavné fakty prostredníctvom (rozvojovej) štatistiky.

Slačálkovi ďalej nie je jasné, prečo nie je „rozvojový rasizmus“ podradený pod „kultúrny rasizmus“. V prvom rade treba napísať, že pod kultúrny rasizmus implicitne podradený je – je súčasťou „nového“, ktorý sa dá definovať aj ako kultúrny (Profant 2020: 23). Celá tabuľka stereotypov v rozvojovom diskurze (ibid.: 27) spadá do veľkej miery pod kultúrny rasizmus (nespadajú tam napríklad farby – bieli-černi, tiež je otázkou, ako vymedziť napríklad stereotyp výskytu chorôb). Čiže na jednu stranu „rozvoj“ je podkategóriou kultúry, na druhú stranu kultúrne stereotypy sa nachádzajú v rozvojovom diskurze. Myslím si však, že analytické odlíšenie kultúrneho od rozvojového rasizmu má zmysel, pretože niektoré kategórie rozvojového diskurzu na prvý pohľad nijak nepripomínajú kategórie kultúrneho rasizmu, avšak pod definíciu rasizmu spadajú – pripisujú rôznym aktérom nerovné hodnoty, pričom nespochybňujú ich nerovný vzťah.

To, že „*migrantské komunity, ktoré sú objektom ‚kultúrneho rasizmu‘, sú takisto imaginárnymi ‚sociálno-geografickým jednotkami‘ situovanými do jednotlivých štvrtí západných veľkomiest*“ (Slačálek 2020: 94), znamená len, že sociálno-geografická jednotka môže byť nanajvýš ak pomôcka pri analýze. V článku som písal o krajine ako typickej geografickej jednotke rozvojového rasizmu. Myslím si, že to platí, pridá by som k nej väčší región a prípadne termíny ako rozvojový svet, väčšinový svet či globálny Juh. Predpokladám, že analýza diskurzu by ukázala dominanciu indikátorov, ktoré sa na prvý pohľad nedajú považovať za kultúrne charakteristiky. Koncept rozvojového rasizmu je užitočný v tom, že by mal zachytiť tieto menej zjavné formy rasizmu, ako je napríklad termín rozvoj alebo indikátor HDP.

Zo Slačáčkovej argumentácie nie je jasné, prečo by bolo potrebné rozvinúť argument o prvenstve politických a ekonomických nerovností pri definícii „rozvojového sveta“. Politické (pravdepodobne myslené ako vojensko-mocenské vrátane technologických) a ekonomické nerovnosti sú základom rasizmu aj biologického a kultúrneho. Na nich je vystavaná „nadvetba“ kedysi civilizačného a dnes rozvojového diskurzu. Primárne od nich sa dá odvodiť vznik rasizmu vo všeobecnosti. „Rozvojový svet“ sa dá definovať rôzne, najjednoduchšie asi prostredníctvom „rozvojovej pomoci“, ale aj prostredníctvom HDP. Dal by sa ale aj prostredníctvom indexu Šťastnej planéty, či Indexu udržateľného rozvoja. Posledné dva menované rebríčky sú rasizujúce, avšak zároveň antirasistické, pretože tradičné rebríčky obracajú na hlavu a na piedestál kladú mocensky slabšie krajiny (a tieto rebríčky by sa mohli stať rasistickými v prípade mocenských zmien v prospech im dominujúcich krajín).

Zmätočnou kritikou sa zdá byť nepochopenie (neznalosť?) Balibarovho argumentu.⁵ Po ňom Slačálek správne reprodukuje tvrdenie, že základná myšlienka rozvoja je antirasistická, že v diskurzívnej praxi to tak celkom nie je, ale potom nasleduje ťažšie zrozumiteľný argument, že rasizmus môže byť produktom rozvojového diskurzu, ale je výsledkom procesu a nie „*esenciálnym rysom odvodeným od nerovnosti*“ (Slačálek 2020: 96). Nič podobné netvrdím, ako som napísal, v našej spoločnosti existujú užitočné a legitímne nerovnosti.

Nech je akokoľvek, tento môj problematický prístup má údajne za následok ľahký prechod od rozvojovej pomoci k nachádzaniu rasizmu v transformačnom diskurze vo vzťahu k strednej a východnej Európe. Akoby medzi SVE a krajinami globálneho Juhu ani nebol zásadný rozdiel. Rozdiel tam je, ale to neznamená, že vo vzťahu medzi Západom a Východom nemôže existovať rasizmus.

A Slačálek sa pýta: Na čo nám ale pomôže aplikovať prizmu „rasizmu“ na vzťah medzi nemeckým jadrom EÚ a stredoeurópskymi štátmi? Čo sa vďaka tejto aplikácii dozvieme navyiac oproti „púhej“ aplikácii wallersteinovského konceptu semiperiférie?

Tu by azda mohla byť moja argumentácia mierne inovatívna. Práve vďaka aplikácii konceptu rasizmu na dominantne biele semiperiférálne štáty môžeme vidieť, že kľúčová nie je farba pleti. To samozrejme nie je nič nové a v úvode článku sám citujem dávno prebádané príklady (napríklad rasizmus Angličanov voči Írom). Takisto vieme o „demi-orientalizme“ voči východnej Európe (Wolf 1994). To, čo stručne naznačujem v texte, je existencia rovnakého diskurzívne-exploatačného mechanizmu, ktorá sa reprodukuje ako v jazykovej, tak v materiálnej rovine. Nielen kultúrny diskurz je spojený s vykorisťovaním Východu, ako na to poukazuje Wolf, ale aj rozvojový. A toto je snáď moja pridaná hodnota. Kultúrne stereotypy dnes zosobnené napríklad poľským inštalátrom je vhodné doplniť o analýzu rozvojového diskurzu, v ktorom má stredná a východná Európa svoje jasné miesto medzi Západom a globálnym Juhom. Otázka, k čomu nám má takýto prístup pomôcť, sa v prípade mojej snahy doplniť Wolfa rovná otázke, aký zmysel má snaha nuansovať prístup k svetu v sociálnych vedách. Zo Slačalkovej otázky však vyplýva dokonca kritika zmysluplnosti skúmania Wolfovho demi-orientalizmu. Myslím si, že je dôležité, byť si vedomý funkcie kultúrnych stereotypov v systéme vykorisťovania, a to vo vzťahu Sever–Juh ako aj Západ–Východ.

HOVORENIE SUBALTERNÝCH A BANALIZÁCIA RASIZMU

Jedným z argumentov textu je existencia prepojenia globálneho kapitalizmu s rozvojovou spolupracou a populačným diskurzom. Ondřej Horký-Hlucháň mi v tomto ohľade vyčíta, že nevnímam potrebu antikoncepcie ako nástroja na zväčšovanie medzier medzi narodením detí. Horký-Hlucháň súhlasí, že tanzánske ženy chcú mať viac ako päť detí, to ale neznamená, že by nechceli antikoncepciu, teda, že by neexistovala „nenaplnená potreba“ po tejto antikoncepcii, pretože 22 % ju podľa ním citovaného prieskumu požaduje. Skúsenosti, potreby a túžby ľudí údajne označujem za vnútené a neautentické, aj keď to vraj preukázateľne nie je pravda. Oddelovanie tehotenstiev je totižto tradičná či hybridná kultúrna praktika. Z uvedeného potom má tiež vyplývať, že moja pozícia je udržateľná iba ignorovaním alebo manipulovaním empirického výskumu.

Isto treba privítať takéto empirické doplnenie mojej argumentácie a myslím si, že je dôležité, aby boli potreby tanzánskych žien napĺňané. Ak si žiadajú antikoncepciu, majú ju mať (v súlade s mocensky primeraným rozhodovacím mechanizmom). Kritika Horkého-Hlucháňa však miery inam, než kde leží môj (či skôr Bendixov a Ziaiov) argument. Ten sa netýka iba tanzánskych žien, ale najmä nemeckej rozvojovej praxe. Manažér Tanzánskeho nemeckého programu na podporu zdravia v rozhovore povedal: „*Predtým, než som sem prišiel, Tanzánia bola pre mňa krajinou [...] v ktorej bola téma populačného rastu extrémne prominentná. [...] Prekvapivo, v kontraste k tomu nebol záujem o antikoncepciu, ktorý sa dá zisťovať prostredníctvom nenaplnenej potreby, tak*

vysoký. To znamená, že akceptácia rodinného plánovania nie je ešte tak vysoká, ako by sme dúfali. [...] To, čo môžeme my ako nemecká rozvojová spolupráca urobiť, [...] je podporiť ministerstvo a občiansku spoločnosť vo vytváraní tohto záujmu“ (Interview 24 in Bendix 2016: 7).

Čiže snaha vytvoriť záujem o antikoncepciu tu zjavne nie je nijakým tajomstvom. To, že existuje 22 % tanzánskych žien, ktoré majú záujem o antikoncepciu, sa nevyklučuje s tvrdením, že „je tu zo strany rozvojového aparátu vytváraný dojem ‚nenaplnenej potreby‘ antikoncepcie“ (Profant 2020: 33). A rovnako to neznamená, že by som ignoroval alebo manipuloval empirický výskum. Ja sa len zameriavam na prepojenie globálneho kapitálu (Bayer) s rozvojovým diskurzom (utláčané ženy – nerozvinutosť) a praxou rozvojovej spolupráce (snaha meniť postoje a správanie, poskytovanie antikoncepcie v komunitách) a snažím sa poukázať na skutočnosť, že toto prepojenie má rasový charakter.⁶

Problematický je podľa mňa aj zrejme kritický argument M. Krenčeyovej, týkajúci sa možnosti prideliť krajinám ako kvázi-homogénnym jednotkám farbu pleti, „pretože tieto krajiny, resp. ich reprezentácie rasizuje“ (Krenčeyová 2020: 103). Protiargument už bol povedaný. Rasizácia nie je rasizmus a ak je súčasťou boja proti rasizmu, môže byť užitočná. Nemecko a Česko boli v diskurze skonštruované ako (dominantne) biele dávno predtým, než som napísal svoj článok. Ja len reprodukujem a kritizujem túto konštrukciu.

Nesúhlasím s M. Krenčeyovou ani v otázke problematickosti farby pleti ako „pomocnej kategórie, ktorá má často funkciu akejsi jazykovej barly“ (Krenčeyová 2020: 103). Myslím si pravý opak: analyticky je podľa mňa farba pleti ako pomocná kategória nevyhnutná, problematická je ako ontologická kategória. Ako inak sa budeme baviť o farbe pleti, keď už sa iní ľudia o farbe pleti bavia, než prostredníctvom použitia termínu „farba pleti“? Príklad s „fyzicky ‚bledou‘ pleťou“ (ibid.) Sýrčana sám o sebe nestačí na to, aby rasy v predstavách nemeckého obyvateľstva zanikli. Ak raz takýmto spôsobom existujú, musíme s nimi v kritickej diskusii pracovať a akceptovať ich existenciu/skonštruovanosť. Príklad Sýrčana môže byť užitočný pre dokazovanie ich problematickosti.⁷

Poslednou zaujímavou kritikou je tvrdenie, že „banalizujem závažnejšie formy [rasizmu], pretože sám v článku biologický, kultúrny ani rozvojový rasizmus nijak nezoradzujem z hľadiska spoločenskej nebezpečnosti“ (Horký-Hlucháň 2020: 119). Trepagnier, ktorú cituje M. Krenčeyová píše, že „jemné formy rasizmu toho urobia viac na udržanie rasovej nerovnosti, než otvorené formy rasizmu“ (Trepagnier 2011: 354). Dáva tak jednu možnú odpoveď na kritiku Horkého-Hlucháňa. Podľa môjho názoru je kľúčom k odpovedi kontext svetovej nerovnosti a dominancia rôznych diskurzov. Tie by mohli naznačiť smer zoradovania typov rasizmu podľa nebezpečnosti. Isto, niekto sa môže rozhodnúť začať porovnávať genocídy, niekto môže hľadať spojitosť medzi verejnými rasistickými prehláseniami politikov a následnými násilnými aktivitami, ale zmysel môže mať aj porovnanie nerovných mocenských vzťahov a analýza tých diskurzov, ktoré najviac túto nerovnosť legitimizujú.

ZÁVER

Otázka politickej praxe nadväzuje na diskusiu v poslednom odstavci. Boj proti rasizmu v zmysle spoliehania sa na osobnú transformáciu naozaj môže byť príliš malým krokom, či dokonca krokom opačným smerom. Zameranie sa na rasizmus extrémistickej pravice môže mať za následok ignorovanie systémového rasizmu a problematických diskurzov mimo biologických kategórií. Seba-orientalizácia sa potom dokonca stáva súčasťou dominantného rasistického diskurzu napríklad v strednej Európe.

Nuansovaná diskusia o rasizme je preto kľúčová pre porozumenie tomuto širokému a komplexnému fenoménu. Odmietnutie používať nálepku rasistu v záujme menej vyhrotenej diskusie je legitímna pozícia a je dosť dobre možné, že analýza by ukázala užitočnosť takéhoto postoja. Zároveň si však myslím, že je dôležité byť si vedomý širky rasistického diskurzu a byť schopný vnímať aj na prvý pohľad menej zjavné

diskurzívne prvky ako rasistické. Strategické (ne)nálepkovanie sa s takýmto prístupom nevyklučuje.

¹ Horký-Hlucháň (2020: 119) dokonca tvrdí, že „*priznávam*“, že z mojej definície rasizmu vyplýva, že za rasistické je možné označiť takmer čokoľvek. Nie je to tak. V texte píšem, že „*[z] uvedeného sa môže zdať, že za rasistické je možné označiť takmer čokoľvek*“ (Profant 2020: 24), a myslím si to, čo píšem: niečo také sa môže zdať. Podľa mňa za rasistické nie je možné označiť takmer čokoľvek.

V podobnej súvislosti tvrdí, že sa dopúšťam vedomej alebo nevedomej manipulácie, keď existujúcu literatúru venujúcu sa najmä (ale nielen) stereotypom rozvojového diskurzu považujem za príklady literatúry o rasizme v rozvoji. Vyvolávam tým vraj dojem, že na takúto českú a slovenskú literatúru nadväzujem. Tá však podľa Horkého-Hlucháňa existuje iba v mojich vlastných predstavách.

Nie je to celkom tak. Horký-Hlucháň, ktorý s uvedeným argumentom prichádza, sám podobne ako druhá mnou citovaná autorka (Fecenková 2013) o rasizme vo svojom texte píše. Ďalší citovaný sa k výskumnej správe, ktorej je spoluautorom, vyjadril, že ak uváži, čo ja označujem za rasizmus, tak „*sa dá chápať aj ako text, ktorý sa venuje rasizmu, hoci ho explicitne nezmiňuje*“ (Hrubeš 2020). Možno je vhodné dodať, že s Milanom Hrubešom spolupracujeme na grante. Podstatné však je, že v týchto prípadoch zjavne k žiadnej manipulácii nedochádza.

Naopak, problematické je, že z argumentácie Horkého-Hlucháňa vyplýva, že mediálny text, ktorý obsahuje stereotyp „*čiernej Afriky*“ ako primitívneho kontinentu“, „*kladie esenciu Afriky za hranice civilizácie*“ a rezignuje „*na možnosti zmien [rozvojového sveta]*“ (Horký 2011: 117–119), podľa neho nespadá do kategórie rasizmu. Tam potom na základe jeho reakcie patria iba stereotypy založené na biologickom poňatí rasy. Takéto chápanie rasizmu je obzvlášť nebezpečné a vymyká sa dnes bežne akceptovanému konceptu kultúrneho rasizmu.

² Podobne problematická je kritika, že nerozvíjam analýzu založenú na Spivak a preberám jej koncept z druhej ruky (Slačálek 2020: 94). Na to, aby takáto kritika bola prínosná by potrebovala argument, ktorý vysvetlí, v čom presne je moje využitie Spivak nedostatočné. Nehovoriac o tom, že sa tento koncept dostal z rovnakej druhej ruky do učebnice *Postkolonializmus a rozvoj* (McEwan 2009: 128–129) a neviem o tom, že by sa o tomto koncepte viedli nejaké spory.

Rovnako je problematická aj námietka Horkého-Hlucháňa, že kritika by mala „*odmietnuť autorské sebaoprenie spojované s tradičnou vedeckou produkciou, čo si vyžaduje ukázať našu situovanosť a stanovisko*“ (Horký-Hlucháň 2020: 117). Zároveň by sa kritika podľa ním citovného Puig de la Bellasca mala otvoriť „*dôsledkom, ktoré môže spôsobiť našimi kritikami svetom, s ktorými by sme radšej nemali nič spoločné*“ (Horký-Hlucháň 2020: 117). Aj v tomto prípade treba poukázať na konkrétne dopady, ktoré by daný text mohol mať. Svoju situovanosť som uviedol napríklad vo svojej dizertačnej práci (Profant 2015b: 25) a súhlasím, že niekedy je skutočne zmysluplné takúto situovanosť uvádzať, avšak nemyslím si, že niečo také je nutné robiť v teoretickej práci, ktorej cieľom sú ďalšie empirické štúdie.

³ Podobne problematické je tvrdenie Horkého-Hlucháňa, že som sa dopustil vedomej alebo nevedomej manipulácie, keď som citoval jeho prácu (Horký 2011) ako príklad diskurzu „*rozvoja tvoreného vládnymi rozvojovými agentúrami či medzinárodnými organizáciami*“ (Profant 2020: 28). Prácu som necitoval ako príklad diskurzu rozvoja tvoreného vládnymi rozvojovými agentúrami či medzinárodnými organizáciami, ale ako príklad prác analyzujúcich stereotypy, ktoré sa dajú nájsť v Tabuľke č. 2 (ibid.: 27). Celá časť vety totižto znie takto: „*Stereotypy v tabuľke č. 2 sa dajú nájsť v diskurze rozvoja tvoreného vládnymi rozvojovými agentúrami či medzinárodnými organizáciami (pre SR a ČR pozri Horký 2011; Profant 2019; Pavlicová 2012; Fecenková 2013)*“ (ibid.: 28) a odkazy sa jednoducho týkajú SR a ČR a stereotypov, ktoré sa v nich vyskytujú a ktoré sumarizuje Tabuľka 2. Syntax danej vety takéto čítanie nevyklučuje. Naopak, je nezmyselné predpokladať, že by mohli existovať české alebo slovenské medzinárodné organizácie.

⁴ Vo svojom texte píšem, že o rasizme aktérov globálneho Juhu voči Severu sa dá hovoriť „*len zriedka*“ (Profant 2020: 28). Slačálek sa pýta „*kedý?*“. Odpovedá si na inom mieste sám, keď píše o zmenených pomeroch v dekolonizovaných krajinách. Dokážem si predstaviť v týchto krajinách otočenú skupinovú dynamiku, hoci treba aj tu brať do úvahy globálny rasistický kontext, ktorý je opačný.

⁵ Slačálek píše, že je symptomatické (v čom?), že na s. 22 píšem v prípade nového rasizmu s odkazom na Balibara o „*neprekonateľnosti kultúrnych rozdielov*“ a na s. 28 píšem o novom kultúrnom rasizme prekonateľných rozdielov. Rozpor je dôsledkom spôsobu, akým Balibar píše o rasizme. Neprekonateľnosťou má na mysli dopad používania „*rasizmu bez rás*“: „*biologický alebo genetický naturalizmus nie je jediným spôsobom ako naturalizovať ľudské správanie [...] kultúra môže tiež fungovať ako príroda a môže fungovať ako spôsob uzamknutia skupín a priori do genealógie, do determinácie, ktorá je od počiatku nemenná a nedotknuteľná*“ (Balibar 1991: 22, zvýraznenie pôvodné). Samotná nová rasizmu však „*na prvý pohľad nepostuluje naderadenosť určitých skupín alebo národov*“ (ibid.: 21). Inými slovami – nová rasizmu postuluje prekonateľnosť kultúrnych rozdielov, avšak dopadom jeho používania je ich upevňovanie a teda v konečnom dôsledku neprekonateľnosť. Zmienené rozdiely sú teda prekonateľné a neprekonateľné zároveň ako píšem aj na s. 25 odkazujúc na Halla, stereotypy upevňujú ľahko viditeľné charakteristiky v diskurze „*ako nemenné*“ (Hall 1997: 258) a na s. 23 vysvetľujem, že kým biologické prvky sú obvykle nezmeniteľné, „*kultúrne prvky rasizmu sa minimálne v teoretickej rovine dajú meniť*“ (Profant 2020: 23).

- ⁶ Horký-Hlucháň ďalej tvrdí, že ignorujem empirickú literatúru, ktorá údajne vyvracia že „*pozitívne obrazy iných teda majú v tomto ohľade rovnaký dopad ako ich negatívne zobrazenia*“ (Profant 2020: 30). Kľúčové je v tejto vete slovné spojenie „*v tomto ohľade*“. Odkazuje na argument v predchádzajúcom odseku o depolitizácii nerovných mocenských vzťahov v globálnom ekonomickom systéme. Čiže tvrdím, že aj pozitívne, aj negatívne obrazy majú depolitizujúci charakter. Horkým-Hlucháňom uvedený text od Bakera (2015) (ktorý necitujem) sa pritom depolitizácii vzťahov v tomto ohľade nevenuje a primárne preukazuje, že bieli Američania viac podporujú pomoc zahraničným chudobným afrického ako európskeho pôvodu (ibid.: 93). To moje tvrdenie nevyvracia.
- ⁷ Horký-Hlucháň v podobnej súvislosti tvrdí, že sklzávam do „*starého*“ rasizmu, keď „*považujem Čechov a Nemcov za tých, ktorí majú ‚rovnako bielu‘ farbu pleti*“. Česko dva odseky predtým považujem za krajinu, „*v ktorej žijú prevažne bieli*“ (Profant 2020: 32), čiže áno, Česi sú rovnako bieli ako Nemci v zmysle, že sú do rovnakej miery bieli, ale ani Česi, ani Nemci nie sú ako skupiny obyvateľov úplne bieli. Rovnakosť je v dominancii beloby v týchto krajinách. V oboch žijú menšiny skonštruované ako inofarebné.

Literatura

- Alami, Ilias – Dixon, Adam D. (2020): The strange geographies of the ‘new’ state capitalism. *Political Geography*, Vol. 82, Article 102237, <doi:10.1016/j.polgeo.2020.102237>.
- Baker, Andy (2015): Race, Paternalism, and Foreign Aid: Evidence from U.S. Public Opinion. *American Political Science Review*, Vol. 109, No. 1, s. 93–109, <doi:10.1017/S0003055414000549>.
- Balibar, Etienne (1991): Is There a ‘Neo-Racism’? In: Balibar, Etienne – Wallerstein, Immanuel (ed.): *Race, Nation, Class. Ambiguous Identities*. London–New York: Verso, s. 17–28.
- Beck, Ulrich (2003): Toward a New Critical Theory with a Cosmopolitan Intent. *Constellations*, Vol. 10, No. 4, s. 453–468, <doi:10.1046/j.1351-0487.2003.00347.x>.
- Bendix, Daniel (2016): From Fighting Underpopulation to Curbing Population Growth: Tracing Colonial Power in German Development Interventions in Tanzania. *Postcolonial Studies*, Vol. 19, No. 1, s. 53–70, <doi:10.1080/13688790.2016.1228137>.
- Fecenková, Jana (2013): „Rozvinuté“ Slovensko vs. „rozvojová“ Afrika. *JeToTak.sk - Blog Kritická Ekológia*, 22. 8. 2013, <<http://blog.jetotak.sk/kriticka-ekonomia/2013/08/22/jana-fecenkova-%E2%80%99Erozvinute%E2%80%99C-slovensko-vs-%E2%80%99Erozvojova%E2%80%99C-afrika>>.
- Hall, Stuart (1997): The Spectacle of the ‘Other’. In: Hall, Stuart (ed.): *Representation. Cultural Representations and Signifying Practices*. London: SAGE and the Open University, s. 223–279.
- Horký, Ondřej (2011): Mediální stereotypy Jihu jako překážka veřejné diskuse: důsledky pro českou rozvojovou spolupráci. *Hledání českých zájmů II. Obchod, lidská práva a rozvoj*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, s. 102–124.
- Horký-Hlucháň, Ondřej (2020): Inflation rasismu, devalvace chudých a fetišizace kritiky: odpověď na článek Tomáše Profanta. *Mezinárodní vztahy*, Vol. 55, No. 3, s. 116–123.
- Hruběš, Milan (2020): RE: Rasismus, 9. 7. 2020, emailová komunikácia.
- Hund, Wulf D. (2010): Negative Societalisation. Racism and the Constitution of Race. In: Hund, Wulf D. – Kriklar, Jeremy – Roediger, David (ed.): *Wages of Whiteness and Racist Symbolic Capital*. Berlin: Lit, s. 57–96, <https://www.academia.edu/5234894/Negative_Societalisation_Racism_and_the_Constitution_of_Race_A_Historico-Sociological_Perspective_>.
- Illich, Ivan (1978): *The Right to Useful Unemployment and Its Professional Enemies*. London and Boston: Marion Boyars.
- Krenčeyová, Miša (2020): O rasizme na Slovensku po slovensky? Odpoveď Tomášovi Profantovi. *Mezinárodní vztahy*, Vol. 55, No. 3, s. 101–108.
- Manzo, Kate (1991): Modernist Discourse and the Crisis of Development Theory. *Studies in Comparative International Development*, Vol. 26, No. 2, s. 3–36.
- McEwan, Cheryl (2009): *Postcolonialism and Development*. Oxon – New York: Routledge.
- Melegh, Attila (2006): *On the East-West Slope. Globalization, Nationalism, Racism and Discourse on Central and Eastern Europe*. Budapest – New York: Central European University Press.
- Nederveen Pieterse, Jan (1992): *White on Black. Images of Africa and Blacks in Western Popular Culture*. New Haven and London: Yale University Press.
- Profant, Tomáš (2015a): Postkolonialismus: perspektíva podrobených ako východisko skúmania. In: Horký-Hlucháň, Ondřej – Profant, Tomáš (ed.): *Mimo Sever a Jih. Rozumět globální nerovnostem a rozmanitosti*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, s. 37–59.
- Profant, Tomáš (2015b): *Does one discourse rule them all? A comparison of development apparatuses in Slovakia and Austria* (PhD). University of Kassel, Kassel.
- Profant, Tomáš (2020): Rasismus v rozvoji a v rozvojovej spolupráci. *Mezinárodní vztahy*, Vol. 55, No. 1, s. 21–40, <doi:10.32422/mv.1611>.
- Rattansi, Ali (2007): *Racism: A Very Short Introduction*. Very Short Introductions. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Ryška, Tomáš (2020): Rasismus bílého boha. *Mezinárodní vztahy*, Vol. 55, No. 3, s. 109–115.
- Slačálek, Ondřej (2020): Jak nepsat o rasismu. *Mezinárodní vztahy*, Vol. 55, No. 3, s. 92–100.

- Wolf, Larry (1994): *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*. Stanford: Stanford University Press.

Note

The author would like to thank Daniel Bendix, Milan Hrubeš and Jan Daniel for their contribution to this reaction.

AUTHOR BIOGRAPHY

Tomáš Profant studied political science, International Relations and European studies at Masaryk University in Brno and obtained his PhD at the University of Kassel. He is a research fellow at the Institute of International Relations in Prague and a lecturer at the Institute of European Studies and International Relations at the Faculty of Social and Economic Sciences, Comenius University in Bratislava. His research interest includes International Political Economy, North-South relations, post-development and postcolonial theory, and critical discourse analysis. Recently he published the monograph *New Donors on the Postcolonial Crossroads: Eastern Europe and Western Aid*.

Pavel Kreisinger: Češi a Slováci v Austrálii v 1. polovině 20. století a jejich účast ve světových válkách.

1. vydání. Praha: Academia, 2018, 400 stran, ISBN 978-80-200-2821-1.

Author: Milada Polišenská, Anglo-American University, Prague, Czech Republic.

E-mail: milada.polisenska@aauni.edu.

DOI: <<https://doi.org/10.32422/mv.1717>>.

Vystěhovalectví a emigrace z českých zemí a Slovenska do Austrálie patří k méně prozkoumaným a doposud v odborné literatuře málo zpracovaným oblastem dějin migrací. Je to patrné v porovnání s odchodem do Spojených států, jemuž byla věnována pozornost dokonce i za komunismu. Výzkum byl ovšem možný jen ve vymezení, jež komunistický režim umožňoval, a týkal se hlavně vystěhovalectví z habsburské monarchie. Zcela mimo možnost výzkumu bylo vše, co se týkalo americké podpory nezávislosti Československa, zahraniční akce T. G. Masaryka, vše, co se dalo propojit personálně či vztahově s emigrací do USA po roce 1948 a později, a těchto vazeb nebylo málo. Až po roce 1989 bylo možné rozvinout objektivní a zevrubné studium otázky vystěhovalectví, emigrace a exilu.

Stejný přístup můžeme vysledovat u studia vystěhovalectví a emigrace do Austrálie. Na rozdíl od migračních vln do USA ale tento výzkum začínal později, měl mnohem rozříštěnější pramennou základnu, nemohl se opřít o tak silnou podporu krajanské komunity i zájmu ve vlasti a celkově jeho výzkum byl v mnohém ztížený.

Ve výzkumu vystěhovalectví a exilu do Austrálie se výrazně etablovala Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, kterou lze u nás považovat za první a jediné centrum výzkumu této problematiky. Vznikla zde již řada odborných prací, zmiňme obzvláště *Český exil v Austrálii (1948–1989)* autorů Jaroslava Millera, Jany Burešové a Miloše Trapla, kterou vydalo Nakladatelství Lidové noviny v roce 2016. Pavel Kreisinger přichází s obsáhlou monografií *Češi a Slováci v Austrálii v 1. polovině 20. století a jejich účast ve světových válkách* vydanou v nakladatelství Academia v roce 2018.

Autor jasně definuje cíle své práce a výzkumné otázky, jež si dal za úkol objasnit. Výzkumné otázky byly tři: 1) V jakém rozsahu (či zda vůbec) se českoslovenští občané v Austrálii účastnili akcí na podporu prvního a druhého československého zahraničního odboje? 2) Podporovali zahraniční odboj pouze formálně (například finančně), anebo i fyzicky se zbraní v ruce? 3) Pokoušeli se dostat do řad vznikající československé zahraniční armády, anebo s ohledem na geografickou vzdálenost od center československého odboje vstupovali spíše do armády australské? Tyto výzkumné otázky autor úspěšně zodpověděl, ale nejen to – jeho kniha poskytuje široký a plastický obrázek s velkým množstvím konkrétních lidských osudů československých konzulárních úředníků v Austrálii, československých vojáků v australské armádě, příslušníků krajanské komunity a mnoha dalších.

Autor dobře definoval své metodologické postupy a uplatnil jak kvalitativní, tak i kvantitativní metody. Výsledkem jeho kvantitativních vyhodnocování je celá řada přehledných tabulek, statistik a soupisů, které jsou velmi užitečné a jejichž sestavování bylo jistě velmi náročné. Poznámkový aparát je velmi dobře zpracován.

Monografie je členěna do sedmi hlavních kapitol, dělicích se na řadu podrobnějších podkapitol. Hlavní kapitoly jsou: 1) Úvod do australských dějin, Češi a Slováci v Austrálii do roku 1918, 2) Nástin australských dějin a československo-australských vztahů v meziválečném období, 3) Česko-slovensko-australské vztahy v letech 1939–1939, 4) Situace československé krajanské komunity v Austrálii od března do září 1939, 5) Česko-

slovenský generální konzulát v Sydney a jeho činnost v letech 1939–1945, 6) Československé honorární konzuláty v Austrálii za druhé světové války, jejich úloha a působení, 7) Australská armáda a Čechoslováci v australské armádě za druhé světové války. Kniha má rozsáhlý doprovodný aparát, podrobný přehled archivních pramenů z australských, českých, slovenských a amerických archivů a přehled soukromých sbírek k tématu. Dále zde najdeme přehled publikovaných pramenů, jsou zde i rozhovory, e-mailová korespondence autora, velmi podrobná bibliografie, a práce je opatřena jmenným a místním rejstříkem. Hodnotu publikace zvyšuje bohatá fotodokumentace tištěná ve výborné kvalitě na dobrém papíře. Text je kvalitně redigovaný a kniha má hezký design.

Vzhledem k tomu, že dějiny Austrálie nejsou u nás v obecném povědomí dostatečně vžitě, autor začleňuje jejich stručný a výstižný přehled a napojuje vývoj vystěhovalectví a později emigrace na jednotlivé dějinné etapy. I nejstarší období do roku 1914 autor doplňuje konkrétními životními osudy vystěhovalců, uvádí například i vědecké expedice do australského vnitrozemí, na nichž participovali Češi, a snaží se vyčíslit a charakterizovat krajanskou komunitu do první světové války. Velmi zajímavé je zapojení Čechů a Slováků do australské armády za první světové války a jejich účast v legiích především ve Francii. Kreisinger přináší celou řadu výborně zpracovaných biografických medailonků vojáků z českých zemí i ze Slovenska, kteří byli nasazeni jako dohodoví vojáci v první světové válce. Vedle bohaté literatury k dějinám československých legií na Sibiři a zapojení Čechů a Slováků na straně Dohody na západní frontě (především v rámci armády USA), se jedná o málo známou součást našich vojenských dějin.

Po roce 1918 již můžeme hovořit o dějinách československo-australských vztahů. Autor pečlivě popisuje odezvu na vznik samostatného Československa, navázání oficiálních československo-australských styků, založení generálního konzulátu v Sydney v roce 1920 a osobnost a činnost prvního československého generálního konzula, uznávaného cestovatele a profesora geografie na Univerzitě Karlově Jiřího Viktora Daneše. Autor hojně cituje z korespondence, cestopisů a vzpomínek Čechoslováků, kteří se za první republiky angažovali v československo-australských stycích, a je třeba říci, že mezi nimi byla celá řada zajímavých osobností. Kromě Daneše to byl například Emil Ballek, který původně pracoval na ministerstvu národní obrany, ale pro svůj zájem o Austrálii přešel na ministerstvo zahraničních věcí (MZV) a byl vyslán jako úředník na generální konzulát v Sydney. Danešův zástupce na postu generálního konzula Jan Emanuel Hajný, který právě tak jako Ballek prošel australskou armádou i legiemi ve Francii, aj. Kreisinger uvádí celou řadu dalších zajímavých údajů ke kariéře Hajného v československé zahraniční službě, která ho zavedla i na Tahiti, a nakonec na deset let (1928–1938) na generální konzulát do New Yorku. Z MZV odešel po komunistickém převratu v roce 1948 do exilu. Autor výstižně a za doprovodu mnoha dobových citátů a obsáhlých výňatků na Hajného osudech dokumentuje málo známé okolnosti dějin československé zahraniční služby. Jako generální konzul sloužil v Sydney od roku 1927 do roku 1935 například i Rudolf Kuráž, jenž se významně zapsal i do dějin československo-amerických diplomatických styků za první republiky.

Vedle pozornosti obsazení generálního konzulátu v Sydney se Kreisinger také věnuje podrobně krajanské komunitě. Popisuje Czechoslovak Club v Sydney, který byl činný až do Mnichova, zabývá se názorovým vývojem v kruzích slovenské emigrace a představuje její hlavní činitele a literární dílo a vzpomínky řady z nich. Zajímavá kapitola je o vystěhovalectví Čechů a Slováků v meziválečném období do Tasmánie.

Dalšími tématy, na která stojí za to upozornit, je návštěva novináře Egona E. Kische v Austrálii v roce 1934, rozbor hospodářských a obchodních vztahů s Austrálií v meziválečném období, velmi zajímavá je podkapitola o australsko-československých vztazích, čili o vztazích z australského pohledu, a o působení Australanů v prvorepublikovém Československu včetně návštěv významných australských politiků (Theodore Fink), zájmů navštívit prezidenta T. G. Masaryka (Mick Kirwan a další), udělení řádu Bílého lva, který

v meziválečném období dostalo pět Australanů, což vše Kreisinger podrobně dokládá řadou životopisných údajů, a další faktografie.

V kapitole týkající se československo-australských vztahů v období mnichovské krize autor rozebírá postoj Austrálie k mnichovskému diktátu, charakterizuje jednotlivé australské politiky a jejich reakce a názory a zasazuje je do celkového kontextu situace Austrálie jako britského dominia a politiky appeasementu. Všimá si rovněž těch, kdo se v Austrálii snažili vysvětlit situaci ve střední Evropě a vystupovali na podporu Československa, což byl například český novinář a cestovatel Josef Ladislav Erben.

Podrobnou pozornost autor věnuje uprchlíkům z Československa před nacismem do Austrálie, mezi nimiž bylo velké procento Židů. Autor přehledně vysvětluje politiku Velké Británie, zřízení British Committee for Refugees from Czech-Slovakia, zájem britských dominií, především Austrálie, o uprchlíky z Československa, složitosti, které se projevovaly, a dokládá je na příkladu osudů celé řady konkrétních osob. Sleduje rovněž reakce krajanské komunity v Austrálii na události po Mnichovu i reakci oficiálních australských politických kruhů i podnikatelských sfér.

Při líčení situace československé krajanské komunity v Austrálii od okupace Československa do vypuknutí druhé světové války Kreisinger vyzdvihuje zásluhu o udržení vzájemných československo-australských vazeb tehdejšího vicekonzula Adolfa Solanského, jenž proti snahám svého nadřízeného, pronacisticky orientovaného generálního konzula Rudolfa Asmise, de facto úřad zachránil a postavil se do čela československého odboje v Austrálii. Kvantifikuje československou krajanskou komunitu v Austrálii za druhé světové války.

Klíčovou součástí knihy je zevrubný rozbor činnosti generálního konzulátu v Sydney v letech 1939–1945. Jednotlivé podkapitoly zkoumají řadu podstatných otázek od uznání československé exilové vlády v Londýně australským svazem, podíl generálního konzulátu v Sydney na odbojové činnosti a jeho spolupráci s ústředím v Londýně, která byla za daných podmínek mimořádně obtížná, nábor krajanů do československé armády v britských dominiích a činnost československých vojenských misí, celou škálu osudů, které autor přibližuje na základě archivních dokumentů a dalších pramenů. Ve výsledku se autor zamýšlí nad tím, zda nábor dobrovolníků mezi krajany měl v Austrálii vůbec smysl a zda byl úspěchem či neúspěchem, a je toho názoru, že byl za daných podmínek úspěšný, byť dobrovolníků do československé armády bylo početně velmi málo. Vysvětluje to tím, že v Austrálii nepůsobil žádný československý vojenský diplomat a že příslušníci krajanské komunity většinou volili vstup do australské armády. Velmi zajímavá jsou rovněž zjištění o Československém červeném kříži v Austrálii a jeho pomoci československému zahraničnímu odboji.

V kapitole o československých honorárních konzulátech v Austrálii za druhé světové války se autor věnoval této často opomíjené složce mezinárodních vztahů. Prozkoumal působení čtyř honorárních konzulátů – v Brisbane (Queensland), Melbourne (Victoria), Adelaide (Jižní Austrálie) a Perth (Západní Austrálie). Velmi zajímavě líčí jejich personální obsazení, životní osudy honorárních konzulů a činnost těchto konzulátů za války včetně analýzy jejich součinnosti s místní krajanskou komunitou, přičemž reflektuje česko-slovenské vztahy a situaci československých Němců. Autor poukazuje na to, že mezi nimi bylo značné procento uprchlíků před nacismem včetně německých a rakouských Židů, kteří původně uprchli do Československa a přišli do Austrálie na prozatímní československý pas. I když poukazovali na československé občanství, byli považováni za bezpečnostní riziko a byli internováni v táborech, přičemž jejich počet nebylo dosud možné přesně zjistit. Autor označuje tuto kapitolu československo-australských vztahů za poněkud kontroverzní a poukazuje na to, že někdy k internaci stačilo jen německy znějící příjmení. Kreisinger dokládá na několika výmluvných případech přehmaty, ke kterým došlo (včetně internace uprchlého vězně z koncentračního tábora v Dachau), i intervence československého konzulátu v Sydney i ministerstva zahraničních věcí v exilu v Londýně.

Kniha vrcholí nejobsáhlejší kapitolou, zaměřenou na Čechoslováky v australské armádě za druhé světové války. Nejprve přehledně popisuje situaci a vývoj australské armády celkově, přináší hlavní politická a vojenská rozhodnutí a hlavní australské politické a vojenské osobnosti té doby. Do tohoto rámce potom zasazuje historii československých dobrovolníků v australské armádě. Autor nabízí velmi poutavě napsanou plejádu lidských osudů pocházejících z československé krajanské komunity nebo uprchlíků před nacismem z Československa, zasazených do širokého kontextu válečných operací australské armády za druhé světové války, včetně například J. F. Kopanici, který zahynul při pochodu smrti z japonského zajateckého tábora ze Sandakanu hluboko do vnitrozemí Bornea, do Ranau.

Autor neopomněl prozkoumat ani účast československých žen v australské armádě a je třeba ocenit pečlivost jeho průzkumu. Z textové části o zhruba 350 stranách se týká žen jen desetistránková podkapitola. Na rozdíl od první světové války, kdy k žádné účasti žen z českých zemí či Slovenska v australské armádě nedošlo, autor zachytil tři dobrovolnice – dvě československé státní příslušnice a jednu krajanu –, které sloužily v ženských pomocných jednotkách australské armády. Kromě toho ještě jedna československá exulantka sloužila v Austrálii u holandských jednotek. Autor vysvětluje, že tyto ženské pomocné jednotky vznikaly po vzoru britských, a přináší velmi zajímavé biografické údaje. Zaujme nás například doc. PhDr. Julie Moschelesová, která se v roce 1934 habilitovala na Univerzitě Karlově v oboru antropogeografie a těšila se přízni T. G. Masaryka.

Autor svou studii uzavírá konstatováním, že Češi a Slováci v Austrálii podpořili první i druhý zahraniční odboj. K navázání vzájemných oficiálních styků došlo v roce 1920, přičemž krajanská komunita se rozrostla před druhou světovou válkou o 300–400 osob většinou židovského původu. Kreisinger vyzdvihl především působení vicekonzula Adolfa Solanského, jenž začal spolupracovat s Edvardem Benešem v exilu v Londýně a stal se vedoucí silou československého zahraničního odboje v Austrálii. Autor rovněž oceňuje fungování honorárních konzulátů, konstatuje, že vojáci, kteří narukovali do australské armády, se většinou rozhodli po válce v Austrálii zůstat.

Považuji tuto knihu za výborný výsledek nelehkého badatelského úsilí, metodologicky kvalitní a zajímavě napsaný. Pavel Kreisinger sám na některých místech naznačuje, kde ještě zůstává prostor pro další výzkum. Tato sebereflexe mu je ke cti a lze doufat, že se mu další výzkum podaří uskutečnit. Z mého pohledu je zde ještě poloha, kterou by bylo velmi užitečné více a hlouběji doplnit a posílit, a to je pohled žen – krajanek i exulantek – na děje odehrávající se v jejich rodinách, na osudy rodinných příslušníků v Austrálii, a to, pokud pramenná základna dovolí, i v širším měřítku. Rovněž by bylo velmi užitečné a zajímavé se v budoucnu pokusit o srovnávací studii s obdobnou problematikou například polskou. Tyto připomínky jsou však spíše než kritikou hodnocené studie námětem pro další vědeckou práci.

Tuto studii lze doporučit všem, kdo se zajímají o dějiny vystěhovalectví, o Austrálii, o vojenskou historii a o dějiny diplomacie.

AUTHOR BIOGRAPHY

Prof. PhDr. Milada Polišenská, CSc., is professor of history at Anglo-American University in Prague, Czech Republic, specializing in the modern history of Central and Eastern Europe as well as diplomatic history. She is the author of several scholarly books and a number of articles and conference presentations. She joined AAU in 2003, and held various administrative positions there, including Provost. She has taught as Visiting Professor at universities in the USA, Taiwan, and Thailand, received several major research grants, and was a Fulbright scholar, a Cold War International History Project Fellow at the Woodrow Wilson Center, and a Senior Fernand Braudel Fellow at the European University Institute, Florence, Italy.

Tomáš Dopita, Kateřina Kočí, Klára Čmolíková Cozlová:
Uvnitř diplomacie. Jak na genderovou nerovnost v zahraniční službě.

**1. vydání. Praha: Grada, 2020, 71 stran,
 978-80-271-2428-2 (signatura knihovny ÚMV 63 059).**

Author: Jarka Devine Mildorf.

DOI: <<https://doi.org/10.32422/mv.1716>>.

Útlá publikace přináší stručný, ale důležitý příspěvek k výzkumné oblasti, ve které se protínají studia genderu a diplomacie. Kniha uplatňuje velmi praktický náhled na prosazování genderové rovnosti v diplomacii v českém i mezinárodním kontextu. Strukturovaně identifikuje konkrétní problémové oblasti a související politiky ovlivňující vnitřní fungování diplomacie a navrhuje možné nástroje, jež by podpořily větší genderovou rovnost nejen mezi zaměstnanými ministerstva zahraničních věcí (MZV ČR), ale také mezi jejich rodinnými příslušníky. Na MZV je zde nahlíženo jako na zaměstnavatele a na diplomaty a diplomatky jako na zaměstnané. Kniha vychází z principu genderové rovnosti jako jedné z hlavních hodnot a sdílených principů EU, což je podtrženo předmluvou evropské komisařky Věry Jourové, v jejíž gesci byly donedávna i otázky genderové rovnosti.

Intersekcionalní přístup je patrný již ze složení autorského týmu. Tomáš Dopita je kmenovým výzkumným pracovníkem Ústavu mezinárodních vztahů, vedoucím projektu zaměřeného právě na genderovou rovnost v diplomacii, s předchozí zkušeností s prosazováním genderové rovnosti v České republice v rámci neziskového sektoru. Kateřina Kočí je externí výzkumnou pracovnící Ústavu mezinárodních vztahů s dlouhodobým zaměřením na transatlantické vztahy a evropskou integraci. Klára Čmolíková Cozlová vystudovala sociální práci a genderová studia, má dlouholeté zkušenosti s prosazováním genderové rovnosti v rámci neziskového sektoru, včetně vedení genderových auditů. Spolu s Tomášem Dopitou se podílela na genderové analýze personální politiky českého ministerstva zahraničních věcí.

Uplatnění feministického principu je důležitým přínosem této knihy. Jak autorský tým zmiňuje, většina literatury, která se zabývá genderovou rovností v diplomacii, se zaměřuje pouze či převážně na oficiální část diplomacie, na diplomaty a diplomatky, patriarchální praktiky uvnitř diplomacie a případný vliv diplomatek na jejich změnu. Z feministického hlediska však nelze analyzovat veřejnou sféru bez analýzy sféry soukromé. V diplomacii to platí o to více, vzhledem k tomu, do jaké míry jsou životy partnerů a partnerek diplomatů ovlivněny opakovanými změnami místa pobytu. Kniha dává stejný prostor jak aktérům z veřejné sféry – zaměstnaným MZV, tak jejich rodinným příslušníkům. Je rozdělena do tří částí: první se věnuje diplomatkám/diplomatům zahraniční služby, druhá se zaměřuje na osoby doprovázející diplomatky/diplomaty na zahraniční mise. Třetí část řeší institucionální ukotvení principu genderové rovnosti v zahraniční službě. Každá část obsahuje řadu příkladů ze zahraničí i kritické zhodnocení analogické situace v České republice.

Genderové nerovnosti v současné diplomacii jsou důsledkem dlouhodobé mužské dominance v této oblasti. Moderní diplomacie jako zaměstnání byla dlouho ženám uzavřena, ve větší míře se ženy do diplomacie dostaly až po druhé světové válce. I když v dnešní době již mají ženy do diplomacie formálně přístup, stále je zde patrná silná horizontální i vertikální genderová segregace. V řídicích pozicích nalézáme stále výrazně více mužů než žen. V ČSSR/ČR žena nikdy nezastávala pozici ministryně zahraničních

věcí. Pro nápravu těchto nerovností autorský tým navrhuje kombinaci afirmativních opatření, zavedení flexibilních opatření v práci a uznání práva na mateřství při diplomatické misi. Jedním z možných afirmativních opatření jsou genderové kvóty. Ty mohou být uplatňovány například při výběrovém řízení, kdy přednost dostane uchazeč méně zastoupeného pohlaví (Rakousko) nebo při vnitřním procesu kariérního postupu diplomatů (Francie), a v případě těchto dvou zemí se ukazují jako efektivní nástroj. České MZV zatím o podobných opatřeních neuvažuje, mj. kvůli odporu veřejnosti vůči kvótám.

Z hlediska pracovních aktivit a sladování pracovního a soukromého života je oblast diplomacie specifická. Mnoho s prací souvisejících činností se děje mimo standardní pracovní dobu. Opakované přesuny mezi zeměmi a kulturami představují pro rovnováhu mezi pracovním a soukromým životem další výzvu, která není obvyklá v jiných zaměstnáních. Autorský tým navrhuje jako nástroj pro ulehčení této náročné situace standardní flexibilní opatření, jako jsou částečné úvazky, pružná pracovní doba, home office, teleworking či job sharing. Text je zároveň senzitivní vůči rozšířeným genderovým rolím v společnosti a s nimi spojeným očekáváním, se kterými se především zaměstnankyně musí potýkat. Stejná flexibilní opatření nemusí mít stejný dopad na diplomatky i diplomatky, neboť na ženy existuje nepoměrně větší tlak na výkon péče a práce v domácnosti než na muže. Na českém MZV zatím nejsou tato flexibilní opatření formálně aktivně nabízena, některá, jako částečný úvazek nebo práce z domova, jsou umožněna na individuální bázi. Nastavení politik vztahujících se k těhotenství, porodu a mateřství je užitečným indikátorem, do jaké míry MZV stále považuje výkon služby za mužskou záležitost. Kniha uvádí některé příklady ze zahraničí, kdy jsou diplomatky v případě porodu na misi vykázány ze služebního bytu nebo staženy z mise zpět do ústředí (Maďarsko, Chorvatsko). To může mít závažné dopady na celou doprovázející rodinu. V ČR se tento přístup uplatňoval do roku 2014. S porodem a mateřstvím souvisí také otázka pojištění a hrazení nákladů na porod v zahraničí a délka mateřské a rodičovské dovolené výrazně se lišící stát od státu.

Druhá část knihy má v hledáčku osoby doprovázející vyslané pracovníky MZV na zahraniční mise. Samotné zařazení tohoto tématu do analýzy je silnou stránkou publikace. Tato část knihy je zároveň nejvíce poznamenána nedostatkem dat a vědeckého výzkumu v této oblasti. Analýza jednotlivých problémů v této kapitole jde spíše po povrchu. Autorský tým ale správně naznačuje, jak znevýhodněné postavení této skupiny negativně ovlivňuje prosazování genderové rovnosti mezi zaměstnanci MZV a zprostředkovaně i kvalitu výkonu zahraniční služby. Jedním z hlavních problémů, se kterým se doprovázející osoby setkávají, je jejich nejasný právní status. Mezi doprovázejícími osobami a MZV neexistuje přímý smluvní vztah, diplomatka/diplomat je tak ve vztahu k ministerstvu neoficiálním právním zástupcem svého partnera či partnerky. Doprovázející osoby se tak ocitají v nevýhodném a zranitelném postavení. Autorský tým uvádí, že „právně slabé postavení doprovázejících osob je samo o sobě genderově neutrální“, v praxi však dopadá ve větší míře na ženy, což z něj teprve činí problém z hlediska genderové rovnosti. Zde genderová analýza nejde dostatečně do hloubky a nebere v úvahu historický vývoj role doprovázející osoby. Právně slabší postavení, jež doprovázející osoby staví do pozice závislé na diplomatce/diplomatovi, pochází z doby, kdy doprovázející osoby byly výhradně ženy. Tento model je genderovaný sám o sobě, nese v sobě inherentně genderovou nerovnost a zároveň ji reprodukuje. Rozhodně tedy není neutrální.

Výpadek doprovázejících osob z trhu práce v důsledku opakovaných výjezdů je nejvýraznějším negativním dopadem výkonu diplomatické profese na soukromý život diplomatek/diplomatů a hlavním důvodem, proč stále více partnerek a hlavně partnerů není ochotno diplomaty na misi doprovázet. Kniha uvádí škálu opatření z různých zemí majících za cíl usnadnit doprovázejícím osobám udržet si či získat zaměstnání. Výpadek doprovázejících osob z trhu práce se ke konci kariéry projeví také v nároku na starobní důchod, který může být velmi nízký, nebo vůbec žádný. Toto je palčivé téma v mnoha jiných zemích. Kniha uvádí několik příkladů dílčích řešení, jež zavedly jiné evropské země

s cílem zajistit doprovázejícím osobám nárok na důstojný důchod. V České republice hra- dí od roku 2017 příspěvek na dobrovolné důchodové pojištění za doprovázející osobu MZV. Jedná se tedy o relativně nové opatření, jehož efekt se teprve projeví. Autorský tým však uvádí velmi přesvědčivý příklad výměry důchodu u osob, které doprovázely české diplomaty na mise po roce 1989. Tato výměra se blíží současnému životnímu minimu. Doprovázející osoby, převážně ženy, které strávily velkou část života podporou české di- plomacie, tak na stáří padají na dno sociálního systému a jsou ohroženy chudobou. Pen- zijní systémy jednotlivých evropských zemí se výrazně liší, nelze je tedy jednoduše pře- vzít a implementovat v jiné zemi. Největším přínosem příkladů ze zahraničí uvedených v této kapitole je fakt, že dané státy nárok doprovázejících osob na důchod uznávají a za- vedly za tímto účelem určitá opatření, i když ne vždy dostatečná. V navazujícím výzku- mu by bylo zajímavé nejen popsat jednotlivá opatření, ale i kriticky zhodnotit, jak jednot- livá opatření fungují v praxi.

Třetí část knihy se věnuje institucionalizaci principu rovnosti v rámci diplomacie. Stejně jako v předchozích kapitolách, i zde jsou uvedeny zahraniční příklady implementace národních politik rovnosti v rámci evropských ministerstev zahraničních věcí. V českém kontextu šlo například o zavedení pozice gender focal point na všech ministerstvech, včetně MZV. Autorský tým na toto opatření v podání českého MZV hledí kriticky. Tato pozice byla v praxi zastávána juniorními pracovníky a nebyla aktivně využívána ke své- mu účelu, nedošlo k naplnění jejího smyslu. Jako nejefektivnější strategii pro úspěšnou implementaci genderové rovnosti kniha navrhuje kombinaci vnějších a vnitřních tlaků. Příkladem vnějšího tlaku je strategie gender mainstreamingu, prosazovaného mezinárod- ními organizacemi jako OSN či EU, a úspěšně implementovaného například ve Francii, Rakousku nebo Velké Británii. Jako příklad vnitřního tlaku kniha uvádí soudní kauzy z prostředí britské zahraniční služby. Kniha také apeluje na větší inkluzi soukromé sféry a hlubší spolupráci mezi MZV a Sdružením rodinných příslušníků, které v ČR oficiálně existuje od roku 2006. Jejich hlavními tématy jsou zdravotní a sociální pojištění dopro- vázejících osob či proplácení školného pro děti. Větší emancipace doprovázejících osob vytváří větší tlak na genderovou rovnost uvnitř diplomacie a vice versa. S tím souvisí i rozvoj rodinné politiky s důrazem na podporu otcovské péče a rodičů samozivitelů. Princ- ip genderové rovnosti by pak měl být ukotven také v personálních politikách MZV.

Průvodním znakem výzkumu diplomacie z hlediska vnitřních procesů a fungování mi- nisterstev zahraničních věcí je jejich neochota sdílet data a informace. Možná i proto exis- tuje z této oblasti tak málo studií. Tato kniha je tedy důležitým příspěvkem do rozvíje- jícího se mezioborového výzkumu genderu a diplomacie, zároveň je sama poznamenána obecným nedostatkem relevantních a komparativních dat. Kniha je například nabitá pří- klady ze zahraničí. Není však jasné, na základě jakého klíče jsou tyto příklady vybírány. Zda se jedná o výběr například na základě geografické či kulturní blízkosti k České re- publice, nebo zda se jedná o zcela náhodný výběr řízený pouze tím, z jakých zemí byla autorskému týmu data dostupná. Ač jsou příklady ze zahraničí rozhodně důležitým přín- osem celé publikace, chybí jim celkové ukotvení, a text tak působí poněkud fragmento- vaně. Většina příkladů pochází ze zemí EU, ale také z USA nebo Turecka. Když tedy autorský tým například na s. 32 uvádí, že většina ministerstev při zaměstnávání na misích upřednostňuje partnery vyslaných pracovníků, není jasné, o jakých zemích mluví.

Otevření řady problémů, se kterými se setkávají diplomatky/diplomaté i jejich partne- ři/partnerky je jistě silnou stránkou publikace. Většina z uvedených témat je komplexních a zasloužila by si hlubší analýzu. Některá témata jsou tak v knize podána zjednodušeně a občas nepřesně. Autorský tým například uvádí, že v řadě zemí si doprovázející osoby musí hradit důchodové pojištění samy. Odhlédneme-li od výtky uvedené v předchozím odstavci a stanovíme-li si jako referenční země státy EU, pak by bylo vhodné doplnit, že dobrovolné platby sociálního pojištění nejsou všude pro doprovázející osoby možné. Komplikujícím faktorem je i občanství doprovázejících osob, které se ne vždy shoduje

s občanstvím diplomatky/diplomata a vysílající země. Trochu zavádějící je i tvrzení ze s. 44 o charakteru sdružení rodinných příslušníků sjednocených v organizaci EUFASA. Autorský tým uvádí, že tato sdružení v „některých zemích“ fungují na dobrovolnické bázi. Ve skutečnosti takto funguje výrazná většina těchto sdružení, s výjimkou DSFA ve Velké Británii.

Publikace přesvědčivě demonstruje, že diplomacii nelze zkoumat z genderového hlediska bez zahrnutí doprovázejících osob do analýzy. Tuto tezi popsala známá feministická politická vědkyně Cynthia Enloe už v roce 1990. Enloe (2014) aplikovala zásadní teoretický koncept druhé vlny feminismu „osobní je politické“ na studium mezinárodních vztahů a přišla s heslem „osobní je mezinárodní“. Začleněním soukromé sféry a doprovázejících osob do analýzy tato publikace na Enloe navazuje. Postavení doprovázejících osob úzce souvisí s genderovou rovností uvnitř MZV, jak z pohledu vyrovnaného zastoupení, tak z pohledu praktického. Genderová rovnost ve veřejné a soukromé sféře diplomacie je důležitá pro zvyšování kvality diplomacie i zahraniční politiky, ale i pro prosazování sociální spravedlnosti. Kniha primárně cílí na české publikum, ale je přínosem i v mezinárodním kontextu. Je důležitou zpětnou vazbou pro české MZV a potažmo celou státní správu k implementaci Vládní strategie pro rovnost žen a mužů. Kromě akademické obce bude publikace zajímavá pro začínající i praktikující diplomatky/diplomaty a jejich rodinné příslušníky, mj. proto, že rozšiřuje povědomí o dopadech tohoto povolání na soukromý život.

Literatura

- Enloe, Cynthia (2014): *Bananas, Beaches and Bases: Making Feminist Sense of International Politics*. 2. vydání. Berkeley, CA: University of California Press.

AUTHOR BIOGRAPHY

Jarka Devine Mildorf studied Public and Social Policy and Gender Studies at Charles University in Prague. She worked as Political Officer for the Irish and British diplomatic services. She has also worked as a gender consultant with a focus on gender equality in the labour market and family friendly policies. Currently, she leads an international research on spouses and family members of diplomats in Europe.

Martin Petlach: Volby a demokracie v Malajsii. Politika kontrastů.

1. vydání. Praha: Togga, spol. s.r.o., 2019, 280 stran, ISBN 978-80-7476-163-8.

Author: Michaela Ducháčková.

DOI: <<https://doi.org/10.32422/mv.1718>>.

Kniha *Volby a demokracie v Malajsii. Politika kontrastů* se, jak už název napovídá, věnuje zemi z jihovýchodní Asie, která bývá při politologických výzkumech často opomíjena. Bavíme-li se o Asii, svou pozornost má v českém prostředí většinou Blízký východ, popřípadě Čína vzhledem ke své narůstající důležitosti na poli mezinárodních vztahů. Když se řekne „islámský svět“, je to podobné – zajímá nás Blízký východ, a především jeho arabská část, Indie a další země v jihovýchodní Asii zůstávají mimo hlavní pozornost. Podle Petlacha je Malajsie pro české vědce na první pohled možná trochu fádňá, protože je stabilní a nedochází tam k žádným dramatickým událostem (s. 15). Přitom právě volby a volební politika Malajsie, na kterou se autor v knize zaměřuje, jsou velmi specifické a byla by škoda nevěnovat tomuto zajímavému, prakticky ojedinělému případu pozornost.

Tuto ignoraci Malajsie v českém prostředí ovšem nelze vnímat pouze ve výzkumu. Ani běžný občan, který se v prostředí politologie a mezinárodních vztahů nepohybuje, toho o Malajsii moc vědět nebude. Ačkoliv jihovýchodní Asie získává v posledních letech stále na popularitě jako turistická destinace, malajsijský sultanát stojí stranou zájmu českých turistů. Jak sám autor podotýká, většina Čechů si tak při zmínění Malajsie vybaví pouze fiktivního piráta Sandokana – a to se zde bavíme jen o dnešní střední generaci (s. 13). Zkrátka a dobře, téma Malajsie v Česku vůbec nerezonuje.

Autor knihy Martin Petlach je ovšem názoru, že jde o zemi stojící za povšimnutí. Zemi, na níž lze sledovat zajímavé kontrasty. Zemi, kde se střetává tradice s modernitou. A právě to, jak jsou tento a jemu podobné rozpory vypořádány, činí tento sultanát hodně akademického zájmu. Autor vystudoval politologii, mezinárodní vztahy a evropská studia na Katedře politologie a evropských studií Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Jeho hlavním zaměřením je oblast Asie, jak napovídá i jeho členství v britské Královské společnosti pro asijské otázky. Specializuje se na politiku a historii Malajsie a na vztahy mezi Evropskou unií a zeměmi regionu ASEAN.

Autorova znalost malajsijského prostředí včetně ovládnutí místního jazyka je bezesporu známkou toho, že předtím, než se pustil do napsání knihy o Malajsii, měl možnost vskutku zažít atmosféru této země na vlastní kůži, a není to jen výzkum od stolu. Je patrné, že pracuje krom zahraničních také s místními zdroji, což je rozhodně velkým přínosem pro jeho knihu. Ta je věnována hlavně odborné veřejnosti. Ačkoliv autor v úvodu zmiňuje nezáměr o Malajsii i u laiků, velmi odborný jazyk díla je známkou toho, že pro ně kniha určena není. Vlastně i pro sociální vědce, ať už politology, analytiky mezinárodních vztahů či z oblasti výzkumu zemí Dálného východu, bude při čtení knihy velkým oříškem opravdu porozumět tomu, co se v Malajsii děje. Petlach totiž svůj text nijak nepřizpůsobuje míře předpokládaných znalostí o této zemi v české akademické sféře, která, jak sám zmiňuje, je velmi nízká. Místy se tak čtenář knihy ztrácí, protože mu mohou chybět některé znalosti a souvislosti, jež jsou pro autora naopak velmi znalého malajsijských poměrů tak samozřejmé, že je pro pochopení kontextu vůbec neuvádí. Příkladem může být třeba to, že nikde nejsou představeny malajsijské politické strany a jejich ideologie, text předpokládá jejich znalost a základní orientaci v malajsijském stranickém systému.

Kniha vychází z předpokladu, že pro pochopení voleb a demokracie v Malajsii je klíčové zaměřit se na osobnost předsedů vlád, voliče a média. Cílem knihy je prozkoumat nastavení systému malajsijské volební politiky, především to, zda se liší volební proces pro opozici a vládní strany. Autor se také zabývá tím, jak se měnil postoj premiérů k prvkům demokracie a jaký pohled na demokracii mají různé skupiny obyvatel. V souladu s tezí, že i média jsou klíčovými aktéry, se Petlach zajímá také o jejich roli, resp. provládní či kritický postoj k vládní politice.

Jak už bylo nastíněno výše, autor má za to, že Malajsie nabízí celkem specifický materiál k výzkumu v oblasti volebního systému a role demokracie. Demokracii pak ve svém díle nahlíží a analyzuje na základě dvou linií. Tou první jsou vládnoucí elity, tedy vládní garnitura a předsedové vlády v jejich čele, jejich působení a výstupy. Tou druhou jsou postoje samotných obyvatel země. Jak Petlach podotýká, téma malajsijské demokracie se zatím v badatelské oblasti vyskytuje velice marginálně. Existuje sice několik prací zmiňující zemi jako jednoho z asijských tygrů, monotematická díla věnovaná tomuto sultanátu jsou ovšem spíše výjimkou. Pokud se o Malajsii píše, pak je to v časopisech *Pacific Affairs*, *Asian Affairs* či *Contemporary Southeast Asia*. Autor analyzuje existující literaturu na téma Malajsie, jak světovou, tak českou, velmi fundovaně. Pokud už se někdo v českém prostředí této zemi věnuje, rozhodně nejde o knihu, ale spíše jen o novinový článek v souvislosti s českou zahraniční politikou, přírodními katastrofami či skandály. Petlach tyto české zdroje kritizuje, protože jsou důkazem neznalosti místního prostředí. Jejich autoři jen přebírají, co kde bylo napsáno, a své zdroje nepodrobují žádné hlubší analýze. Na Malajsii tak mají velmi zkreslený pohled, používají špatně termíny; jejich texty nelze brát jako důvěryhodné zdroje.

Autor v úvodu kromě analýzy existující literatury k tématu velmi dobře nastiňuje také metodologický rámec své publikace. Sám své dílo označuje jako případovou studii „volební politiky Malajsie, ve které se prolíná případová studie s teorií vyvracející a potvrzující“ (s. 21). V jeho textu tak dochází nejen k deskripci pozorovaných jevů v případě Malajsie, ale také zároveň k následné aplikaci poznatků. Zároveň si Petlach jasně stanovuje výzkumné otázky jak pro kvalitativní, tak pro kvantitativní výzkum a s nimi související hypotézy. Ke každé otázce uvádí jednu hypotézu, celkem jich má pro svou studii šest (tři pro každou část výzkumu):

- Osobnost předsedy vlády nemá vliv na přístup k demokracii ze strany obyvatel země ani politických elit.
- Pravidla volební politiky vykazují prvky zaujatosti, které opozici omezují v jejím působení a politické participaci.
- Tradiční tištěná média preferují vládní politiku Národní fronty (BN), zatímco nová média a sociální sítě se profilují jako opoziční.
- V Malajsii existuje vztah mezi chápáním důležitosti víry a důležitosti politiky.
- Ženy v Malajsii nefigurují na vysokých postech z důvodu jejich vlastního nezájmu o vysokou politiku.
- Mezi sociální třídou voliče a jeho kladnou politickou preferencí vůči BN existuje vztah.

Petlach následně svou knihu dělí do tří hlavních částí. Tu první bychom mohli označit jako teoretickou. Zde jsou představeny základní teoretické koncepty, s nimiž je v díle pracováno, principy a determinanty jednotlivých zkoumaných jevů. Jako hlavní zaštitující přístup pro publikaci je zvoleno volební autoritářství tak, jak ho definoval Andreas Schedler. V souladu s hlavními charakteristikami volebního autoritářství se pak autor věnuje především třem hlavním proměnným – přístupu předsedů vlád k prvkům demokracie, autoritářství a politizaci vyznání. Tomu odpovídá víceméně i dělení této teoretické části knihy do tří kapitol, v nichž se autor věnuje právě volebnímu autoritářství, pojetí demokracie a vztahu islámu a politiky, stanovuje si základní pojmy a rámec, s nimiž pak pracuje v následujících kapitolách.

Druhou část knihy lze označit jako kvalitativní výzkum, kde se autor po teoretickém popisu fungování volební politiky zaměřuje na analýzu výstupů vládnutí u šesti premiérů

od doby, kdy Malajsie získala nezávislost, až do roku 2018. Pozornost je věnována také předpojatosti předsedů vlády vůči opozici a médiím, která se stávají stále významnějším hráčem s vlivem na politiku a volební systém. Obzvláště v této části je důležité vyzdvihnout fakt, že autor se neopírá pouze o odbornou literaturu na téma Malajsie, ale využívá i zprávy a informace publikované v různých periodických a místních médiích. To vše pak konfrontuje s orální historií. Tato triangulace zdrojů dodává jeho dílu jednoznačně na kvalitě a důvěryhodnosti jeho závěrů.

Ve čtvrté kapitole zkoumá autor v souladu s teoretickou částí jednotlivá vládní období šesti předsedů vlád na třech závislých proměnných (muslimská demokracie, tradiční autoritářství a religiozita), k nimž určuje devět proměnných nezávislých, jež byly předtím definovány v teoretické části. Vše jsou to nominální proměnné, které jsou za každou etapu, resp. za každého premiéra vyjádřeny pro porovnání číselně – 0 či 1, tedy zda lze či nelze daný jev pozorovat. Využití nominálních proměnných nám dává základní porozumění, nicméně pro skutečné srovnání jednotlivých vládních garnitur se nejeví jako vhodné. Výstupem analýzy je, zda danou proměnnou v daném případě pozorujeme či nikoliv, většina období v tomto zjednodušeném hodnocení ale dopadla velmi podobně a z výsledků analýzy tak nejsou vidět rozdíly, které tam bezpochyby jsou. Mnohem vhodnější by bylo využití nějaké škály či jiné metody pro komparaci. Snaha vyčíslit výsledky je v tomto případě spíše ke škodě než k užítku.

Pátá kapitola je věnovaná volebnímu inženýrství. Zde opět autor pracuje s definicí A. Schedlera, konkrétně s jeho sedmi nástroji, které jsou využívány pro ovlivnění výsledků voleb tak, aby byla udržena převaha vládnoucí strany. Poukazuje tak na to, jak často se v Malajsii ovlivňují volby, a to jak před jejich začátkem (úpravou volebních obvodů, vyřazováním občanů ze seznamu voličů), v době předvolební kampaně (limitováním času pro opozici, výběrem volebního dne), během voleb (neexistující voliči, kupování hlasů, neumožnění hlasovat apod.), i po odevzdání hlasů při jejich sčítání.

Poslední část, promítnutá do kapitoly šest, je kvantitativní. Zatímco v kvalitativní části Petlach zkoumá Malajsii z pohledu shora dolů (top-down), to znamená, že provádí rozbor chování ministerských předsedů a jejich působení na voliče, v části kvantitativní obrací autor analýzu do roviny zdola nahoru (bottom-up), když se zabývá determinanty chování malajsijských voličů. Jinými slovy, autor se v této části věnuje voličskému chování na základě sociodemografických, socioekonomických a rasových proměnných. Výsledky toho výzkumu prezentuje velmi názorně skrz mapy volebního chování. Autor v této části využívá data z existujících šetření, především z *World Values Survey* a datových souborů *Asia Barometer*, zároveň si je ale velmi dobře vědom limitů těchto dat a šetření a snaží se je řešit tím, že tyto velké zdroje doplňuje dalšími šetřeními a výzkumy prováděnými v Malajsii. I tak ale jedním dechem dodává, že je třeba mít na paměti, že data mohou být chybná, ať už díky tomu, jak zněly dotazníky, jak byla data následně kódována nebo čistě jen proto, že respondenti neodpovídali podle pravdy.

V sedmé kapitole a následně i v závěru autor shrnuje výsledky kvalitativního i kvantitativního výzkumu, resp. ukazuje, které hypotézy se potvrdily a které nikoliv. Z celkem šesti hypotéz se tři potvrdily, dvě se nepotvrdily a k jedné nelze zaujmout jednoznačné stanovisko. Konkrétně se potvrdilo to, že pravidla volební politiky vykazují prvky zaujatosti, jež opozici omezují v jejím působení a politické participaci. Ukázalo se také, že v Malajsii existuje vztah mezi chápáním důležitosti víry a politiky a že mezi sociální třídou voliče a jeho kladnou politickou preferencí vůči BN existuje vztah. Potvrdit, ale ani vyvrátit se nepodařilo hypotézu, že ženy v Malajsii nefigurují na vysokých postech z důvodu jejich vlastního nezájmu o vysokou politiku. Naopak se oproti předpokladu ukázalo, že osobnost premiéra představuje zásadní faktor v tom, jakou formu ve smyslu přístupu k demokracii bude politika naplňována. Podobně se ukázalo, že neplatí, že by tradiční tištěná média preferovala vládní politiku BN a online média opozici. V obojím má navrch vládní BN.

Vcelku lze shrnout, že kniha *Volby a demokracie v Malajsii* je zajímavá sonda do politiky této asijské země. Autor zpracoval velmi kvalitní analýzu, která má sice své limity a omezení, těch si je ovšem vědom a nijak je nezakrývá. Výsledky tedy nelze brát jako nějaké dogma. Jako slabiny knihy lze vytknout pouze dvě věci. Za prvé to, že předpokládá jistou úroveň znalostí o Malajsii, což vzhledem k tomu, že si je autor vědom nezájmu o tuto zemi v českém akademickém prostředí, je dost ambiciózní očekávání. Za druhé to, že v knize je několik formálních chyb, například špatný odkaz na číslo tabulky, k níž se vztahuje určitý text. Jde však spíše o drobnosti, které sice mohou zkomplikovat čitelnost publikace, ale nejsou fatální pro kvalitu díla.

AUTHOR BIOGRAPHY

Michaela Ducháčková graduated in political science and contemporary history at the Institute of Political Science, the Faculty of Arts, Charles University in Prague. She has completed several professional internships in NGOs and state sectors. Her main focus is on monarchies, and the functioning of undemocratic regimes and the causes of their (in)stability.

**MEZINÁRODNÍ BEZPEČNOST /
VOJENSTVÍ**

- ADAMSKY, Dima** 63 128
Russian nuclear orthodoxy: religion, politics, and strategy / Dmitry (Dima) Adamsky. – Stanford, California: Stanford University Press, 2019. – xvi, 354 stran.
Foreign Affairs, Vol. 98, No. 5 (2019), s. 235–236.
ISBN 978-1-5036-0864-1 (brožováno)
- BARTELSON, Jens** 63 123
War in international thought / Jens Bartelson. – Cambridge: Cambridge University Press, 2018. – x, 241 stran.
International Affairs, Vol. 94, Is. 5 (2018), s. 1168–1170.
ISBN 978-1-108-41049-6 (brožováno)
- D'ANIERI, Paul J., 1965–** 63 091
Ukraine and Russia: from civilized divorce to uncivil war / Paul D'Anieri. – Cambridge: Cambridge University Press, 2019. – xi, 282 stran.
ISBN 978-1-108-71395-5 (brožováno)
- DE WET, Erika** 63 163
Military assistance on request and the use of force / Erika De Wet. – Oxford: Oxford University Press, 2020. – xii, 258 stran.
ISBN 978-0-19-878440-1 (vázáno)
- DIPLOMATIC** 63 129
Diplomatic security: a comparative analysis / edited by Eugenio Cusumano and Christopher Kinsey. – Stanford, California: Stanford University Press, 2019. – vi, 270 stran.
ISBN 978-0-8047-9105-2 (vázáno)
- GLAWION, Tim** 63 103
The Security arena in Africa: local order-making in the Central African Republic, Somaliland, and South Sudan / Tim Glawion. – Cambridge, UK; New York, NY: Cambridge University Press, 2020. – xv, 258 stran.
ISBN 978-1-108-49337-6 (vázáno)
- INTERROGATING** 63 099
Interrogating illiberal peace in Eurasia: critical perspectives on peace and conflict / edited by Catherine Owen, Shairbek Juraev, David Lewis, Nick Megoran, and John Heathershaw. Lanham: Rowman & Littlefield International, 2018. – vi, 317 stran. – (Global dialogues: developing non-eurocentric IR and IPE).
ISBN 978-1-78660-362-3 (brožováno)
- JONSSON, Oscar** 63 115
The Russian understanding of war: blurring the lines between war and peace / Oscar Jonsson. – Washington, DC: Georgetown University Press, 2019. – xi, 187 stran.
ISBN 978-1-62616-734-6 (brožováno)
- KARLIN, Mara E.** 63 131
Building militaries in fragile states: challenges for the United States / Mara E. Karlin. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2018. – 283 stran.
ISBN 978-0-8122-4926-2 (vázáno)
- LEGAL** 63 118
The 'Legal pluriverse' surrounding multinational military operations / edited by Robin Geiss and Heike Krieger, assistant editor Henning Lahmann. – Oxford: Oxford University Press, 2020. – xx, 479 stran.
ISBN 978-0-19-884296-5 (vázáno)
- RYAN, Maria, 1979–** 63 130
Full spectrum dominance: irregular warfare and the war on terror / Maria Ryan. – Stanford, California: Stanford University Press, 2019. – viii, 313 stran.
ISBN 978-1-5036-0999-0 (vázáno)
- MEZINÁRODNÍ POLITIKA / VZTAHY**
- CALLAHAN, William A.** 63 162
Sensible politics: visualizing international relations / William A. Callahan. – New York: Oxford University Press, 2020. – xvi, 345 stran.
ISBN 978-0-19-007174-5 (brožováno)
- CARBONE, Giovanni** 63 090
Political leadership in Africa: leaders and development south of the Sahara / Giovanni Carbone, Alessandro Pellegata. – Cambridge: Cambridge University Press, 2020. – xiv, 377 stran.
ISBN 978-1-108-43831-5 (brožováno)
- COAKLEY, John** 63 094
Negotiating a settlement in Northern Ireland, 1969–2019 / John Coakley and Jennifer Todd. – Oxford: Oxford University Press, 2020. – xviii, 597 stran.
ISBN 978-0-19-884138-8 (vázáno)

- 63 124
- COERCION**
Coercion: the power to hurt in international politics / edited by Kelly M. Greenhill, Peter Krause. – New York, NY: Oxford University Press, 2018. – xix, 362 stran.
ISBN 978-0-19-084634-3 (brožováno)
- 63 102
- LOPEZ-CARLOS, Augusto**
Global governance and the emergence of global institutions for the 21st century / Augusto Lopez-Claros, Arthur L. Dahl, Maja Groff. – Cambridge; New York, NY: Cambridge University Press, 2020. – xiv, 545 stran.
ISBN 978-1-108-47696-6 (vázáno)
- 63 095
- COMPARATIVE**
Comparative grand strategy: a framework and cases / edited by Thierry Balzacq, Peter Dombrowski, Simon Reich. – Oxford: Oxford University Press, 2019. – xiii, 352 stran.
International Affairs, Vol. 96, Is. 1 (2020), s. 235–237.
ISBN 978-0-19-884085-5 (brožováno)
- 63 101
- MUNGIU-PIPPIDI, Alina, 1964–**
Europe's burden: promoting good governance across borders / Alina Mungiu-Pippidi. – Cambridge, UK; New York, NY: Cambridge University Press, 2020. – xiv, 314 stran.
ISBN 978-1-108-45966-2 (brožováno)
- 63 126
- CZECH**
Czech security dilemma: Russia as a friend or enemy? / edited by Jan Holzer, Miroslav Mareš. – Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan, 2020. – xv, 235 stran. – (New security challenges).
ISBN 978-3-030-20545-4 (vázáno)
- 63 113
- PAUL, T. V., 1956–**
Restraining great powers: soft balancing from empires to the global era / T. V. Paul. – New Haven; London: Yale University Press, 2018. – xv, 239 stran.
International Affairs, Vol. 95, Is. 6 (2019), s. 1447–1448.
ISBN 978-0-300-22848-9 (vázáno)
- 63 121
- DAVUTOGLU, Ahmet, 1959–**
Systemic earthquake and the struggle for world order: exclusive populism versus inclusive democracy / Ahmet Davutoglu, English translation by Andrew Boord. – Cambridge: Cambridge University Press, 2020. – xxiii, 306 stran.
ISBN 978-1-108-48551-7 (vázáno)
- 63 093
- SCHILDE, Kaija**
The Political economy of European security / Kaija Schilde. – Cambridge: Cambridge University Press, 2020. – xvii, 288 stran.
ISBN 978-1-316-64819-3 (brožováno)
- 63 112
- FUNG, Courtney J.**
China and intervention at the UN Security Council: reconciling status / Courtney J. Funk. – Oxford: Oxford University Press, 2019. – xi, 282 stran.
International Affairs, Vol. 96, Is. 1 (2020), s. 261–263.
ISBN 978-0-19-884274-3 (vázáno)
- 63 134
- GALLAGHER, Brendan R., 1978–**
The Day after: why America wins the war but loses the peace / Brendan R. Gallagher. – Ithaca, NY: Cornell University Press, 2019. – xi, 308 stran.
ISBN 978-1-5017-3962-0 (vázáno)
- 63 092
- HOLMES, Marcus**
Face-to-face diplomacy: social neuroscience and international relations / Marcus Holmes. – Cambridge: Cambridge University Press, 2019. – xii, 303 stran.
Political Science Quarterly, Vol. 134, Is. 4 (Winter 2019), s. 719–720.
ISBN 978-1-108-40444-0 (brožováno)
- 63 135
- UNITED**
The United Nations and human rights: a critical appraisal / edited by Frédéric Mégret and Philip Alston. – Second edition. – Oxford: Oxford University Press, 2020. – viii, 752 stran.
ISBN 978-0-19-829838-0 (brožováno)
- 63 132
- WILLARD-FOSTER, Melissa**
Toppling foreign governments: the logic of regime change / Melissa Willard-Foster. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2019. – 332 stran.
ISBN 978-0-8122-5104-3 (vázáno)
- STÁT / SPOLEČNOST**
- 63 105
- BÉRAUD-SUDREAU, Lucie**
French arms exports: the business of sovereignty / Lucie Béraud-Sudreau. – Abingdon: Routledge, 2020. – 187 stran. – (Adelphi series; ISSN 1944-5571; 475–476).
ISBN 978-0-367-51145-6

- 63 133 **BIALER, Uri**
 Israeli foreign policy: a people shall not dwell alone / Uri Bialer. – Bloomington, IA: Indiana University Press, 2020. – ix, 356 stran. – (Perspectives on Israel studies).
 ISBN 978-0-253-04621-5 (brožováno)
- 63 119 **HUMAN**
 Human rights and 21st century challenges: poverty, conflict, and the environment / edited by Dapo Akande, Jaakko Kuosmanen, Helen McDermott, Dominic Roser. – Oxford: Oxford University Press, 2020. – x, 389 stran.
 ISBN 978-0-19-882477-0 (vázáno)
- De 63 111 **CHEESEMAN, Nicholas, 1979–**
 Authoritarian Africa: repression, resistance, and the power of ideas / Nic Cheeseman, Jonathan Fisher. – New York; Oxford: Oxford University Press, 2021. – xxxii, 144 stran. – (African world histories).
 ISBN 978-0-19-027965-3 (brožováno)
- 63 110 **RETHINKING**
 Rethinking gender equality in global governance: the delusion of norm diffusion / Lars Engberg-Pedersen, Adam Fejerskov, Signe Marie Cold-Ravnkilde, editors. – Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan, 2019. – xix, 281 stran.
 ISBN 978-3-030-15511-7 (vázáno)
- 63 114 **WATERS, Timothy William**
 Boxing pandora: rethinking borders, states, and secession in a democratic world / Timothy William Waters. – New Haven; London: Yale University Press, 2020. – xiii, 303 stran.
 ISBN 978-0-300-23589-0 (vázáno)